דוד לבני (וויסבורד)

ירושלים דליטא

חלק ראשון:

ווילנא לפני ארבעים שנה

אישים, מאורעות, מנהגים

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

תל־אביב, כסלו תרי"ץ

מודפס בארץ־ישראל.

Printed in Eretz-Israel.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

דפוס א. סטרוד ובניו, תל־אביב

Copyright by the Author

הזכויות שמורות להמחבר

Copyright by the Author

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הכתבת של המחבר:

ד' לבני תל-אביב, רחוב בלטור 1, פנת אלנבי.

תכן העניינים:

עמוד

א. בין דרי מטה — — — — — — ט

ב. על המשמר — — — — — — מג

ג פיגא כל־בה — — — — — — נג

ד. יום הכפורים בווילנא לפני ארבעים שנה קג

ה. הפרוש מלייזיווה בחצר המלך — — קיג

תמונות:

א. בית הכנסת הגדול בווילנא מצד מזרח

ב. הגאון מווילנא (הגר"א) עם טלית ותפילין

ג. בית הכנסת הגדול בווילנא, הכותל המזרחי עם ארון הקודש
(הציור של ל. אנטוקולסקי)

ד. הגאון ר' מתתיהו שטראשון

ה. המרכז הרוחני בווילנא (דער ווילנר שול הויף)

חצר ביהכנ"ס והסביבה (שרטוט ד. מגיד)

בין דרי מטה

ביהכנ"ס הגדול בווילנא מצד מזרח

בין דרי מטה

פרק א.

שלושים יום לפני הפסח שואלין ודורשין בהלכות פסח, ושלושים יום לפני פורים היו נוהגים לפנים העסקנים בווילנא לטפל בקמחא דפסחא. ועד מיוחד מנכבדי העיר היה מסתדר על ידי הצדקה גדולה (הוא ועד הקהלה) הנקרא «ועד מעות חטין». הועד הזה נחלק לועדות בנות שלושה־חמשה חברים, ועל כל ועדה הוטל תפקיד ההוצאה אל הפועל של סדר גבית «מעות חטין» וחלוקתן בין שלשים אלף עניים מקבלים.

מלבד גבית הכספים וחלוקתם, היתה שומה על הועדות: הרשמת האנשים הזקוקים למעות חטין, לחקור ולדרוש אחרי העניים ההגונים – ביישנים צנועים, שאינם באים להרשם,—ולעשות בקורת של הרשומים במקומותיהם. רוב העניים גרים במרתפים של הבתים הגדולים, שלאו כל אדם היה רוצה להכנס ולחדור אליהם. המרתפים האלה הם מבצרי הדלות והעוני.

לרגלי עבודתי בין חברי ה«ועד של מעות חטין» בווילנא, נשארו חרותים בלבי רשמים וזכרונות מחי יושבי המרתפים.

*

דיירי המרתפים בווילנא הם ממין «עולם התחתון» המיוחד במינו. אתה עובר עליהם תמיד כמעט יום יום, ואינך שם לב להם ולהמונם. מפני כי טרם שאתה יורד אל

אחד המרתפים, עליך לעבור תחלה את ארגז האשפה הכללי של כל דיירי החצר ובית הכסא הצבורי, (סדור הספקת המים, ביוב, ושאר הנוחיות טרם יהיו אז בעיר בת מאתים אלף נפש כווילנא) הסמוכים אל המדרגות המובילות אל המרתף.

הצחנה והאויר המחניק והמבאיש חוסמים את דרך הכניסה אל פתח המרתף הנותן ריחו גם מבפנים. ומשום כך יתר הדיירים שבאותה החצר בדלים מהם כמפני פגרי מתים. הבתים בווילנא בנויים בצורת מרובעים בני שלש־ארבע קומות, ולמטה קומה תחתונה ובה מרתפים, מרתפים בבטן האדמה, שחלק מהם משמש לדיירי החצר דיר לעצי הסקה ולכל מיני סמרטוטים, כלים וחביות עם כרוב וסלק חמוצים, תפוחי אדמה ושאר ירקות מוכנים לכל ימות החורף בשביל דרי מעלה, אלה השאננים היושבים בקומות העליונות. ויתר המרתפים נשכרים לדלת העם, בני אדם יושבי חושך וצלמות – דרי מטה.

וזאת צורת המרתף: חדר גדול שעשר־שתים־עשרה מדרגות בתוך האדמה מובילות לתוכו. ארכו מחמשה עד עשרה מטרים ורחבו משלשה עד ששה מטרים. כתלי הבית מכוסים שכבה דקה של שלג בחורף ומים נוטפים ונוזלים על פניהם בקיץ. החלונות – מדתם אמה על אמה ופחות מזה, עשויים בפנת התקרה, וקוי השמש אינם חודרים שם לעולם, ויש מרתפים בלי חלונות כלל ומנורה קטנה של פח מפוחמת מאירה גם ביום, – קברים חיים!

מטות, שולחנות וספסלים עשויים משברי לוחות של ארגזים משומשים, והמון קדרות של חרס ושל פח ממלאות את החדר עד אפס מקום, מלבד המון סמרטוטים ובלויי סחבות מזורים בכל פנה ופנה. גבהו של המרתף הוא כשני מטר. בתוך החדר הזה יושבות צפופות יחד חמש־שש משפחות העולות עד שלשים־ארבעים נפש. יש שמתחלקים לולים לולים, קנים קנים. בכל לול – משפחה שלמה, ויש מרתפים בלי מחיצות, ומשפחות אחדות גרות יחד בלי כל חציצה ביניהן. בין התנור והתקרה יש חלל של מטר, ומשפחה שלמה שולטת שם וכן מאחורי התנור והכיריים. מראה המרתף דומה לקבר. שלדים, שלדים יהלכון בו, ואנשים חיים־מתים קבורים שם. עצמות יבשות עטופות בלויי סחבות מטולאות ומטונפות – גברים בעלי פנים חורים וירוקים, מוכי קדחת ושחפת, מצורעים. נשים צעירות וזקנות בעלות עינים טרוטות ופוזלות, ופניהן כמראה שעוה; ילדים רכים מוכי שחין מתגוללים שם כתולעים. האויר מלא יתושים וכל מיני זבובי מות. מתוך החורים והסדקים של הקירות מתנוצצים פרעושים ופשפשים כמו שזיפים שחורים.

ואד יעלה מן התנור הגדול המשותף לכל המשפחות הגרות במרתף אחד, וממלא את כל חלל האויר צחנה נוראה. אתה עומד בתוך הקבר־המרתף הזה רצוץ ושבור, כמשוגע ממראה עיניך, יהנה צץ לקראתך כאוב מארץ בחור צעיר לימים שכן־דיר הגר במעון הזה, אחד הלומו־

נוסובים היושב ועוסק במדעים ומכין את עצמו לבחינת בגרות, על מנת להיות לרב מטעם. באנו בדברים עם עלם זה והוא לא נרשם בין יתר השכנים למעות חטין— ואגב גלה לנו את הסוד כי «גם חמץ אין לו». ומפיו יכולנו להציל על דבר משלח ידם של יושבי חשך אלה ופרנסתם. אחד מהם הוא הראש והחוכר של כל המרתף ו«פושט את העור» מכל השכנים. מלבד זה יש לו פרנסה אחרת — לו המונופולין מחברא קדישא על קופסת «צדקה תציל ממות». השכן השני אף הוא שמש בחברא קדישא, מטהר את המתים ומלבישם. אשתו היא «מגדת» בעזרת נשים, זאת אומרת: היא מקריאה את התפלות בבית הכנסת בימים הנוראים לפני נשים שאינן יודעות לקרוא בעצמן. היא גם מודדת את הקברים בימי אלול, והיא מקבלת מכל אשה ואשה איזו פרוטות. השכן השלישי — חוטב עצים, הרביעי — שואב מים, החמשי הוא סבל. יש בהם שדכנים ובטלנים היושבים לפני ד' ועוסקים בתורה ומקבלים נדבות, פרוסות לחם או מעט תבשיל חם מנשים צדקניות או משתכרים ע"י תפלות שמתפללים בעד חולים מסוכנים, תפלה בצבור בבית אבלים וכו'.

הנשים עמלות ועובדות יומם ולילה. מי מוכרת עד שעה שתים בלילה «עוגות בצלים», או עוגות מצות הזרועות שומשמין, כמון וקצח. מי מוכרת פולין וקטניות לבחורי הישיבות וליושבי קרנות. וכדאי לציין שהסחורות האלו נמכרות אך ורק כשהן רותחות. בשעה שלש האשה

האשה קמה משנתה, מכינה את סחורתה: קדירה מלאה פולין וקטניות, סובבת ומכריזה בקולה הנחר: «קנו, קנו, קנו „פולין רותחים", „קטניות רותחות", „רעצישניק", לביבות חמות ורותחות». וכך — מאור הבוקר עד שעה מאוחרת בלילה. ולבל יפוג חומן, היא כורכת את הקדירה בסמרטוטין ובסחבות. יש מהם מחזרים על הפתחים פרופסיונאליים, שכל בני המשפחה עסוקים במלאכה זו מן הבוקר עד הערב. ויש מדרי המרתפים השולחים ידם בכיסם של עוברים ושבים, וידועים בווילנא בשם «גנבי כים». יש המחזרים על הפתחים ומכוונים את הרגע בשעה שאין איש במטבח ו«משלשלים» למקום צנוע כף של כסף ומכל הבא בידם. ויש גם סוג גנבים מומחים בעלי מקצוע, שעל «המשיכה» פרנסתם. יש גם העוסקים במלאכות בזויות ושפלות, שכורים, משחקים בקלפים וסוחרי נפשות (חוץ מרוצחים, שאפילו הפסולת של עם ישראל לא נכתמה בעוון זה).

ויהי באחד מימי הקיץ לפני ארבעים שנה בערך קרה אסון נורא באחדים מן המרתפים האלה. היה יום גנוסיא: אלכסנדר השלישי מלך רוסיה בא לבקר בווילנא. הוקמו שערי כבוד לכבודו. העיר היתה עטופה דגלים ומקושטה בשטיחים ובפרחים, וכל בני העיר צוהלים ושמחים, לפתע פתאום התקדרו השמים ומטר סוחף נתך ארצה. הרחובות נמלאו מים ויציפו את המרתפים, וכשלשים איש טבעו במים הזידונים האלה. האסון הנורא ביותר קרה

במרתף אשר ברחוב זאוואלני בבית נימזר. משם הוצאו ממרתף אחד בלבד עשרים גופות מתים. הצאר אלכסנדר נכמרו רחמיו על האומללים האלה, וינדב אלף רובלים לטובתם של היתומים והאלמנות שניצלו בדרך נס.

המאורע הטרגי הזה זעזע את לבות השאננים מדרי מעלה, התחילו לטכס עצות איך ובמה אפשר לקדם את פני הרעה ולהציל את יושבי המרתפים הצפויים לכל מיני אסונות וסכנת נפשות שהייהם תלויים להם מנגד כל הימים. פנו ליק"א, ובהשפעתה נבנו על ידי וואוילברג מוואַרשה שני בתי חומה גדולים בני ארבע קומות בפרבר רוזילה (ירושלים זעירא). הבתים בנויים במחשבה תחילה בשביל דלת העם: דירות קטנות בנות חדר אחד או שנים עם מסדרונים, מכבסות, מקלחות ומטבחים משותפים. כמאתים משפחות הוצאו אז מן המרתפים, ודירתם נקבעה בבתים האלה הנקראים בשם «דירות זולות» עד היום הזה.

וכאן כדאי להקים ציון לנפש יקרה ומצוינה, סופר ומורה עברי מראשוני החלוצים של «החדרים המתוקנים» ומעשרה ראשונים ממיסדי «חובבי ציון» בווילנא שלפני הועד האודיסאי. וגם הוא היה אחד מן הדיירים של «הדירות הזולות».

היה היה איש אחד, יליד מיריץ פלך ווילנא, נחום ליב נובופלנט שמו, כנויו הספרותי היה «צמח חדש» או נח"ל בש"ן. הוא בא לווילנא על מנת ללמוד תורה ויהי למשכיל. הוא ידע עברית, רוסית וגרמנית על בורין. עבד בצבא הרוסי ומן

הקסרקטין של הצבא היה שולח מאמרים ל«המליץ». גמר את עבודתו בצבא, נשא אשה וירעב ללחם ויהי למזכיר אצל משה בן יוסף רוזנסון, הידוע בתעלוליו המשיחיים. עד מהרה בחלה נפשו ברוזנסון המשוגע לדבר אחד, ויהי למורה עברי, נותן שעורים פרטיים רק לעברית, וכשהציעו לו שעור בלשון אחרת לא קבל; ואם מי שהוא רצה להוסיף על מחירו הקבוע – 6 רובלים השעה – לא לקח, כדי שההורים לא יגזלו מבניהם את השעור העברי מפאת יוקר המחיר. הלשון העברית היתה חיה בפיו, והיה מיטיב לדבר ולנאום בה נאומים בימים ההם כמו שנואמים פה בארצנו בזמן הזה. «ויהי לנס». הרבה תלמידים ותלמידות עשה ללשון העברית, והרבה נפשות עשה לחבת ציון האיליגלית, האודיסאית והבזילאית. הוא היה מחסידיו של לילנבלום והרצל, ענו וצנוע, ישר ותמים מאין כמוהו. פעם הלך ר' נחום ליב נובופלנט ברחוב, וירא רובל כסף מתגולל על הקרקע. הרים את הרובל וילך הלוך ומכריז בקול רם: «מי אבד רובל? למי נאבד רובל?» הוא היה הראשון שפתח «חדר מתוקן» בווילנא, ואחד המיסדים של החברה «שפה ברורה» לשם תחית השפה העברית.

אחרי שנבנו הבתים של וואוילברג, עלה רעיון נועז ומסוכן על לבו לפתוח חדר מתוקן בבתים חאלה, לקיים מה שנאמר «הזהרו בבני עניים». הוא היה תקיף בדעתו ובטוח שיוציא יקר מזולל, למרות שרבים מידידיו הזהירו אותו שיהא זהיר ומתון במעשיו. הדיירים, יוצאי המרתפים

שהצליחו לזכות ולקבל דירה בבתים הללו, שעל כל חדר בהם קופצים רבים, היו על פי רוב בריונים. אמנם קבלו שוכני הבתים האלה את רבם בכבוד, חלקו לו דירה נאה בת שני חדרים, אולם אך התחיל לתת את שעוריו לתלמידים החדשים – ראה כי נאחז בסבך. כדיירים – כן היו יוצאי חלציהם. התלמידים החדשים היו גונבים ספרי תלמוד ומכשירי כתיבה איש מרעהו ומכל הבא בידם. היו קונים יי"ש במחיר הגנבות, ומביאים בקבוקים שלמים לבית הספר ושותים לשכרה. היו משחיתים את הספסלים, שופכין את הדיו איש על פני רעהו וגם על פני רבם... נובופלנט נשא וסבל בדומיה זמן רב את כל הפגעים והתלאות, לולא הצרה הגדולה: ההורים פגרו בתשלום שכר הלמוד, עד שחדלו לגמרי לשלם. נ. ל. נובופלנט היה מבאי ביתי ומידידי הנאמנים ביותר, לפעמים היה שופך לפני את מצוקת לבבו ומרת נפשו. ראיתי, כי האיש הולך וגווע ולא עבר זמן רב ויחלה במחלת הלב. פעמים אחדות נפל למשכב, ולבסוף נאלץ היה לעזוב את המקום הזה, גורלו כבר הוטל. שעורים לא היה יכול לתת יותר, כי מחלתו לא עזבתהו, ועד שהגיע לשנת הארבעים ושמונה משנות חייו גוע ויאסף אל עמיו ממחלת שבץ הלב.

בין גרי המרתפים היו גם תלמידי חכמים ומשכילים. היו כאלה שזכו למרתף קטן בשביל משפחתם לבד. באחד מהם גר מלמד אחד ושמו ר' יצחק, שהיו קוראים לו: «ר' איצעלע די ערליכע דעה», ולמד תורה עם שלשים תל־

מידיו. הוא בא ברגל מעיירתו (אותה העיירה שנולד בה הפרופיסור ב. שץ) הרחוקה מווילנא מרחק שלש מאות קילומטר. בהיותו בן שלש עשרה, הלבישתהו אמו כתונת, מצנפת, ארבע כנפות ומעיל ארוך, שעלה שלש קופיקות וחצי, העניקתהו זוג תפילין, מזון סעודה אחת ומטבע כסף בן עשר קופיקות צפון בתוך סדור'ל קטן – צידה לדרך. עמוס בבאגאז', כבד כזה, הופיע בווילנא יחף, אחרי היותו נע ונד בדרך כששה חדשים. בהיותו בן שבע עשרה נסה להכנס לבית מדרש לרבנים, ואחרי שבתו שם יומים קבל ציון: «אוצ'ין פלוכו» (רע מאד) ויברח משם. ישב ועסק בתורה יומם ולילה בקלויז שעל יד הגשר הירוק, עד שנשא אשה ויהי למלמד דרדקי. קבע לו דירה ברשות עצמו במרתף קטן, מתחת לקלויז שלמד בו גפ"ת בבחרותו. הוא, ר' יצחק, היה בקי בכמה מסכתאות בש"ס בעל־פה, ואת התנ"ך ידע להגיד כל פרק וכל פסוק במספרו. במרתפו־חדרו היו כתות כמספר תלמידיו: בני אלף־בית, סדור, מקרא, משנה וגמרא. שעות הלמוד היו משמונה בבוקר עד תשע בערב, מלבד הפסקה קטנה בין מנחה למעריב. בשבתות היו באים רק התלמידים הגדולים ללמוד פרקי אבות ו«ברכי נפשי». ימי החופש היו רק בחול המועד כדי לקבל תלמידים חדשים במקום היוצאים. מצבו החמרי היה קשה וחי כל ימיו בדחקות ובעוני, ואף פעם לא הוציא אנחה מלבו, ויהי כל ימיו שמח בחלקו. אם הורי תלמידיו היו מביאים לו שכר־למוד פרוטות, פרוטות, היה

מקבל בסבר פנים יפות, ואם לאו – היה מלמד זכות עליהם ולא היה דורש מהם. הוא, ר' איצעלע היה חבר בחברת «עשירי קודש» (חברה של מתענים בכל יום עשירי בשנה) ושובבים־ת"ת, וכל ערב ראש חדש היה מתענה עם יום כפור קטן. מלבד תעניות שבין כסא לעשור, וסתם תעניות מאונס, מטעם פשוט: מפני שלא היתה פרוטה בכיס וגם לא פרוסת לחם בבית.

פעם אחת בערב שבת בין השמשות, כשהיה ר' יצחק מוכן ללכת לבית הכנסת לקבלת שבת, חבוש בצילינדר שלו, שנתנו לו מתנה ביום חתונתו, אמרה לו אשתו שאין נרות בבית ואין פרוטה במה לקנות. ר' יצחק עמד נבוך רגע, הוריד את ראשו, ותוך כדי רגע נעץ עיניו בתקרה ויאמר: «היד ה' תקצר? ר' מאיר בעל נס יצילני וילוני רק קופיקה אחת בתור גמילת חסד לקיים מצות הדלקת הנר». פתאום הבריק רעיון מוצלח במוחו. חיש מהר נגש אל הדלת ואל המזוזה, המקום אשר קופסת ר' מאיר בעל הנס היתה צמודה שם; מצא מסמר ובעזרת צפרניו השיג את גמילת החסד: קופיקה אחת מקופת ר' מאיר בעל הנס. ויהי אור בבית.

במוצאי שבת זו חגגו חג סיום התורה. הכניסו ספר תורה חדש אל הקלויז שמעל מרתפו של ר' יצחק. בלוית כלי זמר, עברה תהלוכה ענקית של אנשים, נשים וטף עם נרות דולקים ואבוקות ביד אין מספר, ומלאה את הרחוב, ובראש התהלוכה – חופה, ותחת החופה רקד ושמח, פזז וכרכר

איש אחד וספר התורה חבוק ודבוק בידו.

האיש הזה היה ר' יצחק דנן.

בל' שבט שנת תרפ"ב מת ר' יצחק זקן ושבע ימים. בן שמונים ואחת היה במותו. השאיר אחריו בנים ובני בנים. קהל גדול של מוקיריו לווהו לבית עולמו, ולאות הוקרה והערצה יסדו «גמילות חסד» על שמו למזכרת נצח. זמן קצר לפני מותו עמד לעלות לארץ אבל המות קדמהו.

תל-אביב, פורים תרפ"ח.

פרק ב.

בעברי את פאריס לפני עשרים ושתים שנה, אחרי שסיירתי את פלאיה המרובים של העיר היפה הזאת, הציע לפני בן־לויתי, אחד הסטודנטים למדיצינה, לסייר גם את «הבטן של פאריס». זהו טיול מיוחד ומשונה בחדושו. טיול בסירה מתחת לאדמה בתעלות מי השופכין. אם בעל נפש אתה, — אמר לי בן לויתי — הבחן תבחן בהרבה בחינות בבת אחת. אנחנו הסטודנטים העוסקים במדעים וידינו מלוכלכות בשפיר ושליא ובנתוחיהם של גופות מתים נוכל להחזיק מעמד ולשוט עד שעה ורבע באויר מחניק ומרעיל כזה הנותן ריח ניחוח עד כדי התעלפות ועד בכלל.

ולא ידע בר־נש זה, כי יותר נוח לעבור בתוך התעלות בסירות על פני מי־השופכין שבכל אירופה, מאשר לשהות רבע שעה במרתף אחד ברחוב «הקדש» או בחצר ר' ליב־ליזר'ס אשר ברחוב היהודים בווילנא. במרתפים הללו קבורים חיים אנשים כצלמנו וכדמותנו—ולא רק תיירים־סקרנים אינם מתעניינים בהם, אלא אפילו שכנים קרובים מתרחקים מהם...

*

ברחוב הקדש, בחצר שטיינברג, היה מרתף אחד לא גדול, כחמשה מטר ארכו וכשני מטר רחבו וגבהו כשני מטר, בלי חלונות. רק בדלת היתה שמשה אחת כגודל

וכמראה האפיקומן שהיה תלוי בבית־הכנסת בכותל הצפוני מפסח עד פסח. המדרגות היו של חמר בלבד. זה לא היה מרתף אלא בור. ובשעה שהיית יורד דרך המדרגות העקל־קלות האלה, לא היית מוצא את הדלת גם בחצות יום אלא בעזרת גפרורים. לפי הרשימה שהיתה בידינו (בידי השליחים מטעם הועד של מעות חטין), שוכנת שם בקבר הזה משפחה בת עשר נפשות. כשנכנסנו, לא מצאנו אף אחד מבני המשפחה הרשומה «בבית» הזה, כי אם שכן־דייר צעיר לימים, חציו שוכב וחציו יושב על דרגש העשוי משברי לוחות. בצלע הכותל תלויה מנורה קטנה של פח בלי זכוכית, מהבהבת ומפחמת באמצע היום. לפני הדרגש עומד ארגז קטנטן של עץ ישן, ועליו מפוזרים ספרים שונים, בהם ספרי דקדוק אחדים וגליון «המליץ» המלא הערות, תקונים ומחיקות, ומראהו כמראה מחברת של תלמיד עצל ומפגר, אחרי תקוניו של המורה. חצעיר הזה מסר לנו ידיעות ברורות על מצב המשפחה הדרה בבור הזה. ראש־האב של המשפחה סובב כל היום בחצרות וזוכה מן ההפקר. הוא מלקט מתוך ארגזי־האשפה הפתוחים לרוחה לכל דיכפין: בקבוקים, עצמות, בלויי־סחבות, סמרטוטין, נעלים ישנות, ערדלים קרועים, גרוטאות, שברי כלי פח או מתכת, ופגרי חתולים. לפנות ערב הוא שב מן העבודה, עמוס שקים מלאים «כל טוב». ממיין, מנקה ומסדר כל «סחורה» ו«סחורה» לחוד, מתקן ומטליא את הנעלים ואת הערדלים עד היכן שידו מגעת ומוסרם לאשתו

הסוחרת בשוק «באסיאקעס» מעלות השחר עד צאת הכוכבים. שתי בנות, בנות עשרים, תאומות, עובדות בבית־החרושת של טבק אשר לקראים שישמן־דורונצא. בן אחד, בן שמונה־עשרה מתעסק במלאכה לא־נקיה לגמרי, שקשה להגדיר את שמה ואת מהותה, והוא, הבן, נקרא בפי כל בשם «חויחה». הבן השני עוזר לאביו במשלוח ידו, ולפעמים גם לאמו, לפי הצורך. הבן השלישי – הוא «בחור ישיבה» הלומד גמרא ב«ישיבה של קצבים». הרביעי – תלמיד בת"ת. בסך־הכל – שמונה נפשות. שתי נפשות הוסיף בעל הבית בעת ההרשמה על דעת עצמו, מפני שאשתו כריסה בין שניה ויקו לתאומים, כנראה. הצעיר־הדייר עצמו לא היה רשום אצלנו. חפצנו להכניסו ברשימה ולא אבדה בשום אופן. יש לו שעורים בלשון־הקודש, שמהם הוא מצא לחמו. הוא עצמו מקבל שעורים מגימנזיסטים ומסטודנטים מתנדבים, ומשתלם בלשון הרוסית. בבואו לווילנא לא ידע אפילו צורת אות רוסית. הוא היה בקי ב«המסלול» וב«תלמוד לשון עברי» בעל־פה, היה מפולפל וחריף בחכמת הנקוד ושבילי כל מפיק וכל דגש היו נהירין לו כמו שבילי עיר מולדתו. הוא הראה לנו גליון «המליץ», אשר עקודים נקודים וברודים מראהו, חשב ומצא במאמר ראשי אחד של צדרבוים למעלה מחמשים שגיאות. רצינו להעניק לו במה שהוא, סרב,—ויאמר כי לא חסר לו כלום, מלבד הספר «דקדוק אליהו» להגר"א.

הבחור הזה, מנשה שמו, ברח מהוריו אחרי שמלא כרסו בש"ס ופוסקים בעיירתו ובישיבות שבעיירות הסמוכות.

הציץ בפרדס ונפגע, ויתאו לבוא לווילנא אשר את שמעה שמע מפי זקני עיירתו ואביו זקנו עליו השלום. אביו הזקן, ר' ישראל, היה אחד מחברי המשלחת השלוחה על ידי עיירתו בימי ההתקוממות של הפולנים בשנת 1863. שם העיירה הזאת הוא: ווארנא בזמוט. שם היה סמינר קאתולי עם 300 קליריקים, תחת הנהלתו של הבישוף בעצמו ובכבודו. הסמינר הזה היה לקן של רבולוציונרים. התלמידים־הקליריקים, המורים יחד עם ה«פריצים» של הסביבה ההיא התקוממו ויצאו למלחמה נגד הממשלה הרוסית. ויהי באחד מערבי שבתות, בשעה שהשמש הכריז: «יהודים לבית הכנסת!» הסתער, לפתע פתאום, על העיירה ווארנא גדוד של חילים, שליחי מורביוב, ויתנפל על המת־קוממים. היהודים התחפאו בבתי־הכנסיות, והמורדים ביערות הסמוכים, בבתי היהודים, בעליות הגג ובארובות. נודע הדבר לשר־הגדוד, ויתן צו להדליק את העיירה ולהציתה יחד עם המורדים. וכן עלתה על המוקד כל העיירה על מזבח השחרור של העם הפולני. אז נבחרה משלחת בת שלשה יהודים מזקני העדה, וילכו בדרך המסוכנה לבקש רחמים מלפני מורביוב בווילנא בעד העיירה השרופה באש. נסיעתם ארכה כחודש ימים. בבואם לווילנא הזדיינו בכתב־בקשה והלכו לארמון הממשלה ואף אחד מהם לא ידע מלה אחת רוסית או פולנית. כשנכנסו אל מורביוב, נפלו על פניהם ויתפרצו בבכיה וביללה שלשתם יחד. מורביוב נכמרו רחמיו, וברגע כמימרא פסק וגזר: חצי נזק חצי

קנס על חשבון הפולנים לשלם במשך עשרים וארבע שעות. המשלחת יצאה מארמון הממשלה צהלה ושמחה, והעיירה ווארנא נבנתה מחדש במשך חצי שנה. בני העיירה לא חדלו מלדבר ומהלל את ווילנא על הנסים והנפלאות שנים רבות אחרי השריפה המוצלחת משנת 1863.

מנשה, נכדו של ר' ישראל, מן המשתתפים במלאכות הנזכרת, מוקסם מספורי בני עירו ואביו זקנו, בא לווילנא בשנת 1893. בצאתו מן הרכבת נפגש בז'אנדארם, הרים לקראתו את הכובע לאות הכנעה, כנהוג, וברכת שלום. עבר צעדים אחדים, ושר צבא לקראתו, שוב הרים את הכובע, וכן פגש על כל צעד וצעד שרים ופקידים לבושים בגדי־שרד. וכדי שלא יצטרך להוריד את הכובע בכל רגע ורגע התחכם מנשה ויסר את הכובע ויניחו מתחת לשחיו וילך ויבוא עד ישיבת ר' מיילה מהלך 2 ק"מ גלוי־ראש. בישיבה נבחן מנשה ע"י המנהל ר' בן־ציון ולטמן, ולא רצה לקבלו, לא מהעדר ידיעה בגפ"ת חס ושלום, אלא מחוסר «שעור» מתאים לידיעותיו העמוקות בים התלמוד. בכל זאת נשאר מנשה בישיבה, מבלי לדעת אדריסה אחרת לאן ללכת. היה ישן בישיבה על שולחן ארוך, כשאר בני הישיבה שהיו אוכלים וישנים על אותם השולחנות שהיו לומדים עליהם כל הימים. ומכיון שהלמודים — גפ"ת יבשה — לא עניינו אותו, חפש דרכים להשקיט את נפשו השוקקת. מנשה, יחד עם כנופיה שלמה של בחורי ישיבה סדר טיולים על הר המבצר, שעל ראשו התנוסס היכל המלך

הליטאי גדימין, מיסד ווילנא בשנת ה' אלפים פ"ב (1322) עיר־הבירה של ליטא היתה אז טרוקי. בשבתות היה מבקר בבית־המיסיון, כדי להתוכח עם המיסיונר־המומר על ישו הנוצרי. מנשה וחבריו היו מחרפים ומגדפים אותו ואת משיחו כאחד הריקים. היו שופכים את חמתם על ראש המשומד הזה ומקללים קללות נמרצות את בעל המצח הנחושה שאינו נעלב אפילו מרקיקה בפניו. בצאת מנשה וחבריו את בית־המיסיון, היו יורקים על פני המסית והמדיח בתרועת נצחון ובאמירת הפסוק: «שקץ תשקצנו וכו'» שלש פעמים. מנשה מסדר ספורט מוזר ומשונה. יש בווילנא בית יראה קאתולי בשם אסטרא־ברמה, הוא הקדוש משאר הכנסיות. והעובר אה המקום הזה, שהיה נקרא בפי בחורי הישיבה בשם «טורי־הקלון», עליו להסיר את הכובע, יהי בן איזו דת שיהיה. והסרת הכובע בימים ההם לפני בית תפלה נוצרי היתה דומה בעיני היהודים לעבודה זרה. בכל ערב שבת אחרי הצהרים היו מנשה וחבריו יוצאים אל האוסטרי־ ברמה בכונה תחלה לעבור על פני מקום הטומאה הזה, הלוך ושוב מבלי להסיר את הכובע. מובן, שלא פעם ולא פעמים הוכו ה«ספורטסמנים» שלנו מכות אכזריות על ידי המתפללים הממלאים את כל המעבר שאצל השער אוסטרי־ברמה. מנשה הכניס אל הישיבה ספרים חיצוניים כמו «אהבת ציון», «התעודה», «האמת והאמונה», ו«הרעיל» את כל הישיבה. סדר גניבה שיטתית של נרות מאת השמש, ולבסוף ארגן שביתה: הדרישה

היתה מהנהלת הישיבה: תוספת של רבע ליטרה לחם, במקום שלשת רבעים שהיו מחלקים חנם יום יום למחוסרי «ימים». בעד עוון זה גרשו את מנשה מן הישיבה, אחרי שהותו שם כשלשה חדשים. בגדיו היו קרועים, טלאי על גבי טלאי, ואצבעות רגליו נבטות מתוך נעליו הבלות. פעם פגשתי את מנשה ברחוב, ויתפאר לפני שהוא יודע כבר בעל פה את כל שירי ניקראסוב ופושקין כ«אשרי». כעבור שנתים מיום בואו לווילנא קבל תעודת־בגרות כחוק בתור אקסטרן.

*

יצאנו מן המרתף של מנשה, והנה ה«פודגראבע» (סוכן החצר) הולך לקראתנו, ולוחש לנו על האוזן סוד: כי אחד מדייריו בעל אשה ושני ילדים גוועים מרעב. במקום עצים להסיק את התנור, הוא משתמש ברהיטיו ולעתים קרובות מוציאים מן הבית בגד, כר או כלי לתת בעבוט בעד ככר לחם. הצצנו ברשימה שלנו, והמשפחת הזאת לא נרשמה. נכנסנו פנימה, הדירה היתה בת שני חדרים ומכתליהם ניכר בעל־כית «יורד» לכל סימניו. האיש כבן ארבעים שהכרת פניו ענתה בו, כי אדם הגון עומד לפנינו; אשתו, כבת שלשים וחמש, ועל פניה ניכרים סימנים של עשירה לפנים. שני ילדים, אחד בן עשר והשני בן שמונה. באנו בדברים עם האיש הזה, ויספר לנו את הספור הזה: הייתי קבלן כעשר שנים להספקת קורות שמתחת לפסי מסלת הברזל של הממשלה. היקף עסקי עלה למאות אלפי

רובלים, הייתי עשיל גדול. אמנם רבו המתחרים בי בעת ההכרזות הפומביות, אולם תמיד הצלחתי להתגבר עליהם. היו לי מהלכים בין הפקידים והשרים הגבוהים של הממשלה ואמצא חן בעיני ה' ואנשים, חייתי חיים טובים ומאושרים. אוהבי ומעריצי היו רבים. נדבתי לצרכי צבור או לעניינים לאומיים היתה הראשונה והיותר שמנה. ביתי היה פתוח לרווחה לכל איש. מי שהיה זקוק לעצה או לגמילת חסד פנה אלי, הייתי ראש־הקהלה בעירי. כל מר נפש וקשה יום מצא סעד ועזר בביתי. כל עסק מסובך או בוררות היו מביאים אלי. הכל היו חונפים ומחליקים לו לשון למן הבלן ועד הרב, להבדיל. היה נדמה לי, שכמעט עליתי על מרום פסגת ההצלחה בסולם החיים. אבל לא לעולם חוסן! פתאום נהפך עלי הגלגל. ההצלחה הסבה את פניה ממני. החתחרות והקנאה גברו עלי ויוכלו לי; ירדתי מטה, מטה במדרון עד שהגעתי לשפל המדרגה. הוני הלך לבלי שוב עוד, וכמעט שנגעתי ברכוש זרים. כל אוהבי וידידי עזבוני, מעריצי שכחוני. היו שמחים לאיד ומצדיקים עלי את הדין, כנהוג. בכל מקום אשר אפנה, מלמדים חובה עלי וחכמתי נהיתה בזויה. אין איש רואה פגעי לבבי, ואין איש רוצה לדעת ממצוקת נפשי. אין משתתף בצערי, ואין לי מנחם בעניי וביגוני. אספתי את יתר הפליטה, שארית מטלטלי, ואלך למקום שאין מכירים אותי. באתי לווילנא. אני כאן כששה חדשים. פרוטותי האחרונות ספו תמו. רהיטי הבית ושאר מטלטלי

הולכים וכלים. בבית אין פרוטה לפורטה, לא לחם לאכול ולא בגד ללבוש, לא חמץ ולא מצה.

בזה גמר את ספורו, וינעץ בנו עיניו מלאות רחמים וקצף גם יחד.

הדברים האלה נתאשרו על ידי שני עדים כשרים ונאמנים על ידי אבן וחבל. כשבועים אחרי הספור הזה, בערב פסח בדיוק, קפץ האיש בעל הספור מן הגשר הירוק לתוך הנהר ווילייה עם אבן קשורה בחבל על צווארו. משוהו מן המים בלי רוח חיים. היו מי שאמרו, שהוא «קרבן פסח» ובאמת לא היה «קרבן פסח» אלא קרבן «עולה ויורד»...

*

סמוך למשפחה זו גרה אלמנה צעירה עם בתה בגיל 17־18 בחדר אחד, להרשם למעות חטין לא הלכו. היה ברור לנו שהן זקוקות למצות. החדר היה כמעט ריק. שאלתי את האם: שמא נחוצות לה מצות? «לא».—ענתה—ומדי דברה, נתאדמי פניה, הבת התפרצה בבכי היסטרי, צנחה על הארץ ותתעלף. מובן מאליו, שכחדה את האמת תחת לשונה. הצלחתי, לא בנקל, לתת לה פתקה למצות ומעט כסף מזומן — אחרי הפצרות ואחרי הבטחות שזה ניתן לה בתורת גמילת חסד ולא בתורת נדבה. ביום השני שלחתי לה תפוחי אדמה, שראש אגודת נשים, מרת מלכה גורלנד, היתה מחלקת מחוץ לצדקה גדולה תוספת לעניים הגונים, אז נודעו לי פרטים אחדים מחיי האלמנה הזאת. בעלה

מת לפני חצי שנה. המנוח היה כורך־ספרים עני, הבת היתה עובדת יחד עם אביה. אחרי מותו לא נשאר ממנו כלום. אנשים טובים אספו סכום כסף, ויקנו להן מכונת תפירה וכשלשה שבועות לפני פסח גנבו מהן את המכונה מן הבית, ונשארו האם והבת בלי שום מקור מחיה.

היו מקרים של התפרצויות והתנפלויות מצד בריונים על העסקנים, בעת חלוקת מעות החטין. גם קללות מקללות ווילנא הברוכות לא היו חסרות. לעימת זה לא חסרו גם ברכות, — ברכות הצנועים והביישנים.

הר גריזים והר עיבל זה לעומת זה עשה אלהים.

*

בשנות תר"ם — תר"ן, ימי ירית אבן הפנה לבית הלאומי שלנו על ידי החובבים הראשונים, אחרי ההתעוררות של משה הס, הרבנים קלישר, אלקלעי, אלישברג בעל «המניד» דוד גורדון ואחרים, בין הזרמים המתנגדים לחבת ציון, כידוע, היו גם ה«בונדאים» הלוחמים הנלהבים נגד ישוב ארץ־ישראל ובעד שחרור הפרוליטריון הרוסי והעולמי, בשאיפות של התבוללות ומגמות טמיעה. מלחמה חזקה התחוללה אז בין בני הנוער המטיפים לרעיון התחיה של עם ישראל בארץ ישראל ובין המטיפים מתלמידיו של קרל מארכס. וכוחים סוערים ונלהבים התנהלו אז בין שני הזרמים, כמו בימי הבינים ובתקופות אחרות הוכוחים על הדת בין הרבנים ובין הכמרים. מקום האספות החשאיות הללו היה בבתי־הכנסיות, בעליות־הגג ובמרתפים. האחרו־

נים שמשו לס"ד הצעירים חומר מפוצץ, אותות חותכים ומופתים בולטים לצער וזעם שנצטבר בלבבם, בשוותם לנגדם תמיד את חיי היהודים במעמקי המרתפים, המת־גוללים באשפתות, העובדים עבודת פרך, המשוללים אור ואויר, הניזונים בקב חרובים מערב שבת לערב שבת, הנידונים לכליון, להתנוונות ושאר מיני פורעניות לכל ימי חייהם. ואולי זהו היסוד והשורש לכפירה הלאומית?

בתי הכנסיות בווילנא הנקראים «קלוזין» שמשו לעתים קרובות ל«בונדאים» מקום־מקלט להסתתר שם מרדיפות המשטרה ולמקום תעמולה: ואם מי שהוא, הגבאי או השמש, הניא וינסה להתנגד, היו מעמידים את השאלה למנין, והגבאי נשאר כלוא על מקומו עד פזור האספה.

בין חברי ה«בונד» היתה צעירה אחת ממשפחה של תלמידי חכמים ומשכילים, גנסיה ברין, כבת עשרים. שמה היה ידוע לי, והיא נשארה חרותה בזכרוני עד היום. היא היתה נמוכת קומה עם ראש גדול לא לפי המדה. פניה כעין החלב בלי טפת דם, ובמראה דמתה לצרור של עצמות יבשות, עטוף סחבות עם זוג עינים בוערות כלפידים וכשהיתה פותחת את פיה, שכחת את כל ישותה ומהותה והיה נדמה לך שבת־קול יצאה מן השמים ורוח הקודש מדברת מתוך גרונה. היא, גנסיה, היתה הראשונה באספות העממיות, בהפגנות, בבירז'ה, בחלוקת פרוקלמציות, בהפצת ספרות אסורה, בארגון שביתות, במלחמות עם מפירי שביתה, בגניבת דעת השוטרים, וביחוד בהרמת הדגל האדום בראשון

למאי. לא פעם ולא פעמים ספגה מלקות ה«נאהייקה» (רצועת קוזאקים) ומכות אגרוף של השוטרים. הרבה לילות לנה ברובע המשטרה, הרבה ימים ושנים ישבה בבית הסוהר, הלכה עם ה«אטאפים» (אסירי המלך), הוגלתה לסיביר, ברחה משם, ובסוף כלאוה במבצר פטרופבלובסק. בפעם הראשונה ראיתיה בביתה, כלומר: במרתפה, בחצר ר' ליזר'ס אשר ברחוב היהודים, בין המון אנשים, נשים וטף. ולא הייתי שם לב אליה, אלמלא עיניה הבוערות וזמזומה המשונה שהיתה מזמזמת בלי הרף, והיוצא מפיה כקול בוכים בלי אומר ובלי דברים. שפתותיה דובבו כעין תפלה בלחש המפילה עצבות ותוגה חרישית על השומע, כמו שאביה מלמד דרדקי יהודי ליטאי היה עורך «תקון חצות» ומעורר תאניה ואניה על גלות השכינה ומוריד דמעות על חורבן בית־המקדש. «היא משוגעת!» — אמרו לי השכנים במרתף, כלתה נפשי לדעת את תוכן הדברים ופשר הקינה הקורעת את הלב, פעם שניה פגשתיה באספת «פועלי ציון», שהיו נוהגים להזמין אורחים «בונדאים». אני הייתי מסדר אספות האגודה שלי «דורשי ציון» בקלויז פטאשקין. ובשביל «פועלי ציון» או ס"ס הייתי מקבל רשיון מאת ה«פריסטאוו» (ראש הרובע של המשטרה) לשם חגיגת «תנאים». בעת ה«תנאים» היה סגן ה«פריסטאוו» נוהג — לבוא לבקורת. בראש השולחן ישבו החתן והכלה המדומים מוכנים ומזומנים ל«קבלת פנים». בחצר, על יד השער, וברחוב הועמדו «חברים» על המשמר ופארולות קבועות בפיהם. ויהי בדרוך

«מלאך המות» (השוטר חמבקר) על מפתן הבית, וקול רעש של נפיצת קערה נשמע בכל הבית, בלוית קריאות מחרישות אזנים: «מזל טוב, מזל טוב», שיצאו כרעם מפי מאתים פיות בבת אחת. מתוך הרעש שלשלתי ליד סגן הפריס־טאוו שלישיה (שטר בן שלשה רובלים), וילך לו מבלי שוב עוד בלילה ההוא. כאן מצאתי הזדמנות להכיר קצת יותר קרוב את גנסיה, אולם בהיותה רק אורחת מוזמנה על ידי «פועלי ציון» ולבה בל עמה, ואני בתור בורגני־מנצל הרחוק ממנה כרחוק מזרח ממערב, לא יכולתי לרכוש את אמונה בי ולדעת את נוסח הקינה־תפלה שלא חדלה לזמזם גם בעת האספה הזאת שהיתה בביתי. פגשתיה בפעם השלישית באספה שניה, שהיתה בביתי, גם כן של «פועלי ציון». רק אז הצלחתי לקבל ממנה את הנוסח המלא ככתבו וכלשונו, וזהו:

אַקְרִיב בְּשִׂמְחָה אֶת פְּרוּטוֹתַי הָאַחֲרוֹנוֹת,
הַמְשׁוּחוֹת בְּחֶלְבִּי וּבְדָמִי בְּלוּלוֹת
לְקָנוֹת בְּמְחִירָן עֲצִים וְחַבָּלִים,
לְתָלוֹת בָּהֶם מְרַצְּחִים, אֶת הָעֲשִׁירִים הַנִּבָּלִים.

זו היתה התפלה השגורה על פיה.

פרק ג׳

איש היה בווילנא, זלמן יצחק שמו. שנותיו שלשים, רוק, נצר ממשפחת הגר״א. שום לשון ולמוד לא קרא ולא שנה זולת תלמוד ופוסקים ונושאי כליהם. ש״ס בבלי ידע בעל פה, והיה בקי בתלמוד ירושלמי ובכל חדרי התורה שבספרות התלמודית. מקומו הקבוע לתורה ולתפלה היה בבית־הכנסת של הגר״א, הנקרא בשם «הקלויז של החסיד» עד היום, סמוך למקום זה שהגר״א ישב שם ולמד ארבעים שנה, על מקומו של הגר״א גופא אסור לשום איש לשבת. ארון של עץ ולוח של שיש צמוד אל הקיר ממעל לו עם כתובת, כתובה בסגנון שלפני מאה ושלושים שנה, ממלאים את המקום באמצע הכותל הצפוני, הוא המקום של הגר״א, ואיש לא יהין לגשת ולעמוד שם. ר׳ זלמן יצחק קבע לו, כאמור, מקום סמוך למקום הזה, והצטיין בהתמדה נפלאה ובזכרון גאוני ויהי כבור סיד שאינו מאבד טפה. היה נוהג לישון שעתים ביום, שעתים בלילה בין בקיץ ובין בחורף ובאופן כזה לא פסק פומיה מגירסא שמונה עשרה שעות במעת לעת. ולא אבה זלמן יצחק לדעת מכל הנעשה מחוץ לד׳ אמותיו של הלכה. נשים צדקניות היו מפרנסות ומכלכלות אותו, ומספיקות את כל הצטרכויותיו. אך בשבתות וימים טובים היה יוצא לאכול את ה«פליט» על שולחן האיש שזכה בגורל, כי בגלל רבוי הקופצים לזכות במצוה גדולה

זו – להעניק תלמיד חכם וצדיק וליהנות מזיוו בסעודת שבת ויום טוב וליסב אתו ליד שולחן אחד – היו נוהגים להטיל גורל. ומי שזכה בגורלו – «בר מזל» קראו לו. רוב הלהוטים אחרי המצוה הזאת היו מבני דלת העם: חוטבי עצים ושואבי מים, סבלים וסתם יהודים שאלהים מנע מהם עושר. יהודים עשירים, חרדים, לומדים מופלגים היו מתחננים לפני ר' זלמן יצחק, שיכבדם ליסב עמהם על שולחן דשן ומלא כל טוב והוא לא אבה, למרות הפצרותיהם הנמרצות. וכך היה אומר ר' זלמן יצחק: «רק בבתי העניים אני מרגיש את עצמי חפשי כמו בביתי». זלמן יצחק היה שתקן מטבעו, בעל לב רגש ובמסתרים בכתה נפשו על גלות השכינה ועל צרות היהודים שבפנות החשכות ובמרתפים האפלים.

פעם אירע, שר' זלמן יצחק היה מוזמן בתור אורח לשבת לבית איש עני פשוט וירא שמים שזכה בו בגורל. אחרי שקדשו ובצעו מן הפת, פרצה פתאום בעלת־הבית בזעקה מרה ובבכיות, באמרה, שהדגים, האטריות והבשר יחד עם הקדירות נגנבו מתוך התנור ואין לה מה להגיש אל השולחן. בעל הבית ה«בר מזל» קם ממקומו, כרע נפל על ברכיו, נשק את ידיו ואת רגליו של האורח זלמן יצחק, ובדמעות שליש בקש סליחה ומחילה ממנו. ר' זלמן יצחק אזר את שארית כחותיו לנחמו ולהרגיעו, הוסיף לאכול מן הפת היבשה, קנח את סעודתו במים אחרונים ובברכת המזון וילך למקומו ל«הקלויז של החסיד»,

ששם היה לן. בשבת זו חל שבעה עשר בתמוז, יום מוכן לפורעניות מאז ומקדם. לבעל הבית ה«בר מזל» הזה היתה בת יחידה שהגיעה לפרקה. בת היחידה התרגשה מאד מן המאורע הזה ותצטער ותתעצב אל לבה כל כך, עד כי מרוב צער ובושה חלתה ונפלה למשכב במחלת שחפת מהירה. עברו ימים אחדים, ומצב החולה הלך ורע. אז חלתה גם האם במחלת הלב. עברו «שלשת השבועות», ובליל שבת קודש שחל בה תשעה באב מתו שתיהן, האם והבת בלילה אחד. ביום שלאחר השבת, ביום הראשון, הוא תשעה באב נדחה, הוצאו שתי מטות, שתי לויות בבת אחת בזו אחר זו ממרתף אחד שבחצר הנקראת «דורך הויף»*), כל הסביבה של המקום הזה היתה לחרדת אלהים. «זהו חורבן בית המקדש השלישי» – אמרו כולם. ר' זלמן יצחק היה בא כל «שלשת השבועות» יום, יום לשם מצות «בקור חולים». שלשה שבועות התקרב למשפחה העניה הזאת והרגיש את עצמו כמעט כ«בן בית». רעיון נורא חלף במוחו שבחטאו אירעה כל הצרה הזאת. אחרי מות האם והבת בבת אחת, לא הרפה ממנו הרעיון הזה ולא נתן לו מנוחה. התהלך כצל, אבל וחפוי־ראש. כל שבעת ימי ה«שבעה» הלך זלמן יצחק לבקר אצל האבל, האלמן ה«בר מזל», לנחם אותו בתוך שאר אבלי ציון וירושלים, והשתדל לעודדו בכל מילי דנחמתא. אמנם

*) הכנסת החצר הזאת מוקדשה כולה להחזקת לומדי תורה בקלויז הגר"א על סי צוואת הגביר יצחק אייזיק מחיסוביץ מכ"ד אדר תקס"א.

הצליח זלמן יצחק להשפיע קצת על האבל ולנחמו מהאסון הנורא שקרהו. הוא היה «חוטב עצים» פשוט וחסון כארז, אבל הוא בעצמו, ר' זלמן יצחק, שכחו תש בלאו הכי, כדרכה של תורה, לא מצא תנחומין לנפשו מצער וממוסר כליות. מצב רוחו נעכר וירד פלאים. הרעיון, שבחטאו הלכו שתי נפשות לעולמן בלי עת, לא הרפה ממנו. ושנוי גדול נתהווה בחייו, במנהגיו ובכל תהלוכותיו. פרקים הוא מפסיק ממשנתו ושוקע בהרהורים, פוסק מתלמודו וחולם בהקיץ. לאט לאט התחיל להזניח את שעוריו, ושעות שלמות ביום ובלילה הוא מתעסק בספרי תשובה ומוסר. גוזל משעות הלמוד ומרבה באמירת תהילים ובתפילות בעד נשמת האם והבת. אחרי זמן מה התחיל לענות ולסגף את גופו בתעניות, מתחלה בכל יום שני וחמשי ואחרי כן בכל יום. זרק את הסעננ'יק, (שק מלא תבן), מצעו החוצה וישם לבנה מתחת למראשותיו. כך עברו עליו תשעה חדשים של ענויים וסגופים. לבסוף החליט לקבל עליו «תשובה», לבש כלי גולה והלך לערוך «גלות». ובמוצאי שבת פרשה בחקותי נעלם ר' זלמן יצחק מן הקלויז של החסיד ומן העיר, ואיש לא ידע אנה הלך.

כארבעה חדשים שהה זלמן יצחק ב«גלותו» ובערב שבת פרשה «כי־תבוא» שב. שב לא זלמן יצחק השתקן, אלא זלמן יצחק המשוגע, כי נטרפה דעתו עליו. לא שב אל «הקלויז של החסיד» יותר, הוא קבע לו מקום באחת

החביות העומדות בחצר בית הכנסת המשמשות להחזקת תשמישי קדושה שבלו, ויגר שם.

החביות הללו נקראות החביות של «שמות». הן הועמדו בין העמודים הענקיים, ששני בתי כנסת גדולים, עם קלייזלאך אחדים על גביהם, נשענים על העמודים האלה. בתוך החביות האלה נגנזים: ספרי תורה, נביאים, ספרים, טליתים, תפילין, רצועות, מזוזות, שופרות, פרכות, עטרות, כתנות, מפות וכדומה, שנפסלו ושבלו. הם מונחים שם ועומדים עד הלויה החגיגית, הנערכת לפי המנהג בהלולא וחנגא בתופים ובמחולות בבוא יום קבורתם. באחת החביות האלו קבע לו זלמן יצחק המשוגע דירתו. כל היום רץ מסימטא לסימטא וממרתף למרתף, ובכל הפנות הנדחות שבני דלת העם נחתים שם, ולא סגר את פיו כל היום. מדבר דברי תורה מעורבים בליצנות, בגסות ובקול רם וצלצול. חוזר בעל פה על סוגיות שלמות מן התלמוד, שיטות חמורות מתובלות בפסוקי דזמרא, אגדות, הלצות, חדודים, מהתלות, ועקיצות. באמצע היום הוא מזיז ממקומה אחת החביות המלאה «שמות», מעמידה במרכזה של חצר בית הכנסת ודורש דרשות ברבים בפני קהל גדול של סקרנים, בעמדו על ראש החבית. מערבב דברי קודש בדברי חול, בדותות, נבול פה וכדומה. קורא אנשים, מתוך קהל שומעיו, בשם. מספיד אנשים חיים מן המפורסמים בעיר בפניהם ושלא בפניהם. לפעמים הוא מפתיע ומדהים את הקהל החונה סביבו בהמצאות ובעקיצות

שנונות. מזכיר את נשמות «שעיה'קי פייפער» ו«מוטקה חבד» (שני לצים ידועים ווילנאים שמתו), וביחוד הוא שופך כל חמתו על ה«פני» – על הגבירים, על הרבנים ועל שרי המלוכה. דבריו קולעים על פי רוב אל המטרה. הרבה מחדודיו החריפים והשנונים עשו להם כנפים בעיר ובפרבריה עד כי היה זלמן יצחק המשוגע לשיחה בפי כל. היתה דעה רווחת בכל העיר, שזלמן יצחק אינו משוגע כלל, כי אם משתגע. בינתים הוא מוסיף לנאום את נאומיו ושופך קיתונות של בוז ולעג על כל מי שמזדמן בפיו. וגומר את דבריו ב«אל מלא רחמים» ליהודים, לנכרים ולשרי הממשלה שעודם חיים. בערב שלפני יום הכפורים, כשיצא הרב המ"מ דמתא, ר' מאיר נח לוין, אחרי דרשתו מבית הכנסת הגדול, שהיה כמעט ריק משומעים, הרגיש בו מיד ר' זלמן יצחק, שעמד על דוכנו ודרש בפני קהל רב בחצר בית הכנסת ויבקש ממנו לברכו. הרב המ"מ ברך אותו, שיבריא וירפא ממחלתו. „ואני אברכך,—ענה לו זלמן יצחק על ברכתו מיניה וביה – הלואי שתזכה אתה לקהל שומעים שכזה בתוך בית הכנסת כקהל שלי בחצר בית הכנסת". בערב יום הכפורים רץ זלמן יצחק מבית כנסת לבית כנסת לספוג מלקות בורשו מאת השמש בחזקה להרים את הרצועה ולהכות על גבו בלי רחמים, ובעצמו ספר ומנה כל הכאה והכאה באמירת הפסוק «והוא רחום» שלש פעמים.

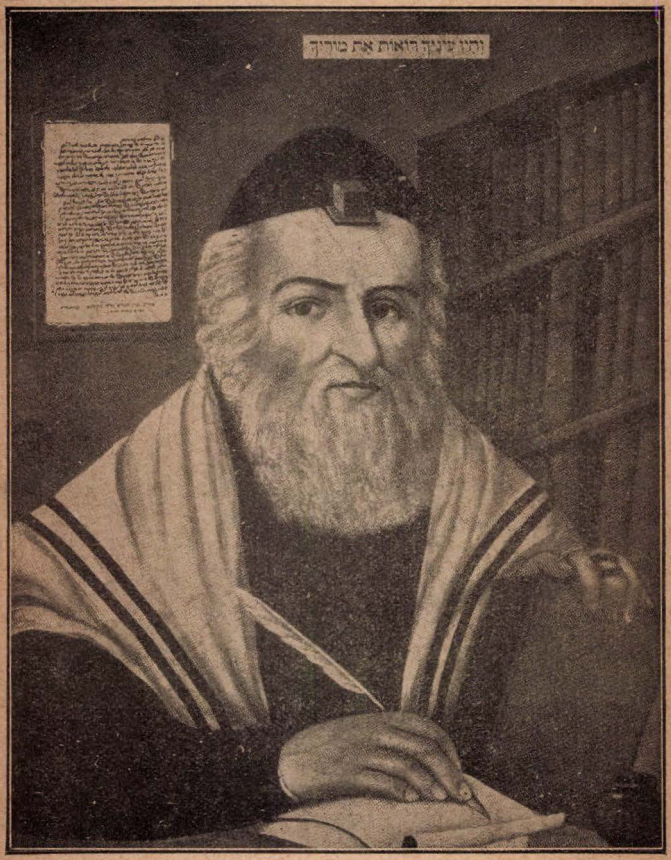
אחרי חג הסוכות מת הצאר אלכסנדר השלישי. זלמן יצחק הזיז שתי חביות מלאות «שמות» ממקומן בבת אחת, העמיד אותן זו על גב זו בחצר בית הכנסת, עלה למעלה ובקול ששון ושמחה פתח את הספדו על הנושא «לעושה נפלאות גדולות לבדו». (כידוע, מת אלכסנדר השלישי ביום בליבדיה). הקהל שמע ובלע את דבריו בגיל וברעדה ובתענוג משונה. פתאום, באמצע ההתלהבות, הוא קורע את בגדיו כאבל על מת, מורט את שערותיו וזקנו ומעורר קינה ומספד מר על האם והבת שמתו בלי עת ובחטאו, ועורך תפלת «אל מלא רחמים» לנשמתן לעיני כל הקהל.

בליל תשעה באב, יום הזכרון של האם והבת, לא הלך זלמן יצחק אל בית הקברות החדש שבזאריציה, ששם נקברו האם והבת, אלא אל בית הקברות העתיק שמעבר לנהר ווילה. התפלל תפלת ערבית בצבור באוהל הבנוי על קברו של הגר"א שתשעה גאונים*) קבורים שם בשורה אחת, ויצרף את עצמו למנין בתור אחד מבני משפחתם, הכריז על שלשלת היוחסין שלו, התפלל תפלת קדיש בהתלהבות משונה, גמר את ספר הקינות עד תומו באותו לילה, קרא מגילת איכה, מדרש איכה, עבר על ספר ירמיהו, חזר על האגדה בר' יוחנן שבמסכת גטין— הכל על פה, ולא מש מן האוהל כל הלילה. בבוקר השכם המשיך את «סדר היום» שלו באמירת הסליחות מכל השנה מהחל ועד כלה. גמר את הסליחות והתחיל ביוצרות,

*) בין תשעת הגאונים,—שתי נשים.

אהרי כן בפיוטים וזמירות מכל החגים והמועדים, שר את המזמורים של שמחת בית השואבה ובין מזמור למזמור התפלל תפלת «קדיש» ו«אל מלא רחמים» לנשמת הגר"א, שיום הזכרון שלו חל בחול המועד סוכות, וחוגגים יחד עם שמחת בית השואבה, וגמר בברכת לישב בסוכה ובאושפיזין. בגמרו את «סדר היום» שלו, יצא מאוהל הגר"א הלך להשתטח על קברות הגאונים ר' משה רבקש בעל «באר הגולה», ר' אברהם דנציג בעל ה«חיי אדם». טען, צחק, צעק, בכה, הטיף להם מוסר על שום מה ולמה הם שוכבים להם במנוחה כ«פריצים» ואינם עושים כלום ואינם משתדלים לפני בית דין של מעלה בעד אחינו בני ישראל האובדים והנדחים הנמקים בעניים ובגלותם. בינתים התאסף קהל גדול, הבא לבקר בבית הקברות בתשעה באב לפי המנהג. אז טפס זלמן יצחק ועלה על ראש האילן האגדתי שעל קברו של ה«גר צדק» (גראף פוטוצקי), שנשרף חי על קדוש השם ביום שני דשבועות שנת תק"ט). הקהל התרכז סביב האילן הזה, ומעל ראש האילן הזה פתח זלמן יצחק בנאום וישפוך את מררתו על החיים ועל המתים, על הרבנים ועל המנהיגים, על הגבירים ועל שרי המלכות ועל כל צוררי היהודים.

פעם בפעם הוא מפסיק את דבריו, קורא פרקים שלמים מ«חובת הלבבות» ו«מסלת ישרים» בעל פה, מורט שערותיו, מעיר לתשובה, לתפלה ולצדקה וגומר בתפלת «אל מלא רחמים» להאם והבת, וחוזר לנאומו. הוא מתאר

הגאון ר׳ אליהו מוילנא (הגר״א)

נולד א׳ דפסח תי״פ, נפטר י״ט תשרי תקנ״ח (1797)

סופו של אדם, את המעבר מעולם השקר לעולם האמת: רגעי הגסיסה, הנשימה האחרונה, הנחירה האחרונה, הפגישה האיומה עם מלאך הדומה, כף הקלע, שבעת מדורי גיהינום, מתרגש, מתמרמר, מתלהב, מנענע בידיו, בועט ברגליו, רועד בכל גופו, הוא נעשה כולו רטוב מזיעה, שולח מבטי זעם לארבע רוחות השמים, והקהל עומד מאזין ומקשיב לכל הגה היוצא מפיו. פתאום הוא מפסיק את מהלך רעיונותיו, קופץ מענין לענין, מתנפל על שרי הממשלה, על הגבירים ועל הצאר. מדבר בקול חוצב להבות אש, גרונו נחר, קולו נעשה צרוד והוא ממשיך את תוכחותיו, מתעלף לרגע, מתעורר שוב, חוגר ואוזר שארית כחותיו ומתלהב ומתמרמר ביתר שאת וביתר עז, חוזר שוב אל הגיהינום וחבוט הקבר, גלגול מחילות וסעודת התולעים. „כל מה שנעשה באדם לאחר מותו — אמר זלמן יצחק המשוגע — הוא כאין וכאפס לעומת היסורים והענויים של הענייים והאביונים כאן בעולם השקר הזה. הגיהינום של הרשעים שם — אמר שוב זלמן יצחק — בוער לא יותר משנים עשר חודש, וכאן הוא בוער ובוער בלי הרף, בלי קץ ובלי גבול, ולא נגמר ולא יגמר לעולם. אתם כולכם הפושעים והחוטאים אשמים, אתם בני העליה, בעלי כרסים ובעלי תריסין הממולאים כסף וזהב אבנים טובות ומרגליות. אתם רואים אנשים חיים, אנשים בדמותכם ובצלמכם, נמקים בענים וגוועים ברעב לעיניכם, לעיניכם! כל הקללות האמורות שבשתי

התוכחות תפולנה על ראשכם בעגלא ובזמן קריב. אמן סלה".

„שמעו שמע, יהודים! אבן מקיר תזעק על הגניבה שגנבו ממני אתמול בערב תשעה באב. נכנסתי לבעל־בית אחד לבקש פרוסת לחם לסעודה המפסקת, בקשתי, בקשתי ובעל הבית אינו נותן. אינו רוצה לתת! בינתים נגשה אלי חרש ילדה כבת 10—12, בתו של בעל הבית, הכניסה את ידה הקטנה בלאט לתוך תרמילי, גנבה פרוסת לחם ממני ובלעה שפי את הלחם על המקום כבכורה בטרם קיץ. המבינים אתם, איפוא, מדוע לא רצה בעל הבית לתת לי נדבה פרוסת לחם? חודו נא חודו, מה עשיתי אני? ברכתי אותו, את בעל הבית, בברכת «אל מלא רחמים» וברחתי ישר הנה, אל קרובי, הרב הגאון ר' אליהו בר' שלמה זלמן לחלות ולחנן. ואתם בעלי בתים רעבים כזאבים, קבצנים, דלפנים, יגיעי כח מחוסרי מוח, אוי לי ואבוי לכם. לכו לבתיכם, נוחו בשלום על משכבכם. אל מלא רחמים שוכן במרומים, גרם בנזקין אינו פטור לעולמים...*) האם עם הבת כמנחה על מחבת... כה אמר זלמן יצחק המשוגע דמתא ווילנא רבתי". קפץ מעל האילן ויברח לאוהל הגר"א להתפלל מנחה בצבור.

אחרי יום הזכרון הזה שנערך על ידי זלמן יצחק «משוגע העיר» בבית הקברות העתיק, היתה אספה רבה של מנהיגי העיר והוחלט לפנות בבקשה אל שר העיר לשלוח את זלמן יצחק מן העיר. שר העיר מלא את הבקשה.

*) לפי דעת בעלי המוסד העליון, בנגוד לדעת הפוסקין «גרם בנזקין פטור».

על המשמר.

על המשמר

לילה אחד בשבוע (על פי רוב אור ליום ששי), ולפני בחינות – שנים או שלשה לילות בשבוע, היינו נוהגין לשבת כל הלילה ולשנן את השעורים של כל השבוע. בשביל «משמרות» כאלה קבענו לנו מקום בקלויז של הגר"א. חצי הלילה עסקנו בתלמוד ואת חציו השני היינו מבלים בכל מיני תעלולים ומעשי קונדס, לקיים מה שנאמר: «חציו לד' וחציו לכם». ערכנו סעודות משותפות, שתית תה בצבור, התווכחנו והתנגחנו בדברי הלכה, כתלמידי חכמים קטנים, כגדיים העתידים להעשות תישים, ולא נתנו להקריב זבחי מתים על שולחננו. היינו מתגרים קרב בפרושים, הבטלנים הסרוחים על הספסלים ועל השולחנות היבשים שעליהם היו אוכלים ולומדים כל הימים. לא היינו חולקין כבוד ודרך ארץ לחובשי בית המדרש בכלל, ובלילות של משמר בפרט. «מבלי עולם», «חיות קודש» היינו קוראים להם. אפילו בכבודם של ראשי הישיבות לא היינו נזהרים, ותמיד היו שוררים ביניינו יחוסים ממותחים וחשבונות פעוטים ומסובכים, אעפ"י שידענו שרגלי השכינה אנו דוחקים על ידי כך. יוצא מכלל זה היה רק זלמן יצחק השתקן. לו הגינו כבוד והערצה, עליו שמרנו כעל בבת עין. הוא היה לנו לעזר, לבאר ולתרץ במלים ספורות וברורות, קב

ונקי כל דבר המופלא ממנו «ובמלה אחת הפיל תלי תלים של פלפולים התלויים בשערה».

בשעת הסעודות, בין לגימה ללגימה, ובין וכוח למשנהו, דאגנו לדא ולהא, לנעלים הקרועות של ראש ישיבה פלוני ולמכנסים המטולאים של ראש ישיבה אלמוני, לבתו של השמש שהגיעה לפרקה ולבנו של מנהל הישיבה שיצא לתרבות רעה, לשוטר השליט ברחוב היהודים כמושל בכפה ופושט את העור מהתגרניות היהודיות. ה«שיחות חולין» שלנו, שנסתייעו בבהונותינו הזעירות שעבדו בלי הרף, הגיעו לנקודת הרתיחה בבוא שוטר הרובע (אוקולודוצ'ני) לבקר את הפספורטים, באמצע הלילה, כבקרת רועה עדרו. הלויה נהדרה ערכנו לו בצאתו: הפרושים, שננערו משנתם ביד חזקה ובזרוע נטויה, הביעו את מחאתם ב«עט» וב«עה» בנגון של «אנקת מסלדיך», ואנחנו הקטנים היינו מלוים אותו בתריסר לשונות קטנות מכוונות לאחורו ובקללות שבתוכחה. השיחות היו נגמרות, על פי רוב, בספורים ומעשיות ע"ד מלאך המות, מלאך הדומה, כף הקלע וע"ד התפקיד הגדול והנכבד שאנו הקטנים ממלאים, בשבתנו בבית ד' בלילות על משמרתנו ומונעים בעד המתים לבוא ולהתפלל עטופים בטליות ובתכריכים כמנהגם. את «חיות הקודש» היינו מרגיזים משנתם בכל מיני תחבולות והמצאות. מוציאים את מצעיהם מתחת לגופם הצנום, את הסענניקעס (שקים מלאים תבן) ואת מלבושיהם ששמשו להם כר ושמיכה

על משכבם בלילה. ואם גם אחרי כל התעלולים הללו התעקש הבטלן, מאן להתנער והוסיף להשמיע את נחירתו האיומה, – היינו תוחבין לו פסת ניר מקופלת לתוך נחיריו, ומיד היה המסכן נעור משנתו העמוקה והמתוקה, קופץ כארי פצוע מסובכו, מתנפל עלינו בשצף קצף ועושה בנו שמות. ל«אופרציה» כזו קראנו «פינפרל». וזה היה אחד הנומרים היותר חשובים מהפרוגרמה של המשמר.

מעשיות משונות ומקרים נוראים קרו בלילות המשמר. מעשה בפרוש שקם משנתו באמצע הלילה, נים ולא נים תיר ולא תיר, מתהלך מתוך השינה, ממולל באצבעותיו, נופל על הארץ או חג ונע כשכור גלוי עינים, נופל אפרקדן על משכבו באנחות ויללות הקורעות את הלב. ושוב מעשה שהיינו זקוקים ללכת אחורנית כבני נח בשעתם כמו שכתוב בספר בראשית בפרק התשיעי פסוק כ"ג. ושוב מעשה, ושוב מעשיה בפרוש אחד ששכח לפני השינה לקרוא את ארבעת הפרקים הראשונים שבספר תהילים...

קרו מקרים שזעזעו את לבותינו הרכים וערערו את עצבינו עד היסוד. בשרנו נעשה חדודין חדודין. קבוצה קטנה בת 10–12 היינו, נערים בני 10–13 שנה, חורף בחוץ. ליל טבת. השעה שלש לאחר חצות. גשם, שלג, רוח. יושבים אנו סביב לשולחן ארוך. הגמרות פתוחות לפנינו. פך מים עומד באמצע השולחן, לרגעים טובלים אנו את אצבעותינו בתוך הפך, מרטיבים את

העינים, שלא תפול חלילה תנומה על עפעפינו ופתאום: חזיז ורעם! חבורה של נשים, כמספר בנות צלפחד ועוד אשה עבה, שמנה ומפוטמה כפרת הבשן בראשן, מתפרצת לתוך הבית ברעש, ביללות נוראות ובצריחות משונות כמו בעזרת נשים, לפנים, בשעת תפלת «ונתנה תוקף». הן מורטות את שערותיהן וצועדות ישר אל מול ארון הקדש, קורעות את דלתות הארון בחזקה, סופקות כפים וזועקות מרה: «אהה, בעלי נוטה למות! אויה, הוי, אללי לנו, אבינו גוסס!» מתיפחות ומתמוגגות בדמעות, מצעקות וזועקות: «רבש"ע, רבש"ע, הצילנו מידי מלאך המות, הצילנו!» הפרושים וחבטלנים, בהריחם ריח של פרוטות, מתנערים ומתעוררים כהרף עין כמו בשעת דליקה, מזדרזים ומתגרפים, מתחככים ומתגייסים מול פני ארון חקדש כאנשי צבא, לקול תרועת מלחמה, פוצים פה ופוצחים בקול קינה ונהי: «יענך ד' ביום צרה». דומה, שכל הבית נהפך לשדה קטל. כל זמן התפלה על החולה־הגוסס, ישבנו, אנו הקטנים, קפואים, כמסמרות תקועים, רועדים כעלים, השנים דא לדא נקשן, פנינו כפני מתים. ומחשבה עגומה במחנו הקטן: «בעוונותינו ובחטאינו (הפינפרל! עלבון תלמידי חכמים!) מות ימות «הגביר» עוד הלילה». ובסתר לבבנו התפללנו: «רבש"ע עשה למען גמולי חלב, למען עוללים ויונקים, למען תינוקות של בית רבן, עשה ברב חסדך והצל את «הגביר» הגוסס משני מלאך המות». מובן מאליו שאחרי ליל זועות שכזה לא יכלנו לישון לילות רבים.

אנחנו, תלמידי הישיבות, שהיינו קרובים כל כך איש לרעהו יומם ולילה לא ידענו לקרוא איש את רעהו בשמו הפרטי או בשם משפחתו. והיה לנו שם עיר חלף שם פרטי וכנוי תחת שם משפחה. דהיינו: איישישקואי, גירטגולי, לייזיוואי וכו'. חרזנו לנו „אלף־ביתים" של הערים ששמותיהן נגמרים בשוק, סטוק, קרוק, דאן, גולי. למשל: איישישוק, באלבירישוק, היידוצישוק, יאנישוק, פילווישוק, ביאליסטוק, טרוק, קרוק, אוטיאן, חווידאן, ציטיוואן, קולטונאן, שווינצאן וכן הלאה. בייסיגולי, מייסוגלי וכו', מלבד «שם העיר» היו לנו שמות לואי לכל אחד ואחד, «כנוי» לאיש ואיש לפי פרצופו וקלסתר פניו, תלמיד יתלמיד לפי דמותו, מעשיו, תנועותיו, והעויותיו, לדוגמא: אדמוני, בן פקועה, גנב, דלפון, הינרפליט, ויזתא, זנב, חד־גדיא, טל־ומטר, יחץ, כרפס, למך, מלך, נר־תמיד, סרסור, עוג־מלך־הבשן, פינפריל, צדיק־ל, קוף, רעצישניק, שומר־חנם, תיש.

הכנויים היו נתנים לכל בן ישיבה בחוה"מ ובימים שבין החג ובין ראש חודש. אלה הם ימי «הגיוס»: בני הנעורים היו מתאספים ובאים מהעירות הקרובות והרחוקות אל הישיבות בלי לשאול תחילה, בלי הזמנה ובלי קולות קוראים. לכתחילה היו מקבלים אותם בסבר פנים יפות ובדיעבד בפנים נזעמים אבל לא היו משיבים את פניהם ריקם. ואם היו חסרים מקומות היו מוסיפים עוד ספסל ועוד ספסל, והיו ששמעו את השעורים מעומד ארבע־חמש שעות רצופות והגמרא הפתוחה בידיהם.

לילה אחד אירע אסון נורא. לאחר שהשתובבנו די והותר, קבל על עצמו אחד מהחבריא לעשות את מלאכת ה«פינפרל» הנ"ל. המלאכה הצליחה על צד היותר טוב, הפרוש קם משנתו בחרי אף, רדף אחרינו ויך על ימין ועל שמאל. הסתתרנו בחורין ובסדקים, אחד מאתנו בעל הפינפרל, קפץ ועלה על ראש ארון הקדש בגובה של ששה מטר, נפל ארצה, שבר את רגלו ויהי לבעל מום כל ימי חייו.

והמסכן בן לשואב מים עני, ווילנאי, שוכן במרתף. הוא היה חברי, יחד למדנו מסכת פסחים אצל הרב ר' שמואל איסר הכהן. הוא הצטיין בכשרונות ובפה מפיק מרגליות. כשהיה פותח את פיו להגיד את השעור, היתה כל הכתה עושה אזנה אפרכסת. זכורני, פעם, באמצע השעור, בהרצותו ע"ד השיטה של טומאה, נשר ספר מחיקו (כיסיו היו תמיד מלאים קונטרסים וספרים שונים). מיד הרגיש בזה ראש הישיבה, לקח את הספר מידיו והנה, אהה, חשך ואבדן! ה«בית יהודה» להריב"ל. הרבי לא דבר הרבה, כמנהגו, רטן משהו מתחת לחטמו, אחז בלחיו של ה«עברין». התחיל בלטיפה רכה ועדינה וגמר בצביטה חזקה ונוראה, עד שקמו עיני המסכן בחוריהן וכמעט שפרחה נשמתו מכאב ויסורים.

סוף הזמן. מתכוננים לסיום מסכת פסחים. הרבי נתן לנו תעודה כתובה וחתומה על ידו ומאושרת בגושפנקא של הישיבה, הידועה בשם ר' מילה, לבעלי

בתי משרפות יי"ש ולהסיטונים שבעיר, לקחת מהם משקה בחנם לכבוד הסיום ולכבוד התורה. שלשה היינו: המסכן הנ"ל, עוד תלמיד אחד שהיה אח"כ לסופר בישראל ואני עבדכם. אספנו יי"ש לרוב. הסיום היה בבית רבינו ר' שמואל איסר. שמחנו, רקדנו ושתינו עד דלא ידעי. האשה היחידה שלקחה חלק בשמחתנו היתה הרבנית, אשה צנומה וקטנה ומראה כמראה ילד (שנותיה למעלה משבעים). היא, הרבנית, טרחה ועמלה הרבה והכינה לנו סעודה, כסעודת שלמה בשעתו. «המסכן» היה שכור כלוט, נזכר בצביטה שקבל מרבנו, וכדי לעשות נקמה בו התחיל לשיר את הפרק «אל נקמות ד'» וידרוש הדרן על המאמר «גדולה נקמה שנתנה בין שתי אותיות». ולבסוף התנפל על הרבנית ויתן לה נשיקה ארוכה וממושכה לעינינו ולעיני הרבי.

אחרי הסיום הזה ואחרי שבירת רגלו נפרדנו ונתרחקנו איש מרעהו. הוא נכנס לבי"ס עממי ולא ראיתיו שנים אחדות. אח"כ נפגשתי אתו כמה פעמים. אני הייתי לבעל בית חרושת וחובב ציון והוא נכנס אל ה«בונד», קטע יוצא בקבו. הוא מביט עלי מגבוה כעל מנצל ושמנדריק חולם חלומות בהקיץ, ואני עליו כעל אח נפשע שיצא לתרבות רעה. הוא היה עסוק יומם ולילה בתקון העולם בלי מלכות שדי, שנה את שם משפחתו ויהי לאחד ממרשיעי ברית, מו"ל ועורך עתון בונדאי.

המרתף
של «פיגה כל־בה»

המרתף של "פיגה כל־בה"

א.

טוביה «העקר» היה חוכר אגם מים גדול, כששה קילומטר ארכו וכשני קילומטר רחבו, לצוד דגים בכפר פ. זכות החכירה עברה אליו בירושה מאבי אבותיו. האגם יחד עם הבית הבנוי על החוף היה שייך לבישוף שהתגורר בעיר הפלך ק. שנה, שנה היה טוביה ה«עקר» נוסע אל הבישוף וצרור הכסף בידו לשלם את דמי החכירה בעד שנה שלמה למפרע בתוספת «נשיקת יד» וכריעת ברך לפני «הוד קדושתו». והלה קבל את טוביה ואת כספו בפרוזדור ביתו, לא בקש אותו לשבת, לא נתן לו קבלה על כספו, ושום חוזה בכתב לא היה קים ביניהם. הבישוף יצא ידי חובת הכנסת אורחים בשאלה קצרה: «השלום לך יהודון?» – בבואו, ובּ«להתראות» בצאתו. ובימים ההם ארכה הנסיעה, הלוך ושוב, כחודש בערך, ולאחר שבנו את מסלת־הברזל – כשבוע, מפני שהמרחק מהאגם עד תחנת הרכבת, הלוך ושוב, היה כמאתים קילומטר והנסיעה בסוסים

אשתו של טוביה, וויכנה זלדה, ילדה לו תשעה בנים זכרים, ולפיכך קראו לו בכל הסביבה ההיא בלשון סגי־נהר: טוביה «העקר», ולאשתו וויכנה זלדה–ה«עקרה». טוביה «העקר» היה היהודי היחידי בכל הכפר וכמעט שזכה ל«מנין» משלו, אלמלא קפץ עליו רוגזה של חובת

עבודת הצבא; ואילו נולד לו עוד בן־זכר, כי עתה זכה טוביה לאות כבוד מאת הקיסר בכבודו ובעצמו בצרוף שטר שחרור מעבודת הצבא בשביל עשרת בניו בבת אחת. כך שוחחו ביניהם הבריות, יהודים ונכרים, וכן האמינו גם טוביה ובניו באמונה שלמה, כי אכן תקותם תקוים במלואה. אבל המלאך, הממונה על ההריון בגד בטוביה ובחלומותיו ובמקום בן עשירי הוליד בת. ובהגיע תור בנו בכורו של טוביה ה«עקר» ללכת לעבודת הצבא, לא נתנה לו שום ארכה או הנחה. טוביה ואשתו בכו וספדו על צוארי בנם בכורם שלשה ימים ושלשה לילות, עשו מעין סעודת הבראה ויבכו אותו כבכות מת וישלחוהו מעבר לגבול רוסיה שהיה לא רחוק ממקום מגוריהם. לא ארכו הימים ושוטר־החבל (האוריאדניק) בא לבית טוביה שמח וטוב לב ובשורה בפיו: לשלם 300 רובל כסף עונשים, שכל יהודי ויהודי חייב לשלם לאוצר המלך, אם אחד מבניו או קרוביו לא הופיע בזמנו לעמוד למבחן בבית פקידות הצבא. טוביה קדם את פני שוטר־החבל בסבר פנים יפות, עשה לו משתה כדת ויכפר את פניו בקרבן־מנחה ובסל דגים חיים עם הוספה: מחרוזת דגים מעושנים, גבינה, חמאה, שמנת וכדומה וילך לו לדרכו „מלא" וגדוש. למחרת היום נסע טוביה בעצמו העירה וילך למשרדו של שר החבל (הפריסטאוו). שם עבד בתורת שמש שני בנו של שוטר החבל, גוי קטן בן 13 שנה. השגיץ לקח מידי טוביה רובל אחד כסף ויתן לו תמורתו:

את התיק עם הפרטי־כל ועם הפקודה לגבות מטוביה 300 רובל בכוח החוק, וישב טוביה הביתה צהל ושמח. זרק את התיק לתוך התנור הבוער ויברך «בורא מאורי האש», וכל הענין נשתקע וכלא היה עד היום הזה. אחרי המאורע הזה כבר היתה הדרך סלולה לפניו; וכל פעם בהגיע תור הגיוס לאחד מבניו עשה לו טוביה «העקר» כמשפט הראשון ויוליכהו, ויעבירהו מעבר לגבול מדינת רוסיא. ובהתקבל פקודה לשלם 300 רובל כסף עונשים עמד שוטר־החבל על משמרתו לשרת את טוביה באמונה והענין היה מסתדר על צד היותר טוב ובלי כל קושי. אמנם, הגוי הקטן היה בינתים לגוי גדול, הפקיע את השער וירבה במחירו מפעם לפעם, אבל טוביה «העקר» ידע תמיד לצאת מן המצר וידו על העליונה: התיק נזרק לתנורו בעצם ידיו. כן יצאו בני טוביה «העקר» בזה אחרי זה לחוץ־לארץ ונתפזרו לארבע רוחות השמים. וישאר טוביה לעת זקנתו עם בתו היחידה לבדו, כי וויכנה זלדה אשתו, בהפרדה מבנה האחרון, בברחו מעבודת הצבא חלתה במחלה אנושה וכעבור ימים אחדים מתה, ולא זכתה להוביל אל חופתה אפילו את בתה היחידה השרידה. אחרי מות וויכנה זלדה ה«עקרה» נשאר טוביה «העקר» כערער בערבה; ויהי כעקר ממש. לבו נפל עליו וילך קודר ומשמים כל הימים. אחרי זמן מה חלה את חליו ויפול על משכבו ויירק דם. ויהי באחד מלילות החורף הרגיש טוביה כי קצו בא. בתו היחידה, נחמה

שמה, היתה בת ט"ז, ובראותה את אביה גוסס וגווע לעיניה, הקימה רעש גדול ונורא. הדייגים הערלים, כחמשים במספרם הקיצו משנתם. ביניהם היה דיג אחד יהודי, בחור כהלכה, רוק בן 33, משה־אהרן שמו. טוביה הגוסס הביע את משאלתו האחרונה והיחידה לפני מותו: שמשה אהרן ישא את נחמה בת זקוניו לאשה ויקדשנה כדת תומ"י. משה אהרן לא פקפק אפילו רגע אחד, לקח בידו מטבע „דקורה" בת עשר קופיקות ויקדש את נחמה בלי חופה, בלי כתובה, בלי עדים ובלי שושבינין לעיני השכיב־מרע האב והמון «גויים». רגעים אחדים אחרי ה«חתונה» החטופה והעגומה עצם טוביה את עיניו לנצח.

משה אהרן ירש את כל רכושו של טוביה ויהי בעל יחידי על כל המשק: סוסים שנים, פרות עשר, פר אחד, עגלים חמשה, עזים חמש, כבשים שתים עשרה, תרנגלות חמשים, עגלות שתים, אחת של קיץ ואחת של חורף, המון רב מצודות, מכמרות, רשתות, חכות, מכשירי דיוג וכלי בית לרוב. הבישוף החדש לא הסיר את חסדו ממשה אהרן, ולא הפקיע ממנו את זכות החכירה ויוסיף לקבל ממנו את דמיו כקדם. באמת, הרכוש הזה, האגם עם הבית, היה שייך לקונסיסטוריון (מוסד דתי עליון לקתולים) ולא היה קנינו הפרטי של הבישוף.

הזוג הצעיר, משה אהרן בן ה־33 ונחמה בת ה־16 שנה חגגו ואבלו שבעת ימי המשתה ושבעת ימי האבל בעירה הסמוכה, והרחוקה מהכפר פ. כשלושים קילומטר,

בבית אחד מקרוביה של נחמה, מלמד דרדקי עני, אשר־ליב שמו. המלמד היה מפורסם כאמן נפלא בגימטריאות ומפליא לעשות בנוטריקון. בשוב החתן־כלה מבית הקברות ערך להם שאר־בשרם ר' אשר־ליב: לכלה האבלה—סעודת־הבראה, כדין צורבא־דרבנן, ולחתן, משה־אהרן, שהיה בור־דאוריתא, — גלה המון גימטריאות ונוטריקון וידרוש לפניו דרשות עפ"י פרד"ס על השמות: משה, אהרן, נחמה. שלש האותיות של השם נחמה: נ. ח. ה. מרמזות על שלש עבירות שנשים מתות בשעת לידתן: נדה, חלה, הדלקת הנר. „מם" הוכנסה באמצע כנגד ארבעים סאה שבשעור מקוה. ראשי התיבות של: משה, אהרן, נחמה מ. א. נ. מוכיחות שהחתן מאן־וד' אמר לדבק טוב ויהפך «מאן» ל־«אמן». השם נחמה מוכיח שהזיווג יעלה יפה, ירוו נחת ויזכו לישועה ולנחמה ב"ב אמן סלה.

אחרי ה«שבעה» תקנו מה שהחסירו קודם: העמידו חופה, כתבו וחתמו כתובה, סדרו שבע ברכות, חזרו ותקנו את כל הפגימות והליקויים שנעשו מאונס, כדי לעשות נחת רוח לטוביה המת.

משה אהרן היה איש שעיר, גבה קומה, בעל גוף ובעל בשר. שערות ראשו פרועות, מפוזרות, זקנו דמה למטאטא ישן, גבות עיניו וריסיהן לבנות כחלבון, פניו צוארו וכל גופו נתכסו שערות לבנות כפשתן, בלוית חן של המון כתמי קיץ ויבלות. עיניו כעיני החתול, מלבושיו וכל הליכותיו היו כדרך הערלים הז'מודיים (ליטאים),

לרבות נאגענעס, לאפצעס*) דבר ז'מודית ויהודית כגוי גמור, עשן מאכורקא, שתה י"ש כדיגיו־פועליו, הקצור: התערב בגוים וילמד מעשיהם. על בגדיו ועל פניו התנוצצו סנפיר וקשקשת מעורבים בנוצות, מוך ורפש; תנועותיו והעויותיו וכל גופו עוררו געל נפש.

נחמה היתה נערה בלתי מפותחה בגופה, בלתי מחונכת ברוחה, פניה כלבנת הספיר, כתפוח בעצי־היער טרם יתבשל, נמוכת קומה, גבהה הגיעה עד קצה זקנו של משה אהרן בעלה, וכל רואיה חשבו והאמינו, שנחמה היא בתו של משה אהרן ולא אשתו. היא היתה נוהגת להטבל באגם אפילו בחורף, בקור היותר חזק. נחמה זכרה את תשעת אחיה שהלכו למדינת הים, כלתה נפשה להודיע להם ע"ד מות הוריהם, אולי יתפלל אחד מהם תפלת קדיש לנשמתם. אבל אין איש יודע את נחיתם ואת כתובתם כאילו טבעו כלם יחד במים שאין להם סוף. עברו עשר שנים מיום כלולותיה וד' מנע ממנה פרי בטן. שאלה בצוענים, אובות וידעונים, נסעה אל רופא העיר, אל הרופאים בעיר הפלך ואין עצה ואין תרופה,— אין לה ילד. לבסוף החליטו משה אהרן ואשתו ללכת אל הרב ולכתוב ספר כריתות. מדי פעם ופעם, בעת שהגט היה מוכן למסירה חטף משה אהרן את הגט ויקרעהו לגזרים, שלם להרב ולסופר את שכרם בחפזון,

*) נאגענעס עשויות חתיכות עור קשורות ומהודקות בחבלים דקים ומשמשים במקום נעלים ביו לגברים ובי לנשים בז'אמוט.

אחז את נחמה בשתי ידיו, הושיבה על העגלה, שרק אל סוסו ויברח מבית הרב כמו מתפתה ערוך. החזיון הזה חזר ונשנה כמה פעמים בשנה. כעבור שתים עשרה שנה מיום כלולותיהם ראה ד' בענים וישלח להם זרע – בן זכר למזל ולברכה, ויקראו את שמו בישראל טוביה־זליג. (טוביה על שם אביה של נחמה, וזליג – לזכר נשמת אמה זלדה). אבל עדיין לא בא הקץ לתלאותיהם, הילד היה ידוע־חולי, גידולו וחנוכו עלו להם בדמים מרובים ולצרותיהם לא היה קץ. רופאים, צוענים וקדרים לא חדלו להשקות את הילד סמי מרפא, שקוים מעסיסי שרשים ומיץ עשבים,—וללא הועיל. עד השנה השלישית מיום הולדו לא נתן טוביה זליג הבן יחיד מנוחה ומרגוע להוריו המסכנים. באחרונה הובילו את הילד אל העיר ואחרי טפול של שלשה חדשים, תחת השגחתו של רופא, הבריא הילד, אחרי תפלות רבות על יד ארון הקדש ובבית הקברות; באחת התפלות בעד החולה הוסיפו לו שם שלישי: «חיים» ויקראו לו חיים־טוביה־זליג ובעצת הבלנית תלו לחיים־טוביה־זליג עגיל של כסף על אזנו השמאלית וישנו את שמו לשם אלתר. מאז נעשה שנוי לטובה בחיי חיים־טוביה־זליג, הוא אלתר. גדל ופרח הבן היחיד לשמחת לב הוריו. במלאת לאלתר שלש שנים רכב על הכלב הגדול שומר הבית. בן ארבע רכב על סוס, שט בסירה ויצד דגים בחכה; בן חמש דבר ז'מודית כאחד הערלים. בן שש עשן מאכורקא בחשאי, בן שבע שתה י"ש בסתר

עם השקצים הקטנים, בן שמונה התהלך עם הדייגים, עזר להם במלאכתם; בן תשע ידע כמעט כל עבודות הדיוג לפרטיהן ודקדוקיהן. ובהיותו בן עשר לא ידע אפילו צורת אות. אז החליט משה אהרן להביא מלמד בשביל ה«קדיש» שלו. המלמד בא אל הכפר ואל תלמידו בן עשר והתחיל מלמדו אלף בית. אלתר יושב ומביט בפני רבו כתרנגול ב«בני אדם». אלתר מכניס אחת מאצבעותיו אל נחיריו מנקר ומחטט בלי הרף. הרבי מוציא את אצבעו של תלמידו מחטמו ותוך כדי דבור מכניס אלתר אצבע אחרת, מוציאה מן האף ומכניסה אל הפה, מוצץ ומלקק, הרבי מוציא ואלתר מכניס. כך עברו שעות, ימים, חדשים, שנה עברה, אלתר אינו מתקדם. עדיין לא ידע את האלף בית כדבעי. שלש שנים ישב המלמד בכפר, אזר שארית כוחותיו ללמד את אלתר «עברי» כהוגן. יום הבר־מצוה של אלתר הולך וקרב. המלמד השכיל והקדים חצי שנה להרגילו בהנחת תפילין, בלמוד ברכות התורה, ברכות ההפטרה, (ע״ד ההפטרה גופא לא חלם אפילו)—ואלתר שקוע ראשו ורובו באגם, בדיוג, ואך אל השקצים והשקצות עיניו נשואות. ליום הבר־מצוה של אלתר נסעו העירה. כשעלה לתורה נתבלבל הבר־מצוה שלנו, התחיל את הברכה כדבעי, שכח את הסיפא ויסיים «בורא מיני מזונות». ויהיו כולם, משה אהרן, אלתר והמלמד ללעג ולקלס בעיני הבריות. משה אהרן לא חשב הרבה, פטר את המלמד בפרהסיא באמצע

«יקום פורקן» ובשעת ה«קדוש» שנערך לכבוד הבר מצוה עבר אלתר לידי ר' אשר ליב המלמד בעל הגימטריאות, עם מזונות ומעון יחד. ר' אשר ליב היה מפורסם ל«בעל פועל» ומומחה גדול לפתוח מוחות מטומטמים. הוא היה מטופל באשה וילדים ששה. החדר היה צר ונמוך, שמש חדר אכל, חדר שינה ומקום לינה להעז של הרבי וגם למקום תלמוד תורה בשביל שלשים תלמידיו, חוץ מיוצאי חלציו, תינוקות של בית ר' אשר ליב. אלתר מחה, צעק, בכה, ולא אבה להתרועע עם חבריו החדשים ויתגעגע על השקצים והשקצות האהובים עליו. ביחוד התעקש וימאן לאכול על שלחנו של הרבי, המלא צנון וחזרת, ולישון עם בני הרבי שישנו שלשה–ארבעה צפופים על דרגש אחד. נוסף לזה נתדבקה באלתר מחלת הגרדת שאיש לא ידע את מולדתה. סבלו ויאנחו ממחלה זו הרבי עם תלמידיו, הרבנית וילדיה, תלמידי החדרים שבעיר ורבותיהם והרבה מתושבי העיר. הכל הולכים ברחוב ומתחככים, בשוק, בבית הכנסת, להבדיל, מתחככי ומתגרדים, ביחידות ובצבור. דומה שכל בני העיר, כל יושבי תבל מתחככים ומתגרדים בלי קץ ובלי סוף. אלתר קרא לאביו מהכפר ויתנה לפניו כל צרותיו. משה אהרן בא וסדר את בנו, את יחידו, אשר אהב – ארוחה ומעון אצל בלן העיר, (כתרופה מהגרדת) אף הוא שאר בשרו. יש לו אשה, ובנים אין לו, וללמוד השאירו אצל ר' אשר ליב. הבלן גר בחדר צר ד' על ד', בתוך בית המרחץ. כל

ימות השבוע לא הוסק בית המרחץ והיה ריק מאדם. בשבתות לאחר הצהרים ובמוצאי שבתות נהפך בית המרחץ לקלוב לרקודים. החיטים והסנדלרים עם אהובותיהם „המופקרות" היו יוצאים במחולות בבית המרחץ, שבעטים היו ילדים קטנים „נופלים כזבובים", המחולות נהפכו למחלות ולמגפות ולכל מיני פורעניות.

אלתר המפונק שסבל לא מעט מסביבתו החדשה התחיל לאט לאט להתרגל להייו החדשים וישלים עם מצבו. ב«ויקרא» שפטמהו רבו לא הבין כלום, הרבי היה מכנהו: «גוי הכפר» והתלמידים חבריו: «ישובניק פשתני», כי הוא היה דומה לצרור של פשתן במראהו, הוא היה דמות דיוקנו של אביו. עד מהרה מצא אלתר, הבן יחיד, ענינים שונים לענות בהם. בצאת הנשים מבית הטבילה היה אלתר יוצא ממחבואו, מתנפל עליהן לפתע פתאום ומחרידן, בחקותו נביחת כלבים, יללת חתולים, צהלת סוסים, געית צאן ובקר. מצפצף ושורק באצבעותיו בפה. לא שכח אלתר מגרסא דינקותא מאומה. ביום החמישי וביום הששי היו מסיקין את התנור בבית המרחץ, אלתר היה דומה לדג בתוך אגם מים בשני הימים האלה. השמש יוצא ומכריז: «יהודים לבית המרחץ!» אלתר רץ אחריו ומחקה אותו כקוף. הימים חמישי וששי, ימי החזרות, הימים הנוראים בשביל תלמידי החדרים, אלתר שלנו לא הלך כלל אל החדר. הוא היה מוצא אמתלאות. מתחלֶה במיני מחלות שאי אפשר לבדוק אם הוא חולה באמת או

רק התחפשות היא. הרבי, ר' אשר ליב, היה נוהג להשתמש ברצועתו כפולה שמונה כלפי שאר תלמידיו, אבל לא לגבי אלתר. משה אהרן, אביו של אלתר, פקודתו חזקה עליו, על הרבי, לא לנגע בבנו יחידו באצבע קלה, ובשכר זה בכל ראש חדש מנחה היתה שלוחה להרבי מאת אבי אלתר: דגים חיים, דגים מעושנים, גבינה, חמאה וכדומה. ובגלל זה היה הרבי מכבדו ומעריצו ונזהר באלתר. העגיל של כסף שעל אזנו השמאלית של אלתר ג"כ היה משמש תריס בפני הפורעניות.

ב.

על מנהגי הפראות של הזמן ההוא אני מוסיף פרט זה: הבלן היה גר, כאמור, בחדר צר, בתוך בית המרחץ. החדר היה גם משמש מקום הלבשה בשביל «פני» העירה. ביום החמשי, יום הנשים, היתה הבלנית עסוקה לשמש את נשי ה«פני» ולעשות את רצונן בתוך בית המרחץ והבלן שומר את מלבושיהן ופניו מוסבות אל הקיר... ביום הששי, יום הגברים, היה הבלן עסוק לשרת את תלמידי החכמים והבלנית שומרת את הבגדים, בהכינה את כל צרכיה לשבת, ופניה מוסבות אל התנור ואל התבשילין של שבת...

בשני הימים האלה היה אלתר זע ונע כ«כסף חי» ויהי ליד ימינו של הבלן. הוא היה עוזר לו להכין חבילות של זרדין, להפיק הבל, להגיש לה«בעלי בתים» מים רותחין, חמים, פושרים או צוננים, להצליף את גופם על האיצטבא העליונה, להקיז דם, להרכיב עלוקות וקרני דאומנא, לספר, לגלח, לעשות את הצפרנים ושאר עבודות הקודש הכרוכות בהלכות בית מרחץ יהודי לפנים. אלתר היה מתהלך בבית המרחץ בבגדיו בחום מחניק המעורב באד עבה, עשן וצחנה עד כדי התעלפות. הוא היה עולה על האצטבא העליונה, מצליף את גופו בזרדין, ובהיותו מורתח ומיוזע היה קופץ יחף ועירום על פני השלג החוצה, יורד אל הנהר, העובר על יד בית המרחץ, טובל את גופו בתוך

הקרע, העשוי בשכבת הקרח לשאיבת מים, ושב שוב אל האצטבא העליונה וחוזר חלילה. מקרים של התעלפות בבית המרחץ היו מעשים בכל יום, מלתא דשכיחא. בהתעלף אחת הנשים כל הבית היה כמרקחה: כולן יחד מצעקות בבת אחת: «הצילו, הצילו, איה הבלן, איהו?» הבלן הופיע חיש מהר לבוש בבגדיו, ואלתר'ל נושא כליו אחריו. הרגל נעשה טבע. אחרי מקרים אחדים של התעלפות, הכניסה לעזרת הנשים בבית המרחץ נעשתה לו, לאלתר, כהיתר.

ומשה אהרן ידע את הנעשה עם בנו יחידו. בכל ערב שבת היה שולח עגלות מלאות דגים בשביל בני העיר והעירות הסמוכות לכבוד שבת. עבר זמן של שנה וחצי ואלתר לא ראה סימן ברכה בלמודיו גם אצל ר' אשר לייב ה«בעל פועל». חבריו של אלתר למדו הרבה מתעלוליו, אבל אלתר בעצמו לא עשה חיל לא בתורה ולא בדרך ארץ. בעת ההיא נזדמן לעירה זו אחד המשולחים, שד"ר של הישיבה ר' מיילה'ס שבווילנא. התיעצו ויטכסו עצה (ביניהם ר' אשר ליב, השד"ר, הבלן ומשה אהרן) כדרת מה לעשות עם אלתר הבן יחיד? ויחליטו לשלוח את אלתר אל הישיבה ר' מיילה'ס. אלתר בא אל הישיבה מזוין במכתב המלצה מאת המשולח של הישיבה, ויקבלוהו בסבר פנים יפות אל מחלקת המתחילים בשעורו של ר' יחיאל הכהן. השעור הזה היה דומה ל«חדר» ולא לישיבה. היתרון או הלקוי היה, שבשעורו של ר' יחיאל למדו רק גמרא עם רש"י והכו את התלמידים לא ברצועה

כי אם בידים. השעור היה נלמד בעליה בקומה הרביעית בחדר צר חמשה־על־חמשה מטר, כשני מטר גבהו, ובו חלון אחד נמוך. ראש הישיבה היה יושב ליד החלון הפונה לרחוב היהודים, כדי להסתיר את האור והאויר, כנראה. יחד עם ראש הישיבה ישבו כחמשים תלמיד צפופים ולחוצים כדגים מלוחים בחבית, סביב שולחן ארוך ומאחוריהם מול פני ר' יחיאל, ישבו עוד כ־15 תלמיד על ספסל הנקרא «סקאמייקא», וגמרותיהם על ברכיהם; ועוד 5־6 תלמידים שמעו את שעוריהם בעמידה וגמרות גדולות פתוחות בידיהם. אלתר ישב על יד ימינו של הרבי. הוא היה הקשיש מכל תלמידי הכתה שהיו בני 10־12 שנה. השעור נמשך משעה 10 בבוקר עד 3 אחה"צ בהפסקה אחת קטנה של 5 רגעים, החזרות נמשכו משעה 5 עד 10 בלילה. ראש הישיבה, ר' יחיאל, היה עני ואביון, ידוע חלי, קפדן ונוח לכעוס. במשך כל השבוע עברו בסך הכל על דף אחד גמרא עם רש"י, התלמידים היו מרצים את השעור על פי התור בתוספת חרופים וגדופים, קללות נמרצות יוצאים מפורשים מפי הרבי בלוית מהלומות ומכות רצח. אלתר דנן ישב כל הזמן כמו על גחלים לוחשות, ולא הבין אף מלה אחת. ויהי בהגיע תורו להגיד את השעור, לא די שלא ידע מאומה,—אפילו את ה„עברי" לא ידע לבטא כהלכה. הרבי כעס, המטיר על ראשו של אלתר מהלומות באגרופו ובידו הפתוחה והרחבה וימסור את השעור לחברו בתור. אחרי שבועים שוב צוה הרבי לאלתר

לנסות ולהגיד את השעור ואלתר לא ידע כלום גם בפעם השניה. אז נתמלא ר' יחיאל חימה, התנפל על אלתר ויכהו בשתי ידיו על פניו ועל ראשו ועל גבו מכות אכזריות. אלתר שלא טעם טעם הכאה מימיו, פקעה סבלנותו, קם ממקומו, קפץ על השלחן, פסע על ראשי התלמידים ויחל לברוח. ראש הישיבה רדף אחריו ויתפשהו בבגדו ויוסף להכותו מכות רצח בגמרא שהיתה כרוכה בלוחות של עץ, באגרופיו, בעט בו ברגליו בלי רחם. אז התקצף גם אלתר, דמו רתח בקרבו כאש, כרע, נפל על ברכיו, אחז בשתי מתניו של הרבי, נעץ את שיניו החדות בבשרו וישך נשיכה חזקה ועמוקה, ככלב שוטה, עד זוב דם. פני ר' יחיאל חורו כפני מת ויפול על הרצפה מתעלף בשלולית של דם. קמה מהומה ואנדרולומוסיא, הילדים הרימו זעקה גדולה ומרה ויתפרצו בקול בוכים. כל בני הישיבה עם רבותיהם אצו רצו אל מקום המאורע, הבהילו רופא, שמו תחבושת על הפצע וכל הישיבה הפכה למרקחה. התלמידים מהכתות העליונות לקחו את ר' יחיאל על זרועותיהם וישאוהו על כפים אל מעונו. בערב קראו לאספה רבה בעליה של המנהל, הזמינו את הגבאים, התוכחו והתלהבו עד עלות השחר. באחרונה באו לידי מסקנא: לשמור את הדבר בסוד ולא לפרסם כל מאומה מהמקרה הבלתי טהור הזה.

למחרת היום שב ר' יחיאל אל דוכנו ואל צאן מרעיתו. צולע על ירכו כאילו לא נפל דבר.

אלתר נעלם בתוך המהומה ואיש לא ידע לאן. חיש

מהר יצא צו מפי המנהל בשם הגבאים לכל התלמידים „לחפש בחפש מחפש" את אלתר בכל הקלויזין שבעיר ולהביאו ביד חזקה. לא עבר יום שלם ומצאו את אלתר מתחבא במרתף של ראוב'לע ה«טלגרפיסט», ויחזירוהו אל הישיבה בקול מצהלות קונדסים, בתרועות ובקול רעש גדול. מהיום ההוא היה אלתר נחשב כאבר מדולדל בעיני כל וכצפור דרור בעיני עצמו. הרבי לא שאל, לא חקר ולא דרש מאלתר כלום. את ה«חזקה» על מקומו על יד ימינו של הרבי, מסר לתלמיד אחר. אלתר עמד בקרן זוית, התלמידים לא שעו אליו, הרבי לא פנה ולא שעה אליו ויהי כמנודה. אלתר יוצא ונכנס, יושב, עומד, עושה מה שלבו חפץ ושבע רצון ממצבו החדש.

ראוב'לע ה«טלגרפיסט»—הרי הוא השמש הממונה מטעם הביד"צ דמתא על העירובין שבעיר ופרבריה. ומשום כך כנוהו בני הישיבה בשם «טלגרפיסט». על שם ראוב'לע ה«טלגרפיסט» היה אלתר מקבל את הקורספונדנציה שלו. (כי ראוב'לע ש"ב של השד"ר). הישיבה היתה לאלתר דירת קבע והמרתף של ראוב'לע דירת ארעי. מהיום המר והנמהר ההוא, הפך את הסדר ויעש את הקבע ארעי ואת הארעי קבע. אלתר היה מקבל מהוריו חבילות מלאות כל טוב: בשר משומר, דגים מעושנים, פירות, רִיבָּה, דובדבניות, מעשי מרקחת, שמנת, חמאה, גבינה, כמו כן ברוזים צלויים ומשומרים, שומן של אוזים, כפיתים מטוגנים וכדומה. חלק מכל הדברים הטובים שקבל אלתר היה חייב להפריש

בשביל הרבי, המנהל והשמש של הישיבה לפי פקודת הוריו. אלתר נטר איבה בלבו לכל הישיבה ויקח ויתן את כל השלל הזה לראוב׳לי ולרבי הושיט »אצבע משולשת« שלא בפניו. ראוב׳לע, שהיה עני מדוכא וטפלי תליה ביה, שמח על המציאה, שבאה לו בהיסח הדעת, כמוצא שלל רב, ויקרב את אלתר אליו בשתי ידים. לאות הכרת תודה לאלתר קרבהו אל עבודתו, גלה לו סודות הטלגרף, כלומר העירובין, באר לו דיני רשות הרבים, רשות היחיד, כרמלית, קרפף, צורת הפתח, מבוי, מבוי מפולש, לחי וכיוצא בו. הסביר לו, לאלתר׳ל, ענין כל מיני עירובין שבעולם, את הטעם שבערובי תבשילין, את הכוונות והסודות שבעירובי חצרות, על הסיגים וסיגי סיגים שבעירובי תחומין...

ראוב׳לע טרח בכל מאמצי כחותיו להבינו ולהחכימו, בסובבו בכל פנות העיר יחד עם אלתר לבדוק את העירובין, לתקנם, לפרסם על דבר עירוב שנפסל, וכו׳ וכו׳. אלתר רץ אחרי ראוב׳לע ה»טלגרפיסט« ככלב נאמן בכל פרברי העיר, סר למשמעתו ועזר לו בכל מעשיו כעבד כנעני. בינתים היה מסתכל ברחובות העיר, מתבונן בבתים הרמים, צופה ומביט בחלונות הגבוהים, העשויים לראוה ומשתומם על השלטים הגדולים והמוזהבים, בראש מופשל, מונף למעלה. בראות אלתר בפעם הראשונה את שני הנהרות – (הוויליא והווילייקא) – המתלכדים בראש פרבר אנטוקול, אורו עיניו. יום אחד, והיום יום ששי בשבת וששי בינואר, הוא יום הטבילה של ישו, וראוב׳לע ה»טל-

גרפיסט» ואלתר עברו את הגשר הירוק. הקור היה חזק, פתאום עזב אלתר את ראוב׳לע, ירד אל הנהר, פשט במהירות הבזק את בגדיו, קפץ לתוך הקרע ויטבול את גופו במים קרים ככפור. ראוב׳לע צעק בכל כחו בקול מיואש. המון רב נאסף, מהחוגגים חג הטבילה וההצלבה, לראות במחזה המשונה הזה,—ויחשבוהו למשוגע.

לרגלי עבודה זו למד אלתר בזמן קצר מאד את הגיאוגרפיה דווילנא על צד היותר טוב, הלכה למעשה. הוא ידע את ווילנא ופרבריה, רחובותיה, חוצותיה, ככריה, מגרשיה, שוקיה וסמטאותיה, מקומות אשר לא כל יליד ווילנא יודע אותם. לאט לאט עזב אלתר את הישיבה ויסתובב במשך כל השבוע בחוצות העיר, התבונן אל הבנינים וההיכלים המפוארים. הוא בקר את כל בתי הכנסיות והקלויזין מבית הכנסת הגדול עד הקלויזלאך הפעוטים שב«קמיניס» או ב«שטיבלאך». וידע לקרוא כל קלויז וקלויז בשם. וידע לקרוא גם בשם בתי התפלה והמנזרים אשר לרוסים, קטולים, קלוינים, לוטרנים, ובתי המסגד למוסלימים וטטרים.

פעם נתקל אלתר באחד מטיוליו בשניפושוק זוטא (הוא רחוב קלוואריסקי, ויש גם שניפושוק רבה בווילנא) השיירות, שיירות של ציילנים נוהרים ל«קאלוואריה». צלצול השפה הליטאית, שהיתה שגורה על פיו, העיר בו רחשי מולדת ותחי רוחו. השפה שפת אם בארץ נכריה קרבה את אלתר לציילנים שמצאו בו ענין רב, בנער היהודי

המדבר כאחד מהם. שוחחו, שאלו, חקרו ודרשו מאלתר שאלות בלי קץ ובלי סוף, עד שבאו יחדיו ל«קאלוואריה». המקום הזה רחוק מווילנא כעשרה קילומטר צפונה. שם יש בית יראה, מנזרים קתוליים וקברים של הרוגי מלכות בימי המרידות הפולניות בשנות 64—1862—1831. שנה, שנה באביב, לאחר החרישה והזריעה, המונים, המונים של רבבות אלפי אכרים מליטא ומזמוט, נוהרים ועולים לרגל, על פי רוב ברגל, להשתטח על קברות הקדושים ולהתפלל לשנה גשומה וטלולה, לשנת שובע וברכה, בהתוודותם למפרע על עוונותיהם, ובקבלם באחרונה שטר מחילה, סליחה וכפרה על פשעיהם וחטאותיהם, מאת האב הרחמן והקדוש, הוא הכומר הראשי השליט על הכנסיה הזאת ועל המקומות הקדושים שב«קאלוואריה». שטר מחילה מאת האב הקדוש לא באפס יד יוקח, כי אם ע"י סיגופין, ענויים ויסורין הממרקים עוונותיו של אדם; ע"י דרשות, נאומים והטפת דברי מוסר לפני הקהל מעל הקתדרא בתוך הכנסיה; ע"י ודויים, חרטה והודאה בהתגלות לב בפני הכומר ביחידות; על ידי נזיפות, עונשין, קנסות, תשובה, תפלה וצדקה, תרומות ומעשרות לכהן בכסף או בשוה כסף. אלתר נסחף עם הציילנים עולי רגל וילך הלוך וסקור, הלוך וסייר את המנזרים, הכנסיה ואת ההרים הקדושים שמסביב להם על אדמת «קאלוואריה». ויהי בגשתו אל אחד ההרים מול בית הנזירות,—ויראּ שתי צעירות שקצות מכפר פ., מכירותיו משרכות וכורעות על ברכיהן. נפש אלתר צהלה, ומרוב

התרגשות נפל על צוארן ויחבקן, וינשקן בתומו. ומה גדול היה תמהונו של אלתר שבמקום «ברוך הבא» ו«שלום עליכם», התקצפו שתי הצעירות, ידו בו אבנים ופצעו את ראשו מבלי לזוז ממקומן. אלתר לא טמן ידו בצלחתו ויאמר להשיב להן כגמולן; וריב גדול היה מתפרץ בין אלתר ושתי הריבות האלו, לולא התערבו ביניהם אנשים מן הצד. שתי הצעירות האלו שהיו מכירות של אלתר בילדותן, היו היפהפיות הראשונות בכפר פ., יגנה ואגוסטינה שמותיהן, שתי נערות שנתפתו ע"י אחד, דיג, ערל עובד בבית משה אהרון, אבי אלתר. שתיהן ילדו לזנונים ותלכנה מכפר פ. ל«קאלוואריה» מאתים קילומטר ברגל על מנת לחזור בתשובה. הכומר, האב הקדוש, קבלן בפנים נזעמים, לטש עיניו בזעם ויוציא גזר דינן: «תו"מ אחרי הדרשה לזחול על ברכים חשופות, טפס ועלה, טפס ו־רוד על ההרים ועל־הגבעות הקדושים 12 שעות רצופות אליבא ריקנא, אגב תפלה ללא הרף: «אם הרחמים». יגנה ואגוסטינה בשעת התנגשותן עם אלתר דימו בנפשן שהוא בא בכוונה רעה להתל ולהתעלל בהן בשעת קלקלתן. הן הושפעו מהדרשה שנאם הכומר הראשי בכנסיה, יאן בוציביטש, קנאי אדוק וצורר ישראל מפורסם. לפנות בוקר שמעו יגנה ואגוסטינה מפי האב הקדוש בוציביטש דברים חוצבים להבות אש, שהשמיע לפני קהל עצום ורב, והדברים עשו עליהן רושם כביר. הכומר גחן כלפי הקהל בן אלפים ראשים מופשלים למעלה לעבר הנואם שעמד על הקתדרא

הגבוהה באגרופים מונפים למעלה וספר בהתלהבות ובקול בוכים על יסורי ישו ועל דבר הצלבו בידי...

הדרשה של הכומר, הספוגה רעל, פלחה את לבות שתי הצעירות שסרחו. יגנה ואגוסטינה, עיפות מהדרך הרחוקה, מדוכאות מהנאום הארסי הממולח והמפולפל של הכומר, מושפלות מהחטא גופא ומענשו שהטיל עליהן האב בוציביטש, פצועות מהאבנים הדוקרות והפזורות על הגבעות והנוקבות את בשרן עד זוב דם, שבורות ורצוצות מענויי גוף, וממוסר כליות, רעבות וצמאות מהצום המצווה— והנה יהודאי מנוול ומכוער שכזה, מתנפל עליהן בעזות מצח, מחבקן ומנשקן, מול הכנסיה הקדושה, לעומת קברות המעונים הקדושים, שוכני עפר, נגד החלונות של האב הקדוש החי וקים ולעיני כל העם! אחרי כל אלה ההיה להן, ליגנה ואגוסטינה, לפקפק רגע שיהודאים מנוולים כאלה, האב עם הבן, משה אהרן ואלתר, חייבים סקילה? אלתר לא ידע שעמד במקום שבעלות תשובה עומדות ולא הרגיש כלום מהסכנה המרחפת על ראשו. נלוה אל אחת השיירות של הצריפים וישב העירה. כל הימים שוטט בחוצות העיר וסביבותיה וילך בטל ללא תורה וללא דרך ארץ. אביו הוסיף לשלוח לו כסף, חבילות מלאות כל טוב ביד רחבה, כיאות לבן ישיבה. ע"י השד"ר של הישיבה נודע לאלתר שר' אשר ליב רבו מת, אחרי שהשד"ר ספר לו בסוד המעשה עם ר' יחיאל. זמן קצר אחרי כן עזב אלתר את הישיבה לחלוטין.

ג.

המגדנות שקבל אלתר מבית אבא ואמא, ביחוד הפרוטה המצלצלת והמצויה בכיסו תמיד, משכו אליו תשומת לב בחורים ריקים ופוחזים וירבו לו רעים ואוהבים קשישים ממנו שנצלו אותו. רעיו וידידיו החדשים הוליכו אותו בנתיבות חדשות ובארחות עקלקלות, ויסיתוהו לטעום מעץ התענוגות. עד מהרה למד אלתר לשחק בקלפים, בביליארד, לשתות יי"ש ושכר, שתיה כדת, ולרקד עם הבתולות. המשחק בקלפים החל בפרוטות וגמר בזהובים וברובלים. וכמעט תמיד הפסיד אלתר. הכסף שקבל מאבא לא הספיק לצרכיו המרובים ויחל לדרוש מאביו עוד ועוד, באמתלאות שונות, כגון: מחלות, סעד ועזר לחברים עניים, תמיכה ללומדי תורה, לעניים, יתומים, על פי עצת יועציו – חבריו החדשים. אלתר התחיל מבקר את הקרקוס של ציניזלי, את התיאתרון של גולדפדן, בתי שעשועים וזמרה, ויהי אלתר לאיש משכיל בכל דרכיו...

אלתר למד מראוב'לע ה«טלגרפיסט» ומחבריו יותר מכולם... דברים שבעל פה, הלכה למעשה תפס אלתר והבין באופן מצוין. את הספר ואת הכתב שנא תכלית שנאה וכל ימי חייו כמעט לא ידע אלתר קרוא וכתוב כהוגן.

גם משה אהרן, אבי אלתר, לא ידע קרוא וכתוב לגמרי. כדי להבין את מכתביו של אלתר היה זקוק לעזרת אנשים זרים שראה פעם בשבוע או בשבועים,

בבואו אל העירה הסמוכה למכור את הדגים שלו לכבוד שבת. אלתר למד קצת כתיבה אצל «ר' גיצל האפיקורוס» בכל יום בין השמשות חצי שעה, בזמן שלמד אצל ר' אשר ליב ה«בעל פועל» ע"ה ואכל על שולחנו של הבלן. כתב ידו של אלתר היה דומה לכתב חרטומים או למצבות הרוסות ושבורות בבית עלמין עתיק יומין. המכתבים שהריץ אלתר אל הוריו לא נקראו עד תומם מפני שלא נמצא איש בכל העירה שידע לפענח את כתב ידו של אלתר על בוריו. רק דבר אחד היה ברור ומובן לכל, שאלתר דורש כסף ומוסיף כל פעם עוד ועוד.

אחרי חג השבועות עבר אלתר מהמרתף של ראוב'לע ה«טלגרפיסט» למרתף של «פיגה כל בה». לבעלת הבית הזאת היו בנים סוררים, ריקים ופוחזים שהתרועעו את אלתר. וימצא מין את מינו. ויחי אלתר חיי הוללות, חיים של בטלה והפקרות.

המרתף של «פיגא כל בה» היה אכסניא לאורחים. שם משפחתה של פיגא היה יעקובוויץ, ע"ש משפחת בעלה משה יעקובוויץ. היא, פיגא, היתה עקרת הבית, וכל העסקים היו נחתכים על פיה. ידה בכל, גם בבעלה. הוא לא ימשול בה, כי אם להיפך, מפני שהיא «לובשת את המכנסים» כדאמרי אינשי. פיגא היתה בת סוכן מתווך לסחורות מוסקבה שפשט את הרגל פעמים, ויברח לחוץ לארץ. בפשטו את הרגל בפעם השניה, לא שלם לנושיו אפילו פרוטה אחת. חלק מרכושו הגזול חילק בין בניו

ובנותיו והמותר לקח לעצמו. בחלקה של פיגא עלו אלף רובל. פיגא היתה נמוכת קומה, דלת בשר וצנומה כלולב. פניה השחרחרים היו מלאות גומות קטנות, שרידי אבעבועות. בעלה משה היה בחור עני בן קצב עני מעיירה קטנה בקורלנד, שבמקרה נתגלגל לווילנא. משה עסק בתורה בקלויז של «חברה תורה», חי חיי צער ועוני כדרכה של תורה, הוא היה רודף אחר הכבוד ולשם כך מחרחר ריב וזורע מדנים בין חבריו. לא רחוק מווילנא בעיירה קטנה ישב רב על כסא רבנות והוא גם «בעל בית חרושת לסמיכות» (כדוגמת בתי חרושת לדיפלומין של האוניבר־סיטאות במטרופולין). בשכר חמשה רובלים היה הרב נותן סמיכה לרבנות לכל דצריך. משה לא נח ולא מצא שלו בנפשו עד שהשיג חמשה רובלים וירכוש לו «סמיכה» להוראה. בהיותו «מוסמך» לרבנות, התחילו מדברים בו נכבדות ויהי לחתן של פיגא, בעלת האלף רובל. חבריו התלחשו, כי את החמשה רובלים לקנות את ה«סמיכה» קבל מפיגא בתורת גמ"ח, שלא על מנת להחזיר, באסמכתא בעלמא: שלח לחמך על פני המים. שלם לו אלוה, למשה, מדה כנגד מדה: כשעמד הצמד תחת החופה, הקדימה פיגא, הכלה, ודרכה בכף רגלה על רגל החתן בכל כוחה, וכמעט שפרחה נשמתו. ובכוחה זה הלכה פיגא ומשלה בו מרגע צאתם מתחת לחופתם. משה נכוה מגחלתה של פיגא, זוגתו הצעירה שלא נתנה לו להריב ראש, ולא כל שכן לנגוע באלף הרובל. משה פנה לשדכנים להמציא לו

כסא של רבנות. השדכנים טרחו, יגעו ומצאו עיירה קטנה כזנב הלטאה שמת רבה. משה טס כעל כנפי נשרים אל העיירה הזאת ושכח להמלך עם הפלונית שלו. בא אל העיירה, ביום ו' עש"ק לסדר «לך לך». דרש מעל הבימה מה שדרש, ובמוצש"ק נתנו לו כתב רבנות והתנו עמו תנאי שהוא, הרב החדש, מחויב לשלם לרבנית האלמנה 500 רובל. על דבר שכירות שכח לשאול. הרב המנוח קבל משכורת 10 זהובים לשבוע. טובי העיירה חשבו לשלם למשה כדאשתקד, לא להוסיף ולא לגרוע. משה ישב על כסא רבנותו כשבועיים, שב הביתה עם כתב רבנות בכיסו, שמח וטוב לב, ויאמר לקחת את הרבנית ולשוב אל רבנותו. נכנס משה לביתו. יחד עמו בא גם השדכן לברך את הרבנית הצעירה בברכת מז"ט ולקבל את דמי השדכנות. פיגא, במקום תשובה על הברכה, ענתה בשאלה: מה יקר? הרב הצעיר לטש עיניו אל השדכן כמבקש עזרה. השדכן ענה ואמר מלה במלה כמונה מעות: 10 זהובים מדי שבוע בשבוע «שכירות» לרב, מקום בעזרת נשים במזרח מול ארון הקדש לרבנית הצעירה ו־500 רובל לשלם לרבנית האלמנה בעד ה«חזקה». «פיגא הרבנית» קפצה ממקומה כנשוכת נחש, חטפה מטאטא בידה ותגרש את השדכן (יהודי זקן, נשוא פנים, בר אורין, חיים ינובר שמו) מביתה, שפכה כל חמתה על בעלה הרב, השלומיאל, הבטלן, הלא יוצלח, הזכירה לו נשכחות, דבר חמשת הרובלים ששלמה בעד ה«סמיכה» וזרקה החוצה כזורק

אבן למרקוליס, חזרה מאה פעמים ואחת: «10 זהובים לשבוע!» היא תמכר רק הין אחד י"ש לערלים ביום הראשון בשבת ותרויח ביום אחד 10 זהובים בכבוד, הרבית של 500 רובל עולה פי שלשה, פי חמשה, עשרת מונים...

האכסניא של «פיגא כל בה» שמשה מלון אורחים, בית מרזח למכירת משקאות חריפים בידיעת פקידי המכס ובלי רשיון הרשות: בית אוכל ומחסן בשביל סחורות המובלות למכירה מהעיירות הקטנות, מהישובים ומהכפרים הסמוכים. המיסדת של האכסניא הזאת היתה פיגא בעצמה בעודה צעירה לימים. היא נהלה את האכסניא בעצמה, בלי לנגוע באלף הרובל שחלק לה אביה. אחרי שנישאה למשה ואחרי המאורע עם הרבנות שלו, החליטה פיגא להגדיל את פרנסתה ולהרחיב את האכסניא שלה. ראשית, פתחה את צרור הכסף, את אלף הרובל, שבאמת היו שייכים למשה, הנדוניא שלו, אבל אחרי כשלונו ברבנותו חדל משה להאמין בעצמו והשליך את יהבו על אשתו; הוא האמין, כי אכן שלומיאל גדול הוא. פיגא התחילה נותנת את כספה בנשך ובמרבית. חלקה הלואות קטנות ליהודים ולנוצרים ברבית קצוצה. אחרי זמן קצר דמתה האכסניא של «פיגא כל בה» ללומברד, לבירז'ה, לבנק: אנשים למאות באים לאכסניא יום יום. פיגא לא הקפידה ולא השיבה ריקם פני איש אשר ריח של פרנסה נודף ממנו. האכסניא שלה נעשתה לבית תווך, למשרתים,

משרתות, טבחות, מבשלות, מיניקות ומילדות; מאורה למבריחי מכס הגבול, מחסן לסחורות אסורות; משרד למכירת כרטיסים למהגרים לאמריקה; בית מקלט לסוכנים ולמהגרים בלי פספורטים; סנטוריום בשביל יולדות בסתר. (לפיכך כנו אותה בשם «כל בה»). פיגא כל בה עשתה חיל משנה לשנה. עברו עשר שנים. פיגא ילדה, אגב אורחא, 8 בנים זכרים. התחילו מתאכסנים אצלה אנשים בעלי צורה המתעסקים בעניני עבודת הצבא הנקראים «מאכער», עסקנים, שמלפנים, — רק לפני דור אחד — קראו להם «חטפנים». «פיגא כל בה» שקועה בפרנסתה עד צואר. ילדיה עוזרים לה כמשרתים. בעלה עושה רצונה כעבד כנעני. ובהגיע עתה ללדת היא שוכבת במטה כעל גחלים לוחשות. בלעדיה לא יעשה בבית דבר אם קטן ואם גדול. בניה הלכו וגדלו ללא תורה וללא דרך ארץ. יום אחד לומדים בחדר ויומים עוזרים לאמם, בעסקיה המרובים. פיגא להוטה אחרי הפרוטה, מכניסה הרבה ומוציאה מעט, קמצנית מאין כמוה.

אלתר נכנס לגור בביתה, משלם לה שכר דירה, אכילה ושתיה ועובד בבית כאחד המשרתים שלא על מנת לקבל פרס, ולבניה יש טובת הנאה ממנו. יחד עם האורחים החדשים, עסקני ה«פריזיווים» (הקריאה לצבא), נכנס זרם של חיים חדשים לביתה. הללו פזרנים הם. הכסף בעיניהם כחרס הנשבר. לא אוכלים אלא זוללים, לא שותים, אלא סובאים, נתבעים ואינם עומדים על המקח.

יחד עם האדונים החדשים, התחילו מבקרים את האכסניא של «פיגא כל בה» פקידי הממשלה, רופאים, חובשים, לבלרים, כתבים, סופרים, מזכירים, שמשים, רצים, נושאי מכתבים, מחלקי טלגרמות וכולי וכולי. מלבד המון צעירים, הורים, קרובים וכל מיני פנים חדשות. «פיגא כל בה» מפיקה תועלה מכל מקרה שנזדמן לידה.

התחילה «פיגא כל בה» נכנסת לתוך עניני ה«מאכער» לזני ולפנים. היא למדה עד מהרה את מהלך העניינים המסובכים. ובמהירות נפלאה תפסה את חוט השני המאחד את כל הכנופיה «מאכער» וכל מעלליהם. רובא דרובא מהפקידים העובדים במשרדי הממשלה הלוקחים חלק, אם בדרך ישר ואם בעקיפין, בעניני הקריאה לעבודת הצבא, היו לה ללקוחות. הם היו קשורים אל פיגא בשטרות, בהתחיבויות כספיות, בעקולים, במשכנתאות, באדרכתאות על משכורתם ועל נכסיהם מטעם הנוטריונים, בתי המשפט ומשרדי ההוצאה לפועל. פקידים, גדולים עם קטנים, היו לווים אצל פיגא כספים ושותים לשכרה באכסניא שלה עד דלא ידעי. פיגא הקמצנית, נעשתה פתאום פזרנית: מגישה יין שמפניה במקום יי״ש פשוט, דורשים בקבוק אחד—היא נותנת שנים. מקיפה ושוכחת לקחת מהפקיד שטר־חוב. מתנפלת על בעלה השלומיאל המסתובב בכל החדרים חבוש בירמלקה, כדחליל עם ידים מופשלות על אחוריו, גוערת בו, ששכח לפשוט את המעיל של ה«פאן» (אדון). נוזפת בו שלא הגיש גפרורים ולא הצית את

הסיגרה של האורח. פיגא נתרככה כדונג. מבקשים הלואה היא נותנת בלי סרובים, בעין יפה, לפרקים היא שוכחת לנכות את הרבית. לפקידים אחדים שבאו עד משבר (מפני שפיגא קבלה את כל משכורתם ע"י משרד ההוצאה אל הפועל), הסכימה ליתן ארכה, הנחות ווותורים. פלוני נכסיו או רהיטיו הוצאו למכירה פומבית ע"י פיגא בעצמה או ע"י נושים אחרים, מיד היא נכנסת לעובי הקורה. מסדרת מה שמסדרת ואינה נותנת למכור בפומבי, מחוט ועד שרוך נעל. כל הפקידים הממשלתיים נעשו כפרתה של פיגא. היו מזמינים אותה לבתיהם, עושים הכרה עם נשותיהם, מציגים אותה לפני מכיריהם, ידידיהם וקרוביהם, עד כי נהיתה «מחותנת» גדולה בספירות הפקידים הממשלתיים. פעם אירע שהגוברנטור (שר הפלך, המושל) בעצמו הביע את חפצו לראות את פיגא ולהכירה פנים אל פנים. (אחרי לילה שהפסיד סכום הגון במשחק הקלפים) וכך יצאו לה מוניטון, לפיגא, בעולם הפקידים כמטיבה, כאשת חסד וכעושה טובות לנכרים.

וגם העסקנים של הפריזיוים («מאכער») לא היו קטלי קניא באגמא. עפי"ר היו הללו מחניכי ישיבות וואלוזין, מיר, איישישוק וכו'. היו ביניהם מוסמכים להוראה, רבנים וערב רב שעזבו את רבנותם מאונס, מחמת מחלוקת, או משנאה לרבנות; משכילים, אברכי משי שירדו מעל שולחן חותניהם או שנעשו בעצמם ליורדים ויצאו נקיים מנכסיהם; רבנים מטעם הממשלה,

מחוסרי מקום רבנות, סתם אברכים בעלי מוחות חריפים השואפים לגדולות ולחדושים בעולם; רבנים מטעם העומדים על משמרתם, זקני העירונים היהודים, ומחנה של הולכי בטל ומלחכי פנכא המתנפלים על כל עסק בלי לחקור הרבה, אם רצויים הם כשותפים. קרואים או בלתי קרואים; אלה הם מלשינים למחצה, לשליש לרביע או דלטורים גמורים, אוכלי קורצא מקצועיים, המקבלים דמי «לא יחרץ». כל הפמליא הזאת מצאה לה מקום באכסניא «פיגא כל בה». היו מתוכחים ומתלהבים, מתנגחים ומתלחשים. מתיעצים ומתחכמים לחדש חדושים, להמציא המצאות ולגלות חדשות ונצורות, איש, איש כיד חכמתו וחריפותו בלשון מדברת גדולות, בנגון של גמרא בהרמת ידים ובנענועי אגודל באויר.

ד.

ווילנא היתה עיר הגליל, ובה כהן פאר שר הגליל (גינירל גוברנטור בלעז) הממונה והשליט על ששה פלכים: ווילנא, קובנא, גרודנא, מינסק, ויטבסק וסובאלק. בכל עיר ועיר היה שר פלך הסר למשמעתו של שר הגלילי האזרחי. היה בווילנא עוד שר גלילי צבאי מפקד הצבאות הראשי על ששת הפלכים הנזכרים. מספר התושבים בששת הפלכים היה כ־12 מיליון. צבא הגנרלים, השרים הגבוהים, שרי השולחן, מנהלי מחלקות, מזכירים, סגנים וכו' וכו' היה רב מאד. בווילנא גופא היו בתי פקידות אחדים לבחינת המגויסים. וזה ההרכב של כל בית פקידות צבאי: יו"ר, ראש האצילים, רופא צבאי, אזרחי ומזכיר. ה«עסקנים» ידעו כל שר או רופא בשמו, שם אביו, שם משפחתו ושם התואר שלו. למען הקיצור, או יותר נכון: לשם סודות המסחר—היו נותנים לכל אחד שם לואי המסמן את תפקידו, דמות דיוקנו, קלסתר פניו או דרגת שכרותו, למשל: לשר הגליל האזרחי נתנו תואר ראב"ד, להצבאי — רשכבה"ג, לשר הפלך — מרא דאתרא, להיו"ר — ראש ישיבה, לראש האצילים — ריש גלותא, לרופא הצבאי — כהן גדול, לאזרחי — כהן הדיוט, למזכיר — שור נגח, לשמש של בית הפקידות קראו זקף קטן. בבית החולים הצבאי: לרופא הראשי קראו אנדרוגינוס, לרוקח—טומטום, החובשים המשרתים — בני פלטין, האחיות — פרה אדומה, עגלה ערופה, אילונית

וכו'. למחלות: כחר, כחל, סירכא, שוא נח, שוא נע, תלישא גדולה, תלישה קטנה, פזר, נגע צרעת, כרכשתא, חלחולת וכדומה. הלקסיקון היה עשיר למדי!

פייגא כל־בה ואלתר זכרו את הכנויים האלה יותר מכולם. הבית היה סואן ורועש יומם ולילה. ביום הכל היו עסוקים בנסיעות, בריצה, במשלוח טלגרמות על ידי רצים תכופים, שליחים מיוחדים וכו'. בלילות מתאספים העסקנים לשחק בקלפים בצבור, עם הפסקות קצרות לאכילה ושתיה בין גברא לגברא. יושבים להם יהודים יפים בני תורה, בעלי צורה, בעלי כרסים, שפרקם נאה וזקנם מגודל, יושבים בהסבה, במושב לצים, מבטלים כעפרא דארעא את העולם ומלואו ואת כל השרים, הגדולים עם הקטנים, בהבל פיהם. בינתים מתעופפים «זהובים כזבובים ושקלים כנמלים». מתבלים את משחק הקלפים במדרשים, אגדתות ובמאמרי חז"ל, משלבים ענינא דיומא בענינא דלילא ע"י חדודים שנונים, בדיחות גסות ונבול פה. משוחחים ומפטפטים בז'רגון שלהם ששום איש זר לא יבינם כאילו היו יושבי קרנות מלידה ומבטן או «גנבי כיס», אשר להם ז'רגון מיוחד.

הרבה דרכים היו ל«העסקנים» («המאכערס») האלה שדאגו להציל את בני ישראל לעשותם נקיים לביתם, והרבה שלוחים למקום להפר את מחשבותיהם ולהפוך את הקערה על פיה...

לבחורי הישיבה הקרואים לעבוד בצבא והרגילים למעט את חלבם ודמם בלאו הכי, ואין להם לא כסף ולא

מחותן עשיר, מלבד המלצה של תחנונים ורחמים מראשי הישיבה היו «העסקנים» מיעצים להרבות בצום בשתירת חומץ, שמן קיק ובאכילת טייוולסקויט (צואת השטן) וכהאי גוונא, עד שיצאו נקיים וחורים כסיד, פניהם כשלג ילבינו. ושטר שחרור לבן בידיהם. לבן משמע: חשוב כמת עטוף לבן. את הצעירים בעלי הצרורות היו משחררים על ידי «מלאכים», «שרפים», «אופנים» ו«חיות הקודש». בלשון ה«עסקנים» ארבעה אבות נזיקין עם תולדותיהן ותולדות תולדותיהן.

«מלאך» כיצד? בשם זה קוראים לממלא מקום הקרוי לצבא. «המלאך» היה ידוע חלי מקבל שטר שחרור לבן, ומוסרו לשולחו. הצעיר הקרוי הלך למקום שאין מכירים אותו. «מלאך» כזה עושה הרבה שליחויות, ומשחרר ארבעה או חמשה צעירים בעונה אחת.

«מלאך» הבא במקום המגויס שברח לחו"ל לפני זמן הגיוס, היה נקרא «מלאך הגואל» ופודה את אביו או קרובו מהקנס 300 רובל. אם הקרוי הופיע למבחן וברח מידי השוטרים השומרים או מהקסרקטין הוא מתחיב בנפשו אבל לא בממונו, ועוד הרבה פנים ל«מלאך».

«שרפים» כיצד? אלה הם הצעירים הבורחים לפני הקריאה או אחריה, עוברים את הגבול בלי פספורט או עם פספורט על שם איש זר. העסקנים היו דואגים גם להעברות כאלה.

«אופנים» כיצד? אלה הם הצעירים הבורחים מהדרך

לאחר שנתקבלו לצבא או מהקסרקטין לאחר שהיו זמן ידוע בצבא. נשארים ברוסיה בתור דזרטירים, וגרים בעיר נכריה על שם איש אחר, ואם אין מלשינים בעירם הרי הם גרים במקום כקדם על פספורט חדש.

«חיות הקודש» כיצד? אלה הם שרי הפלך, המרשלאקים, ראשי האצילים, שרי המחוז, הרופאים הצבאיים, האזרחיים וכו' וכו' שלקחו שוחד, כפר נפש כל איש ואיש, מחיר קבוע לפי הצבעים: תכול, אדום, לבן. (וסימנך: טחול, סרטן, תכריכין).

למעשה לא סבלה הממשלה מכל העסקים האלה מאומה. מספר אנשי הצבא היה מתמלא תמיד.

«פיגא כל בה» מלאה תפקיד גדול בכל העסקים האלה. היא היתה הרוח החיה באופנים והעיקר – ב«חיות הקודש». פיגא נצחה על כל המקהלה של העסקנים, (ה«מאכערס») וגם «חיות הקודש» וכל שרפי מעלה, היו מתיחסים אליה בכבוד ובאמון מלא. ע"י מכיריה ויחוסיה הרבים בפמליות העליונות היתה פיגא עושה נפלאות גדולות לבדה. במשך תקופה קצרה הרחיבה את ה«עסק» מחוץ לגבולות ווילנא, ע"י המלצות חשובות ורבות ערך משרים רמי המעלה וגדולי היחס. הגיעו הדברים לידי כך שאיש משותפיה לא הרים ידו ורגלו בלעדיה, ויקראו לה «ראש» או «ראש הברזל». ואמנם, היא היתה בעלת אינציאטיבה ובעלת מעוף. פיגא החזיקה בידה את צומת הגידים של כל העסק הענקי המסובך והמסוכן הזה. היא חלמה

לכבוש תחת שלטונה את כל הגליל על שני שליטיו שבכל ששת הפלכים. מחזור הכספים של כל ה«עסק» עלה למאות אלפי רובל. ריב כי יפרוץ בין השותפים או סכסוך בחש־בונות ובחלוקת הרוחים, פיגא היתה מסדרת ומפשרת באופן הכי נעלה. דבריה היו מכריעים כאורים ותומים והיה כל עקוב למישור במוצאי פיה. יחס הכבוד אליה היה לא כאל אשה, כי אם כאל שליט תקיף לוכד ערים. עשרה וכבודה רבו ועצמו מיום אל יום. היא לא רדפה אחרי הכבוד — הכבוד רדף אחריה, בנגוד לבעלה. על משה בעלה הביטו מלמעלה למטה כעל שלומיאל ויהי למשל ולשנינה. הליצנים היו לועגים בפניו וייעצו לו ללבוש את שמלת אשתו. אפילו לחנוך ילדיו לא שם לבו מפני שהיו טרודים ועסוקים בשליחויות ועמוסים בעבודות שונות עפ״י פקודות פיגא. הבחורים היו משחקים בקלפים עם אלתר, מבקרים את התיאטרון על פי הוראות אמם ועל חשבון אלתר.

אלתר למד את משחק הקלפים וידע כל מיני משחקים שבעולם: 31, 66, 501, 1000, גולם, עקא, שטוקלקע, ווינט, פריפיראנס, טלפון, טלגרף, מאקארא, טערטיל־מערטיל, בנק, בנק זוטא, בנק פולני, ועוד. הגדולים היו מצרפים את אלתר למנין במקרה של «חוסר יד» ונהנים ממנו כשהיה מחקה את נפתוליהם, תעלוליהם וערמתם כאמן המשחק על הבמה עם אחיזת העינים ומעשי הלהטים יחד עם הז׳רגון המלוה את משחקם.

עונת הגיוס לפי לוח ה«עסקנים» היתה נמשכת מר״ח

אלול עד חמשה עשר בשבט. בשאר ימות השנה היתה «העבודה» פוחתת. אם היו חלוקי דעות בין חברי בית הפקידות של הצבא ע"ד הערכת שנותיו של הצעיר הקרוי או אם הוא «מוכשר» או לא «מוכשר», היו שולחים את הטירונים האלה לבית הפקידות הפלכי. העסקים של כל ימות השנה מחוץ לעונה היו מכונים בפי העסקנים בשם «לקט, שכחה ופאה» או «שה"י פה"י». את הצעירים האומללים היו שומרים בשבע עינים, שמים אותם במשמר. שולחים אותם עם אסירי המלך (אטאפים). לפעמים היו מתגוללים בבתי האסורים עם פושעים פליליים חדשים רצופים עד שהגיעו אל המקום המיועד בעיר הפלך.

בר"ח אלול היו מתכנסים ה«עסקנים» הראשיים בווילנא ב«הגנרל שטאב», כלומר באכסניא, במרתף «פיגא כל בה». משם היו שולחים שליחים, רצים תכופים, עם פקודות והוראות לסוכניהם העומדים על משמרתם איש על מחנהו ואיש על דגלו. העסקנים היו שקועים עד צואר בעסקיהם בהכנותיהם לימי «היריד» (ר"ל: הקריאה לצבא) הממשמשים ובאים והמתחילים בפועל הלכה למעשה רק אחרי הסוכות עם גמר היריד שלנו. «היריד היהודי» המתחיל ג"כ בר"ח אלול עם התקיעה הראשונה ומסתיים במוצאי יוה"כ עם התקיעה האחרונה (או בהושענה רבה עם חביטת הערבה וקבלת הפתקא הנסתרת, החותכת חיים לכל חי).

העסקנים שלנו, תלמידי חכמים שסרחו, שבהפקירא ניחא להם, אטמו אזניהם לשמוע קול השופר ההולך וחזק

ועצמו עיניהם מראות את יום הדין הגדול והנורא ההולך לקראתם–כסופה וסערה והיו שקועין במ"ט שערי טומאה. הגיעו הדברים לידי כך שביום א' דסליחות רצו לסדר תפלה בצבור באכסניא שלהם, ולא מצאו עשרה איש מבין כנופיא של 40–50 יהודים, שהתפילין שלהם יהיו בסדר. פלוני רצועתו קרועה, אלמוני התפילין שלו נתמעכו ונעשו חורים כמת, זה – כוסו בשכבה דקה וירוקה, וזה נעלם ממנו השל־יד או השל־ראש*) ואצל אחד מצאו בטליתו רק שלש ציציות כמו אצל בר מינן. בראש השנה סדרו «מנין» משלהם. בעלי תפלה, בעלי קריאה ובעלי תקיעה היו להם די והותר. כמעט כולם היו יודעי נגן ויודעי תרועה. יום אחד שלפני עיוהכ"פ בין השמשות ישבו להם הת"ח שלנו כנופיות, כנופיות (כמו בשעת התרת נדרים, להבדיל), כרגיל, שקועים בפֶּרֶפֶרַנס. מחקים את העבודה, מלעיגים ומונים את הלקיחות הלקויות: אחת, אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלש, אחת ושבע. עשן הסיגרות מתמר ועולה. האויר ספוג קלות ראש, ליצנות, רכילות, לשון הרע, נבול פה, הונאת רע, שקור עין, צרות עין, צדית רע, עזות מצח, פריקת עול ושבועת שוא. פתאום מתפרץ משה חור כסיד, סופק כפים, מצעק לא בקולו: «יהודים, קומו, קומו, לכו מהר, לכו ונלכה בואו אל ה«מאנעוורא»,

*) לקלפים קוראים בליטא ובזמוט ש"ס קטן ולכן נהגו קלות ראש עם המאמר «קרקפתא דלא מנח תפ·לין». העוסק בקלפים כאלו עוסק בתורה ו«העוסק בתורה פטור מן התפילין». (מכלתא).

נלך, נלך!» ובדברו ככה התנפל בהתרגשות על הקלפים, חטפם מידי המשחקים ויקרעם לגזרים בהוסיפו להמטיר באויר כמדבר אל עצמו: «לבית הכנסת הגדול, להמא־ניוורא» הגדולה, רחצו, הזכו, הסירו רע מעלליכם!»

משה השלומיאל «הנמוך מעשב והשקט ממים», שבכל ימות השנה הוא משול כחרס הנשבר, עתה, בשוותו לנגדו חשיבות השעה ובראותו יהודים מפירי ברית ושוכחי ה' ערב כל נדרי, לבש קנאת ד' צבאות שכח את אשתו ועשה מה שעשה לקדש שם שמים ברבים. המשחקים נבהלו ונאלמו חורים כמתים. קמה דממת מות. נעצו עיניהם איש ברעהו, שאפו רוח ויכנעו. קמו מכסאותיהם וילכו כולם כאיש אחד לביהכ"ס הגדול. אחריהם הלכו פיגא בניה ואלתר. משה הלך בראש.

ה.*)

כנופית העסקנים יצאו מביהכ"ס הגדול שטופים בזיעה מכף רגל ועד ראש. אחדים מהם גם בעינים רטובות מדמע... משה היה רצוץ ושבור כאילו קם מחליו. אלתר לא הבין: על מה זה ולמה בוכים אנשים גדולים בעלי זקן כילדים קטנים? הנאום של ר' יענקילי חריף עשה עליו רושם שיש הרבה אנשים רעבים... והוא, אלתר, בטוח כי אביו יוסיף לשלוח כסף ואמא דברים טובים — כקדם. בכל זאת הוא התהפך מצד אל צד ושנתו נדדה. אחר כך נרדם וזמזם מתוך שנתו דברים בלתי ברורים. רק מלים בודדות נשמעו: יגנה, אוגוסטינה, בוצעוויטש, ר' יענקילי... «פיגא כל בה» שתקה כל הדרך רק בבואה לביתה הפליטה: «נשיא!» (בַּבְיוֹ), ר"ל: «עולם» של נשים. למחרתו קם אלתר משנתו, נגש אל משה ואמר שהוא רוצה לשמוע את ר' יענקילי חריף בליל הושענה רבה את ה«מאנעוורא» האחרונה. אלתר לא זכה לשמוע את הדרשה של ר' יענקילי חריף ב«הושענה». בחול המועד סוכות חלה וישכב בבית החולים ששה שבועות. הוא היה קרוב לארבעים מעלות. בחומו הרבה לדמדם ושוב: יגנה, אגוסטינה, בוצעוויטש, ר' יענקילי. בהיות אלתר בבית החולים דברו כולם בפניו ושלא בפניו, כי בצאתו מבית

*) התמרונים והנאום של ר' יענקלי חריף עיין לקמן: יום־הכפורים בווילנא לפני ארבעים שנה.

החולים יסע תיכף הביתה לצוד דגים. אלתר השיב שלא יסע מווילנא בעד כל הון דעלמא. אימו עליו שיכתבו לאביו שיחדל לשלוח לו כסף, שיבוא לקחתו ביד חזקה, אלתר לא נבעת, בדעתו היטיב מה זה בן יחיד להוריו...

הכנופיא «עסקנים» שבה לפעלה ולעבודתה. השנה הצליחה פיגא להשיג המלצות משרי מעלה משופרא דשופרא. נתוספו להם מחוזים חדשים, רופאים צבאיים, שרים מהספירות העליונות. פיגא קותה לשנת ברכה. פיגא יושבת במרתף כקדם, היא הוסיפה לה חדרים אחדים ועליה בת שני חדרים בגללה באותה החצר. אין לה פנאי לחשוב על דבר דירה חדשה, אין לבה פנוי ונוטה לשנות את המקום שבו האירה לה ההצלחה פנים. יש לה ענינים העומדים ברומו של עולם. אחרי עונת הקריאה לצבא חשבה לקנות בית בן שלוש קומות ברחוב האשכנזים העומד להמכר מכירה פומבית. לעבור לבית שלה, מקנת כספה, לא תזיק ולא תשלט עינא בישא.

ולפתע רעם ביום בהיר! בחצי הלילה בליל ט"ו כסלו, הסתערה פלוגה של ז'נדרמים ושוטרים ושר גדוד בראשם. הם הקיפו את האכסניא «פיגא כל בה» מבית ומחוץ. אסרו בשלשלאות של ברזל את כל ה«עסקנים», את פיגא, את שלשת ילדיה הקשישים ואת אלתר. לא אסרו את משה ואת חמשת ילדיו הקטנים.

לשם מאסר זה באה ועדה תכופה עם הוראות מיוחדות מעיר הבירה בלוית קבוצת שוטרי חרש מעיר

המעטירה, עם פקודות נמרצות משרי הצבא והפנים בכבודם ובעצמם.

באותו לילה נאסרו הרבה פקידים ממשלתיים, בהם אחדים מהספירות העליונות. נאסרו רופאים ופקידים גם מערי השדה. הרבה צעירים ששוחררו מעבודת הצבא לפני שנה, שנתים, שלש ויותר,—שכבר התחתנו וזכו גם לסדר פדיון־הבן — נאסרו בכבלי ברזל.

בחול המועד סוכות שעבר, בעת שמחת בית השואבה, נבחר משה לגבאי בקלייזל שלו בכוחו של הין י״ש ובעזרת ידידיו לשעבר ואוהביו בעתיד. כי שמע שמעו שמשה עומד להיות בעל בית בן שלש קומות בווילנא. את יחס הבטול אליו, פגימותיו, מעוט דמותו, רדיפת הכבוד, רצה משה לתקן על ידי גבאות. הגבאי הקודם שהורד מכסא גבאותו מפני משה הלך ואכל בו קורצא: הריץ שני כתבי פלסתר בבת אחת, אחד לשר הפנים ואחד לשר הצבא ישר לפטרבורג. שניהם כתובים בסגנון אחד: «האכסניא של «פיגא כל בה» היא עצרת בוגדים, בית מקלט למתערבים עם שונים ושטאב ראשי לשחרר יהודים משתמטים מעבודת הצבא». חדש ימים חקרו ודרשו שוטרי חרש, סוכני הבולשת שבאו לשם זה ממוסקבה. פתחו מכתבים וטלגרמות הנכנסים ויוצאים מהאכסניא «פיגא כל בה», חקרו ודרשו את אלתר בשכבו בבית החולים. צעירה ליטאית המדברת ז׳מודית ויפת תואר, התחפשה לאחות רחמניה, שדלה את אלתר בדברים

המתקבלים על הלב, ותוציא בנקל מפיו את המפתח של הכנויים ושמות הלואי שפיגא ושותפיה היו משתמשים בהם, יחד עם המון סודות וסתרים המוקיעים את פשעי פיגא ושותפיה. ולפיכך קשה היה לטשטש, להכחיש ולשחד. הענין צף כשמן על פני המים.

וכוחים נלהבים ופלפולים חריפים נתעוררו למראה היחס האנושי של הז'נדרמריה למשה וילדיו הקטנים. חסל סדר החפוש: רשימת הנאסרים, אשור הזהויות, החרמת התעודות והמכתבים, כבול האסירים, ויאמר שר הגדוד אל משה בחיוך לעג ובהלצה:

«אחא, היה אם נאמנה לילדיך!»

תלי תלים של הלכות וסברות נערמו בקשר עם אי־מאסרו של משה. חד אמר שרחמו על הילדים הקטנים. שני אמר, שהגבאות הצילה אותו. שלישי אמר שמשה בעצמו הלשין ברצותו להנקם פעם על כבודו המחולל כל הימים ולהשקיט את רעבונו לכבוד. אחרים אמרו, שהבולשת למדה וידעה את כל הענין על בוריו ונוכחה, שמשה לא השתתף בעסק, מפני שחשבו אותו לשלומיאל ולבטלן כל ימיו מיום החופה עד היום הזה.

ואת האמת לאמתה לא ידע איש. שר הגדוד היה מקבל שוחד חדש בחדש מאת החבריא «מאכער»: שטר שדמות דיוקנו של פטר הגדול היה חרות עליו (היינו: 500 רובל). השליח לדבר מצוה זה, «נושא משלוח המנות» היה משה. מלבד זאת היה משה סוכן הבולשת שתפקידו היה לגלות את «היהודים האדומים» המתערבים עם שונים,

שר הגדוד פחד, שהלמך הזה, אם יאסרו אותו, יגיד: תמות נפשי עם פלשתים, פן יגלה את ערוָתו ברבים ע"ד השוחד. ולכן הגן השר על משה, באמרו שהוא האיש הישר היחידי בין כל הכנופיא של יהודאים מנוולים אלה, וכהוכחה נאמנה על צדקתו, שמש תפקידו של משה והתועלת שהוא מביא לכתר המלכות.

האכסניא «פיגא כל בה» דמתה אחרי ה«אובלאווא» (חפוש פתאומי) לשדה קטל לאחר שהצבא נס מן המערכה, לעיר הרוסה לאחר רעש.

בט"ו כסלו התפלל משה תפלת שחרית בביהכנ"ס של הקברנים (גחש"א). בברכות השחר אחרי הברכה שלא עשני אשה הוסיף: ברוך שלא עשני «מאכער». החקירה והדרישה יחד עם המשפט נמשכו כשנתים. חוץ מאלתר לא שוחרר איש ואפילו בערבות. הרבה מהצעירים שנשתחררו על ידי הכנופיא נמסרו לעבודת הצבא, הרבה נסו לאמריקה. פסק הדין היה חמור מאד. הרבה מהעסקנים שולחו: מי לעבודת פרך ומי לגדוד האסירים, מי לערבות סיביר ומי לבית הסוהר. מי שהצליח להמלט לעבר הגבול ומי—לעלמא דקשוט. פייגלה נידונה למאסר שלש שנים, ביחידות.

מהפקידים והרופאים שללו את הזכויות, רובן או כולן. אחדים שולחו לגדוד האסירים, הרוב — לסיביר, ישיבה חפשית תחת השגחת המשטרה. ואלתר הבן יחיד, היה היחידי שיצא זכאי, זכות המפתח עמדה לו. האחות

הרחמניה רחמה עליו והשתדלה למענו. אלתר היה אסור חודש ימים. משה אהרן ונחמה מהרו לבוא לווילנא וישחררו אותו לפני המשפט בערבות של 500 רובל.

ההון העצום של פיגא ושותפיה כאשר בא כן הלך. כאשר נודע למשה אהרן שהבן יחיד שלו אסור, לקח את נחמה ואת צרור כספו אתו ויחרד לבוא לווילנא. בהכנסו להאכסניא «פיגא כל בה», נתקל במראה גבוהה שעמד על יד הקיר, נדמה לו שאיש מכירו הולך לקראתו, נתקע עם מקלו ועם תרמילו בראי ויפוצצו לרסיסים, בפצעו את מצחו.

יום אחד הלך לקנות לבנים לבנו יחידו וילך לרחוב ה«מקולין» או «הזגגים», ובימים ההם אין שלטים על פתחי החנויות; במקום «שלטים מתים», היו עומדים על יד המפתן «שלטים חיים» – על פי רוב בחורים או בחורות, ומכריזים בקולי קולות: «מעילים, מכנסים, תחתונים, אנפילאות, פוזמקאות, שביסים בזול הזול, בחצי חנם». והיו מושכים את הקונים בכנף בגדיהם אל החנות ביד חזקה. ובעבור הקונה היו «השלטים» נצים ומתקוטטים ביניהם. שנים אוחזין בקונה, זה בימינו וזה בשמאלו, ושופכים זה על זה קללות נמרצות, ולעתים קרובות גם מהלומות ממש. כשנכנסו משה אהרן וזוגתו לרחוב ה«מקולין» התנפל עליהם מחנה של «שלטים חיים» כארבה. כל אחד רצה לזכות בקונים «שאינם בני המקום». כל אחד משכם לחנותו ויטלטלם מעבר אחד למשנהו. מדלת

לדלת ככדור משחק. משה אהרן נבהל. נדמה לו שרוצים לגנוב או שכבר גנבו ממנו את צרור כספו הטמון בכתנתו, ויאמר להמלט. «השלטים החיים» סגרו עליו את הדרך, אגב דברי ליצנות, כמנהגם תמיד. משה אהרן הרים את מקלו ויך על ימין ועל שמאל, וצעק בקול פרא: «כספי, כספי, גנבתם, כספי השיבו לי, כספי, דם, דם, גנבים, גזלנים, מרצחים, דם; הבן יחידל שלי דם, דם». כך עמד וצווח עד כי נחר גרונו. ישב על רצפת הרחוב, הוציא את צרורו, התחיל מונה את כספו ובהוכחו, כי לא חסר לו כלום, קם על רגליו וילך לדרכו ונחמה אוחזת בשרוולו בשתי ידיה, ונגררת אחריו. השלטים החיים סדרו להם «הלויה» נהדרה עם מנגינות של חתולים ויקראו אחריהם: ישובניק! גנב! דג מלוח נבאש! ממזר בן הנדה! גולם מעושן! טמאה! פרה סוררה, נבלה! זה כפרתי וזו חליפתי! מכות ופגעים רעים וכל הקללות שבתוכחה תפולנה על ראשכם, שרא לי מריה!

צרות צרורות עברו על ראש משה אהרן ואשתו עד שחלצו את אלתר ועד שיצא זכאי מבית המשפט. כמעט בכל חדש היה נוסע לווילנא. לפני עזבו את וילנא הזהירו בו הזהר והזהר משה ואחרים שימהר להשיא את אלתר לאשה. בשוב משה אהרן הביתה עם אלתר הזכאי, מצא שתי פקודות מאת שר הפלך בעצמו. האחת לעזוב את הכפר פ. ולהשתקע בתוך תחום המושב של היהודים. והשניה לשלם 2700 רובל בעד בני טוביה,

תשעת אחיה של נחמה. כל המשק והמטלטלים שירש מטוביה, עוקלו על ידי הממשלה ושוטר החבל, ידידו הטוב של טוביה המנוח, שם חותם על כל הרכוש. בנו של השוטר הוא הממונה לפקח על כל המשק המוחרם החי והדומם.

משה אהרן בא בין המצרים. העתיק את מעונו לעיירה הסמוכה, אָכַל את פרוטותיו האחרונות ולא חדל לחפש דרכים איך להשיא את ה«קדיש» שלו לאשה.

ביום בהיר אחד נתקבל מכתב על שם נחמה אשתו מעיר טילזיט הסמוכה לגבול. בעל המכתב מבקש את נחמה לבוא לטילזיט בענין חשוב מאד. נחמה מהרה לנסוע יחד עם משה אהרן ועם אלתר לטילזיט. בעל המכתב היה אחיה הצעיר של נחמה שבא מאמריקה לראות את אחותו היחידה ולמסור דרישת שלום משאר אחיה, אחרי שלא ראו אותה יותר משלושים שנה. האח הצעיר ספר להם, שכל אחיה הם נתיני אמריקה, כי יש להם בית מסחר גדול של דגים עם הרבה סניפים והם עשירים מאד. יש לו פקודה מכל שמונת האחים להביא את נחמה ומשפחתה לאמריקה. הם כולם בעלי משפחה, יש להם בנים, ולאחדים גם בני בנים. משה אהרן אמר שלא יזוז מכאן ולא יסע עד שישיא את אלתר לאשה. אחיה של נחמה הסכים, השאיר סכום כסף הגון די מחיתם. הוצאות הנסיעה, נדן ומתנות לאלתר ולכלתו.

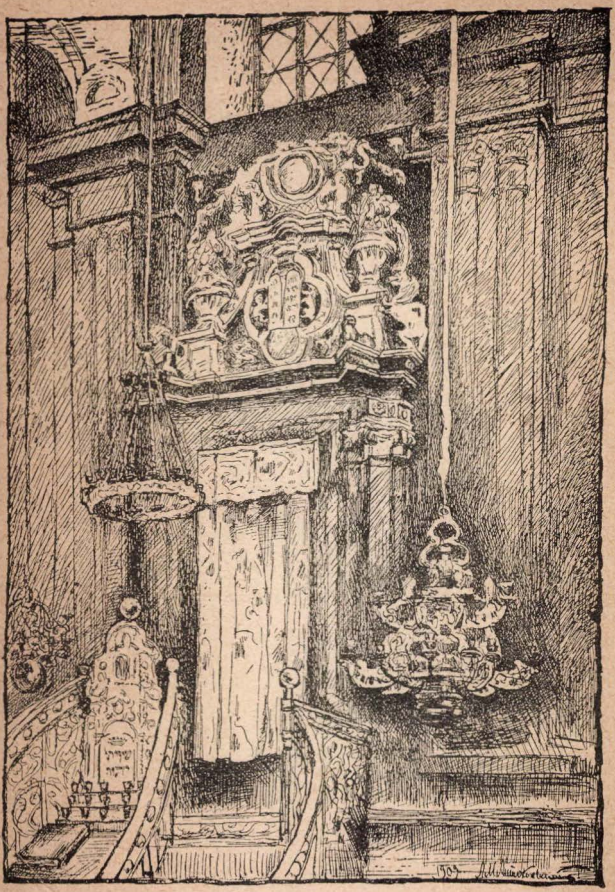
משה אהרן בא בדברים עם שדכנים. עד מהרה

נמצאה כלה נאה וחסודה בת ת"ח ויחסן גדול. המחותן אבי הכלה, דרש בכל תוקף שקודם החתונה וטרם שיסעו לאמריקה יקח מלמד לחתן שילמדנו חיי אדם, חכמת אדם, ביחוד הדינים החיוניים הנחוצים לדעת לכל יהודי באשר הוא שם. לקחו את הטוב שבמלמדי העיר. אלתר הזיע ולמד את ה«חיי אדם» וה«חכמת אדם» בשקידה רבה לפי הסדר שהותוה על ידי המחותן בעצמו. ביחוד דיני תפלה והלכות אשות. אחרי זמן מה קבעו את יום החתונה. בשבת שלפני החתונה קראו את החתן ל«מפטיר» כנהוג. השמש קרא:

— יעמוד החתן חיים טוביה זליג ב"ר משה אהרן מפטיר־חזק!

אלתר שכח לגמרי את שמו האמיתי ונתבלבל. עלה על הבימה, הציץ באותיות התורה ונתבלבל עוד יותר, ובמקום «אשר בחר בנו» ברך: «ברוך הבוחר בזרעו של אברהם אבינו»...

יום הכפורים בווילנא
לפני ארבעים שנה

ביהכנ״ס הגדול בווילנא: הכתל המזרחי עם ארון הקודש.

(הציור של ל. אנטוקולסקי)

יום הכפורים
בווילנא לפני ארבעים שנה

מנהג עתיק יומין הוא בווילנא שבליל זה, הלילה שלפני «כל נדרי», מתאסף קהל גדול עד אפס מקום בבית הכנסת הגדול לשמוע אל הדרשה של המ"מ דמתא. נאום זה נושא אופי פטריארכלי ואת השם «מאנעווּרא» (פירושו: תמרונים).

בית הכנסת הגדול בווילנא נבנה לפי המסורה בשנת של"ג (1573), בימי ממשלת זיגמונד אוגוסט מלך פולין, ע"י בנאים ואומנים שהובאו מקראקא על ידי המלך בכבודו ובעצמו. הבנין המפואר, יפי המלאכה, הכפה הנהדרה, ועוז ארבעת העמודים המעוגלים, העוטרים את הבימה והנושאים את הכפה המפוארה הפליאו את כל רואיהם. לדאבוננו, לא נשאר זכר לשמות המתנדבים והמנצחים על המלאכה, מלאכת הקודש. הפנקס העתיק של קהל עדת ווילנא נשאר בידי היורשים של הפרנס המנוח ר' מתתיהו שטראשון שמת בלי בנים ואין איש יודע את מקומו.

הבנין של בית הכנסת הגדול בווילנא מעיד על ההון העצום שהושקע בו, על הטעם ועל היופי הנשגב שלפני 355 שנה.

בשנת 1702 לכד קרל השנים־עשר את ווילנא ויקח את בית הכנסת הגדול בערבון בעד מסי המלחמה. בשנת

1720 כבש המלך אוגוסט מזכסן את ווילנא, סגר את בית הכנסת הגדול ואת בית העלמין בעד מסים וארנוניות.

הדרת הזקנה, הקדושה והתפארת מקסימות את עין האיש היורד לביהכנ"ס הגדול בווילנא. הנה חמש עשרה מעלות רחבות, נגד חמשה עשר מזמורי שיר המעלות של נעים זמירות ישראל שהן כאילו קוראות לכל בא: «ממעקים קראתיך ד'»! לפני התיבה יורד החזן עוד מעלה אחת כאל מעמקי מעמקים. (נפוצה אגדה בין ההמון בווילנא, כי מתחת לארון הקודש יש מערה המובילה עד טרוקי, מהלך ארבעים קמ"ט. טרוקי היתה עיר הבירה של גידימין, מיסד ווילנא). היו שנהגו לגמור את כל ט"ו המזמורים של שירי המעלות ברדתם לבית הכנסת — מזמור, מזמור לכל מעלה. צורת הבית היא כעין מרתף גדול ונהדר. בביהכנ"ס הגדול קימים מנהגים מיוחדים שאין להם מקום בשום ביכנ"ס אחר.

אחרי מחלוקת הרב האחרון ר' שמואל ואחרי החרם שאסור למנות רב בווילנא, המ"מ דמתא משמש כעין ממלא מקום רב ונקרא: מו"צ ומ"מ דמתא (מורה צדק ומגיד מישרים). בכתב ההתקשרות בין הקהלה ובין המ"מ דמתא קימים תנאים מיוחדים על דבר הדרשות הרשמיות שהמ"מ דמתא מחויב לנאום בביהכנ"ס הגדול ובבתי כנסיות אחרים בעיר, כמו בביהכנ"ס לקברנים (גחש"א) לפני תקיעת שופר ובט"ו כסליו, ובקלויז של היסו"ד חותנו של הרב האחרון ועוד. הדרשות הרשמיות בביהכנ"ס הגדול, חוץ משבת

שובה ושבת הגדול, הן: בימים ב', ה' ושבת במשך כל חודש אלול; בלילה שלפני ראש השנה, (זכור ברית) בלילה שלפני ערב יוה"כ ובהושענה רבה בחצות הלילה.

שלושת הנאומים האחרונים, שלפני ראש השנה, יוה"כ והושענה רבה נקראים בפי בני ווילנא: «מאנעוורות» (תמרונים). לשמוע את הנאומים הרשמיים מתאספים ובאים מכל קצוי העיר. אל הנאום־המאנעוורא שלפני ערב יוה"כ באים כל המו"צים, ראשי הישיבות, ה«פני», גבאי ביהכנ"ס, הגבירים, משכילים וכל ה«סלת והשמן» שבווילנא.

בנאומו של ערב יוה"כ מחויב המ"מ דמתא להספיד את המ"מ דווילנא (בהרב המ"מ דמתא ר' יחזקאלע), ר' וועלוועלע שנפטר בערב יוה"כ בין השמשות, בעת כל נדרי, ספק יום ספק לילה, ולכן יום הזכרון שלו כיומא אריכתא דמיא: ערב יוהכ"פ ויוהכ"פ.

בעת ההיא כהן פאר בתור מ"מ דמתא ר' יענקילי חריף (הרב הגאון ר' יעקב יוספא), הוא היה נואם ממדרגה ראשונה, מטיף בחסד עליון, כחו היה גדול לעשות מהלכה יבשה מטעמים לדרוש ומהדרש למצות את תמצית המוסר. כוחו של ר' יענקילי חריף היה עצום וכביר ב«התעוררות» לתשובה. די היה לו להזכיר בפתיחתו את השם הצדיק ר' וועלוועלע ז"ל, שהיה דומה להבית הראשון, והוא, ר' יענקילי, העומד על מקומו, דומה להבית השני, ועיני כל העם דומעות. הצדיק ר' וועלוועלע דומה לארי מפני שמיתת צדיקים ויוהכ"פ ודאי מכפר. הוא בעצמו, ר'

יענקילי, העני ממעש, העומד על דוכנו של ר' וועלוועלע אינו מאמין בעצמו, אינו בטוח בחייו, כמו אחינו בני ישראל שברומיניה ובמארוקא (כוונתו לרוסיה) אינם בטוחים בחייהם, מתפרנסים ככלב, מלקטים עצמות תחת שולחן זרים, מתגוללים באשפתות, מגורשים ומוכים ככלבים. — באותה שעה כמו רוח אלהים מרחפת מעל לחלל ביהכ"נ על פני הקהל בן שלשת אלפים ראשים, מופשלים ומונפים לעבר הנואם, צפופים ודבוקים צלע אל צלע עומדים על רגליהם ובולעים כל הגה היוצא מפי ר' יענקילי. ור' יענקילי עומד על יד ארון הקודש, כפיו פרושות כלפי העם, עיניו עצומות, פיו מפיק מרגליות, מליו, בטויו, חדודיו, חריפותו הנוטפים מפיו כזהב טהור, פולחים את הלב, יורדים חדרי בטן, יוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב, פעם כגחלי רתמים, פעם כטל תחיה. והוא דומה אותה שעה לאיש אלהים, ופניו אומרים קדוש. ר' יענקילי אינו מעורר חלילה את העם לנקמה, אינו זורע שנאה כלפי אומות העולם, ששפכו דם ישראל כמים, אינו נותן שטר של סליחה ומחילה לא בעד כסף ולא בעד שוה כסף...

«מורי ורבותי! (את המלים הללו היה נוהג לחזור כמה וכמה פעמים) יוהכ"פ גופא הוא שטר המחילה וכפרה היותר נאמן בעד עבירות שבין אדם למקום,—ערב יוהכ"פ הוא השטר היותר בטוח בעד עבירות שבין אדם לחברו. כל הצומות, החגים, המועדים, אם של שבת ואם של שבת שבתון — יוהכ"פ — אחרים חקו, סרסו, פשטו צורה ולבשו צורה;

יום אחד בשנה – ערב יוהכ"פ – שום אומה ולשון אינם מסוגלים לחקותו. מורי ורבותי! אומות העולם מפייסים איש את רעהו ומבקשים סליחה ע"י אש ודם, ע"י מלחמת הבינים (דועלים) ואנחנו? – ע"י בקשת סליחה בין אדם לחברו בערב יוהכ"פ. אומות העולם קבלו את המימרא: «על חרבך תחיה!» ואנחנו:–«וחי בהם» ולא שימות בהם, מורי ורבותי! כתוב: ועמך כולם צדיקים ומי הוא הנקרא צדיק? – המבטל גזרותיו של הקב"ה! הקב"ה גוזר על בני האדם: שירעבו ללחם, שיחלו, שיגועו מרעב ומקור לעת זקנה בראש הומיות, שילדיהם יתגוללו ברחובות ללא תורה, שעוולליהם ויונקיהם יתגוללו בחוצות, שבניהם ובנותיהם יהיו נתונים לעם אחר, לתרבות רעה. הקב"ה גוזר ובא הצדיק ומבטל: הוא פורס לרעב לחמו, בונה בית חולים, מושב זקנים, תלמוד תורה, ישיבות, בתי תינוקות, שעורי ערב לבעלי מלאכות. האיש היושב כלוא בד' אמות של הלכה עטוף בטלית, עטור בתפילין, אינו נקרא צדיק אלא חסיד. ס"ת הגנוז בארון. צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד וכו'; בתחלה צדיק ולבסוף חסיד. כל יהודי ויהודי הוא בבחינת צדיק. מיהו היהודי שלא נתן ולא יתן מחר צדקה לעניים? מי היא האומה, ואיזוהי, המחלקת צדקה ביום אחד, ברבע יום, כהאומה הישראלית בערב יוהכ"פ, ביד נדיבה ובלבב שלם?»

ר' יענקילי עומד ומתחנן וקורא את העם לתשובה, לחרטה על העבר, לקבלה על להבא, הוא אינו דורש

סיגופין, אינו מטיל קנסות, אינו גוזר חרמות, אינו פוסע על ראש העם בגאוה ובגודל לבב. הוא עומד, מחלה ומחנן על עמו ישראל לפני אב הרחמים, לפני אבינו שבשמים, ככהן גדול בשעתו, בקדשי הקדשים. הוא מבקש רחמים בעד עם ישראל—חיים שאין בהם בושה וכלימה, פרנסה בכבוד, לא ע"י הברחת מכס הגבול ולא ע"י עסקים בזויים ומסוכנים, המשחירים את פני האומה הישראלית כשולי קדרה, שנת ישועה ונחמה בלי צער גדול בנים.

— «מורי ורבותי! שמע קולנו ה' וגו'... קול הבן הטובע בים של צרות, צרות מבחוץ: רדיפות, גזירות רעות, פרעות ברומיניה ומארוקא (קרי רוסיה) וצרות מבפנים: צער גדול בנים, שנאת חנם, רדיפה אחר הכבוד, מלשינות».

«מורי ורבותי! עד שאנו באים אל תורתנו הקדושה לבקש שהיא תמליץ בעדנו—נבקש סליחה ומחילה ממנה שפגענו בכבודה. מורי ורבותי! נרכין את ראשינו לפני תורתנו, אמנו, אם כל הדתות והתורות. נפייס את אמנו תורתנו, תרחם על הבן היחיד, על עם ישראל, נחלה ונחנן שנוכל לקיים את כל המצוות הכתובות בתורה, לרבות את המצוות התלויות בארץ, ונזכה לשוב לארצנו וחדש ימינו כקדם, כקדם, כקדם»!!!

«באחרונה עלי לבקש סליחה ומחילה מכם, מורי ורבותי: אני התעוררתי ועוררתי אתכם מתרדמתכם העמוקה כמו השמש עם פטישו המקיץ נרדמים והמעורר ישנים. כמה מרורות, כמה דברי הבל שפכתי על ראשיכם, כמו

קוהלת בשעתו האומר וחוזר ואומר: «גם זה הבל, גם זה רעיון רוח, מגיד וחוזר ומגיד: הבל הבלים, הכל הבל, למה לו לחזור כמה פעמים הבל, הבלים, הכל הבל? האם לא די היה לו הסך הכל בסוף הספר: «הבל הבלים אמר קהלת הכל הבל!» הס"ה של אפסים מעט או הרבה, הרי הוא אפס.—אבל יש הפרש גדול בין אפס לאפסים אם מוסיפים יחידה אחת לפניהם, כל הבלי העולם הזה נעשים חשובים וכבירים מאד כשהיחידה בראשם. סוף דבר הכל נשמע (כל ההבלים)— את ה' ירא!

בשעה שר' יענקילי חריף היה פותח את ארון הקודש—יללה חזקה היתה מתפרצת מחזה הקהל, וחלל הבית מלא חיל ורעדה.

הפרוש מלייזעווע
בחצר המלך.

הפרוש מלייזעווע*) בחצר המלך

מוקדש ליובל החמשים של
ידידי החביב, איש האשכולות ורב
הפעלים הד"ר מ. גליקסון הי"ו.

בקלויז של החסיד (הגר"א) בווילנא ישב ולמד אחד הפרושים בשם «הפרוש מלייזעווע». איש לא ידע את שמו ושם משפחתו, כשם שלא ידעו את שמות יתר הפרושים העוסקים בתורה יומם ולילה. איש לא התענין בחייו הפנימיים של «הפרוש מלייזעווע» כמו שלא התעניינו נותני לחמם ומימם בחייהם הפרטיים של מאות הפרושים—הבטלנים המפוזרים והמפורדים בשאר הקלויזים שבווילנא. הסיסמא «עשרה בטלנים» היתה מטבע מתהלכת ברחוב היהודים בימים ההם. כל קלויז, קבוץ או יחיד, בעל כיס ובעל תכלית, אשר זכו להחזיק על חשבונם «עשרה בטלנים» חוסים בצלם, חשבו להם לכבוד, לעונג רוחני בזה ולהון שמור לבעליו בבא. הבטלנים הפרושים האלה היו ממיתים את עצמם באהלה של תורה וקימו וקבלו את הכתוב: והגית בה יומם ולילה. הפרושים הללו, עפי"ר היו מתנוונים בפרישותם ובטלנותם. חוץ מהלמודים—ש"ס, פוסקים, לפרקים גם ספרי מוסר, — לא היה לבם נמשך לשום ענין. (שפה, מדע, תולדות האנושיות, דברי ימי ישראל, דעת היהדות לא הגיעו ולא נגעו להם). קריאת עתון היה אסור עליהם בגזירת תומכיהם ומגיניהם נותני

*) לייזעווע היא עיירה בפלך קאוונא.

לחמם הדל, שהיו קטני מח, צרי השגה, בטלנים נטולים מן העולם הגדול בכלל והעולם היהודי בפרט, אפילו למוד התנ"ך היה מוקצה מחמת פסול ואיסור. מעמד או כת הפרושים בימים ההם היה מעין מוסד נזירים תלוי על בלימה, נע ונד מפוזר ומפורד, מובדל ומורחק מעולם ומלואו, אפילו מאחיהם החרדים שהיו מביטים עליהם, על הפרושים, כעל מעין ישועה להבטיח א"ע בחיי העולם הבא ולהנצל מדינה של גיהנום, בלי להדיר הנאה מעצמם ומבשרם בעולם הזה, וליהנות ממנו, בינתים, כדבעי.

פרישותו של «הפרוש מלייזעווע» היתה בטלנית יותר משל חבריו. הוא היה שקוע בספרי מוסר ויתאמץ להאציל מרוחו על חבריו רגשי מוסר ומדות נאצלות; הוא, הלייזעוואי, ידע כמה וכמה ספרי מוסר על פה והצטיין בכשרון פיוטי שהביע במשחקי מלים וחרוזים. את הגיוני רוחו, הגיגיו ומערכי לבו היה מבטא בנועם לשונו, מקסים ומלהיב כל איש נלבב ומושך כל אוזן שומעת. אדיר היה כחו להרצות פרקים שלמים מ«חובת הלבבות» או מ«מסלת ישרים» שעות רצופות בז'רגון נמלץ, בחרוזים מצלצלים, מתורגמים מניה וביה מתוך הספר או בעל פה בניבים נאוים, ברים וברורים. חרוזיו הנעימים, בטוייו המתוקים, נעימותיו הערבות לקחו שבי כל לב עד כי דמעות נתקשרו בעינים ונתגלגלו על הלחיים. הוא היה בלא גוזמא ומליצה: מעין המתגבר, בהשמיעו בקולו הער משאיו וחזיונותיו. גם הוא בעצמו, הלייזעוואי, היה בעל

בכי מטבעו, מושך דמעות יום יום על גלות השכינה, על חורבן בית ה' ועל צרות ישראל. ולא רק בט' באב, אלול, עשרת ימי תשובה או בשעת תקון**) «חצות», פעמים בכל יום, היה הלייזעוואי בוכה ומקונן, אפילו בשעת אמירת «איזהו» על הפרים הנשרפים ועל השעירים הנשרפים, וגם בפורים ובשמחת תורה היה מוריד דמעות. הפרושים, חבריו, פורשים ושמחים והוא פורש ובוכה. הפרושים הליצנים היו אומרים עליו, על הלייזעוואי, שאמו היתה טובלת עצמה במ' סאה של דמעות טרם שיצא לאויר העולם ושנשמתו נטולה מאוצר הדמעות הגנוז מתחת כסא הכבוד.

אך הוא היה גם פחדן נורא ומוג לב כשפן. ביחוד נפל עליו הפחד בזכרו ע"ד מלאך הדומה, בתור סגולה להפיג את צערו ואימת המות מלבו,—היה חוזר ואומר כמה פעמים את הפסוקים שלפני «עושה שלום», המכונים בשם «הפסוקים של מלאך הדומה». כשהיה רואה לויה ברחוב היה מסתלק לרחוב אחר. מימיו לא בקר את בית העלמין, אפילו בט' באב, ובמות רב או גדול בישראל,—סרב ללכת אל הלויה. ועוד מדה מוזרה הרגישו בו חבריו: הליכותיו עם אחד מבעלי הבתים המתפללים הקבועים ב«קלויז של החסיד». לעתים קרובות היו מתיחדים ומתלחשים שניהם, בעל הבית והלייזעוואי, בפנה נסתרה, ואיש לא ידע ולא

**) היו נוהגים לערוך תיקון חצות פעמים בכל יום: בחצות הלילה ובחצות היום.

הבין איזה ענינים מסתוריים מקרבים אותם איש אל רעהו.

שם בעל הבית הזה היה ר׳ יענקיל באריל. מלאכתו צורף כסף וזהב. מעונו היה ברחוב האשכנזים סמוך לקלויז של החסיד. על יד דירתו היה לו בית מלאכה יחד עם חנות למכירת כלי כסף וכלי זהב, מעשה ידיו להתפאר, גם אבנים טובות, פנינים ומרגליות. ר׳ יענקיל באריל היה שם־דבר בווילנא. הוא היה חרד לדבר ה׳, מתפלל ולומד «דף» גמרא מדי יום ביומו בקלויז של החסיד, בעל צורה והדרת פנים עם זקן לבן ככסף יורד על פי מדותיו וכרסו הגון. (לכרס כזה היו קוראין: לול של תרנגולין). ר׳ יענקיל באריל היה אומן גדול יודע את מלאכתו על בוריה. כל איש בעל בעמיו, גביר לאחיו שהיה צריך לתת מתנה יפה לדרשה לחתן «עלוי», או פריץ, שר, נסיך, אלוף שהיה זקוק להקטיר אתנן למשחקת על הבמה ביומא דגנוסיא («בנפיס» בלע״ז) שלה, או סתם יומא דפגרא,—היו פונים לר׳ יענקיל באריל.

ויהי היום ושר הפלך (הגוברנטור בלע״ז) נראה בחנותו של ר׳ יענקיל באריל, הוא ורעיתו עמו. ויקנו ממנו כלי כסף וזהב, תכשיטין וחפצים שונים, הזמינו אצלו צמיד יקר מעולף ספירים ופנינים ומעוטר אבנים טובות ומרגליות,—שי להוד רוממות מלכותה הקיסרית, מאת אשת שר הפלך שהיתה מזרע המלוכה. ביום המיועד הביא ר׳ יענקיל את הצמיד אל בית שר הפלך במצב רוח מרומם,

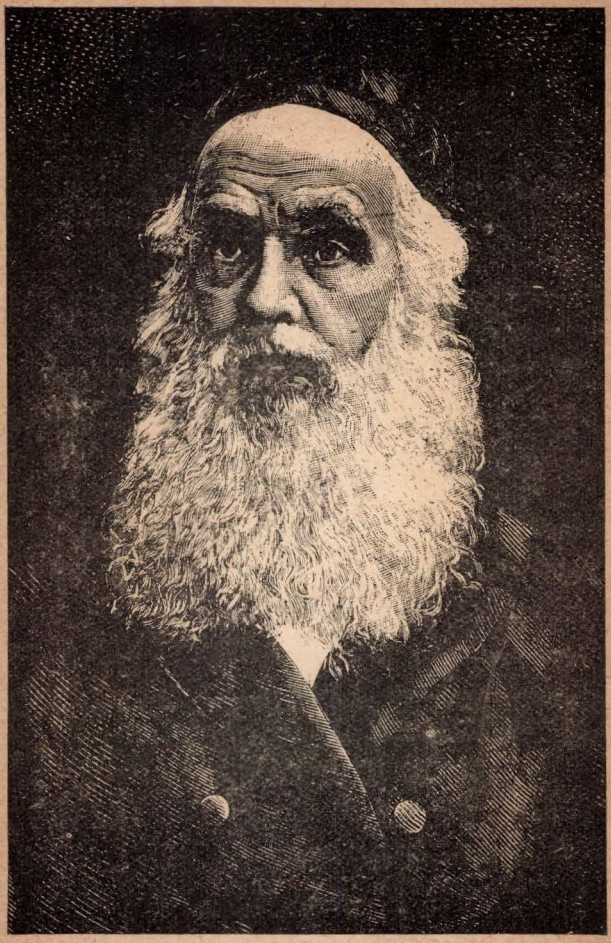
שר הפלך ואשתו שמחו על יפי המלאכה, מלאכת מחשבת, התפלאו לצמיד שהיה באמת מעשה חושב. הביעו את שבחו לר' יענקיל באריל בפניו, וישלחוהו מעל פניהם בכבוד גדול ובמנחת מוסף הראויה להתכבד, מלבד שכרו הקבוע.

לא ארכו הימים והנה נתקבלה טלגרמה מפטרבורג מאת שר החצר ע"ש שר הפלך—להמציא בהקדם האפשרי את האמן יוצר הצמיד לחצר המלך, ועל החתום: שר החצר. שר הפלך בעצמו מהר ללכת לבית ר' יענקיל באריל, חרד לקראתו בפנים צוהלים ובשר לו את הבשורה המפתיעה והמרעישה ויקדם את פניו בברכה לבבית, ספר לו תוכן הטלגרמה שהוד מעלת רוממותו שר החצר בעצמו ובכבודו חתום עליה, ויצוהו, בשם ה', להחיש לדרך פעמיו.

ויהי כאשר שמע את דברי שר הפלך, השחירו פניו כשולי קדרה, ובמקום לעלוז ולשמוח—נרעש ונפחד, אזלי סומקא ואתי חורא ויהי כנציב שיש. שר הפלך הבין שיש דברים בגו ושאל מאת ר' יענקיל שיגיד לו את האמת אם הוא עשה את הצמיד בעצם ידיו. ר' יענקיל דבב בשפתיו, גמגם בלשונו דברים בלתי ברורים, כי לשונו דבקה לחכו. שר הפלך נתן לו לשאוף רוח קצת ויוסף לחקור ולדרוש ממנו מי הוא יוצר הצמיד. ובראותו שר' יענקיל משתמש בלישנא דאשתמע לתרי אפי, וכי נוקש באמרי פיו, וירא שר' יעקב עקב יעקב. התנפח כברבור הודי, רקע ברגליו

על הרצפה, כנהו «פרצוף יהודאי!» «בן כלבתא!» ויברכהו הלוך ושוב בברכה המשולשת בנוסח רייסין, הקימת מימי איבן האיום ועד עצם היום הזה. ר' יענקיל המו מעיו, רגזה בטנו ויהי בכל רע. כי תקפתהו מחלת השלשול ויחל את פני הוד רוממותו שר הפלך לתת לו זמן בכדי שיעשה— שעה קלה, להביא את בעל המלאכה עושה הצמיד בעבור הוד רוממות מלכותה המלכה.

שר הפלך נתמלא חימה ורציחה, אחז בצווארונו של של ר' יענקיל וינהם כארי: את בעל המלאכה עושה הצמיד הבה לי! תיכף ומיד! בלא שהיה ופהיה!» הוא בעצמו רוצה ללכת אל האמן, תוך כדי דבור. ר' יענקיל שלנו ראה, כי כלתה עליו הרעה וכי נפל בפח, הלך אחרי שר הפלך חג ונע כשכור כמובל אל גרדום. בינתים, רחוב האשכנזים כים נרגש משאון והמולה: קולו הזועף של שר הפלך וצעקותיו נשמעו ברחוב, הופיעו: שר השוטרים, שר הרובע וסגניו, פקיד הרובע (הפוליצמייסטר, הפריסטאוו, האוקולודוצ'ני), נלוו אליהם שוטרים, שוערים, נספחו בלשים, שוטרי חרש, המון סקרנים, הולכי בטל, יושבי קרנות, אספסוף וגנבי־כיס. כל התהלוכה הזאת ושר הפלך ור' יענקיל באריל בראשה, נעה, זזה עד הקלויז של הגר"א. הפרושים עמדו הכן, החזיקו את הפספורטים בידיהם כלו־לבים לפני הנענועים. «חפש מחופש» (אבלאווה בלע"ז) ביום ולא בלילה והגוברנטור בראש — אטו מלתא זוטרתא הוא? ויעמדו כצללים באימה ופחד. ר' יענקיל באריל

הרב הגאון ר׳ מתתיהו בהגאון ר׳ שמואל שטראשון

נולד כ״א תשרי תקע״ח, נפטר ה׳ שבט תרמ״ו (1817–1885)

הביא את שר הפלך לתוך הקלויז של החסיד, נגש אל אחד הפרושים ויאמר: «הנהו! זהו האיש יוצר הצמידו» ויור באצבעו על «הפרוש מלייזעווע». שעמד מרתת כעלה נדף — הוא ופספורטו יחד, עוגן ההצלה היחידי בשעת «אבלאווה», שר הפלך נתן בו מבט מוזר ומשונה, עקם את שפתיו וצדד את פניו, ולא בכדי. ואמנם מראהו של הלייזעוואי היה כגרוגרת דרבי צדוק, צלמו ודמותו נורא ואיום, מלבושיו, נעליו פרומים, קרועים, מלוכלכים, טלאי על גבי טלאי, חזהו השעיר מגולה ומטונף, שערות ראשו וזקנו ערופות, מסובכות, ורובו ככולו מנוגע ומתולע מכף רגל ועד ראש במכה השלישית של פרעה מלך מצרים, שר הפלך פקד להביא כרגע את שטראשון. (ראש הקהלה. חבר הועד לדיסקונטו בבנק הממלכתי, היהודי היחידי במועצה העירונית, הגביר הנודע לשם ולתהלה ר' מתתיה שטראשון). ר' מתתיהו שטראשון הופיע חיש מהר. שר הפלך נתן לו צו לקחת את האדון האמן מלייזעווע לבית המרחץ, לנקותו, לטהרו, להלבישו ולהנעילו ולשלחו אותיום לפטרבורג. ויעשו כן. ר' מתתיהו שטראשון נתן לו חליפות בגדים, בגדי השבת שלו, מגפיו של שבת, גם את הצילינדר שלו לא מנע ממנו, וישלחהו באותו יום לפטרבורג.

הפרוש מלייזעווע, מזוין בתעודת זהות מיוחדת מאת שר הפלך, הופיע בפ"ב וילך ישר לחצר המלך. שם קבלוהו בסבר פנים יפות, בארו לו את הסבה על שום מה הטריחו

אותו וימריצוהו לבוא לפ״ב. הצמיד שעשה על פי הזמנת אשת שר הפלך הווילנאית, מצא חן בעיני הקיסרית יותר מכל האשכרים, האזכרות והשיים המרובים שנתקבלו מכל קצווי המדינה, ליום עלותה על כסא המלוכה. ועדת המומחים המורכבת מטובי האמנים שבעיר הבירה שנתמנתה ע״י שר החצר לבחון ולבדוק טיב המנחות וחין ערכן—בחנה גם את הצמיד הזה לפרקיו ולחוליותיו בעין מזוינת באספקלריא מגדילה ומצאה את עבודת הצמיד לעילא ולעילא מכל תושבחתא. המלכה הואילה להביע את רצונה, להכיר ולראות את יוצר הצמיד הזה פנים אל פנים.

הצמיד היה עשוי חוליות, חוליות בדמות נשר סוכך באברותיו על שרביט המלוכה רקוע מפז, מבליט נוטריקון של המלכה. בתוך הנוטריקון האלה היו חבואים ראשי התיבות של משפחת הקיסר וראשי המדינה. כל אינציאל ואינציאל הושקע בטוב טעם ודעת בטפה של מים וראשי התיבות של יוצר הצמיד בינותם, באותיות עבריות. האינציאלים של המלך, משובצים במשבצות זהב היו היותר גדולים, יתר האינציאלים הלכו וקטנו בהדרגה, והיותר קטן הזעיר שבזעירים: ארבע אותיות עבריות א. ב. צ. ג. ופרושן: אבנר בן צבי גריליכעס. האותיות העבריות האלה ישבו בסתר המדרגה, חבויות בטפות של מים. אחרי ימים אחדים הציגו את אבנר לפני המלכה. אבנר גריליכעס לא ידע אפילו מלה רוסית אחת, חוץ מהאלף־בית. והוא בעצמו — לא גוף ולא דמות הגוף. אי ידיעתו את השפה

וביחוד יהדותו החלישו והמעיטו את הרשם שעשה הצמיד טרם יראו את פני יוצרהו.

א. גריכילעס קבל תודה מאת המלכה בעצמה, פרס מאה רובל, ועצה ללמוד את השפה הרוסית.

פרק ב.

אבנר בן צבי גרילִיכעס נולד בווילנא בשנת 1822. אביו ר׳ צבי או ר׳ הירש הסופר היה סופר סת״ם (ספרי תורה, תפילין, מזוזות), ספרא רבה, מחוקק מצבות ומושלם בכל המעלות, בקיא וידען בכל המלאכות שבעולם. וכל מי שאומר שר׳ הירש היה סתם סופר סת״ם אינו אלא טועה. ר׳ הירש ידע להחזיק ביד קורנס ומקצועה, מחט ומרצע, תופר בגד כמו חיט מלידה ומבטן ובשעת הדחק יתפור זוג נעלים כר׳ יוחנן הסנדלר בשעתו. קראו לו סופר סת״ם מחמת חשיבות המלאכה וקדושתה. כל פעם לפני כתיבת שם הויה היה טובל את גופו במקוה. היה קונה בבית המטבחים עורות עגל בלי סרכא, מעבדם בעצמו כבורסקי ועושה מהם קלף. מקפיד בואו עמודים ונזהר בב״ם שיטין. עושה בתים לתפילין מעור אחד. ילטש את התיתורא כלוטש אבן טובה. גם הגידין והרצועות הוא מעבד בעצם ידיו. חוטב עצי חיים, צורף יד, חושן וכתר לתורה מכסף, תופר מפה וכתנת ורוקם על גבה מגן־דוד בעל שש או שמונה צלעות. והכל בעצם ידיו. וחזקה על חבר, כר׳ הירש, שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן. ר׳ הירש כתב ספר שיר השירים על פסת ניר עגולה שגדלה כגודל מטבעת נחשת בת שלש פרוטות הנקראת פיים (דרייער־מיל וחצי). ר׳ הירש היה מטופל באשה שהיתה כגפן פוריה בירכתי בית־מרתפו ובנים

כשתילי זית סביב לשולחנו הצולע, בס"ה, עשר נפשות, בלי עין־הרע. גווע ברעב יחד עם שתילי זיתיו שבע ביום, קבור במרתף ווילנאי עמוק תשע אמות באדמה. לא ראה ר' הירש הרבה הצלחות מרוב מלאכות. התחיל מחפש דרכים כיצד להתגבר על עניו ודלותו. נזכר במאמר «מאן דביש ליה בהאי מתא ליזיל למתא אחריתא». וילך מווילנא ויבוא לקובנה. עד מהרה נוכח שאין לו תקוה למצוא את לחמו הדל גם כאן, לקח את מקלו ותרמילו הדוממים ואת אשתו ובניו המדברים והתובעים בפה וינוע, וינוד לגור לא רחוק מקובנה בעיירה ש., שגדלה כ«טל ומטר», וישחקע שם. במקום מגוריו החדש התחיל ר' הירש מגלה טמירין, מפיץ ידיעותיו המרובות בהרבה מלאכות ואת השלמתו בהדר גאונה ותפארתה. מלבד מלאכתו ואומנותו, ככתיבת סת"ם וחקיקת מצבות, עבד כל מיני עבודת פרך שבעולם. טייח, סייד, צבע, תקן תנורים, צייר שלטים, ביחוד בשביל בית המדרש וביהכ"נ, כטל ומטר, משיב הרוח, על הנסים, עירוב תבשילין, יעלה ויבוא, פתקאות על הקערות של ערב יוהכ"פ וכדומה. צייר «מזרחים» שהכתל המערבי היה מצויר עליהם עם עצי זית, תאנים, רמונים, אשכלות ענבים מסביב לו. צייר דגלים לשמחת תורה שמצוירים עליהם משה ואהרן, פרעה ופוטיפרע, יוסף הצדיק ואחיו וכדומה. יצק סביבונים מבדיל ועופרת; עשה רעשנים לפורים, קשת ויתר לל"ג בעומר, חרבות, כדונים ורמחים לט' באב, חטב שני לוחות

הברית ממעל לארון הקודש באותיות שקעוריות, שקועות ובולטות בסגנונים שונים עם שלל צבעים. כייר כלים מחמץ נוקשה בשביל משחקי אישקוקי, דמקי, «זאב עם עזים». הכל בשכר פרוטות ועפי"ר שלא על מנת לקבל פרס. ר' הירש ידע לחשים מעין הרע, משושנה וממכה טריה. נתן סגולות, קמיעות, לחש לחשים לחלי נכפה, לחולי נופלים, להדיוטים, לכאב שנים, למחלות עינים, למקשה לילד, לעקרות, למעוברות, עגונות, יבמות, חלוצות, שכולות, גרושות; למחלות טחורים, עפולים, שבר, כתר, נגע צרעת, שחין, גרדת, אדמת, נזלת, עצירות, שלשול, ממזרות, אפיקורסות ומינות, לכל קשי יום ומר נפש. הספר «מפעלות אלקים» היה בעזרתו ויוצאי חלציו סייעו לו בכל מעשיו, ביחוד בנו הבכור אבנר שהיה כנר לרגלי האב.

ר' הירש הציל את העיירה מכל מיני מחלות ופגעים רעים, למרות הדעה המתהלכת והרווחת בכל תפוצות ישראל שיהודי בלי מיחוש כל שהוא—הוא דבר שלא בא לעולם, בחינת ביצה שלא נולדה. ר' הירש רכש לו ארון מלא רפואות, סמים, עשבים, שרשים, צמחים, סממנים וכל מיני פטום הקטורת (פריפירטין) ואינו מגלה סוד כחד מבית אבטינס. ר' הירש המציא מין טבק חדש להרחה הנותן ריחות ניחוח מסוף העיירה ועד סופה. ר' הירש היה הראשון שהנהיג עפר ארץ ישראל בעיירה ועד שבא לגור שם איש לא ראה מעולם ולא ידע את

הטעם של אדמת ארץ ישראל. וביום שר' הירש קבל את המשלוח הראשון, – ח"י מעטפות מלאות עפר א"י עם קבר רחל מצויר על גבן – בא הרב לבקרו בביתו וכל ה«פני» אחריו. ומי שלא ראה שמחת העיירה ביום ההוא לא ראה שמחה מימיו. רקדו ושמחו, חבקו חליפות,—פעם את ר' הירש, פעם את קומץ העפר. ובעינים מלאות דמעות גיל, לחכו את העפר, מששו בידים, טעמו בלשונם וינשקוהו מנשיקות פיהם. ולאות תודה והערצה, כבוד ואהבה עטרו את שמו בחבה והוקרה ובמקום ר' הירש קראו לו ר' הירש'לע. הוסיפו לו שתי אותיות כמאמר חז"ל: גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות שנאמר אל דעות ד'. ר' נח המלמד מצא סוד ראשי התיבות ל. ע. פירושן: לחי עולמים. שוחחו ודברו עוד הרבה זמן אחרי המאורע הזה על אודות ר' הירש'לע, שהיה לשיחה תמיד על אשיותו, על הידים של זהב שנתן לו ד' ועל השלמתו של איש האשכוליות שהכל בו. היו גם מרננים ומדברים בר' הירש'לע שעפרות זהב לו. ואחרי כל אלה, ר' הירש'לע מפרנס את אשתו ובניו בדוחק גדול ואם חסרו לו מצות לפסח ויין לארבע כוסות היו ממלאים את חסרונו מקופת מעות חטין, אמנם, בכבוד ובסתר. מה שאין כן בעיר גדולה, שם יארע שעני הגון תלמיד חכם ואיסטיניס יגוע מרעב בראש הומיות ואם יתנו לו סעד ועזר, – בקולי קולות וברעש גדול ינתן לו.

ר' הירש'לע היה מכובד בעיני כל. אחרי שבתו 12

חדש בעיירה ש. שעשה לו פרסום ויצאו לו מוניטין ע"י אמצאתו המחוכמה ע"ד עפר א"י, נהיה לתושב ולחבר בכל החברות שבעיירה שהיתה מלאה בהן כרמון. בראש כל החברות התנוססה חברה־גמרא ומסיימים את הש"ס פעם בשבע שנים. שניה לה חברה־ש"ס שכ"א מחבריה מקבל עליו מסכת אחת ע"פ גורל וכולם יחד גומרים את הש"ס מדי שנה בשנה. שאר החברות הן: חברה־רמב"ם, משניות, שולחן ערוך, עין יעקב, חיי אדם, מדרש, אלשיך, תהילים, מעמדות, משמרות, מנורת המאור, שומר לבוקר, ותיקין, הכנסת אורחים, הכנסת כלה, בקור חולים, גמילות חסדים, ת"ת וחברא קדישא. בהרבה מהחברות האלה ר' הירש'לע דנן היה הגבאי, ובחברא קדישא היה המנהל והמפקד הראשי, בלעדיו לא ירים איש את ידו ואת רגלו לעבור את הגבול מעולם השקר אל עולם האמת. ר' הירש'לע היה האיש היותר חרוץ וזריז בחברא קדישא בכל גווניה וגלוייה.

בשעת יציאת הנפש רחמנא ליצלן של מאן דהו בעיירה, מופיע ר' הירש'לע הראשון עם ה«מעבר יבוק» בידו, מקריא לגוסס וודוי אחרון, «שמע ישראל» אחרון. זורק אילו מילי דנחמתא פעם לעבר הגווע, פעם כלפי בני הבית, מסדר את הראיון האחרון ביניהם, ברכות הנוטה למות לבניו שיהיו יהודים כשרים, משאלותיו האחרונות של השכיב מרע לאלמנה, ליתומים העתידים, לפני סרידתם לנצח נצחים. ר' הירש'לע מנסה להזכיר

לגוסס ע"ד צוואה כסגולה להבריא, להחלים... ובשמעו את הנשימות האחרונות, את החרחור האחרון, מנסה ר' הירש'לע את המסה האחרונה שבאחרונות: מקריב נוצה אל הנחירים, – הנוצה נופלת, בא הקץ... פרחה לה הנשמה אל עולם הנשמות נשאר הגוף לבדו... נטל הקב"ה את חלקו וחלק אביו ואמו מונח לפניהם... (כדאיתא בנדה: שלשה שותפין יש באדם: הקב"ה, ואביו ואמו וכו') ור' הירש'לע מסיים: ברוך דיין אמת! מגביה את הבר מינן ומורידו אל הקרקע, מעצים את עיניו, מישר את גופתו, רגליו נוכח הדלת, מתקין לו, לנפטר, יצועו: שלשה גבעלי קש מתחת, מכסה שחורה ממעל לו. מדליק נרות־נשמה למראשותיו*) כפי מספר הילדים. הנינים, הנכדים שעזב... וגומר: ד' נתן ד' לקח!

בזה תמה המערכה הראשונה של החזיון האחרון...

מערכה שניה.

ר' הירש'לע נושא ונותן עם האלמנה והיורשים בדבר דמי הקבורה, על דבר השורה, על אדות מקום הקבר, מתיעץ בחפזון עם חבריו, מאיים לחצוב קבר על יד הגדר, מתפשר עם היורשים, צופה ומביט על תפירת התכריכין, משגיח על הטהרה הנעשית בבית הנפטר,

*) אמי זקנתי ע"ה היתה חיה, ז"א מילדת, גם שמה היה חיה, במותה הדליקו נרות כל אלה שיולדו על אבניה, רוב בני העיר היו ממתילדיה, מספר הנרות היה עצום ורב, מרבוי הנרות פרצה דליקה וכמעט שנשרף הבית על הנפטרת, היא מתה י"ז אייר שנת תר"מ בעיירה ווארנא.

ההלבשה, הקריעה, הכל על פי הקראה ולפי הוראת ע"י ר' הירש'לע. הפרידה מהבית, בקשת סליחה, מקרובים, שכנים, מכרים, ידידים, הלויה, יושב בסתר עליון, צדקה תציל ממות. בכיות ויללות עד לב השמים.

מערכה שלישית.

ר' הירש'לע יורד שאולה ומשלים את חפירת תחתית הקבר, מתקין את הארון הנצחי, בנין עדי עד... מוריד את המת אלי־קבר, מניח שברי כלי חרס על העינים, מקלות־מזלגות על כפות הידים (להקל את היקיצה בשעת תחית המתים), זורק עפר ארץ ישראל על הפנים, תולש מהטלית אחת מהציציות ובקול נגיד ומצווה מכריז ר' הירש'לע ומצהיר: דע לך פלוני בן פלוני כי מתָּ.. אנו מפטרים אותך ואתה מפוטר מכל החברות (בא"י אין נוהגין כך ולכן הרבה מחברי הועדים והכוללים אינם מפוטרים לעולם ועד מהועד. עיין «הארץ» מספר 2714) ואני ראש החברא קדישא מבקש ממך מחילה וסליחה בשמי, בשם החברא קדישא, בשם אשתך, בניך, ניניך, נכדיך, חתניך, כלותיך, קרוביך, שכניך, ידידיך, אוהביך, יריביך ושונאיך, היה מליץ יושר לפני כסא כבודו ותעתר בעד בני ביתך ובעד כל העיר.

המערכה הרביעית.

סתימת הגולל, צדוק הדין, קדיש דעלמא דעתיד לאתחדתא. אל מלא רחמים. שורת האבלים. סעודת ההבראה. הלכות אונן ודיני אבלות. נחום אבלים. שבעה. למוד

משניות במקום הפטירה לעלוי נשמה. שלשים. קדיש 11 חדש ואם הנפטר היה רשע, רשע ערום, לוה רשע גוזר ר׳ הירש׳לע להתפלל תפילת קדיש 12 חדש, כדי להציל את הנפטר מדינו של גיהינום לחלוטין. יום הזכרון. נר־נשמה.

כל המנהגים האלה מקובלים בליטא וזמוט ועוד עד היום הזה, כאן בעיירה ש. ר׳ הירש׳לע היה המפקד הראשי והמוציא לפועל את הדינים והמנהגים האלה.

מתפקידיו של ר׳ הירש׳לע היה גם כן להשכים קום לבוא אל בית הכנסת ראשון לראשונים. טרם יפתח הדלת של הפרוזדור הוא הפלוש, הוא דופק במפתח על השער החיצוני וקורא: שובו רפאים למנוחתכם! בפלוש עומד ארון המתים עמידת קבע. ר׳ הירשלע דופק על הארון בשניה ובשלישית על דלתי ביהכנ״ס גופא וחוזר ומגיד: «שובו רפאים למנוחתכם». שמא פגר אחד המתים המתפללים בלילות לעזוב את המקום.

יש בעיירה גם בית מדרש גם בית כנסת אלא בבית הכנסת אין תנור ואין נוהגים ללון שם. לכן היה חשש מפני מזיקין ורוחות רעות.

כל עבודות־הצבור נוהג ר׳ הירש׳לע לעשות שלא ע״מ לקבל פרס.

חזן העיירה הוא השוחט, הוא הבודק, הוא המוהל. הוא מקבל שכרו בעד השחיטה מעט מזעיר. בתוספות אחת דכנפים והקורקבן מעופורת, כף רגל והקיבה

מבדמות דקות, והזרוע והלחיים, והקיבה מבהמורת גסות. מהמתנות האלו היה השו"ב נוהג להפריש ולהעניק את ר' הירש'לע ולתת חלק גם לו ובשכר זה היה ר' הירש'לע מפקח על ארגז ידוע מלא חול ו.... שהעמד בבית הכנסת מתחת למנורת הנחושת של חנוכה. על גבו של הארגז הזה היה כתוב בכתב ידו הנהדר של ר' הירש'לע: ברית קודש.

פרק ג.

פעם אירע מעשה נורא, בעל העגלה של העיירה ש. אברהם'ל שמו, והוא איש כבן שלשים שנה וחסון כאלון, היה יוצא לדרך עם סוסתו ועגלתו, מלאה חנונים וחנוניות בכל יום ראשון בשבת עם השכמת הבוקר אל עיר המחוז, ושב בכל אור ליום ששי ועגלתו מלאה וגדושה סחורות מסחורות שונות לכל העיירה. ביום חמישי אחד לפנות ערב חזר אברהם'ל מנסיעתו ובהיותו כשלשה קיל"מ מהעיירה נפלה העגלה עם הסחורה ועם הסוסה לתוך שלולית עמוקה מלאה מים ובוץ. העגלה היתה טעונה: מכלת, סדקית, ארג־צמר, בד, מעשי רוקח, עלי טבק, צמוקים לתעשית יין לקידוש ולהבדלה, ספרי רומ"ל, עטרן, נפט, שמן־פשתן, שמן־קיק וכדומה, כל הכבודה הזאת שקעה לתוך השלולית. החביות נסדקו, הארגזים נשברו, השקים נקרעו ומכל הסחורות נעשה בלילה של רפש, עטרן ונפט. הנוסעים — החנונים והחנוניות — בעלי הסחורות הלכו כל הדרך ברגל כדי לקיים מצות עשה: עזוב תעזב. הסוסה נשאה בעול, סחבה כל הדרך את המשא הכבד שהיה למעלה מכח סוס (קל וחומר: סוסה). לא פעם ולא פעמים, אלא שבעתים כרעה נפלה תחתיה, מכבד המשא. אמנם, סוסתו של אברהם'ל היתה מיוחסת גדולה: היא היתה שארת בשר לסוסתו של הסבא מנדלי ז"ל, אולם לסחוב גם את הסחורה וגם את בעליה לא

קימה ולא קבלה עליה. לפיכך היו בעלי הסחורות אנוסים לכתת רגליהם, לעתים קרובות לעזוב ולדחוף את העגלה, במחילה, בידיהם ובשכמיהם. החנונים רובם היו מחובשי בית המדרש, תשושים וחלושים, הסתובבו סחור, סחור ולעגלה לא קרבו ולא עשו כלום.

וכשנפל בעל העגלה המסכן מעל דוכנו יחד עם העגלה לתוך השלולית חגר את שארית כוחותיו, התאמץ לחלץ את העגלה העמוסה ואת הסוסה והוציא אותן מן הבוץ בסכנת הגוף ונפש, כי נשברו אצלו בני המעיים ומצלעותיו—שתים. אז התעוררו והתקוממו בעלי הסחורות מרי הנפש, התנפלו על אברהם'ל בחרי אף, מפיהם יז קצף, חרפות וגדופים, הנשים החנוניות קללוהו, והצעקות והמריבות נשמעו עד הכפר הסמוך, באו אכרים ועזרו להטעין את יתר הפליטה על העגלה, ושרכו את דרכם עד שהגיעו אל העיירה בחצות הלילה עייפים ויגעים סרים וזועפים. העיירה נמה את שנתה העמוקה. אבל הקולות והרעש של בעלי הסחורות העירו והקימו את הישנים על רגליהם וכולם יחד מצעקים ומבכים את שברם ואסונם, את סחורותיהם האבודות והנפסדות, דם התמצית שלהם, ותעל זעקתם עד השמים. כי אין בית אשר אין שם חנות, ואין חנות שאין לה חלק בעגלה ההפוכה. כל אחד יצא לחקור ולשאול על גורל סחורתו, נשמתו, שהזמין ע"י אברהם'ל. כל הלילה ולמחרתו עש"ק דמתה העיירה לחצר מות בערב יום הכפורים. ספקו כף

אל ירך, המו, הילילו ולא שמו לב כלל לבעל העגלה ששם נפשו בכפו פשוטו כמשמעו. יען כי אדם בהול על ממונו ולא על נפש זולתו, ובפרט בעל עגלה גס ומגושם שכל הצרה באה על ידו ושהרס את היקום אשר ברגליהם. כמו שאמר ר' אלעזר וכל היקום אשר ברגליהם זהו ממונו של אדם שמעמידו על רגליו (סנהדרין).

כאבים עצומים חש אברהם'ל בכל איבריו ורק בזכות גוו המוצק כסלע יכול היה להבליג על מכאוביו ולא הגיד לאיש מאומה. בבואו הביתה נתן מספוא לסוסתו בלי להעיר את אשתו משנתה. עזב את החנונים הזועפים ואת רגוניהם ויפול על משכבו בלי לטעום משהו. אבל יסוריו גברו עליו. הוא הרגיש מדקרות עצומות בעצמותיו, קראו לחובש, שנתן חגורה ושמן קיק. קראו גם לר' הירש'לע. טפלו בו, בחולה, כל אותו הלילה וכל היום למחרתו ולפנות ערב, לפני קבלת שבת, מת. ר' הירש'לע הספיק להוריד את הנפטר אל העפר עם חשיכה. במוצש"ק התקין ר' הירש'לע וסדר לבר־מינן הכל כדין וכדת ולפי מנהגי ישראל. הלויה היתה באותו לילה בשעה מאוחרת (מתהלכת הלצה בעלת כנפים בליטא וזמוט: תצא רוחו— ישוב לאדמתו ביום ההוא). הלילה ליל סתיו, בחוץ חושך ואפלה. הבוץ עד הברכים. איש לא יצא מפתח ביתו החוצה. גשם אטי וקר חודר, דוקר עד מתחת לצפרנים. אפילו כלב הגוי־של שבת לא חרץ לשונו, אחרי נביחה ממושכה, בהתריסו כלפי מלאך המות המתאכסן בעיר. אל

היו: לא רופא ולא שר חבל (פריסטאוו) בעיירה, ורק חובש ושוטר החבל (אוריאדניק) ועל כן לא היו שום עכובים ומכשולים לא לפני יציאת הנפש ולא לאחריה בקבורתו של אברהם'ל. אחדים לוו את המת ד' אמות, הרוב לא יצא מפתח ביתו. עדיין שקועים היו בטהור וברור סחורותיהם הנפסדות ובוכים למשפחותיהם על אבוד דמיהם. הלויה היתה טרופה, חטופה ועגומה. אפילו להאלמנה הצעירה לא נתנו ללוות את בעלה עד בית העלמין בליל זועות ומסוכן כזה. ובכן, עד שבאו עם המת עד הקבר לא נשאר איש זולת ר' הירש'לע ושלשה שמשים של החברא קדישא עמו. כל העבודה נעשתה בחפזון, הגשם הקר לא חדל אפילו רגע. הפנס כבה פעמים אחדות. השמשים לגמו מפי הבקבוק שעבר מיד ליד בסירוגין ויברכו בתחית המתים. ר' הירש'לע ירד שאולה, הדליק בקושי את הפנס, התקין למת כל מה שצריך, פזר עפר ארץ ישראל על פניו והתחיל ממלמל בפזיזות את המונולוג שלו: «דע לך, אברהם'ל, כי מת...» לפתע פתאום הניף המת את ראשו, פתח את עיניו וכאוב מארץ קרא: «לא, לא מתי!» ומדי דברו אחז בשתי ידיו של ר' הירש'לע, ישב, נעץ שתי עיניו בר' הירש'לע וכעבור רבע רגע קם על רגליו. ר' הירש'לע הספיק להוציא מפיו שתי מלים: «שמע ישראל» ולא יסף. נפל כבול עץ אחורנית בתוך הקבר ויתעלף. השמשים בראותם שהמת קם על רגליו חרדו חרדה גדולה, הבקבוק עם

היי"ש נפל מידם וינוסו בחיל ורעדה בדרך אל העיירה, בשועם בלי חשך «שמע ישראל» וכו' בקול נורא ומבהיל; וכך שועו וזעקו עד בואם אל בית המדרש. לקול אנקתם וצווחותיהם קמו כל בני העיירה ממשכבותיהם. גברים, נשים וטף התפרצו עירומים החוצה, בחשבם שדליקה נפלה והעיר בוערת באש. וכאשר נודע להם מה שקרה נפלו עליהם אימה ופחד, נכנסו הביתה ויתכנסו בחיל ורעדה מבעד לכרים ולכסתות, אחרים, אמיצי לב ובעלי בטחון התלבשו וישבו תחתם תפושי הרהורים ומחשבות; אולי הגיע הקץ, באה עת לחננה? אחדים, תקיפים בדעתם ובאמונתם, הלכו ישר לבית המדרש ומשם יראו את העני רוכב על החמור, ישמעו את קול השופר? פתאום מהומה, המולה ואנדרלמוסיא בכל העיירה: הגשם חדל, העננים נתפזרו, הלבנה יצאה ממחבואה לראות במחזה. השמש יצא דחוף ומבוהל לחוצות העיר, רץ כמטורף, הולך ומצעק, הולך ומכריז, בקול פחדים בשם הרב: «גברים ונשים, עוללים ויונקים, לבית המדרש, עושו, חושו!» לא עברו חמשה רגעים ומארבע כנפות העיר נער וזקן, טף ונשים התקבצו זה אל זה בבית המדרש, הרב עלה על הבמה ושלשת השמשים עומדים על גבו, עומדים בחיל ורעדה ומתנים עצם המעשה לכל פרטיו ודקדוקיו, כיצד ואיך הבר־מינן קם לתחיה כפשע בינו ובין סתימת הגולל, ויבוא ר' הירש'לע תחתיו. אז יתעורר הרב, אזלי חיוורא ואתי סומקא, ויפתח את פיו ויאמר: בנעריגו ובזקניגו

לכו ונלכה, קחו נרות דולקים, קחו מענה לשון, ספר תהלים, הבעל תוקע עם השופר, לבית מועד לכל חי! הרב עמד בראש התהלוכה, השמשים המבשרים וזקני העדה סביבו וכל העם אחריו, הולכים ומהגים בקול נכאים את המזמור «יושב בסתר עליון», הפעמון בבית היראה צלצל שלש. לא עברו חצי הדרך ויעמדו, ויראו מרחוק איש לבוש תכריכין, עטוף בטלית, נע, וזע, הולך לקראתם בגפו, משרך – במתנים כושלות, בפיק ברכים, גלוי עינים, נופל וקם, נופל וקם. הרב אך פתח את פיו במענה לשונו: צדיקים יסודי עולם, שוכני עפר ויגיעי כח—והנה אשה התפרצה מתוך הקהל, עזבה את הרב ואת כל הקהל אחריה ותרץ לקראת האיש לבוש הבדים ותקרא בשם: «אברהם, אברהם! בעלי, בעלי!» ויעבור המת המדומה על פניה ויקרא: «הנני, הנני, חנה לאה, לא מתי!» ומדי דברו נפל אין אונים על פניו.

אברהם'ל בעל העגלה, תרדמת מרמוטא נפלה עליו, שינה לטרגית, מיסורים נוראים משני השברים: הצלעות והמעיים, ר' הירש'לע, מהעדר ידיעה ומפזיזות יתירה, לא חלי ולא הרגיש בדבר, ויחשבהו למת ממש. ברגע שר' הירש'לע הוריד את אברהם'ל לתוך הקבר, גשם חזק נתך ארצה והבור התחיל מתמלא מים. ר' הירש'לע הרהר ונמלך בדעתו: אם להוציא את הבר־מינן מהקבר או לסתום את הגולל, וברגע זה התעורר אברהם'ל ויקיץ משנתו הליטרגית. לאשרו של אברהם'ל נתגלגל לידו

הבקבוק עם הי״ש שנשמט מידי השמשים הבורחים; לגם לגימה אחת, אחת ואחת, ותחי רוחו. התעודד קצת ולגם מלא לוגמיו. התאזר כח ויצא מהבור. פקח את עיניו, ויפן כה וכה, וירא כי אין נפש חיה סביביו, הרים את רגליו וישם לדרך פעמיו בלי להניח את הבקבוק מידו, וילך הלוך כשכור, לא מהי״ש כי אם ממכאוביו אשר בבני מעיו ובצלעותיו המרוסקות; וכן התנהג בכבדות ובהפסקות עד שפגש את התהלוכה, הלויה החיה, ואת אשתו. אחרי השיחה הקצרה בין אברהם׳ל ואשתו נגש גם הרב אל המת המדומה. ברך ברכת מחיה המתים וצוה לכסות את אברהם׳ל בבגדים למען יחם לו וישאוהו על כפים אל מעונו.

הקהל המרומה מהמת המדומה, הלך אחרי הלויה החיה בדומיה, שקועים במחשבות זרות ובהרהורים על העני הרוכב על החמור, על שופרו של משיח, על תחית המתים, הלכו ונאנחו ולא הוציאו הגה, ליבא לפומיה לא גליא... רק שלשת השמשים התלחשו ביניהם ויאמרו: «אכן, יסר יסרנו יה... על חטא שחטאנו בהלוית המת». ויעבירו קו בין שתי הלויות זו לעומת זו... שתי לויות של איש אחד, בלילה אחד וכמעט בשעה אחת. ומרוב התפעלות, התרגשות, טלטולי הגוף ודכדוכי הנפש, שכחו הכל את ר׳ הירש׳לע. פתאם נשמע קול אשה קורע לב, קול קנים, הי ונהי: «אויה, אללי לי, בעלי, בעלי, אַיֵּךְ?» זו היתה אשתו של ר׳ הירש׳לע.

כל חברי החברא קדישא הזדרזו כאיש אחד, וירוצו בלי נשימה ובלי נסיגה לאחור אל בית העלמין להציל את ר' הירש'לע. בית העלמין היה הרחק קילומטר מהעיירה. מהרגע שר' הירש'לע התעלף עד שבאו חברי חברא קדישא, חבריו, עברה בינתים כשעה. בבואם אל הקבר מצאו את ר' הירש'לע שוכב כבול עץ במצב של התעלפות. אחרי זעזועים אחדים, לחיצות באף, שפשופים ברקותיו, פקח ר' הירש'לע את עיניו. החברים בשרו לו שאברהם'ל קם תחית המתים, לקחוהו וישאוהו על זרועותיהם. בדרך התלוצצו וישאלו את ר' הירש'לע אם הביא פריסת שלום ממלאך הדומה. ר' הירש'לע היה שבור ורצוץ, חייך בעל כרחו, כי תקפתו קדחת חזקה וחומו עלה מעלה, לא ענה על הליצנות, נאנח ויאמר: בור כרה ויחפרהו ויפול בשחת יפעל.

כל הענין הזה הביא את האוריאדניק (שוטר החבל) במבוכה רבה. הוא רתם את סוסו והלך לשר החבל לתנות לפניו את מעשה תחית המתים שקרה אצל היהודים בחבל נחלתו. שר החבל הלך להרצות לפני שר המחוז (איס־פראווניק). ביום השלישי הופיעו בעיירה ש.: שר המחוז, שר החבל, רופא צבאי, רופא אזרחי, פקידים, מזכירים וילכו לראות את המת־החי, אברהם'ל, שהתהפך בחליו וביסוריו בלי עזרה מדיצינית רצינית. שני הרופאים שבאו, טפלו בו, בחולה, באהבה רבה וברחמים רבים ובענין רב. ורק בזכות שני הרופאים האלה הוטב מצבו של החולה אברהם'ל נצל מסכנה וממות אמיתי.

שר המחוז רשם בפרטי־כל את פרשת המאורע: מיתה מדומה מסבת שינת מרמוטא. ולשוטר החבל אמר: מהיום והלאה לבלתי קבור איש שלשה ימים מיום המיתה. ואם יעברו על הפקודה ישלח את כל העיירה, יחד עם שוטר החבל לסיביר... ויסעו כולם לדרכם, מלבד רופא אחד שנשאר לרפא את אברהם׳ל, שקם לתחיה, וירפא גם את ר׳ הירש׳לע, אגב אורחא, שחלה במחלת תקדחת בת ארבעים מעלה.

כשקם ר׳ הירש׳לע מחליו מסר מודעה רבה שהוא מסתלק מכהונתו בחברא קדישא מהיום והלאה ומוחל על כבודו. פצרו בו אשתו ובניו לעשות גמר עם עסקיו המתים. גם ר׳ הירש׳לע בעצמו שנה את טעמו, ויהי לפחדן ומוג לב כשפן. מסר את המפתחות של ביהכנ״ס לרב, גם את הפנקס של החברא קדישא מסר לגבאי השני ויעתיק את העמוד שלו (הסטינדר) מבית הכנסת לבית המדרש ויקבע לו שם מקום לתפלה. הרב פקד על ר׳ הירש׳לע לרשום בפנקס את פרשת «תחית המתים» באותיות מרובעות, למען ידעו כל יושבי תבל ושוכני ארץ עד דור אחרון. ר׳ הירש׳לע קיים את דברי הרב בחפץ לב ויענוד כותרת בראש הספור:

ליל זוועות של שלש לויות, מעשה נורא של «תחית המתים» בק״ק ש. לפ״ק.

המעשה הנורא של אברהם׳ל דכא את רוחו של משפחת ר׳ הירש׳לע. כל בני ביתו הלכו קודרים ומשמימים

זמן רב לאחר המעשה. היו מפחדים לצאת מפתח ביתם בלילות ובשעת לויה – ביום. אפילו ר' הירש'לע בעצמו היה ירא מפני מתים ומשתמט מהלוית המת באמתלאות מוגזמות ומדומות, בדויות ומגוחכות.

כמעט כל יושבי העיירות הקטנות יש להם שמות לואי – כנויים, ירושה מהישיבות. למשל: אברהם «הלמד־ואו», בעריל «השחור», שמעריל «האדום», חייקיל «הירוק», פייטל «הצהוב», געצל «המשומד», וועלוויל «קטינא», יודל «אריכא», יוקיל «רבה», יעקיל «זוטא», ר' העשיל «אסותא», ישראל «לחיים», איציק «בני מעיים», אריה «ממזר», פנחס «שקרן», ברוך «לקחן», זאב «צמרמרת», ישעיקע «גרגרת», זליג «זלדקן», נתן «עבדקן», אהרן «טפש», דוד «חי וקים», וכו' וכו'. כגון: לקקן, רקקן, גרגרן, פושט יד, פושט רגל וכדומה.

לאחר מעשה «תחית המתים» שנו את שמו של אברהם'ל בעל העגלה לאברהם'ל «מלאך המות» ואת ר' הירש'לע, שלא היה לו עדיין שום כנוי, כנו בשם «מלאך דומה».

ואל תדמו בנפשכם, שהכנויים ושמות הלואי הניתנים לבני אדם בשקר יסודם, אותיות פורחות. בתור דוגמא אספר לכם, קוראים נכבדים, מעשה שהיה.

בעיירה אחת היו ארבעה יהודים מופלגים, יין בני יין, בקיאים בכל חדרי התורה, ארזי לבנון, עוקרי הרים במחצבות התורה. ולארבעת היהודים הללו נתן שם לואי

אחד משותף: «רביעית»: ר' העשיל רביעית, ר' נתן רביעית, ר' חנה רביעית, ר' ליפא רביעית. ר' העשיל היה לומד גמרא פשט פשוט בפשטות, את הפנים לבדו, בלי רש"י, בלי תוספות, בלי מהרש"א, בלי כלום, גמרא עם גמרא כהני בבלאי טפשאי דאכלי נהמא בנהמא. לגבי דידיה כל המפרשים הם יתרים וכל יתר כנטול דמיא. הוא מסיק שמעתתא אליבא דהלכתא ע"פ ההגיון הישר והסברא הישרה בלי הפוך גלגלים ופלפולים התלויים בשערה. ר' העשיל ידע את כל הש"ס בע"פ מ«תחת למחט». ר' העשיל סבור שעל הגמרא לבדה יחיה האדם. ר' נתן היה מומחה גדול ואמן נפלא לפענח את הכוונות העמוקות והרמזים שברש"י מאין כמוהו. ר' חנה היה מחסידי בעלי התוספות, דורש חלוקין, מגלה טמירין, גולה עמוקות, מפליא לעשות בבקיאותו במצולת ים התלמוד. ר' ליפא היה עוקר הרים וטוחנם זה בזה בסברא, בפלפול ובחריפות לגלות גנזי נסתרות, ולדלות פנינים מלא חפנים במהרש"א. כל ודו"ק, ורמינהו וכו'. ועל ארבעת אשלי רברבי האלה: הפשטן, החריף, הבקי והמפולפל אמרו, שאפשר לעשות מכולם יחד למדן אחד, וכל אחד מהם הוא לא יותר מרביעית למדן, ולכן קראו לכל אחד מהם «רביעית».

השם החדש, שם לואי שכנו את ר' הירש'לע, המעיט את דמותו, לא בעיני העיירה חס ושלום, כי אם בעיני עצמו ובעיני בני ביתו... בשוותם לנגדם תמיד אימת המות.

העיירה המשיכה את חייה האפורים והמעוננים. החנונים נצו ורבו ביניהם בדבר הסחורות הנפסדות, וכל הימים היו מדיינים ביניהם ולא יצאו מבית הרב כל הימים וכל הלילות. החנונים היו חניכי הישיבות. רובם מוסמכים להוראה, בעלי מוחות מפולפלים, בעלי תריסין ומומחים בעניני מקח וממכר – בכח, אבל לא בפועל. הם ידעו סדר נזיקין והחשן משפט לא פחות מהרב. ומשום כך אי אפשר היה להשלים ולפשר ביניהם. בקשו חשבונות רבים, בלבלו, סכסכו, הפכו את הטענות, הזדיינו בנח"ש הקדמוני (נדוי, חרם, שמתא), סלפו את דבריהם, לחצו איש את רעהו «אל הקיר», העמידו את דבריהם על דין תורה, לא נרתעו לאחור מגניבת דעת, מדברי שקר, מאונאה, מטענת להד"ם, ועוד הרבה אמצעים המקדשים את המטרה להונות, לרמות איש את עמיתו, גם להשתמש בנשק המסוכן, בעל שתי הפיפיות, של רשע ערום (כדאיתא בסוטה כ') לא התביישו ובשרם לא נעשה חדודין חדודין. כך התלבטו והסתבכו כל החורף בסבך של סכסוכים ובלבולים שאין להם סוף, עד שלא מצאו את ידיהם ורגליהם לצאת מן התסבוכת של העגלה ההפוכה, לא הם, בעלי הדין בעצמם, ולא הרב. וכאשר אברהם'ל «מלאך המות», ר"ל בעל העגלה, הבריא ויצא על משענתו בפעם הראשונה אל השוק גמרו בעלי הדין אמר: לשלוח לו התראת בי"ד ולהזמינו לד"ת. אברהם'ל שלנו לא היה צורבא דרבנן ולא ידע שיטת רוכב ומנהיג

להלכה אלא למעשה. בימי נעוריו הוא למד גמרא בחדר והיה מסוגל לתפוס פרק משניות על בוריו גם עתה. הוא ידע הרבה דברים וטענות במה שאפשר להלחם כנגד בעלי דין ודברים דידיה. הוא ידע, למשל, שאונס רחמנא פטריה, שגרם בניזוקין פטור, שיש קבלה בחרם, שבועה, שאפשר להשפיע על הדיינים ע"י גוף שלישי, ע"י שוחד־דברים, חנופה, אחיזת עינים, שאפשר לסלף דין, לעקול משפט. אבל הוא ידע כמו כן, באר היטב, שהוא לא יקום ולא יעמוד נגד בעלי דין קשים ומרי נפש שכאלה. וכדי להנצל מענויי הדין ומשום זילותא דבי דינא השלים עם נושיו ונוגשיו בחדא מחתא: שינכו לו סכום ידוע משכרו, שכר הובלה, עד זמן קבוע, וחסל.

ר' הירש'לע, שהיה מתערב בכל עניני הצבור, התענין גם בעניני הפרטיים של אנשי העיירה. הכניס את ראשו בין המצרים, בתסבוכת של העגלה ההפוכה, השתדל והתאמץ בכל מאמצי כח ההשפעה שיש לו על אישי בני עדתו, ובהיותו אהוב ורצוי לרוב החנונים ומזג טוב, הצליח למצוא מוצא מן הסבך והשלום הוקם על תלו, הודות לר' הירש'לע. עזר לו קצת המקרה: כי בינתים, בימי המריבה של החנונים, הרבה חלונות המופנים אל הרחוב הפכו דלתות והדלתות — חנויות חדשות עם חנונים חדשים, מוכנים ומזומנים למלחמת תחרות, לשנאה, לקנאה, לשון הרע, רכילות וכל יוצא בזה.

פרק ד.

ר׳ הירש׳לי הולך מחיל אל חיל בין כמתעסק בצרכי צבור ובין כעסקן, שתדלן בשביל כל איש ואיש שלא על מנת לקבל פרס.

מגיד כי יבוא אל העירה – מיד ר׳ הירש׳לע סובב עם מטפחת אדומה ביד ומחזר על הפתחים עם בע״ב או עם המגיד בעצמו ומאסף כסף בשבילו. המשולח מארץ־ישראל, השד״ר של קופת הרמב״ן, (רבי מאיר בעל נס) בא – מיד ר׳ הירש׳לע הולך עם המשולח להריק את הקופסאות. שנים שחרפו והעליבו זה את זה – מיד ר׳ הירש׳לע מופיע כמלאך השלום ללא דרשוהו, ועושה שלום ביניהם. ריב כי יפרוץ בין איש ואשתו והם עומדים ללכת אל הרב לכתוב ספר כריתות – מיד ר׳ הירש׳לע נכנס בעובי הקורה, מפייס את הבעל, משדל את האשה ואינו נח עד שיקים את השלום ביניהם. מקשה לילד כי תקרה בעירה–מיד ר׳ הירש׳לע מרעיש עולמות לקיים שתי נפשות בישראל הנתונות בסכנה: מסדר תפלות על יד ארון הקדש, על יד בית העלמין, מצוה למדוד קברים, מחפש סגולות בדוקות ומנוסות, מכין רפואות מאוצר הרפואות המוכן אצלו תמיד, עד שהסכנה תעבור. בתולה יתומה או עניה הגיעה לפרקה ואין לה קרוב או גואל, מיד ר׳ הירש׳לע מכניט צוארו בדאגה למצוא לה חתן הוגן ומלבושים, ומשמח חתן וכלה – כאילו היה המחותן הקרוב ביותר. תנאים, חתונה,

ברית מילה, סיום, פדיון הבן – בלי ר' הירש'לע אי אפשר. כל קשי־יום ומר נפש הולך אל ר' הירש'לע. ור' הירש'לע עונה לכל דורשיו ודואג להם כאב רחמן. בשעת סיום הש"ס, הנקרא הסיום הגדול, שחוגגין פעם בשבע שנים ועורכין שבעת ימי המשתה – מופיע ר' הירש'לע בכל הדרת גאונו ועוזו ומהפך את העיירה על פיה. ר' הירש'לע משתכר כלוט, משתגע, עושה מעשים כילד קטן וכקונדס גדול. מהלך על הידים, עומד על הקדקד וכדומה... וכך הוא שמח שמחת מצוה, שמחת תורה, שבעה ימים רצופים. לר' הירש'לע קול ערב והוא יודע נגן, עובר לפני התיבה בשבתות ומועדים ומתפלל מוספים בימים נוראים. לר' הירש'לע יש מקהלה משלו, בנים נחמדים למראה, מפליאי קול ומלוים את אביהם בתפילותיו, כשהוא יורד לפני התיבה ברה"ש ויוהכ"פ. נגוניהם וסלסוליהם נשמעים בעונג רב. בליל שבת, בשבת בבוקר בשעת הסעודה ובמוצש"ק מנגן ומזמר ר' הירש'לע את זמירותיו. אנשים לעשרות צובאים על פתחיו וחלונותיו לשמוע את מנגינותיו ונעימותיו. הלב נמס ממתיקות והעין יורדת דמעות של גיל מהולות בתוגה. קולו הערב של ר' הירש'לע היה ניזעזע לב יהודי, המלא יגון ואנחה בלאו הכי מראשית השנה ועד אחרית השנה. ומי שלא ראה את ר' הירש'לע משמח חתן וכלה, מרקד לפני הכלה, מפזז ומכרכר לפני החתן,—לא ראה חתונה יהודית מימיו. בשעה שר' הירש'לע מבושם ושכור עד דלא ידעי ונקודת התלהבותו וששונו

הגיעה עד מעלתה העליונה, מוציא ר' הירש'לע מתוך שורות המסובין כשני «מנינים» יהודים, מסדרם בעגול, מכניס את החתן־כלה לתוך העגול, ורוקדים סביבם רקודים ומנגנים נגונים. לפתע פתאום מפקד ר' הירש'לע: «הלאה קפוטאות!» והכל פושטים את קפוטותיהם, יושבים על רצפת הבית שלובי יד, עוצמים את העינים ובקול עגום פה אחד פוצחים בשיר: «על נהרות בבל שם ישבנו», וגו' «אם אשכחך ירושלים» וגו' וכך הולכים, ומנגנים, ומזמרים עד «עוליך אל הסלע».

פעם בשנה, בערה"ש באים ומתכנסים לגור בעיירה לעשרת ימי תשובה היהודים הכפריים. ר' הירשל'ע הוא איש שהכל מכירין אותו והוא מכיר את כולם, הוא מקדים ב«שלום עליכם» ולוקח מהם תרומותיהם ונדבותיהם, לת"ת, בקור חולים, הכנסת כלה, וכו' וכו'. בערב יוהכ"פ הוא דואג לקערות, ברה"ש לאילנות הוא מחלק חרובים, תאנים, צמוקים ושקדים לתלמידי הת"ת. בפורים הוא מתחפש כהמן בבגדים שאולים משוטר החבל, סובב על פתחי נדיבים בגילופין ולוקח «משלוח מנות» בשביל הת"ת ביד חזקה. ואם הנותן מסרב או אומר לקמץ, נכנס ר' הירש'לע עם מגפיו, המשוחים בעטרן ומלוכלכים ברפש, לתוך המטה המקושטה לכבוד הסעודה ואינו זז ממקומו עד שימלאו כל משאלותיו. מפורים עד פסח עסוק ר' הירשלע בגבית «מעות חטין» וחלוקתן. בערב פסח הוא מתעסק יחד עם הרב וה«פני» באפית מצה «שמורה», מכשיר את התנור,

מכין «מים שלנו», ועיניו צופיות מהלך העבודה מתחילתה ועד סופה. בל"ג בעומר הוא מטייל עם תלמידי הת"ת מחוץ לעיר, מחלק לכל אחד קשת ויתר, משחק עם הילדים כאב רחמן ועורך להם סעודה של ביצים ועוגות.

פרק ה.

ילדיו של ר' הירש'לע היו בעלי כשרונות מצוינים, יפים ונחמדים להלל. ביחוד בנו הבכור אבנר הוא עולה על כולם: מצטין בכתב יד יפה ואוהב לצייר ציורים על הגמרות, לשרוט על ספסלים שריטות, חורט על השולחנות אותיות מרובעות, כותב אותיות בכתב רש"י ובגלל זה עוינים אותו. הוא פוסל פסלים מסלק, משלג, מכייר בגבס, בטיט, יוצק יציקות של כלים מבדיל ועופרת, עושה צורות ותמונות המרגיזות את הבריות והוא סופג הכאות, צביטות. הכל מורטים את לחייו ושערותיו והוא עושה את שלו. ר' הירש'לע אביו רואה הכל, מביט הוא ורואה שמעליבים ומבזים את בנו, והוא אינו מוחה ואינו מניא, כי־אם יוסיף נופך משלו והוכיח יוכיחנו על עברו על «לא תעשה לך פסל וכל תמונה». לא יעבור שבוע ימים שאבנר לא יפתיע את העיירה במעשה קונדס חדש. בחנוכה עשה פסל אנטיוכוס משלג בצלמו ובדמותו של שוטר החבל. בניטל (חג הלידה של ישו) עשה את יוסקע פנדרא בדמות גלח. בפורים את המן בצורת שוטר המאה (סוטסקי), בפסח—את פרעה מלך מצרים בדמות ה«שבת גוי». בשבועות צייר את הרב בדמות משה רבנו ואת דוד המלך בדמות הירש'לע אביו. בהושענה רבה צייר בפחם על הכתל שמאחורי התנור בבית המדרש, את הגבאי מעוטף בטלית, מעוטר בתפילין, ואת השמש, המכה את הגבאי ברצועתו ארבעים

חסר אחת. הרגישו בזה בשמיני עצרת בבוקר והרב אסר למחוק ע"י גוי, מחמת אמירה לעכו"ם, עד מוצאי החג, שני ימים רצופים. אבנר היה צפוי למכות רצח בעד מעשהו המכוער הזה, אלא שהקדים את הרפואה למכה, — נתחבא בעלית גג בית המדרש ושני ימים, שמיני עצרת וש"ת, לא בא אוכל אל פיו. כל בני העיירה, ואביו בכלל, חרקו שן על אבנר ואמרו לבלעו חי. הוא השכיל והצליח להעתיק עמוד גמרא שלם כמו שהוא: הפנים, רש"י ותוספות כמו שיצא, מבית הדפוס, כמעט. ובזה הציל אבנר את עצמו מסכנה ומפני שהרב בעצמו הגן ולמד זכות עליו. וחמרת הגבאי שככה. רוב זמנו היה אבנר מבלה בבית המדרש. הוא ידע ללמוד בעצמו דף גמרא עם תוספות. בעת ההיא מלאו לו רק 15 שנה. אביו היה אומר שברכהו ה' באליה וקוץ בה, הוא היה בעל כשרונות יוצא מהכלל ובעל מזג טוב. עוזר לאביו בכל מלאכותיו הקשות, השחורות והנקיות. אביו מתקן תנור — אבנר עוזר לו. אביו כותב מזוזות ותפילין — אבנר כותב כתב יותר יפה. אביו עובד בכסף ובזהב — אבנר עולה על אביו, כי יפה כח הבן מכח האב. לאבנר יש תפיסה של גאון, מרץ ושקידה, אוהב הוא לחדש חדושים, ויש שהוא יושב שעות ועוסק בתורה. נגרר אחרי אביו בלמודיו: גמרא, משניות, אלשיך וכו'. ר' הירש'לע היה אומר:

— אלמלא הכשוף שנכנס בו בבנו בכורו אבנר, כי אז היה הוא, ר' הירש'לע, האיש המאושר בעולם. מלתא

זוטרתא! לקלקל ספרים קדושים, להשחית שולחנות וספסלים בביהמ"ד, ולעשות טובי העיר ללעג ולקלס, ולעבור על עשרת הדברות.

נוסף על כל הצרות האלה כמה מבני העיר נהיו לו שונאים. הצרה האחרונה היא קשה יותר מדי בשביל ר' הירש'לע, מפני שהוא התפאר תמיד שהוא היחידי בעיר שאין לו אפילו שונא אחד. ומה יעשה ביום שידובר בו, בבנו, נכבדות? שנאת חנם שהחריבה את ביהמ"ק מחריבה גם את ביתו. ר' הירש'לע מטיף מוסר לאבנר, מוכיח לו, יסר ייסרנו, גוזר עליו בגזירת כבוד אב ואם להשליך אחרי גוו את הבליו, מעשי התעתועים. אבנר שומע ושותק, כפסל אלם לא יפתח פיו. מקבל באהבה תוכחה, צביטות, הכאות, יסורין, מאביו ומאנשים זרים, מסתתר ומתבודד בעלית הגג בבית, בבית המדרש, בעזרת נשים, מחוץ לעיר, ועושה את שלו.

לאבנר מלאו כבר ט"ז שנה ורוח השטות שנכנסה בו עדיין לא יצאה ממנו ואי אפשר לשרשה מקרבו. אמו של אבנר, טויבה, היתה אשה כשרה וצנועה, ידועה ומפורסמת בכל העיירה כאשה שאין בה ממדת הנשים. שתקנית היא כיונה. «אין על עפר משלה»—כך היו אומרים ומשוחחים השכנים ביניהם. גם היא, טויבע, לא הבליגה על צערה ואמרה ש«קליפה» נכנסה בו, בבנה בכורה זה. ור' הירש'לע היה מוסיף ואומר: «לילית וכל כת דילה, כל הרוחות, השדים, המזיקין והמכשפים שבעולם, הסטרא אחרא, דבוק

נכנס בו: הוא צייר דמות דיוקנו של הקיסר רוכב על חזיר ודוב ענקי נוהג בם. ואם מעשה שטן שכזה יפול בידי הרשות,—אנה אנו באים?

כך סבלו ממנו כל הימים עד שבא הקץ, — אבל באופן מעציב ומחריד, ע"י מקרה עגום ונורא. פעם בשבת אחרי הצהרים ישבה לה אמו של אבנר וקראה את ה«צאינה וראינה», ספוגה בעונג של שבת ושקועה בקריאה בכל ישותה, פתאום נפל מתוך ה«צאינה וראינה» גליון ניר. טויבע קמה ממקומה, הרימה את הניר, התבוננה בו ותרא ציור של בית הקברות הידוע לה היטב, קבר אחד פתוח, שלשה אנשים, השמשים הידועים והמפורסמים ממעשה «תחית המתים», עומדים על יד הקבר אחד מהם לוגם מבקבוק, ובתוך הקבר אברהמ'ל הבעל־עגלה, לבוש תכריכין וטלית, מחזיק ביד אחת בידו של ר' הירש'לע ובידו השניה הוא מחניקו בגרונו. התמונה היתה מצוירת בצבעים, בהירה ודי ברורה, הפרצופים היו כמו חיים. אבנר הסתיר את התמונה הזאת בתוך ה«צאינה וראינה» לשעה, על מנת להעבירה למקום יותר בטוח. שקוע תמיד במחשבות והרהורים ומפוזר כחנוני בלי קונים, כדרכו, הסיח את דעתו ושכח שביום השבת אמו זקוקה ל«צאינה וראינה» אמו של אבנר התבוננה בתמונה הנוראה והאיומה, וכרגע הכירה את הירש'לע בעלה. אחזה פלצות, צנחה על הרצפה ותתעלף. ר' הירש'לע היה בבית המדרש בשעה זו, ובבית לא היה איש, ועד שר' הירש'לע שב מתפלת

מנחה עברה שעה. בינתים, האומללה, תקפה שבץ הלב ומתה. האסון הזה זעזע את כל המשפחה ומהיום המר והנמהר ההוא היה אבנר לאיש אחר. הוא ראה במות אמו אצבע ה', עונש מן השמים, על שרירות לבו ועל פגעו בכבוד אב ואם. תלה בנפשו שתי עבירות חמורות: «לא תעשה» ו«עשה» — לא תעשה לך פסל וכל תמונה, ככד את אביך ואת אמך. אבנר צבר כל התמונות והציורים השמורים אתו בפנות נסתרות מעין רואה ואת כל מעשי ידיו מהיום הראשון שהתחיל לצייר ולשרטט עד היום הזה, הבעירם באש וישמידם מתחת שמי ד'. מהיום ההוא היה לבעל תשובה בכל לבבו ובכל נפשו, ממעט באכילה ושתיה ומרבה בלמודי תורה וספרי מוסר. נפשו הומיה, הוגה נכאים, מצב רוחו ירד פלאים.

אבנר אסף סביבו סגל חבורה של אנשים מרי נפש ובעלי מרה שחורה כמוהו, קשישים מגילו, ויכונן כרת «שוחרי מוסר» ובעלי תשובה ועבד בראש. הוא היה מטיף לפניהם דברי מוסר ותוכחה יום־יום בשפה פיוטית ובחרוזים בז'רגון נמלץ. אבנר וחבריו מרבים בטבילות וסיגופין, מורטים את שערותיהם וצובטים את בשרם ואבנר הגדיל מכולם. מצב בריאותו הורע מיום אל יום, פניו נצטמקו, עורו צפד לעצמותיו ויהי כשלד, ושנותיו שמונה עשרה בעת ההיא.

ר' הירש'לע אביו התחיל דואג לבנו ולעתידו, נסה להטות את לבבו ולהסיח את דעתו לעבודות שונות ולא

הועיל, שום עבודה לא משכה את לבו. אמנם, עבודה בכסף וזהב השקיטה את המית רוחו וסערת נפשו, אולם על עבודות צורף לא היו הקופצים מרובים בעיירה פעוטה כזו, ובסביבה-פריצים עשירים מעט. ר' הירש'לע התיעץ עם הרב על גורל בנו ועתידו, והרב גזר ואמר «לשבור את בחוריו», כלומר לחתנו, והמקום יהיה בעזרו. לאסונו לא נמצא איש בכל העיירה שיקח את אבנר לחתן לבתו, מפני שהכל ידעו וזכרו את תעלוליו ואת חטאו הגדול שגרם למיתת אמו.

אחרי יגיעות רבות וסבלות גדולות כקריעת ים סוף, מצאו זווג הגון לאבנר במקום אחר, בעיירה לייזעווע. תורה וגדולה במקום אחד.

פרק ו.

השידוך מלייזענוע היה חשוב בעיני ר' הירש'לע ממש כזכיה ראשונה בגורל. המחותן היה מי שהיה רב ועכשיו סוחר גדול ומפורסם, הכלה היתה לא כל כך צעירה, קשישה חמש שנים מהחתן, עם פגימה קטנה בלתי נראית לעין בעין אחת. אבל היא היתה יפת תאר, בעלת שכל, טובת טעם, טובת לב ועוזרת לאביה בסחרו. בת חיל! המחותן מבטיח ארבע מאות שקל כסף נדוניא, מלבושים, מתנות גם לכלה וגם לחתן, כמנהג בעלי בתים, ושנתים מזונות על שולחנו. המחותן היה סוחר גדול, כאמיר, בעל שפע, ושמו הטוב הלך עד למרחקים. הוא היה מפורסם בשם ר' ברוך הדיין, מפני שהיה פעם רב בקהלתו באחת העיירות. קפץ עליו רוגזו של אחד הנגידים בעדתו, שקנה לו חתן עלוי ומוסמך לבתו, ויאמר להושיב את העלוי שלו על כסא הרבנות בעיירתו, במקום ר' ברוך. אמנם הרב ר' ברוך היה בטוח בנצחון וב«צדו», אולם משנאתו את הרבנות מחל וותר על הנצחון, על כסא הרבנות, על ה«חזקה» ועל המחלוקת גם יחד. ביום השבת לפני תפלת מוסף עלה ר' ברוך על הבימה בבית המדרש דרש דרוש מעניני דיומא, על קורח ועדתו, ויסיים במסירת מודעה שהוא מוחל על זכותו ועל כסא רבנותו. הציעו לו להרב ר' ברוך, כהונות רבות בערים אחרות, ג"כ לא קבל, ויהי לסוחר בלייזענוע מקום מולדת אשתו. ר' ברוך דיין היה

בעל מזג טוב והדרת פנים, עיניו גדולות ומאירות כאבני שהם, זקנו שחור כעורב, ומשכמו ומעלה גבוה מכל העם. דבורו במתינות ובנחת. מוצא שפתיו קודש קדשים ומדבר מעט, ממש מלה בסלע. בצאתו מהעיר לחש לו הגביר בעל דבביה בפנוו: «ברוך דיין אמת!» ומאז קראו לו בשם: «דיין» כל ימיו. הגביר נתן לר' ברוך מאתים שקל כסף, אנשי העיירה הוסיפו עוד מאתים. ומאתים שקל היו שמורים עמדו, כסף הנדוניא שלו. ומהשש מאות האלו יסד בית מסחרו בלייזעווע, מכל הסחורות שבעולם. בחנותו של ר' ברוך הדיין אפשר היה להשיג כל מה שהפה יכול לדבר והעין לראות. שמו הטוב של ר' ברוך הדיין יצא לשם ולתהלה, הן שלו הן, ולאו שלו לאו. המחירים היו קבועים וברורים, ומי שרצה שלא להיות מרומה, הלך אל חנותו של הדיין.

אחר התנאים של אבנר, הזמין המחותן את החתן לחג הפסח לביתו. המחותן מצא חן בעיני אבנר והחתן בעיני כלה. אבנר התבונן בשפע הסחורות וברבוי המינים וישתומם למראה עיניו. הרבה מיני סחורות היו ידועים לו מבית אבא, כמו צמחים, שרשים וכל מיני רפואות. אבנר, החתן, הראה בקיאות ומומחיות בידיעותיו ונשא חן וחסד בעיני המחותן, בפרט אחרי שהחתן הוכיח שחסרים הרבה מינים חשובים והגיש לו רשימה מפורטת מהמינים החסרים. ר' ברוך כללא אית ליה: «ולא יראה פני ריקם». איש הבא אל החנות אל יצא בידים ריקות

מחוסר מין. ומה שאי אפשר היה למצוא בכל העיר מצאו בחנותו של הדיין. החתן בא וחדושו בידו. קבלה ומסורת היו בידו מאביו ר' הירש'לע: רצפטים שונים, משחות, בלילות, מזיגות, תערובות של צבעים לצבע צמר, פשתן, שש, בד, ארגמן, חור וכרפס וכדו'. האכרים והאכרות מהכפרים הקרובים היו באים למאות לחנותו של הָרַבִּינוֹס לקנות מגלים, מזמרות, אתים וכולי, צבעים, רצפטים, משחות, סמים, רפואות, מעשי רוקח, תפשיטין לפני אידיהן, וכל מיני סדקית, זרי פרחים בשביל טבילותיהן וחטבלו־תיהן. סמים לבני אדם, בעלי חיים, רמשים ויתושים שבבית ובשדה. בעלי הבתים, בעלי המלאכה: שבעיירה: נגרים, בנאים, חייטים, סנדלרים, פחחים, נפחים היו לקוחותיו והיו קונים הצטרכותיהם: צרכי אכל, הלבשה, הנעלה, מו־תרות, חמרים, כלי מלאכה ואביזרייהן; היו קונים רובא דרובא בהקפות על פנקס, עם ובלי פתקאות, לזמן, עפי"ר בלתי מוגבל, היו ניהנין מר' ברוך הנאה משונה, מפארים, ומעריצים, ומצמקים את השפתים, מתחככים, ומשמיעין קול: א א א, פלאי פלאים! כל פעם שר' ברוך הדיין, המחדש חידושים חדשים לבקרים, היה מכניס לחנותו מין כפתור חדש, פרח או קרס שעין לא ראתה דוגמתם מיום הולדם, הנגידים והנגידות שבעיירה היו משבחים ואומרים שהדיפו של ר' ברוך הדיין אינו נופל מווערטהיים שבברלין, כמלא נימא ואין לו להתבייש כלפי «לובר די פריז».

החתן, אבנר, התענין במהלך הפדיון, במכירה וקניה,

בתנועות הלקוחות והקונים, בשלל סוגי הסחורות למיניהם המרובים מספור, ועולם חדש נפתח לפניו. חלוף האנשים וברכות מז"ט שהמטירו, מכל צד ועבר מיהודים וגויים כגשם נדבות בלי הרף, היחוסים הלבביים אל ר' ברוך המחותן ולבני ביתו מכל ילוד אשה, גדלו ותפארתו של המחותן בעיני הבריות וצלצול המטבעות שלא פסק מהבקר עד הערב—כל אלה לקחו את לב אבנר שבי.

במשך הזמן הקצר, שאבנר התארח כחתן, ראה את זריזותה של הכלה וידיעותיה בכל הסחורות, לשמותיהן, למיניהן, לצבעיהן, טיבן, טובן, טבען ומחירן ויתן אל לבו. עינו לא שבעה מראות ויחמוד בלבבו ללמוד ולדעת את אוצר הסחורות על בוריו. המחותן והכלה עסוקים כל היום מהבוקר עד שעה מאוחרת בלילה בפדיון, ואבנר מסדר לו רשימה בפנקס מיוחד מכל הסחורות הנמצאות בחנות. שאר החנונים שבעיירה עיניהם רואות וכלות, עומדים בשוק ומשוחחים ומתוכחים ע"ד פוליטיקה, ע"ד מולטקה, ביסמרק ועל דבר היהודים האדומים, נהר סמבטיון ועשרת השבטים ור' ברוך אין לו שום מגע ומשא עמהם ואין לו פנאי אפילו רגע אחד, אפילו לאכול בזמנו אין לו אפשרות. המחותנת, המיועדה להיות חותנתו של אבנר, עסוקה בהנהלת הבית ובהכנת מטעמים ומאכלים בשביל החתן המיועד להיות חתנה, לוקח בתה הראשונה. המחותנת האכילה ופטמה את החתן כמו שמפטמין אוז או ברבור הודי לפסח. ולא בכדי טרחה. אבנר אכל ושתה מאכלים

שלא ראה מימיו אפילו בחלום. אבנר השמין במשך שבו־עות אחדים כעגל מרבק, פניו הוטבו וכמעט שלא הכירוהו. כל ימי שבתו בבית המחותן חשב אבנר את עצמו כבן חורין שנעשה חפשי מהתורה והמוסר. הסחורות המרובות לקחו את כל לבבו ויתאו לדעת את מקורן, מוצאן, גדולן, אופן עשייתן, התהוותן, שמושן, תפקידן ומטרתן. בימי שבתו של אבנר בבית המחותן נתקבל כתב פלסתר מעיר מולדתו על שם המחותן ובמכתב נאמר ע"ד העבר של החתן ותעלוליו הנותנים טעם לפגם בשדוך הזה... המחותן לא הספיק לקרא את הדילטוריא עד הסוף ויקרעהו לגזרים בלי להגיד לאבנר מלה. זה היה מעשה ידי הגבאי הידוע... המחותן הוסיף ללמד לחתן ידיעות בהויות המסחר ובמילי דעלמא. גם אבנר קבל מכתב מלא מלשינות ודברי גנאי נגד המחותן והכלה. שם נאמר כי המחותן הפך את התורה לסחורה ויהי לכנען בידו מאזני מרמה, שאין לו אפילו פרוטה אחת משלו, והוא עתיד לפשוט את הרגל בעגלא ובזמן קריב, לחזור על הפתחים ולפשוט את היד. ועל הכלה — שהיא קרובה לימי מתושלח ושכל גופה צריך בדיקה...

פעם בא אבנר מתפלת ערבית וירא מכתב תחוב בכיסו וחציו מתנוסס החוצה. בליטה ניכרת. ויתמה על החפץ. פתח את המכתב, קרא בו עד תומו — ויתחלחל... ובידים רועדות מסר את המכתב לידי המחותן. וישכחהו. והנה קטע לקוח מפנקסו של אבנר, רשימה לדוגמא

מסוגי הסחורות שנמצאו בחנותו של ר' ברוך הדיין.

אהלות, מור, נרד, כרכום, קנה, קנמון, קדה, מי־קולוניה, בשמים, נופת צופים, סוכר, קמח־סוכר, סוכר־כתית, סוכר־קאנדיס, סוכרין, דבש, סוכריות, דובשניות, שוקולד, מרמילד, ממתקים, מגדנות, תופינים, רקיקים, לחמניות, כעכים, עוגות, צפיחית בדבש, לשד, סולת, קמח, קמח־קיבר, סובין, שמרים יבשים, שמרים לחים, מלח, מלח־עבה, מלח־סדומית, מלח אכרים, מלח דק, מלח כתית, אגסים משומרים, אגסים מסוכרים, אגסים יבשים, אגסי כל נדרי, אגסיסים, חרובים, תאנים, זיתים, אפרסקים, שזיפים, שקדים מתוקים, שקדים מרים, שקדים משורינים, צמוקים, אגוזים, אגוזים־אמריקניים, — תורקיים, אגוזים של בית הקברות.

חמץ־עץ, חמץ־יין, חמץ, תמצית חמץ, חרדל, פלפל־לבן, פלפל־אדום, פלפל טורקי, שום, בצל, חזרת, כרפס, ביצי־דגים, שמן דגים, דגים מלוחים, דגים מעושנים, דגים־טירונים, דגים מיובשים, דגים משומרים, סרדינים.

שמן־קנבוס, שמן־פשתן, שמן־זית, שמן־זית זך, שמן־שומשומין, שמן־חרדל, שמן דליקה, שמן שריפה, שמן קיק, נרות, נרות־ניטל, שעוה, דונג.

אורז, דוחן, גריסים, פולים, עדשים, שעועית, גריסי־מלך, קמח־קנבוס, גריסי־סגו, קטניות, כמון, קצח, דיסה, גרש, כרמל, איטריות, פטריות, כמהין ושמרקעין. סבון, בורית, עטרן, נפט, משחת־אפנים.

זרעונים, זרעני־צפרים, זרע־גד.

תנעולת: נעלים, חצי נעלים, מגפים, ערדלים, נעלי שינה, סנדלים, סנדל המסומר, נעלי־עץ – גומי – לבד – בד – ארג – קלאמפעס, לאפצעס, נאגינעס, נעלי־דייגים, נעלי־ציד, גרבים, פוזמקאות, אנפילאות.

פרחים מלאכותיים, זרים, טבעות קידושין, סרטים, עגילים, צמידים, סהרונים, נזמים. לבונה, אנאלין, צבעים של שמן, צבעי־מים, אינדיגא־קארמין, צינובר, אולטרא־מארין, שעונים, כפות, כפיות, מזלגות, סכינים, אולרים.

מחרשות, מזמרות, מגלים, חרמשים, אתים, גרזנים, מקבות, קורנסים, משורים, מקדחים, צבתות, פטישים.

ברזל, בדיל, עופרת, נחושת, עשת, פח, מסמרים, מסמרי־עץ, מרצעות, מקצעות, אקדחים, מקדחים, מפסלות, מנעולים, מפתחות, מספרים, מחטים, מחוגות.

חוטים, שערות של חייטים, שערות של נשים, הי־נומוח, מיתרים, כפתורים, קרסים, שביסין, ניר, ניר כתיבה, ניר ציור, ניר מוכסף, ניר מוזהב, נירית, ניר צבעים, ניר־רקמתים ניר־אריזה, ניר־לטישה, ניר־סופג.

כלים: כלי חרס – חרסינא – עץ – בדיל – עופרת – נחושת – פח – פלדה – ברזל, ברזל יצוק, עשת. מטפחות, צעיפים, צניפים, מפות – מפיות, ממחטות, מגבות, סדינים, כתנות, מכנסים עליונים, תחתונים, חזיות, חושנים, צוארונים, אופדים, סינורים, חגורות, כובעים, שקים, שקיקים, עטרות, שמיכות, בד, צמר־גפן, היגרוסקופי,

שש, משי, ארגמן, תחרים, חצי משי, משי מלאכותי, בוץ, חור, תכלת, כרפס, מטריות, שמשיות, מסכות, מסוות, פוך, נוצות, מוך. צעצועים, פעמונים, ענבלים, כלי זכוכית, בקבוקים, כדים, כוסות, צנצנות, קערות, צלוחיות, גביעים, קומקומים, אלפסים, קדרות, פרורים, סירים, קלחות, אגנים, מחבתות, פרוות, עור, מסרקות לבהמות, מברשות, מטאטאים, מושכות, מרדעות, טפסרות, זבלים, ריספקאות, שרוכים, מלמדים, אופנים.

רפואות: משחות, מזיגות, בלילות, תערובת, עסיסים, מיצים, עשבים, שרשים, צמחים, לשדים, כסף חי (כספית), לאקריץ, קובעבע, כלצבור, עלים לחזה, עלי־איצטומכא, רהיברבר, כרוב־רימה, כרובית — כרוב־תולעת־מסוכר, לבנה, צואת השטן (טייווילסקויט), חלבנה. עץ־השיעול, דודאים, גולוש, קאמפאר, סבון ירוק, אבקת טחורים, מלח־קרן־הצבי, מטליות ספרדיות, מטליות־חרדל, אספלניות, מי מרה, מלח מר, מלח קרלסבדי, נטרום בקרבוניקום, אצידום טרט־ריקום, קליום ידעתום, קליום ברומטום, גלגן, סאקילי־דרוסקע, סוכר העינים, ענבר צהוב, ענבר לבן, סודה לשתיה ולכביסה, שרש פיאלי, גפרית, גפרית כתית, גפרית דקיקה, סם־המות, סם־המות — אבקה, ארסניק, בורקס, זלפטר, מלח גלויבר, אבקות להשמדת: נחשים, עקרבים, עכברי השדה, עכברי בית, פשפשים, פרעושים, כנים, וכל מיני יתושים וזבובי מות. שרש וולריאן. בשר־מרת־בונה. (בשר־ביבר־גל). איתר סולפוריקום.

פרק ז.

אבנר התארח בבית המחותן ר' ברוך הדיין עד אחרי השבת שלאחר חג השבועות, כל הזמן פנקוהו, פטמוהו, הלבישוהו, התקינו לו בגדי חתונה, תפרו לו לבנים, הזמינו לו טלית וקיטל, רקמו תיקים לטלית ותפילין, נתנו לו מתנה שעון־כסף של כיס, צררו בתרמילו צידה לדרך, ממתקים ומגדנות, מנחות ומתנות בשביל המחותן, היתומים והיתומות, וישלחוהו הביתה בחבה יתרה ובאהבה רבה. יום החתונה קבעו לשבת «נחמו».

אבנר שב לבית אביו מלא תקוות נעימות וחלומות מזהירים על עתיד מבהיק וחיים של אושר ועושר. הוא חזה בדמיונו תשלום גמול בעד שנותיו האבודות ללא מטרה ומגמה בדרך החיים. בשובו הביתה מזוין בחדשות ונצורות מפתיעות על ידיעותיו שרכש בהוויות העולם, בעניני מקח וממכר, ספר לאביו את כל פרשת גדולתו ותפארתו של המחותן, ר' ברוך הדיין, סחרו ואתננו ורוב עשרו.

אכן, מצב רוחו של אבנר ירד, שמחתו הופרה כאשר ספר לו אביו שלקח אשה חדשה עזר כנגדו, אם לילדים, המתנוונים מחוסר השגחה ועין צופיה. ההפתעה של אם חורגת בבית עשתה על אבנר רושם עגום, כאלו נפל מאיגרא רמא לבירא עמיקתא. זכר אמו הכ"מ, שעדיין הוא אומר «קדיש» לנשמתה, תמונתה ומותה

האיום והנורא התיצבו לנגד עיניו, ויענו את נפשו וכל יצירי גוו; הקרום שנגלד על המכה נדף ויהי לאומלל ולאיש רואה חלומות בהקיץ. רעיונותיו ומחשבותיו התמוגגו כקצף על פני המים. זהר אשרו כלה כעשן. ואבנר חזר לבית המדרש ואל ספרי המוסר למצוא נוחם לשברו הגדול מני ים.

בין אבנר ובין אביו נפערה תהום עמוקה. הוא התחיל מסגף את גופו שהשמין בימי שבתו בבית המחותן; היה לן בביהמ"ד ששה לילות בשבוע, ולא רצה לדעת מהנעשה בבית אביו ואמו חורגתו כל מאומה.

ר' הירש'לע היה עסוק וטרוד כל הימים בעניני הכלל, בצרכי צבור וגם בדאגות הפרנסה כרגיל. מאבנר הסיח את דעתו ולא דאג לו, בדעתו כי יום חתונתו קרוב לבוא, ובמהרה יעזוב אותו ואת ביתו ודבק באשתו ובחותנו. ע"ד הנדוניא לא שאל ולא דרש מהיותו בטוח כי ר' ברוך הדיין שלם ישלם עד פרוטה אחרונה.

אשתו החדשה היתה אלמנה קטלנית, שקברה את שני בעליה הראשונים. בניה ובנותיה כולם נשואים. היא עזרה לבעלה, לר' הירש'לע, כמו לבעליה הראשונים, לשאת בעול הפרנסה. היא ידעה קרוא וכתוב, מלתא דלא שכיחי בימים ההם. היא היתה «המגדת», בהא הידיעה, בעזרת נשים, קוראה לפני חבורות של נשים את ה«מענה לשון» בבית העלמין ומודדת קברים על כל צרה שלא תבוא. מטהרת ומתעסקת בנשים מתות ומטפלת

בבית המרחץ בעניני טבילה, על כן קראו לה: «הודל די טוקערקע». היא היתה גם חיה, ר"ל: מילדת, ולכן היתה בקיאה ומנוסה בספר תולדות האדם ובחיי אדם מארבעים יום לפני יצירתו, מהגערה הראשונה עד הנחירה האחרונה... «הודל די טוקערקע» חובילה אל תחת חופתם ששה בנים (שלשה זכרים ושלש נקבות) מבעלה הראשון וששה — מבעלה השני ויש לה כבר שלשים ורבעים והיא, רק היא, ידעה שקשה זווגו של אדם כקריעת ים סוף: השתלשלות השידוכים, נפתולי השדכנים, הבטחות המחותנים ומה רב המרחק בין «וכך היה אומר» ובין «וכך היה מונה». והיא, האם החורגת, היחידה, שעמדה ודרשה בכל תוקף שהמחותן ישליש את הנדן של אבנר כמנהג ישראל. ולא נחה דעתה עד שביום בהיר אחד שנסה את מתניה ותסע בעצמה אל המחותן לסדר ענין ההשלשה.

המחותן ר' ברוך הדיין היה שקוע עד הצואר בעסקיו כל הימים. חוג לקוחותיו וקוניו הלך ונתרבה והדרישה לסחורות הלכה וגדלה מיום אל יום. ר' ברוך כללא נקט בידו: «קנה במזומנים, מכור בהקפה». וכך היה נוהג זה חמש עשרה שנה, מיום שפתח את חנותו עד היום. הוא היה נוסע לקנות סחורה פעם בשבועים או פעם בחודש, לעתים רחוקות נשאר חיב בין נסיעה לשניה, ואינו דוחה את פרעונותיו, ואינו מדחה את נושיו. בכסף מזומן לא ידע מחסור, אף על פי שבפנקס חייביו הוא היה בבחינת «מלאו את הארץ». ר' ברוך היה עמוס

בעבודה עד שלא הספיק לו הזמן לסדר מאזן, למען דעת כמה אנשים חייבים לו ומהו חובם. שמו הטוב הלך לפניו, וכל איש שרצה להניח את כספו במקום בטוח היה מניחו בידי ר' ברוך הדיין למשמרת. גר או אזרח יתום או אלמנה היו מפקידים את כספם אצל ר' ברוך. שפחה או מינקת חוסכת פרוטה אל פרוטה ממשכורתה ליום שידובר בה ומוסרת את כספה לפקדון לקופת הברזל – הוא ר' ברוך הדיין. הכל יודעים והכל מודים, כי המפקיד ממון אצל ר' ברוך כמונח בקופסא דמיא. ר' ברוך לא יגלה סוד לשום יליד אשה: מי הפקיד, מתי הפקיד וכמה הפקיד. היה סוג מפקידים וחסכנים – אנשים שהיו ידועים ומפורסמים בעיר כקבצנים, מקבלים, כלי קודש, שד"רים, שמשים, מלחכי פינכא, מחזרים על הפתחים, מתפרנסים מצדקה, נשים הגונבות כסף מבעליהן, נשים זקנות המעלימות מבעליהן השני או השלישי או מבנים חורגים, שלא תצטרכנה להקבר בתכרין של הקהל, חס וחלילה! הסוגים האלה היו קובצים על יד פרוטות פרוטות, אוכלים קדחת ושותים רביעית ונותנים פקדונותיהם בלב סמוך ובטוח לר' ברוך הדיין, ור' ברוך, ברוך יהיה, הוא באמת אישיות מוסרית, סמל הצדק והיושר, לוקח בלי זמן ובלי רבית ומשלם בזמנו לפי הדרישה הראשונה עד הפרוטה האחרונה. היו מקרים שאחדים מהמפקידים שכחו או טעו. נדמה להם שר' ברוך שלם יותר כסף מהסך שהופקד, מפני שרוב האנשים האלה לא ידעו קרוא וכתוב, וחשבון

על אחת כמה וכמה, ובמשך שנים לא זכרו בעצמם כמה מגיע להם מר' ברוך. וכאשר ר' ברוך שלם להם יותר לפי חשבונם, חשבוהו למלאך אלהים—ונברכו בו כל הגוים וכל היהודים. ואין תימה שר' ברוך היה שבע כסף. וכל מה שנתוסף לו יותר כסף, היה משקיעו ומרבה בסחורה. זאת היתה חולשא, מין מיחוש ר"ל. ואי אפשר היה לו להתאפק ולהתגבר עליו. ומכיון שמדפי חנותו ומזוותיו היו מלאים מזן אל זן היה ר' ברוך להוט ואוץ למכור בכמויות מרובות. וכתולדה מאב מלאכה זו, ממילא, גם לקנות כמויות גדולות. המוכרים היו נוהגים לתת בָּנוּס (פרס) לכל מי דעדיף טפי וכל המרבה הרי זה משובח. והמרבה בקניה פרסו גדול יותר, והכל רצים אחריו. והיה ר' ברוך אנוס על פי הדבור לקחת כמויות מסוימות ולהרבות בקניות ובקונים ולקוחות. מטעם זה נתן ר' ברוך הקפות על ימין ועל שמאל לכל דצריך – לבן־ברית ולשאינו בן־ברית. ר' ברוך אינו מפלה בין קונה לקונה, בין טובים ורעים, בין קונים שאינם משלמים בדיעבד ובין אינם משלמים לכתחילה.

בעלי אחוזות באים עם נשותיהם ומוציאים מחנותו של ר' ברוך עגלות מלאות כל מיני סחורות קלות וכבדות, גסות ודקות, אינם מביטים אחרי המשקל והמדה, אינם שואלים על המחיר ומשלמים פעם בשנה אחרי האסיף והקציר. ואם הארץ לא נתנה את יבולה, בשנת בצורת, היו משלמים פעם בשנתים. בעלי מלאכה, הידועים משׁשת

ימי בראשית למשלמים בכבדות, היו לוקחים וסוחבים אצל ר' ברוך בל"ם (בלי מעות) ובל"ש (בלי שאלה) ואם קנו פעם בשמיטה בד"ם (בדמים מזומנים) – קנו בחנות אחרת. ר' ברוך הוא בעל מזג טוב ולא ישיב פני קונה ריקם. אינו מפקפק ואינו מהרהר, שמא יניח את כספו על קרן הצבי.

ההוצאה של ר' ברוך היא כנהוג בעיירה קטנה. הוא חי חיי קמוץ וצמצום. אין הזדמנות למותרות. אין לו זמן אפילו לחשוב כיצד להוציא כספים למותרות. ההוצאה היחידה והגדולה ביחס היתה צדקת פזרונו, הוא היה מרבה לנדב לצדקה ולמעשים טובים: לתמיכת ת"ח. לגמילת חסדים. לתמיכת בע"ב יורדים, למתן בסתר. מובן מאליו, שמעשי הצדקה והחסד של ר' ברוך הוסיפו לו לוית חן ותפארה לכתר שמו הטוב.

החנונים שבעיירה, שאיבת חנם היתה שמורה בלבותיהם, היו קוברים את קנאתם ושנאתם עמוק, עמוק בלבם ולא העיזו להוציא מפיהם את מזימותיהם ודבותיהם. ביום של שוק או באמצע יריד היו באים לר' ברוך לבקש גמ"ח של סחורה החסרה להם ור' ברוך נותן בעין יפה. אפילו גמחי"ם במעות היה נותן להם, להחנונים, אעפ"י שידע היטב שהם אינם דורשים טובתו.

כשבועיים לפני יום החתונה, בימי בין המצרים, הופיעה המחותנת החורגת «הודיל די טוקערקע» בלייזע־ווע. המחותנת אשת ר' ברוך הוציאה מן הארון מלבושיה

ושמלותיה של הכלה; שמלת הרומפל, שמלת הדובריזין, שמלת החופה, השמלה של השבת הראשונה שהשושבינות והמחותניות מובילות בה את הכלה בפעם הראשונה לביהכנ"ס, הראתה לה את הלבנים, הכתנות, הסדינים, השביסין והפוזמקאות של הכלה, גם את הטלית והקיטל שהכינו בשביל החתן ועוד.

אמה של הכלה אמרה להודיל, אמו החורגת של החתן:

– כל מה שנותנים להכלה משלה נתנו לה, היא, הכלה, עובדת יומם ולילה, עוזרת לאביה, היא יודעת כל החנות בעל פה. הקונים והלקוחות הם כפרתה, אין על עפר דוגמתה, היא בבת עיני ונחמתי.

המחותנת החורגת ענתה ואמרה:

– היו לי והוות בנות, בנות־חיל, דוגמתן עין לא ראתה, לעילא ולעילא מכל תושבחתא ושירתא, וכל כונתי, מטרתי ומגמתי הן אך ורק לטובת הכלה והצלחתה. באתי מדרך רחוקה לא לבדוק את השמלות ולבחון את המתנות כי אם מכח... כדומה למשל שאמר רבינו בחיי: לית כתובתא דלא רמי בה תיגרא, וכדאמרי אינשי: טוב ריב ראשון מריב אחרון... ודי לחכימא ברמיזא. היינו מכח הנדוניא, אל תפתח פה לשטן. אני אוהבת–אומרת היא– שחור על גבי לבן, אותיות מחכימות ומטבעות מצלצלות. טוב כלב חי מארי מת, אומרים הבריות. ואם לא עכשיו אימתי, אמר רבינו בחיי, וקבלה יש לי מנעורי מבית

אבי וכן כתוב בתורתנו הקדושה: נדוניא הרי זה כסף, וכסף הרי זה ממון, וממון הרי זה דמים, ובדמיך חיי... כי רק על המעות לבדו יחיה האדם. ועל כגון דא נאמר: למען תספר, משכון בבית—שלום בכיס. ואין לי פנאי, ואין לי זמן אפילו רגע אחד להתמהמה כאן, ולא אמתין עד ערב יוהכ"פ, אלא עוד היום אבקש סליחה ומחילה ואשים לדרך פעמי; כי למה יאמרו הבריות שאני להוטה אחרי הפרוטה; אכן, אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו, «פת» הרי זה החתן, ו«בסלו» הרי זו הכלה; ואל נא תחשבו שהנני מקטלי קניא וכו'. יודעת אני מה שלאו כל גבר יודע, שאני...» כאן הפסיקה זרם פיה ותאלם פתאום, המחותנת החורגת. אם הכלה צנחה מכסאה ותתעלף. (אחרי החופה התפארה שעשתה את עצמה כמתעלפת...).

לאחר שהונח לה בקשו שתי המחותנות סליחה אשה מרעותה וגמרו אומר להמתין עד הבוקר בענין המדובר, כי לבוקר משפט.

באשמורה השלישית לפני קריאת הגבר ספרה אשת ר' ברוך לבעלה ע"ד הפגע רע, המחותנת החורגת, הנגע צרעת, וע"ד ה«מענה לשון» שהמטירה על ראשה המסתובב עליה כרכב בריחיים, ואם חס ושלום לא תפטר ממנה—תפול למשכב.

ר' ברוך ענה קצרות:

— לפני החופה ישלשל ליד החתן 400, כמדובר.

המחותנת החורגת שמעה את התשובה של ר׳ ברוך בשתיקה יפה הדומה להודאה ונסעה לדרכה.

בשוב הודל הביתה ספרה לר׳ הירש׳לע ע״ד הנסים והנפלאות וע״ד ההבטחה של ר׳ ברוך הדיין ובו ביום ישבה וכתבה מכתב להמחותנת עם הבעת תודה בעד המגדנות והממתקים שנתנו לה צידה לדרך ובעד המתנות שהעניקו לה וצררו בתרמילה שלא מדעתה. יחד עם זה היא מודיעה לה שהחתן עשה בעצם ידיו טבעת־קידושין.

פרק ח.

בשבת «נחמו» חגגו את החתונה ברוב פאר והדר. חתונה כזאת לא ראתה לייזעווע מיום הוסדה. כל בני העיירה באו, מהרב עד הבלן, פריצים בעלי אחוזות עם נשותיהן וכרכרותיהן, עם רב מוזמנים ובלתי מוזמנים, והסעודה כסעודת שלמה בשעתה, וסעודה גדולה לעניים.

ערב החתונה יצאו כל העגלות שבעיירה מלאות מחותנים לקבלת פני החתן (לא «קבלת פנים», כ״א פגישה), מהלך שתי פרסאות מחוץ לעיר. בהופיע החתן עם המחותנים בעיירה, נכנס המחותן ר׳ ברוך הדיין אל מקום חניית החתן, נתן לו «שלום עליכם» והושיט לו את הצרור: 400 שקל כסף, טבין ותקלין.

ר׳ הירש׳לע שמח בשמחת בנו, התהולל, השתגע, ולא שכח את «המחול על נהרות בבל». אחרי החתונה נכנס אבנר לחנות חותנו ויהי לעזר כנגדו כמה שעות ביום. את ה־400 שקל כסף מסר לאשתו, והיא הטמינה את הכסף בארגז, בין הלבנים.

עברו שנתים ימים. בינתים נולד לאבנר בן זכר ויקרא שמו בישראל אברהם, ע״ש אביו של ר׳ ברוך; אמנם אבנר רצה להקים שם וזכרון לאמו, חשב ומצא סמוכין, איך לשנות שם אשה לשם גבר, אולם הזכות ניתנה לאמו של הילד הנולד ויקראו לו ע״ש אבי אביה.

אחרי חתונת בתו הרגיש ר׳ ברוך שנוי דמינכר במהלך

עסקיו. הסכום 400 רובלים, יחד עם כל ההוצאות של החתונה, שעלו יותר ממאתים רובל, ס"ה למעלה מ־600, שהוצאו מתוך העסק בזמן קצר—השפיע מאד. גם ההוצאה עלתה. אחרי שאבנר נכנס אל הבית שינו את אופן חייהם. נולד הילד והאם הצעירה לא יכלה לעבוד כמו לפני החתונה. אבנר היה עוזר חצי יום בחנות וחצי יום לומד בבית המדרש. בהיותו בחנות היתה דעתו פזורה עליו ולבו שקוע במחשבות ועזרתו לא הביאה את התועלת הרצויה. ר' ברוך התחיל מרגיש מחסור בכסף, והמצב, שלא היה רגיל בו, הביאו במבוכה רבה. החנונים, שונאיו, הביטו אחרי ר' ברוך, הוציאו עליו דבות רעות. אחדים מקטני האמונה חדלו להביא את פקדונותיהם לר' ברוך. אחרים דרשו את חסכונותיהם בחזרה. ר' ברוך הדיין החחיל מפשפש במעשיו. עשה חשבון הרכוש והנפש, חשב ומצא שאין לו משלו כלום. אחרי חתונת בתו לווה כסף ברבית קצוצה. בתחלה שלם 25—30 אחוז ואח"כ 40—50 אחוז; מקודם הציעו לו המלוים שיקח כמה שהוא רוצה, ואח"כ חדלו להציע לו, ור' ברוך בכבודו ובעצמו השפיל את כבודו וחזר אחרי המלוים. וכך הלך המצב הלוך ורדת במדרון, ור' ברוך סבל ענויי הנפש משפלות כבודו. בינתים קרה אסון מן השמים. פרצה דליקה בעיירה ונשרפו כשלשים בית. (הבתים, כמו ברוב העיירות הקטנות, בנויים קורות עץ ובין קורה לקורה אזוב יבש. הגגות מכוסים קש או תבן). היה יום של יריד. אכר שכור זרק

גפרור בוער לתוך חבית של נפט באחת החנויות, וכל העיירה כמעט היתה למאכלת אש. לכתחילה ברחו האכרים המונים, המונים, מהעיירה הבוערת להציל את בהמתם ובעירם מאש, וינוסו בשבעה דרכים. אח"כ שבו להציל את החנונים ובתי המרזח, אולם האכרים המצילים גנבו יותר מאשר הצילו. לר' ברוך היו הרבה אכרים מלקוחותיו; הם «הצילו» וגנבו כאות נפשם. הוציאו מן החנות כמעט הכל. הסוף היה שהחנות של ר' ברוך נצלה מהבערה אבל הסחורות נתקלקלו, נשברו, נשפכו, נתלכלכו, נחרכו, מלבד מה שנגנבו. הנזק של ר' ברוך היה גדול, כמחצית הסחורה הלכה לאבוד. היו הרבה סחורות שמורות אצלו מהשנה הראשונה שפתח את חנותו, שקנה מחוסר ידיעה ובחירה. את הסחורות האלה כינה ר' ברוך בשם: «שומרים» דלא ניידי. אלה לא נגנבו ונשארו גם אחרי הדליקה. ר' ברוך נמצא ברע. אחרי מחשבות רבות הלך אל לקוחותיו, נסע אל הכפרים, אל האכרים העשירים, אל בעלי האחוזות, אולי יתנו לו חלק ע"ח החובות שהם חייבים לו—ולא נענה. לעומת זאת באו מפקידיו יום־יום כמעט כולם לדרש את כספם. ר' ברוך בא בין המצרים. הסוחרים המוכרים לר' ברוך סחורה לא נתנו בהקפה כלל, ואם נתנו — כאילו כפאם שד. אדם בהול על ממונו.

המפקידים, החסכנים, המלווים לא נתנו לר' ברוך מנוחה ומררו את חייו. ר' ברוך בעל המזג־טוב שדבורו היה תמיד חשוב ככסף, מוצא שפתיו קודש קדשים, נעשה

כאסקופה הנדרסת, הוא שומע באזניו דברים קשים נגדו כמדקרות חרב. היו מעפרים בעפר לעומתו ומחללים את שמו הטוב. נושיו הקיפוהו יומם ולילה, באו אליו בטענות, בתחנונים, בבכיות, באיומים, בחרפות, בגדופים ובגסות:

— «גמר חסיד! פסו אמונים מן הארץ! ספו תמו ישרים! דיין אמת! פושט רגל! אכזר! מרצח! עושק יתומים! דיין גוזל אלמנות! עלוקה! מוצץ דם עניים ואביונים! וכדומה».

ביחוד סבל מהמלוים ברבית ומהמקבלים. ר' ברוך היה אובד עצות. אבנר ראה בעניו של חותנו ומצוקת נפשו, לקח את צרור כספו, הנדוניא, השמור אתו ויתן לחותנו, אולי יציל את שמו הטוב. ר' ברוך לא אבה לקחת את הכסף של חתנו, בידעו, כי בארבע מאות רובל לא יציל את עצמו. חובותיו עלו פי חמש, רק גמחי"ם יש לו לשלם כארבע מאות רובל, ואם יפרע את הגמחי"ם, הקבצנים והמפקידים יקרעוהו לגזרים. המלוים יגישו לפלילים, יפרסמו את קלונו כפושט רגל, ואם יחלק את הארבע מאות חלק כחלק, אז כל אחד יקבל חמישית מנשיו, עשרים למאה. דהיינו:

— פשיטת רגל! פליטה! שמיטה! בורח! בנקרוט כהלכתו וחוקתו!! ומי? ר' ברוך הדיין! אוי לאזנים שכך שומעות, אוי לעינים שכך רואות!

ר' ברוך התהלך כצל. שואלים בחנות, דורשים

סחורה ואין. הוא התהפך על משכבו מצד אל צד ואינו יכול להרדם. ראשו עליו כגלגל ואינו מוצא מענה בפיו. מה להגיד להם? במה ירגיע אותם? מאין יבוא עזרו? מה יאמר? מה ידבר? הוא אינו רגיל לדבר. רגע עלה רעיון נורא בלבו, לשים קץ להייו. חיים כאלו, חיים של בושה וכלימה למה לו? אבל, הוסיף ר' ברוך להרהר, בהכותו את ראשו על הכר, אבל כל המאבד את עצמו לדעת?.. מהו? ומהי התועלת? ומי יפרע את חובותיו אח"כ? ובני ביתו, חתנו, נכדו ומי ידאג לבנותיו העומדות על הפרק? במחשבות כאלו התהפך ר' ברוך על משכבו בלילה, וביום, נושיו נוגשים, לוחצים, אוכלים את בשרו, שותים את דמו בלשונם השטוחה, כרמה ותולעה, כל מלה, כל בטוי פוגעים בו כמחט בבשר החי.

סוף סוף הבריק רעיון מוצלח במוחו של ר' ברוך הדיין: «לנוס לאמריקה!» יעבור את הגבול בלא יודעים ובחשאי, יבוא לאמריקה, יעבוד עבודת פרך, יפשוט נבלה בשוק, יצחצח נעלים, יהיה לרב ושלם ישלם את חובותיו עד פרוטה אחרונה. ועל דבר מחית משפחתו ישליך על ד' יהבו: הוא ינהלם, יכלכלם, משירי הסחורות, משיורי החובות, מיתר הפליטה ימצאו את לחמם הצר. להשאר בגיהנום של לייזעווע בחיים של חבוט הקבר, חיים של כף הקלע, לא, לא! אי־אפשר!

אמר ועשה. לקח את מקלו ותרמילו, סמיכת הרבנות, 50 רובל, לבש כלי גולה ויסע לאמריקה.

כשנודע לכל, שר' ברוך הדיין נסע לאמריקה ואת בעלי החובות עזב לאנחות, היתה כל העיירה כמרקחה. הקיפו את הבית ואת החנות של ר' ברוך, המלווים, המפקידים, האלמנות, בעלי הגמחי"ם; צווחו, געשו, קללו, חרפו, ספקו כפים, בכו, יללו. מרטו את שערותיהם. אשתו ובניו של ר' ברוך ואבנר בוכים עמהם, סופדים מר וסופקים כף על ירך על אסונם הגדול הכפול ומכופל, ואבנר עולה על כולם. הוא בוכה כתינוק ומילל כעל חורבן בית המקדש. בדמעות על עיניו נסה אבנר לפייס את בעלי החובות, לשדלם בדברים רכים ותחנונים. הוא אמר להם שעוד לא אבדה תקותם, שר' ברוך הדיין לא מת, שר' ברוך נשבע בד' אלהי צבאות טרם יעבור את הגבול, כי לא ישקוט ולא ינוח, עד שיפרע עד הפרוטה האחרונה, כי רק למענם, למען החובות, הלך לנוע ולנוד בארצות רחוקות.

ראשי הבריונים שבין הנושים, אך ראו שאבנר פתח את פיו, התנפלו עליו בשצף קצף ובחרי אף, חרפוהו, גדפוהו כאחד הריקים, שפכו כל חמתם על ראשו ויעשו אותו לאסקופה הנדרסת. הם אמרו שרק בו האשם תלוי, אך ממנו קמה הרעה על בית ר' ברוך ועל כל העיר, ומאותו הרגע לא הרפו ממנו: התגרו בו, רצו אחריו, שמרו את צעדיו, בבית, בשוק, בבית המדרש. די היה שאחד מהתובעים, לץ עז פנים ו«מקבל», העביר קול במחנה הנושים, כי כל הנדוניא שנתן לו ר' ברוך שמורה תחת ידיו בעין. התנפלו עליו כחגבים וטענו, כי מן הדין, ומן

הצדק והיושר הוא, שאבנר ישיב להם את הסך ארבע מאות, כי מהם לוקחו ולהם ישובו. הלכו אחריו כצללים, לא נתנו לו לאכול, לשתות, לישון, להתפלל ולנשום. בכל מקום שדרכה כף רגלו—חבורות, חבורות בריונים, זקנים וזקנות, בתולות ובחורים ריפים אחריו, מלעיגים ומלעיזים בו עד שהחיים נמאסו עליו. הלכו אל הרב לדין תורה, והרב פסק שאבנר פטור מלשלם, וגם אחרי מעשה בית דין לא הרפו ממנו.

בכל מוצאי־שבת־קדש היו באים אל אבנר לביתו, טרם יבדיל בין קודש לחול, סובבים אותו, כגורן עגולה ורוקדים סביבו ומסדרים לו הקפות. חופזים, אופזים בו, קופזים בו, סונטים בו. אח"כ סדרו לו מעין שורת אבלים, מוחאים כפים ומזמרים זמירות:

פרח לו איש האמת!

— ברח דיין אמת!

סדרו מקהלה, חקו את הנגונים והעוויות של אביו ר' הירש'לע ואת הסלסולים של אבנר מתפלת מלך אביון, אדם יסודו מעפר, וכולי, מצפצפים ומהגים, אחד נעשה חזן וכל המקהלה מסיימת:

— «פרח לו איש האמת, ברח דיין אמת!»

באחרונה פתחו את המענה לשון, השכיבו את אבנר על הרצפה הספידוהו כבר־מינן ויזמזמו, וירימו קול בוכים בקראם פרקים מתוך המענה לשון. אבנר נבהל ונפחד, נגש אל ארגז הלבנים, הוציא את צרור כספו—ארבע מאות שקל כסף — ויזרק על השולחן ויאמר:

– «עתה קחו גם את נשמתי!»

אז הרפו ממנו והלכו אל הרב לחלק ביניהם את השלל.

למחרתו עזב אבנר את לייזעווע ואת אשתו המעוברת ואת בנו יחידו, את אברהם, ויסע לווילנא ויהי לפרוש בקלויז של החסיד.

בליל שבת אחד, נתן השמש של הקלויז של החסיד להפרוש מלייזעווע «פליט» (סעודה אחת) אצל ר' יענקיל באריל. הפרוש קדש על היין וישמע ר' יענקיל את קולו הערב ויכנס בשיחה עמדו. מתוך השיחה הבין ר' יענקיל שיש לו, להפרוש, ידיעה במלאכתו, נודע לר' יענקיל שלהפרוש יש ג"כ כתב יד נהדר אפילו באותיות מרובעות. מהיום ההוא היה ר' יענקיל נותן להפרוש מלייזעווע עבודה, לעתים, שעה, שעתים, בלילה ומשלם לו אילו פרוטות נחושת. אבנר היה מבקש מר' יענקיל שלא יגיד לשום איש שהוא מוציא את זמנו לבטלה ועוסק בדברים של מה בכך.

שנים אחדות ישב אבנר ולמד בקלויז של החסיד כפרוש. ר' יענקיל באריל נצל אותו כדבעי. אבנר עבד בבית מלאכתו של באריל עבודות שונות שנים אחדות, עפי"ר בלילות, עד שאירע המאורע עם מעשה הצמיד. את האיניציאלים שלו שהכניס אבנר לתוך הצמיד עשה לא מכוונה רעה, אלא מאהבת האמנות ולא עלה על דעתו להכשיל את באריל. את הפרוטות שקבל בעד

עבודתו היה שולח לאשתו ושני בניו. הוא בעצמו התהלך קרוע ובלוי.

* * *

אבנר גרילִיכעס, הפרוש מלייזעווע, שב מפטרבורג לווילנא במצב רוח מרומם. שמח שזכה להיות מרואי פני המלכה ושרי המלוכה ולברך «ברוך שחלק מכבודו». לקח לו חדר מיוחד ולמד שפת המדינה. חצי היום עבד אצל ר' יענקיל באריל וחצי יום למד שפת המדינה. אחרי איזה זמן עשה הכרה עם הפסל אנטוקולסקי שהיה יליד ווילנא. בהשתדלותו קבלו את אבנר גרילִיכעס לבית יציקת המטבעות הממלכתי בעיר הבירה, כחורט תבניות של אותות כבוד ומטבעות שלא מן המנין. בשנת 1875 נתקבל אבנר גרילִיכעס בבית יציקת המטבעות בפטרבורג כחורט מטבעות ממדרגה ראשונה. הוא קבל אותות כבוד והצטיינות בעד פעולתיו המצוינות. עבודותיו שהצטיין בהן, הן: יציקת אות כבוד ליובל הכבוד של המיניסטר צעבקין. בעד סמל הבנין ותבניתו של האוניברסיטה הטומסקאית, טבעות הקיסרים אלכסנדר השלישי וניקולי השני, ועוד הרבה.

את בנו אברהם חנך בבית המדרש לרבנים בווילנא, ובבית הספר לציור הווילנאי. ע"פ המלצת אנטוקולסקי והשפעתו נכנס אברהם בן אבנר גרילִיכעס בהאקדמיה לאמנות בפטרבורג. בהשתדלותו של אנטוקולסקי נפתחה בהאקדמיה מחלקה חדשה בשם: מחלקה של חריטת אותות

כבוד ומטבעות. בכל המחלקה היה רק תלמיד אחד והוא: אברהם בן אבנר גרילִיכעס.

אברהם גרילִיכעס בגמרו את חוק למודיו בהאקדמיה נתקבל בבית יציקת המטבעות בפטרבורג כצייר וּמְדַלוֹר מופתי ממדרגה ראשונה, ויהי האמן הראשון שם.

אברהם בן אבנר גרילִיכעס קבל המון אותות כבוד ומטבעות של הצטיינות. יצירותיהם, פעולותיהם של אבנר ובנו אברהם גנוזות ושמורות בבית שכיות החמדה הממשלתי, הפטרבורגי בפטר־לנין־גראד.

תל־אביב, חנוכה תרפ"ט

חלק שני

תכן העניינים:

א. צער גידול בנות (ספור)

ב. הגאון מווילנא על פי הפרופיסור ש. שכטר

תמונות:

א. הקלויז הישן בווילנא (צייר ל. אנטוקולסקי)

ב. אד"ם הכהן

ג. מיכ"ל

ד. רש"י פין

ה. יהודה ליב גורדון

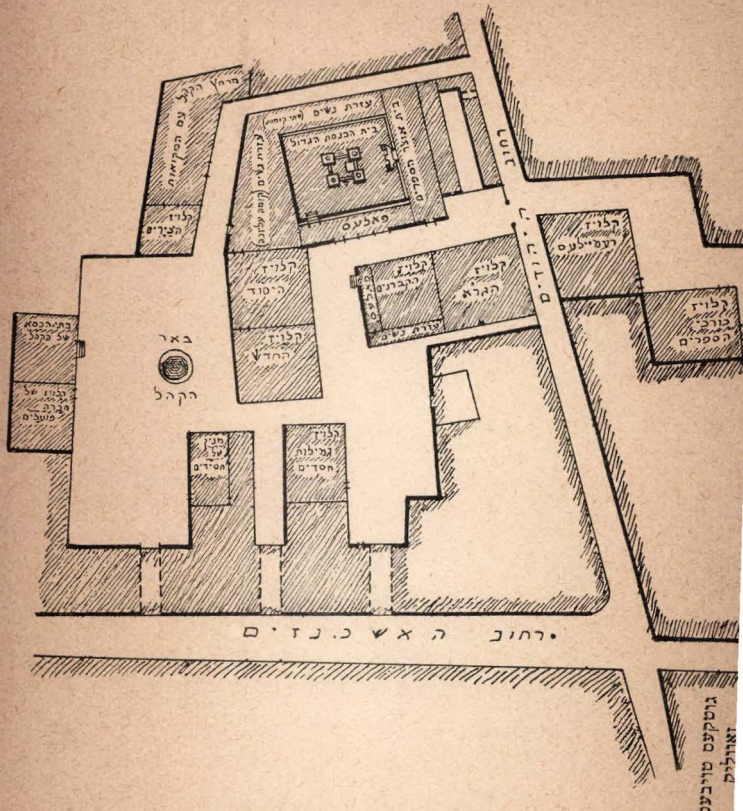
ו. א. ב. גוטלובר

ז. ל. ליבנדה

ח. שיר ערש עתיק עממי עם תוים

ט. הגר"א בלי טלית ותפילין

י. כתב ידו, שלשלת היחוסין ורשימת שמונים מספריו של הגאון

„המרכז הרוחני" בווילנא

(דער „ווילנער שול הויף") חצר בית הכנסת והסביבה.
(שרטוט דוד מגיד)

דוד לבני (וויסבורד)

ירושלים דליטא

חלק שני:

א) צער גידול בנות (ספור)

ב) הגאון מווילנא ע"פ פרופ. ש. שכטר

תל-אביב, כסלו תר"ץ

הזכויות שמורות למחבר

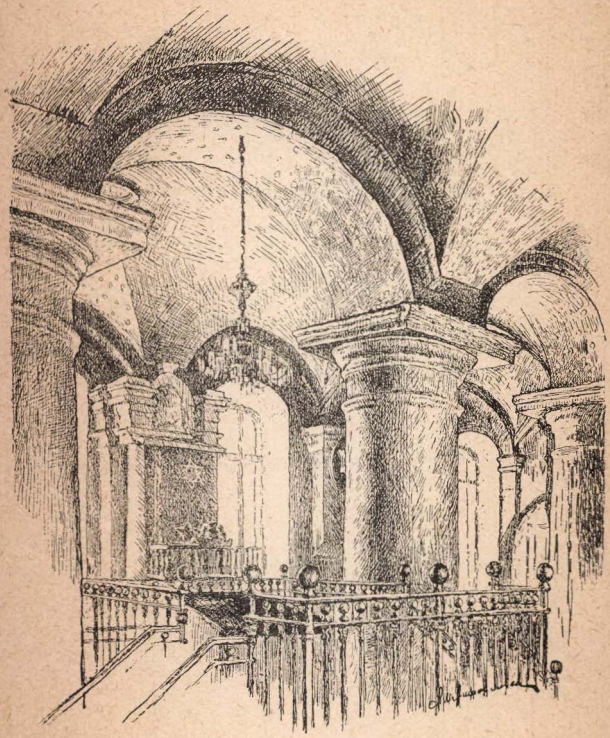
Copyright by the Author

הכתבת של המחבר:

ד. לבני תל־אביב, רחוב בלפור 1, פנת אלנבי.

דפוס א. סטרוד ובניו, תל־אביב

צער גידול בנות

הקלויז הישן בווילנא. מראה פנימי.

(הציור של ל. אנטוקולסקי.)

פרק ראשון

ר׳ מלך פרעוש היה סוחר גדול, סיטוני, בעל־בית ובעל בית־מסחר לניר ותשמישי כתיבה ברחוב האשכנזים בווילנא. הליכותיו ומנהגיו היו כאורח גבירים מתבוללים לתיאבון ומשכילים להכעיס בימים ההם, בזמן שבית־המדרש לרבנים היה קיים בווילנא.

בית המדרש לרבנים בווילנא ובז׳יטומיר, שנוסדו בשנת 1847, כתוצאות מנסיעתו של השר ר׳ משה מונט־פיורי לרוסיה בשנת 1846, בטובו וחסדו של ניקולי הראשון, ובסיועו של שר ההשכלה אברוב, אשר יסד ועדה מיוחדת למטרה זו ובה השתתפו ר׳ מנדלי מליבאוויץ׳ ור׳ איצלה מוולוז׳ין. המטרה היתה לגדל רבנים ומורים בעלי השכלה בשביל יהודי רוסיה.

שני בתי המדרש הנ״ל התקיימו משנת 1847 עד 1873 והעמידו דור של מתבוללים ומרשיעי ברית. רק חלק קטון, יחידי סגולה מחניכי ביה״מ לרבנים שבווילנא ובז׳יטומיר נכנסו לאוניברסיטאות והיו ללאומיים, לדַבְּרי האומה הישראלית (כגון: פפרין, ליבנדה, קולישר, גולדפדן, ד״ר קצנלסון (בוקי בן יגלי), פפירנא, ד״ר קנטור ועוד).

באותה תקופה היה קיים עוד בית מדרש לרבנים שלישי בווארשא משנת 1826 עד 1863, ובמשך 37 שנות קיומו לא יצא ממנו אפילו רב אחד, ובמקום רבנים ומורים נתן לנו דור של מתבוללים, מומרים, בוגדים בעם ישראל

ואלוהיו וכופרים, — מהם ל"א מומריט ידועים, מלבד המון משומדים ומסיונרים, שאינם גלויים וידועים.

התקופה ההיא היתה תקופת לילינטאל הידועה בפזמונה: «שקאלעס ניע ז'ילאיעם!» התעמולה הנמרצה מצד האדוקים, נגד ההשכלה בכלל ונגד בתי הספר בפרט עשתה פרי. התלמידים הראשונים המועטים שנכנסו לבימ"ד לרבנים היו מפסלתו של הנוער היהודי, ריקים ופוחזים שהישיבות הקיאום, משוללי כשרונות, יתומים עניים, בני בלי מחסה.

מלך פרעוש היה יתום מאביו ומאמו, הוא התגולל שש שנים רצופות בישיבות ולא ראה סימן ברכה בלמודיו, הוא היה מפורסם במחו המטומטם ובכנויו:

— «ויזתא מלך טפש».

המשכילים בימים ההם, הקנאים להשכלה והמכונים «ברלינר», נהלו תעמולה כבירה להציל נפשות מידי הקנאים «מורדי־האור», למען ההשכלה «בת השמים».

«ויזתא מלך טפש», בהיותו יתום מאביו ואמו, בודד ועזוב, סבל ענויים רבים, ברח מהישיבה ונכנס לבימ"ד לרבנים, ובכן, ויהי מלך ל«רבינר» בעזרת ה«ברלינר».

(בשם «רבינר» הוכתר כל תלמיד מיום שדרכה כף רגלו על מפתן בימ"ד לרבנים).

— «כך הקריבו את מלך למולך» — אמרו רבותיו של «ויזתא מלך טפש.»

בבימ"ד לרבנים בווילנא היו מכהנים מנהל, שמונה מורים נוצרים ושמונה מורים יהודים, ואלה הם: אד"ם הכהן

(המכונה בפי ההמונים בכנוי של גנאי: «ברקה מיכיי־לישקר»), טוגנדהולד, הרב לוריה, ש. קליאצקא, שרשבסקי, (האב עם הבן), מינור וגרשטיין. אלה היו שמות המורים היהודים הראשונים בביהמ"ד לרבנים בווילנא. בכהונת אינספקטור שמש צבי קצנלנבויגן, והמפקח על בתי הספר הגלילי וביהמ"ד לרבנים היה רש"י פין.

המנהל והמורים הנוצרים של ביהמ"ד לרבנים היו ספוגים רוח של שנאה ובוז לעם ישראל. המורים היהודים שהיו מחויבים גם להשגיח על התפלה ולהטיף מוסר היהדות בשבתות ומועדים לפני התלמידים, הביטו בשאט נפש ובשנאה כבושה על החרדים הקנאים שהיו רוב מנין ורוב בנין בעיר המקנאים קנאת ה' צבאות.

המורים והתלמידים, כקנאים בני קנאים, בקנאת קנאת ההשכלה, אלו ואלו מחללים כל קדש בריש גלי, עושים מעשי תעתועים לתיאבון ולהכעיס: מחללים את השבת בפרהסיא, אוכלים טריפות בפומבי ומרגיזים את שלומי־אמוני־ישראל. וכן עמדו הקנאים החרדים מול הקנאים המשכילים, כתה מול כתה, כשני מחנות צוררים.

לשם אילוסטרציה, כדאי לציין אפיזודה מהתקופה ההיא, שיש בה כדי להבליט את היחסים בין שתי הכתות הנ"ל.

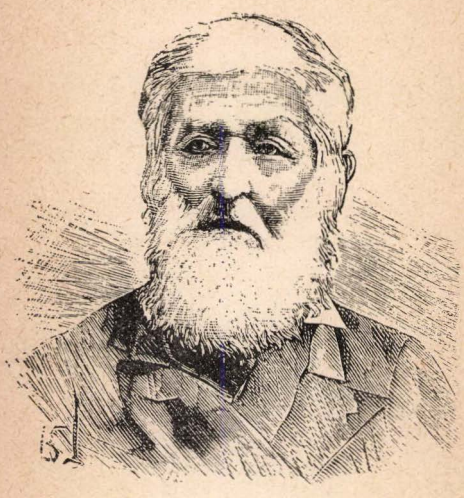
בשנת תר"ו, שנה אחת לפני פתיחת בתי המדרש לרבנים, בא לפטרבורג השר משה מונטפיורי מלונדון בלוית רעיתו יהודית ומזכירו אליעזר הלוי. מטרת נסיעתו היתה

קשורה בפקוח נפש, לבקש תשועה ורחמים מהקיסר ניקולי הראשון בעד אחינו בני ישראל ברוסיה.

ביום י"ב ניסן תר"ו (27 מארס 1846) נתקבל מונטפיורי לראיון אצל ניקולאי הראשון שקבלהו בסבר פנים יפות ובכבוד גדול. ניקולאי הבטיח למונטפיורי לחונן ולהיטיב ליהודים את מצבם, וייעץ המלך למונטפיורי לבקר את הקהלות הגדולות של היהודים ברוסיה. אחרי חג הפסח נסע השר לווילנא. שלשה ימים רצופים המתינו לו נכבדי ווילנא על אם הדרך, וביום י"ז אייר הופיע ר' משה מונטפיורי עם מרכבתו *), הרתומה לסוסים, לווילנא, שקבלתו בתרועות ששון והמון חוגג. למחרת בואו לווילנא נאם מזכירו, הלוי, בפני נכבדי העיר בשם אדונו השר מ. מ. לאמור:

— «למענכם, אחי, עניתי בדרך המסוכנה הזאת, למענכם שמתי נפשי בכפי לעבור ארצות רבות, ימים ונהרות. המלך קבלני בכבוד גדול ובסבר פנים יפות. הוא שלח אל מעוני שלשה מיניסטרים: אברוב, נסלרדע וקיסלוב. אמנם, הקיסר הבטיחני לעזור לכם, אולם למגינת לבבי שמעתי מפיו חרפות עליכם «כי נרפים אתם נרפים». הוא נטה עליכם חסדו ויתן לכם אחוזת נחלה ושדות בגלילות חרסון ויפזר עליכם כסף לרוב ויפטר את האכרים היהודים מעבודת הצבא, ואתם, אתם את האדמה נטשתם, את השורים

*) את מרכבת השר מ. מונטפיורי אפשר לראות בבית הספר «בצלאל» ירושלים.

המשורר אברהם דב לבנזון (אד"ם הכהן)

נולד תקנ"ד, נפטר כ"ג חשוו תרל"ט (1794 – 1878)

מכרתם, ואת הכסף סחרתם. אתם מבריחים סחורות אסורות ועוברים על חוקי המדינה. ואנכי נאלמתי דומיה ולא מצאתי מענה».

וכאשר כלה הלוי לדבר בשם אדונו הוסיף ר' משה מ. בעצמו להוכיחם בתוכחת מגולה מאהבה מסותרת וישם לפניהם את השאלות שנשאל על דבר היהודים למען יוכלו להצדיק את נפשם וידעו להסיר מעליהם לזות שפתים ותלונות הממשלה. הוא שחרם למוסר על אשר «בחלה נפשם בעבודת האדמה המכבדת והמעשרת את בעליה וישימו פניהם אל המסחר האכזב אבי כל רשע, תוך ומרמה. ועל אשר מאסו בחכמות ולשונות הנחוצות לכל איש באשר הוא איש. במתק שפתיו הוכיחם לדעת, כי רק מפאת העדר ידיעת לשון ערבית פרצה עלילת דם בדמשק לפני שש שנים (ש. 1840). אמנם, מלומדי תורה אתם ויודעים ש"ס בבלי וירושלמי בעל פה, אך לשונכם קצרה מלהצטדק לפני הממשלה ולהוכיח לה את צדקתכם.

משכילי עיר ווילנא ונכבדיה נתאספו יחד ויכתבו עלי גליון, איש־איש כבינתו, תשובות על כל השאלות שהגיש רבי משה מונטפיורי בשם הממשלה לפני נכבדי ווילנא ורבניה.

ובעידנא דריתחא כזו, בשעה שרבים מן העם הרבו להביא אל משה מ. את תעצומותיהם וצרותיהם, בא חרש בשם מסתתר, איש דובר מישרים (אד"ם), אשר הרבה תאניה ואניה בכתב פלסתר בשם «סוף דבר», להראות

ולהוכיח את השר, «כי משחתם מום בם, וכי מקור הרעה ממעי ישראל יצא...»

במכתבו הולך אד"ם הכהן, ראש המשכילים, ומונה ארבעה אבות נזיקין אשר אכלו את בשר ישראל עד כלה, ואלו הן: א) חוסר השכלה. ב) נשואי בסר. ג) חשכרת הרבנים והמלמדים והכבדתם על העם חומרות, אסורים, סיגים ומנהגים טפלים. ד) מותרות במאכלים, בגדים ובתי חמדה. וכדי לרפא את העם מארבעת הנגעים הללו, עצתו אמונה ליסד בתי ספר לתורה, לחכמה, למלאכה ולמסחר.

במקום סנגוריה – קטגוריה: אד"ם הכהן בא לקטרג על היהודים ולהצדיק את ההאשמות שהאשים ניקולאי את אחב"י. בקורו של משה מונטפיורי בפטרבורג בשנת 1846 גרם לפתיחת שני בתי המדרש לרבנים האמורים בשנת 1847.

פרק שני

בצאת מלך־פרעוש מהישיבה היה כבר בן י"ח: המשכילים שבעיר טפלו בו, כלכלוהו בלחם, למדוהו ראשית ידיעת שפת המדינה ושפת עבר בקבוצות שנוסדו למטרה זו: להכשיר תלמידים בשביל ביהמ"ד לרבנים. בית הכנסת «טהרת הקודש» שנוסד על ידי משכילי ווילנא, ובראשם אד"ם הכהן, לשם בית תפלה לנאורים, שמש מקום מקלט לחלוצי ההשכלה מחמת החרדים ומעברתם כי קשתה. היראים והחרדים לדבר ד', בעברם על יד בית הכנסת «טהרת הקודש» היו רוקקים ג' פעמים בקראם את הפסוק — «שקץ תשקצנו» וגו'.

והבחורים הנצורים, חלוצי ההשכלה, היו עונים לעומתם:

— «בני אדם, יושבי חושך וצלמות, זה כפרתי, זה חליפתי, זה תמורתי» עד גמירא, וכדומה קריאות משונות ומגוחכות.

מלך־פרעוש שהיה בעל מח מטומטם מיום הולדו לא הצליח הרבה גם בלמודיו החדשים.

סדר הלמוד ושיטתו בימים ההם היה פגום למדי, במקום הפלפולים הארוכים והוכוחים על ביצה שנולדה ביו"ט, באה הפלוגתא בעניני שוא נח ושוא נע ודגש חזק ומפיק קל־ימים ולילות. מלך לא קלט הרבה מנטיורת השמות והפעלים, לא כל שכן מ«חכמת הנקוד» שפטמוהו בה

מדריכיו החדשים. לעומת זאת היה לוחם נלהב בעד ההשכלה ומציק לקנאים החרדים, על כן נשא חן בעיני מוריו ורבותיו הנלחמים נגד החשכות והבערות בכל חם לבבם.

מלך היה בחור יפה־תואר. אף על פי שלא הצטיין בבחינות, הכניסוהו לבימ"ד לרבנים בתורת תלמיד מן המנין וחניך ה«פנימיה» על חשבון הממשלה ויקראו את שמו בישראל: «רבינר מלך». מלך נעשה חפשי מן הישיבות, מן התורה והמצוות ומעבודת הצבא, ופטור מכל הדאגות שבעולם. מלך יושב על סף־החלון של חדרו כורך נקניק וגבינה ואוכלם ביחד, כדי לעשות נקמה ביהודים החרדים; רומז באצבעותיו, קורץ בעיניו וקושר קשרים עם הבחורות העוברות ושבות לתומן ושלא לתומן על יד חלונו. מלך מוצא מהלכים לבתי משכילים ומתמשכלים שנתברכו בבנות רבות שהגיעו לפרקן ושהריחו ריח ההשכלה. וכאמור: מלך היה מטומטם ומחוסר כשרונות, רק מעלה אחת היתה לו: הוא היה בעל שפת חלקות, ובכוחו זה ובהדרת פניו צד נפשות רבות, ביחוד בין המין היפה. כך עברה על הרבינר מלך שנה שלימה. בימי שבתו בפנימיה השמין גופו ויהי לבחור כהלכה. הגיעו ימי הבחינות. מלך נכשל בכל הלמודים. המורים היהודים עמדו לימינו ואמרו לרחם עליו ולהשאירו במחלקה הראשונה לשנה השניה, אבל המנהל הנוצרי התנגד בכל תוקף, הוציאו ובקש למסרו לעבודת הצבא.

מלך יצא מבימ"ד לרבנים עני בדעת, מלבד ידיעה קלושה בדבור הרוסי. ידיעתו זו יחד עם כשרון הדבור שחונן בו מהטבע היו בעוזריו לתפוס לו עמדה בחיים ויהי למורה פרטי בבתי היהודים בכל הלמודים והלשונות: רוסית, לשון הקודש ואידיש. גם השם «רבינר» הועיל לו, למלך, להשיג שעורים בבתי הנגידים הווילנאים, אשר רוח ההשכלה פגעה בהם בראשיתה. כל בור «מתמשכל», חיט צבאי שעלה לגדולה ממלאכת ה«יתור», «עבד כי ימלוך» שנתגדל ע"י כוח טמיר ונעלם, או סתם אבות שברכם אלוה בבנות רבות, התיחסו אל תלמידי בימ"ד לרבנים ביראת הכבוד. האדונים הללו היו חוזרים אחריהם להכניסם בבתיהם כמורים לשעות לבניהם ולבנותיהם לפי מדת יכלתם ומצבם. העשירים מעלים ומרבים במחיר השעורים וזוכים בתלמידים־מורים מהמחלקות הגבוהות והבינונים מסתפקים במורים־תלמידים מהכתות הנמוכות.

הבחורות הבוגרות היו חוזרות אחרי ה«רבינרים», מתגאות בצאתן עמהם לשוח בגנים וביערות בסביבות העיר: «זקריטיס», «זוירינץ», «רוזילה», «זילזי'ני־חטקא», «אנטוקול», «פוספישקי», הר המבצר ושאר מקומות מוצנעים. בנות רבות פרצו את הגדר של הצניעות המקובלת בימים ההם ויצאו לטייל ברחובות העיר בפומבי, בטבור העיר: ניבסקי פרוספקט, בטיליאטניק (גן העגלים), בגן הבוטני, אפילו ברחוב «האשכנזים», מגוהצות ומקושטות בקרינולינות,

בטורנירים, מתגנדרות ב«סרח העודף» *) הארוך כאורך הגלות עם מגבעות מודרניות, עם שמשיות; «פושקין» או «גוגול» תחת בית שחיין, ורבינר – בצדן.

בשנים הראשונות לפתיחת ביהמ"ד לרבנים היה מספר התלמידים מועט מאד. בשנת 1850 יצאה פקודת הרוממות לפטור את תלמידי ביהמ"ד לרבנים מעבודת הצבא. ומאז הלך מספר התלמידים הלוך ורוב. הפנימיה היתה צרה מהכילם. התלמידים שנשארו בחוץ שכרו להם חדרים פרטיים. בעלי החדרים רצו אחריהם, שדלו אותם בהבטחות, נתנו תוספות: מלבד חדר לגור, גם פת־שחרית, תה־מנחה, או סעודת ערבית, השתדלו לתת להם חדרים חנם תמורת שעור.

עבודת הצבא בימי ניקולאי הראשון שארכה כ"ה שנה, דמתה לעבודת פרך. רוב הלקוחים לצבא המירו את דתם מאונס. לאמתו של דבר כל אלה לא נלקחו אלא נחטפו ברחוב או מהבית בעודם ילדים קטנים בני 7–8. נקל לתאר את הרושם שעשתה פקודת הממשלה ברחוב היהודים לפטר כל תלמיד של ביהמ"ד לרבנים מעבודת צבא לחלוטין.

*) שמלת אשה עשויה עם סרח אפשר לעשות ממנה חצי תריסר שמלות דהאידנא.

פרק שלישי

החנוך בימים ההם היה פרוע למדי. בחדרים למדו חומש עם רש"י, מעט נ"ך, התחלת גמרא. בישיבות – רק גמרא. את הכתב לא גרסו. ההמון ידע לקרוא סדר תפלות אבל לא יכלו לחתום את שמם. את הבנורת לא למדו כלל, אפילו לא «סדור». יען כי קריאה בסדור אף היא תורה, ו«כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תיפלות». הנה עומדות להן בעזרת נשים בביהכ"נ הגדול שבווילנא בשתי הקומות כאלפים אשה צפופות ומתפללות. כעשר נשים יודעות לקרוא כהוגן סדר התפלות ועוד כעשר נשים המקריאות בסדור או במחזור בשכר אילו פרוטות (אלו הן ה«זוגרקיס» הידועות) לפני המונים־המונים של נשים. הרוב מהן קצרה ידן לשלם להה«זוגירקיס» ויצאו ידי חובתן בבכיות ובאנחות בלבד. את מלאכת הכתב ידעו רק יחידי סגולה, ולא מקרה בודד היה שרבנים וגאונים לא ידעו לכתוב משפט אחד כהוגן לא בלשון הקודש ולא באידיש וכתב ידם היה דומה למצבות שבורות בבית עלמין עתיק.

תלמידי ביהמ"ד לרבנים וקומץ קטן של משכילים ובראשם לבנזון (אד"ם הכהן) בווילנא, ולוינזון (הריב"ל) בקרמיניץ נעשו לאפוסטולים של ההשכלה בין היהודים; הם חוללו מהפכה ברחוב היהודים. מלמדים, פרושים, בטלנים הריחו את ריח ההשכלה ויצאו לתרבות רעה.

תלמידי ביהמ"ד לרבנים ומוריהם הנוצרים עם היהודים הפרידו בין האבות והבנים לרבות הבנות. ומאורעות מזעזעים אירעו בין תלמידי ביהמ"ד לרבנים ומוריהם ובין ההורים והבנים. מקרים בלתי טהורים קרו בין התלמידים הרבינרים ותלמידותיהם. המתפללים «ותיקין» ב«שבעדה» קרואים עם הנ"ץ והמתפללים בקלויז של הגר"א עם עמוד השחר נתקלו לא פעם ביצורים מושלכים על המדרגות אשר בקלויזין של חצר בית הכנסת – עזובים ו«ילידי חוץ».

מלך פרעוש שהוכרח לעזוב את ביהמ"ד לרבנים הסתדר בתורת מורה פרטי בבית ליפא הרבול, מי שהיה חייל בצבא כ"ה שנה בימי ניקולאי הראשון.

ליפא הרבול היה בן יחיד לחייט עני בווילנא. בהיותו בן שמונה גזלוהו «החטפנים» מזרועות אמו וימסרוהו לצבא. אמו מתה ביום שנלקח בנה יחידה, וזמן מועט אחרי כן מת גם אביו. ליפא למד בחדר פרשה חומש עם רש"י עם התחלת גמרא. במשך זמן עבודתו בצבא שכח את הכל מלבד קרוא בסדור ובקשת אמו לפני מותה: «לא לנשק את הצלב». גבור החיל בן־שמונה נשלח לכפר רוסי בפלך ריאזאן. שם התעללו בו והכריחוהו לגדל חזירים. ה«דוד» הבטיחהו לשחרר מעבודת הצבא, בתנאי, אם ינשק פעם אחת את הצלב. ליפא את הצלב לא נשק ואת דתו לא המיר. אעפ"י שזכר היטב שהוא אוכל מה«דוד» טריפות, מחלל את השבת בפרהסיא ועובר על

כל התורה כגוי גמור. בהיותו בן ט"ו העבירוהו למוסקבה. שם נפגש עם עוד יהודים חיילים, אחים לצרה, למד להניח תפילין ולשמור על עקרי האמונה היהודית ובהיותו בן 20 נשא לו לאשה בת חייל ניקולייבי.

ליפא הרבול עבד בצבא כ«בן נאמן למלכו ולמולדתו» מוכן ומזומן להלחם עם «שונאים חיצוניים ופנימיים» עד טפת דמו האחרונה. בגמרו את חוק עבודתו בצבא, שב וחזר עם אשתו ציפא לווילנא עיר מולדתו על מנת לחיות חיי יהודי בין היהודים. בהיותו עוד בצבא במוסקבה הוליד שלש בנות ובווילנא ילדה לו אשתו עוד שלש בנות. בימי עבודתו בצבא למד קרוא וכתוב קצת רוסית עד כדי כתיבת אדריסה. מצבו החמרי בווילנא השביעהו רצון. בזכות הנהגתו הישרה בצבא וידיעתו את שפת המדינה מצא נתיבות בין החוגים הצבאיים, היו לו מהלכים גם בין שאר המשרדים הממשלתיים האזרחיים, ויהי לקבלן מספיק נייר וכל מיני תשמישי כתיבה הדרושים להם. ליפא חי עם אשתו ושש בנותיו בלי דאגות, חוץ מדאגה אחת: בתו הבכירה מלכה, היא כבר למעלה משלש עשרה שנה וטרם יקחנה איש לאשה. כי נערה בת 13 בימים ההם כבר נשואה לאיש. בת אחת כי תולד ליהודי—סימן רע הוא לו. קל וחומר: שש בנות בבת אחת. «אוי לו מי שבניו נקבות» — אמרו חכמינו.

עברו עוד כשנתים, מלכה קרובה כבר לט"ז, וגואלה—חתנה טרם בא. ליפא הרבול חשב את עצמו ליחסן

במקצת. עבר שבעה מדורי גיהנום בחייו, סבל בעד אמונתו ודתו ענויים קשים ויסורי־מות. רוב ה«נחטפים» לא עמדו בנסיון והתנצרו. הוא עבד בצבא חלף חייל אחר. כי בן יחיד היה לאמו ובן יחיד פטור מעבודת הצבא. אמו פרחה נשמתה ומרתה כאמנו שרה בשעתה בשל בשורת העקידה. גם אביו מת בדמי ימיו משבץ הלב, כי לא עצר כוח להתגבר על שני האסונות שתכפו עליו ביום אחד. והנה ככלות הכל, הכל בזים לו ומתיחסים אליו כאל נחות דרגא.

אין איש רוצה להשתדך עמו. מי שהיה חייל נחשב לפסול במשפחה, גרוע מבעל מלאכה. מלוים ברבית, פושטי רגל, מבריחי מכס, סרסורים לדבר עבירה, מפקיעי שער, פושטי עור בין «הדגל הזהב» יחד כבודם: עומדים בקיר המזרחי, עולים לשלישי, ששי, חתן תורה, חתן בראשית, מיוחסים ונכבדים יֵאמר להם. השדכנים רצים אחריהם, בנותיהם מתארשות בעתן, משתדכים בבני העליה ורמי היחש,—ובו, בליפא ובנותיו, מאסו השדכנים, ואין מי שידבר בבתו נכבדות. והיא כבר הגיעה לפרקה.

בינתיים הולכות שאר בנותיו וגדלות «כעל שמרים», הולכות ומתבגרות «כשעירים עלי דשא». יש הרבה אנשים מהמיוחסים, כביכול, שאינם יודעים לכתוב אפילו אדריסה וליפא הרבול שאר־רוח לו: הוא יודע לדבר בשפת המדינה, ומעטים כמוהו. ומי שזקוק לכתיבת אדריסה בשפת המדינה פונה אל ליפא. הגויים נוהגים בו דרך ארץ.

חיילים פשוטים ואופיצרים מתיחסים אליו באמון ובכבוד רב.

– כשאני מדבר אתם, עם הגויים, הרי הם מהללים אותי ומוצאים בי, באישיותי ובעברי הצבאי, טעם לשבח—מתאונן ליפא – רק אחינו בני ישראל נותנים בי טעם לפגם, על לא עוול בכפי. האם פשעי וחטאתי הוא ש«חטפנים» חטפוני ומסרוני לצבא בהיותי ילד בן שמונה גמול מחלב שלא פשע? האם בחטאי מתו אבי ואמי? עוון זרים סבלתי, והם עוד מלעיגים בי. פעם אמרתי להשמש בקלויז הישן ר' שלמה'לה בהלצה (הוא היה לץ ידוע): גם אני רוצה לטעום את הטעם של «שלישי» או «ששי». השמש נעץ בי עיניו, כשועל מתחסד, חשב, חשב ואמר: «טוב, אתן לך שלישי ואולי גם ששי, אי"ה». אמרתי בלבי, ודאי משטה הוא בי. שבת אחת, בשעת קריאת התורה, אני שומע פתאום: «יעמוד ר' ליפא בר' נח שלישי!» לא האמנתי למשמע אזני. מבולבל הייתי כשכור. במוצש"ק שלמתי את נדרי. נתתי להשמש מתנת יד הגונה, והוא הבטיחני גם ששי, בלי נדר. כעבור חדשים מספר אני שומע שוב: «יעמוד ר' ליפא ששי!« חשבתי: מעתה תרום קרני בכבוד. בפעם הראשונה בעלותי לתורה, לשלישי, נבהלתי. כל חושי תעו ולא ידעתי מהנעשה סביבי. בקושי גדול גמרתי אז את הברכות וירדתי מהבימה, כחתן קרוא לתורה ערב חתונתו אחרי שזרקו עליו שקדים וצמוקים. בפעם השניה כשעליתי לששי חשתי אומץ־לב יותר. מצב

רוחי היה מרומם למדי. ברכתי את ברכת התורה הראשונה, כזקן ורגיל, גם נועזתי להרים את עיני, הצצתי והסתכלתי בפני המתפללים. התבוננתי וראיתי: אי מנוחה והמולה חרישית בין הקהל, תנועות משונות, העויות, אלו ואלו מתלחשים, זה אל זה ממללים, מצביעים למולי, צוחקים, דומה, כי בעוד רגע יתפרץ כל הקהל בצחוק אדיר. הבינותי כי יש דברים בגו. ולבי מהסס: שמא אלי מכוונים כל התמרונים הללו? בינתים אני שומע מפי בעל הקריאה מלים כדרבנות: «ארור אתה! ארור אתה!» כמה וכמה פעמים זה אחר זה, ממש כמו מפי חייל! אמנם שכחתי פרוש המלות, בעוונותינו הרבים, אולם הרבה מלים אני יודע באר היטב וזוכר את פרושן. למשל: «קדחת», «ודהיית משוגע», «אתה תהיה לזנב», «גוי עז פנים», «ואכלת בשר בניך ובנותיך» וכדומה גדופים חריפים וגסים בדיוק כמו הפילדפבל שלי, בגונדה שלי. למשמע הדברים הללו עמדתי ורעדתי, כולי בוער באש מכף רגל ועד ראש. מוטב שינעץ חרב בלבי, זה הבעל קריאה, טרם יוציא מפיו: «ואכלת בשר בנותיך!...» הקורא המנוול הזה לא שמע באזניו מה שהוא דובר בפיו, הוא נגע בפצעי ופגע עמוק–עמוק בחבורתי בדבריו הקטלניים; ואילו היה סכין בידי ברגע זה, הייתי נוחרו כחזיר, את בן הבליעל הזה עם השמש, ימ"ש, יחד. לפתע פתאום אני שומע קול קורע לב מעזרת נשים, הקול קול ציפא מצעקת כחיה פצועה:

— ליפא, ליפא! רד, רד, מהר, ברח, אויה, התוכחה.

אללי לי התוכחה, אוי ואבוי לנו התוכחה, התוכחה, התוכחה!...

רק אז תפשתי את המרמה. שתי התוכחות נחתו בי, זוהי רמאות! מפחד שלא אתפוצץ ולא אעבור על חוקי המשמעת, קפלתי בחפזון את הטלית שלי, ירדתי מהבימה באמצע הששי, את הברכה השניה לא ברכתי וברחתי מביהכ"נ ומ«הששי» הארור הזה.

פרק רביעי

אכן, ליפא היה שבע רצון מאד ממצבו אילולא צער גדול בנות, ענין רב נתן לו ה' להתענות בו והוא: «צרת הברת.»

מלך פרעוש הופיע בבית ליפא הרבול כמורה למלכה הבת הבכירה. עד מהרה נעשה בן־בית. אין לך דבר בעולם המקרב איש לרעהו כשפה משותפת. מלך וליפא היו נוהגים לדבר רוסית ביניהם. זה בהברה ריאזאנית־מוסקבאית, מתיז את הריש כרוסי אמתי, וזה בהברה פולנית־ליטאית־אידישאית ממזמז את ה«ריש» עד שנעשה ממנה כ' או ח', ובשעת דבורו הוא דומה למי שלועס תפוחי אדמה חמים: לא בולע ולא פולט.

מלך התקרב אל כל בני הבית ויכבדוהו מאד ויהי בעיניהם כרבינר ממש. בעלת הבית, אשת ליפא – ציפא, היתה אשה רעה, נשכנית ובעטנית—כל מום רע. רתחנית כהר געש, מקללת בקללות ווילנאיות ומתובלות בגידופים של רוס הקדושה. אך לכבוד הרבינר מלך שנתה את טעמה וכבשה את פיה.

מלכה, בתם הבכירה, למדה אצל המורה הרבינר ועשתה חיל. ועיני ליפא וציפא רואות ושמחות. היא למדה בשקידה רבה. בחודש השלישי מיום שהתחילה אלף בית כבר שננה נטיות השמות והפעלים בשתי השפות רוסית ועברית. ליפא הרבול בראותו את החיל הרב שעשתה בתו

בכוחו וחילו של הרבינר התחיל מקרבו ביתר שאת. הוסיף לו שעות עם שאר בנותיו, העלה את שכרו, השתדל להשיג לו שעורים אצל אנשים אחרים, אף כי לא הצליח הרבה, הזמינו לאכול אל שולחנו, פעם ארוחת בוקר, פעם ארוחת ערב, ולבסוף נעשה מלך סמוך על שולחנו של ליפא וגר בביתו בחדר מיוחד, בתחילה בשכר מועט ולבסוף בלי תשלומין. ולא הקפיד ליפא על מלך שהוא אוכל בלי נטילת ידים, בלי ברכה, בלי כובע, בלי מים אחרונים ובלי ברכת המזון. שכניו של ליפא מקללים קללות נמרצות את הרבינר מלך ואת משפחת ליפא כל הימים. אך ליפא אינו שם לב לחורפיו, ואשתו משיבה לחורפיה מנה אחת אפים כלשונה החדה עליה, ומלך נהנה מריב ומדנים כאלה. מלך ומלכה התחילו יוצאים לשוח יחד, תחילה בלילי שבתות, אח"כ בכל ערב. ליפא וציפא עשו עצמם כלא רואים ובמעמקי לבם נתנו תוקף למעשיהם. ליפא השתדל לפטר את הרבינר מלך מעבודת הצבא וחפצו הצליח בידו, בזכות הליכותיו בין שרי הצבא ופקידי הממלכה. מחשבה אחת צפונה בלבו של ליפא: כיצד לזכות בעיני יפה התואר ולהשיגו לחתן לבתו. וגם מלך התאמץ להשביע כל בני הבית רצון. לא חס על עמלו, לא שם לבו על השעות הקצובות, לא הקפיד על רגעים כדרך המורים ועשה כל מה שהיה לאל ידו.

רק שנה אחת עברה מיום שמלך היה למורה בבית ליפא הרבול, ושנוי גדול חל במהלך למודיו. הוא הידה

שרוי בפחד תמיד בראותו כי אוצר ידיעותיו הולך ופוחת, ולא רחוק היום שגדול יהיה כח התלמידות ככוחו של הרב, ביחוד תלמידתו מלכה, ולא יהיה חמר בידו לכלכל רוחה הצמא ללמודים.

מלך היה שקוע בדאגות מכבידות ובחרדה למצבו המשונה, בחפשו דרכים להחלץ מהבית הזה.

פתאום התחיל מלך ממעט בלמודים, מקצר את השעורים, מרבה שיחה עם תלמידותיו, מספר להן בבא־מעשיות, מוציא זמן לבטלה, ומבלה שעות שלמות משעות השעורים בדברים בטלים וטפלים. לעתים קרובות היו מלך עם מלכה יוצאים לטיול חוצה לעיר. ואחר מתחלֶה מלך כדי להרויח זמן. האם והבנות מטפלות בו בשעת מחלתו המדומה, כאחיות רחמניות בחולה ממש.

ומלך ממציא אמתלאות שונות ומשונות, איך להרויח יום, יומים, לבטל למודים. רק מחשבה אחת רחוקה ממנו, אף כי היא קרובה ללבו, לעזוב את הבית. לעזוב את הבית אי אפשר, כי שעוריו מחוץ לבית ליפא נתנו לו שכר מועט בלתי מספיק למחיתו. להגיד את האמת הרי זה לחתום תעודת עניות בעצם ידיו ולעזוב את הבית ככלי מלא בושה. ומה יגיד ליפא? היתן לו לעזוב את הבית? הבכדי טרח לשחררו מעבודת הצבא, ודאי היה לו חשבון בדבר... רק יוציא ליפא הגה מפיו ב«חדר הקהל», והילד איננו, וכהרף עין יהיה עטוף בשינל*)... הפה שהתיר הוא הפה שיאסור.

*) שינֶל—איצטלא של חייל

ועד שמלך מתהפך במחשבותיו על משכבו בלילות ואינו מוצא מוצא ממצבו הקשה, אירע בבית מאורע בלתי צפוי מראש.

תלמידתו מלכה הגדולה חלתה פתאום, וכל הבית נעשה כמרקחה. שמח מלך בלבו על התשועה שבאה לו בהיסח הדעת.

מלך שעשע את נפשו בתקוה, כי מחלת מלכה תמשך לכל הפחות חודש ימים והוא ימציא לו, בינתים, איזו עצה להמלט מהבית. אבל שמחתו היתה עדי רגע. ביום שלאחריו ירד החום. החולה חשה בחילה ולא חדלה להקיא. הרופא שהובהל לא מצא שום פגם־חלי בגופה, בדק ומצא את הסוד: אתחלתא של אמהות, בלי ברכה ובלי קדושה...

מלך שמע דברי הרופא באימה ופחד, רועד כעלה נדף. פניו נתכרכמו, ובשרו נעשה חדודין חדודין. התנפל ליפא הרבול על מלך בחרון אף, רקע ברגליו, כנהו בשם זולל וסובא, ברכהו בברכה המשולשת שאינה כתובה בתורה, ולא נתקררה דעתו עד שכבדדו במתנת ידו הפתוחה: שתי סטירות לחי, שתים שהן ארבע הלוך ושוב, מימינו ומשמאלו ויאיים עליו, כי ימסרהו לעבודת הצבא.

ופני מלך חפו...

ביום השלישי שבה מלכה לאיתנה, אלא שהיא מתביישת ואינה רוצה לקום ממטתה. ליפא נח מזעפו, קרא למלך ואמר לו:

— אחת משתי אלה: או שילך מלך לעבוד בצבא

המלך, או שיקח מלך את מלכה לאשה כדת משה ויש־ראל.

מלך נמלך כדי רגע, ויאמר לדבק טוב. וחמת ליפא שככה.

ההכנות לחתונה נעשו בחפזון רב. אך שמע ליפא את הסכמתו של מלך יוצאת מפורשת מפיו, לא הלך להזמין ולתפור מלבושים כנהוג בישראל מן קדמת דנא, אלא קנה הכל מוכנים להכלה וגם להחתן. העמידו חופה, ערכו סעודה שמנה ומשתה כמנהג בעלי בתים. ליפא העניק ביד רחבה לכלי הקודש את מנת חלקם. חלק את המס הנקרא רח"ש (רב, חזן, שמש) בעין יפה, הזמין כליזמרים ובדחן וישמח ליפא במתנת חלקו, על המציאה הכשרה שנפלה בידו בהיסח הדעת, שהצליח להשיא את בתו הראשונה בלי נדוניא ובלי הוצאות יתרות. אבן נגולה מעל לבו.

המחותנים, השכנים הקרואים המסובין בשעת החתונה התלחשו זה אל זה, התלוצצו על אודות הבן מלך או הבת מלכה העתיד להולד בקרוב בימינו, ע"ד «התכשיט» ויזתא «מלך טפש» אברך המשי, הרבינר המלומד:

— בצע על הפת בלי ברכת «המוציא».

— לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב.

— מצא מין את מינו.

ליפא הרבול לא היה מאניני הדעת כלל והצטער פחות מכולם על כל המאורע הזה. אדרבא, בדיעבד ניחא לו שסו"ס בתו נתונה לאיש, ולא יוסיף לראותה עוד

בחרפתה בשבתה בבתולידה בבית אביה עד שילבינו צמותיה ולא יצטרך לכלכלה ולפרנסה כל ימי חייה. בסתר לבבו נתן ליפא שבח לאל שזכה לבער את «החמץ» מהבית, כי בת ישראל בבית איש יהודי בימים ההם משולדה כחמץ בערב פסח ואביה מחויב לבערה מהבית. ואם חו"ש בת איש יהודי עברה את הגיל של י"ג שנה, הרי ממשלים עליה את המשל של חמץ שעבר עליו הפסח.

— «עתה אסף ד' את חרפתנו — אמר ליפא לציפא אשתו יום אחד אחרי החופה, — עכשיו הגיעה תורה של בתנו השניה, לוא הרחיב ד' את גבולי, כי עתה הולכתי אל תחת החופה את כל חמשת בנותי בבת אחת בלילה אחד. תענוג גדול הוא בשבילי, חייל ניקולייבי כמוני, לגדל פלוגה של בחורות! רכב וריחיים הן על צואריי. לוא היה בית־מקלט אצל היהודים כמו אצל הפרבוסלבים והקטולים, כי עתה ירקתי בפני מלך כמו בפני... כלב צרוע, והייתי משלח אותו כבול בשלשלאות של ברזל בדרך המלך ישר לסיביר. ואם בזמן מן הזמנים יהיה האל הטוב בעזרי, אבנה בית מחסה לנזירות בשביל בוגרות ישראל, הוא המוסד היותר מועיל שבעולם, יען בנות רבות, רבות מאד נתונות בצרה ובשביה, מתנונות ובלות בלי עת»...

החתונה החטופה נתנה חמר רב לכל היורזדיקד (סביבה) שעל יד רחוב היהודים שבו גר ליפא הרבול. המאורע שמש נושא לשיחות ומריבורת מרובות לימים רבים לבחורים ולבחורות המסתובבים על פתחי החנויות בסמטאות הסמוכות והנקראים בשם «שלטים חיים» (עיין הספור: «פיגא כל בה»). בימים ההם עתונים טרם יהיו בארץ ו«השלטים החיים» האלה היו מעין עתון־שבעל־פה. וצריך להודות, שהם מלאו את תפקידם בזריזות לא פחות גרועה מעתון צהוב אמריקאי בזמן הזה. הם, ה«שלטים החיים», ידעו מהנעשה והנשמע מתחת לצפרן, בחורין ובסדקין שבכל פנות העיר.

בשיחות הללו היה משתתף גם הבודניק (השוטר, הגורודובי) קזימיר שמו. הוא גר עם אשתו ו«ממזריו» בטבורה של הסביבה ההיא בסוכה בעלת ששת צלעות, ד' על ד', צבועה בצבע צהבהב (צבע ממלכתי, משטרתי). הסוכה העמדה בככר מרכזי המאגד חמש קרנות של חמש סמטאות: רחוב דמיניקנר, שלוס־גאס, סמטת הזגגים, סמטת המקולין ורחוב היהודים, בתוכם: חצר «ר' ליב ליזר'ס» («מאורת השדים») «חצר ר' מיילה'ס» ו«חצר ביהכנ"ס». הגוי הבודניק הזה, קזימיר, ידע לדבר אידיש כיהודי גמור. בכל ערב שבת היה לוקח אגורה אחת, מס לגולגלת מכל חנות וחנות, דמי «לא יחרץ». אשתו וילדיו יוצאים ונכנסים

בבתי היהודים ובמרתפיהם, מכבים את הנרות, מסלקים את המנורות מעל השולחן, מסיקים את התנורים ביום השבת בחורף בשכר «המוציא חלה». ביום טוב שחל בערב שבת, שבת שנפסל העירוב, בערבי פסחים כשידיהם של היהודים ויהודיות מלאות עבודה ו«הגויים של שבת», השוערים, אינם מספיקים מרוב עבודה, או שהם שכורים וסרוחים כחזירים, ממלא קזימיר בעצמו גם תפקיד של «גוי של שבת». הבודניק קזימיר ידע מכל הנעשה בבתי היהודים, הכיר וידע כל ילד וילד בשמו, גדולים לא כל שכן. הוא ידע את החגים והמועדים, הלוח העברי, המנהגים של היהודים, ידע לברך ברכות הניהנין עד הברכה האחרונה בורא נפשות ועל המחיה וכולי. תנאים או חתונה, ברית או «ברית'צה» כי יארעו בגבולו של קזימיר הרי הוא בא לברך ברכת «מזל טוב», בברכו על הכוס את הברכה המתאימה «בורא פרי הגפן» או «שהכל» ועובר לעשייתן, אחר ברכת מוונות. ולא רק את הברכות גם את הקללות ידע קזימיר לקלל בדיוק כמו שמקללים היהודים והיהודיות ו«שלטים החיים». היו אפילו מרננים אחריו שהוא לוקח אחוזים או חלק מהגניבות אצל «גנבי הכיס» הידועים ומסתירם תחת כנפיו בשעת הצורך.

ערב פסח אחד חלה «הגוי של מכירת חמץ», דהיינו: שתה לשכרה עד דלא ידעי. הרבנים, הביד"צ, הדיי"צ מורי הוראה עם הראב"ד בראש, ישבו כולם בקלויז של הגר"א מוכנים לגמור את קנית החמץ ולמכרו לנכרי,

כמנהגם מן קדמת דנא. השמשים מכל קצוי העיר ופרבריה כבר הביאו את רשימותיהם של כל בני העיר. הקלויז של הגר"א מלא עד אפס מקום. התנועה רבה. את ההמולה והמהומה אין לשער. הבכורות מתרגשים בחפזון, מסיימים מסכת, שותים «לחיים» ומסתלקים לסבלותיהם. וכל הקהל הזה עושה רושם של יריד בירמולינץ או היריד בניז'ני נובגורוד ו«הקונטרקטין» שבקיוב. הזמן קצר, המלאכה מרובה, כל אחד שקוע בדיליה, עמוס עבודה עד הצואר. מלתא זוטרתא: ערב פסח! מכירת חמץ ושריפת חמץ, מצות שמורה, הכשרת כלים חדשים, בית־מרחץ, טבילה, ארבע כוסות, מרור, חרוסת, «שהחיינו» על בגד חדש, וכולי וכולי.

ופתאום כמו להכעיס, הגוי של מכירת חמץ איננו, ואין למי למכור! גוי אחר מן המוכן אין, וכל העיר בסכנה. לסתם נכרי שאינו יודע לדבר אידיש אי אפשר למכור את החמץ, מפני שמן המוצ"ים אין אף אחד השומע פולנית או רוסית אפילו שתי מלים. לפתע פתאום יצאה כמו בת קול מן השמים והכריזה:

— «קזימיר!»

איש לא ידע מי הוא בעל הרעיון המוצלח שקרא בשם קזימיר. השם קזימיר היה תלוי באויר, וכל אחד השתדל להוכיח באותות ובמופתים, שהוא היה הראשון אשר הציע את קזימיר.

שמשים אחדים יצאו דחופים ומבוהלים בלוית כנופיא

גדולה של קונדסים, אצים רצים להביא את קזימיר. וקזימיר ידע היטב, שהגוי של מכירת חמץ בעל «החזקה» מקבל בעד ה«אופרציה» הזאת חמשה זהובים. וכי מה יש כאן? לא טרחה ולא סכנה. שנים על שנים לטש קזימיר את עיניו לרשת את ה«חזקה» הזאת. כמה וכמה פעמים ניסה להכשיל את בעל ה«חזקה», להשקותו יי"ש בליל בעור חמץ – ולא עלה בידו. והנה השתא הצליח ובעל החזקה מתגולל שכור כלוט. כל הלילה, ליל של ערב פסח, שחק עמו בקלפים ולא חדל מלהלעיטו, עד שכרע–נפל כבול־עץ ויטמנהו בבודקה מתחת למטתו.

בבוקר השכם שלח קזימיר אחד משקציו, המדבר אידיש כילד יהודי, אל הקלויז של הגר"א. הגוי דקטן הזה התערב ביהודים ובשמעו, כי שואלים ודורשים לגוי– ואיננו, ויקרא בשם:

– קזימיר!

ואיש לא הרגיש מפי מי יצא הקול. כעבור חמשה רגעים בא קזימיר. המוצ"ים עומדים על רגליהם כעל גחלים, ממהרים ומזיעים, אצים לגמור את המכירה, לגמור חיש, חיש. אבל קזימיר שלנו אינו חושב כלל למהר.

– «תמיד אתם אצים» – הוא פונה אל מורי ההוראה – «לעולם אין לכם זמן, האם גם למות לא יהיה לכם פנאי?»

ומדי דברו הוציא מתחת לבית שחיו בקבוק מלא יי"ש בן 96 מעלה, ברך ברכת «שהכל», והערה את היי"ש

אל תוך גרונו בגרגור אחד עד הטפה האחרונה. אחרי כן התחיל מחרף ומגדף את הגוי «שלהם», «בעל החזקה שלהם», של «הרבינים», שהוא בור ועם הארץ, שכור וגנב ככל הגויים ובשום אופן שבעולם לא ידע כיצד מברכין על חזיר. ותוך כדי דבור הוציא מכיסו פרוסת חזיר, חתיכה הראויה להתכבד, ויברך בשם ומלכות:

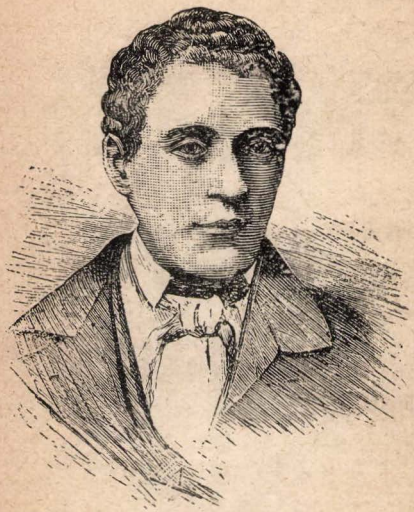
– אשר קדשנו במצוותיו וצונו על אכילת חזיר.

– «עכשיו תשלמו גם בעד הי"ש וגם בעד החזיר!» – אמר קזימיר להרבנים ובמקום חמשה זהובים תבע וקבל עשרה זהובים. וכטוב לבו ביין ובעשרת הזהובים, התפאר שהוא חוטר מזרע המלוכה, ממזר טהור וכשר. ולכן «החזקה» על מכירת חמץ שייכת לו לצמיתות.

המוצ"ים וכל הקהל כמעט התפקעו מצחוק. הד ברכת על אכילת חזיר עבר בכל העיר. כל שמונת ימי החג צחקו היהודים מסוף העיר ועד סופה.

קזימיר ידע את כל הקללות היהודיות, כאמור, שבין אדם לחברו, שבינו לבינה ושבין המוכרים והקונים. אלו הם הקונים הסובבים בין החנויות שלשה ימים ומוצצים את דם התמצית של המוכרים, לוחצים וסוחטים אותם עד הפרוטה האחרונה. זוג מכנסים כי ימכר – נשבע המוכר כמה וכמה שבועות וקונמות בחייו ובחיי אשתו ובניו, כמה חרמות, זלזולים, חרפות וגדופים, שמא יש עוד צל של פרנסה, ריח של ריוח השוה פרוטה.

מחירי הסחורות היו מנופחים, מבוצלים ומפולפלים.

המשורר מיכה יוסף לבנזון (מיכ"ל)

נולד ז' אדר תקפ"ח, נפטר כ"ז שבט תרי"ב (1828–1852)

בעד זוג מכנסים שמחירו ארבעה זהובים היו מבקשים כפול שמונה. מעיל ששויו 10 זהובים – הפקיעו את מחירו פי ארבעה וחמשה וגם פי עשרה. וכל כמה שהיו הקונים עומדים על המקח, היו המה המרומים תמיד. בין קמצנים ובין פזרנים, בין פקחים ובין ערומים–הכל יצאו מרומים.

הסחורות היו עשויות לכתחילה מפסולת החמרים, מיני הארג והבד מהזיבורית שאין למטה הימנה. העבודה, החתך, הגזרה, התפירה, ההילום נעשו באופן גרוע «טנדיט», דלים וקלים מגוחכים ובזויים. וכגורל התעשיה, כך מצב בעליה ועובדיה. הפועלים ובעלי המלאכה היו עמלים 16–17 שעה במעת לעת, הם ונשותיהם, בניהם ובנותיהם עד שנעשו לבעלי מום לכל ימי חייהם. בעלי התעשיה ובעלי המלאכה, הסוחרים והחנונים המנצלים, כביכול, היו עובדים יחד עם פועליהם ועם עובדיהם המנוצלים בבית המלאכה או בחנות. אמנם, מעוט מן המעוט מהם, זכו לקמץ סכומי כסף. «כסף קיבה» קורא לכסף זה, ובצדק. מפני שהם לא ידעו ולא רצו ליהנות בעולם הזה מכספם שצברו אחרי עמל של עשרות בשנים, בחינת עכברא דשכיב אדינרא. רובא דרובא של המנצלים הללו פשטו את הרגל פעמים אחדות בימי חלדם ומתו בלא עת, בלא שם, בתכריכי הקהל.

«בין גברא לגברא», ר"ל: בין קונה לקונה, היו הבחורים והבתולות, אלה «שלטים החיים», מתכנסים כנופיות־כנופיות באמצע הרחוב, משוחחים ומספרים, רבים

ונצים, על המאורעות והחדשות האחרונות שבאחרונות. רובם גרו בפרברים רחוקים כמו לוקישוק, שניפישוק, (רבא וזוטא) אנטוקול, זאריצ'יה, רוזילה (ירושלים זעירא) שקאפלירניה, קמיניס, שטיבלך, נובגורוד, זאקריטיס, רני־פוליה, פופלאביס, חלי־רע בית עולם וכו'.

כל המאורעות שאירעו במרוצת היום האחרון, בדו־תות, גוזמאות, דבות, רכילות, שקרים, נבול־פה, מהתלות, הלצות, חדודים, ועל כולם ענייני אירוסין ונשואין ודברים שבינו לבינה נמסרו במהירות הבזק על ידי «השלטים החיים», אלה «הכרוניקרים» ששמשו מערכות חיות לעתונים שבעל פה.

והחתונה החטופה והטרופה של מלכה הכלה, הד סטירות הלחי שקבל החתן מלך מאבי הכלה במקום נדוניה, — שני המאורעות האלה נתקבלו ע"י «השלטים החיים בחדוה רבה».

הפותח בשיחה היה קזימיר. וכה אמר קזימיר בשפת אידיש:

— «ממזרים וממזריות, שמעו שמוע: במהרה בימינו ממזר'ל חדש יולד אצל מלכה בת ליפא החייל הניקולייביי».

צחוק אדיר כרעם פרץ מפי הנאספים שהקיפוהו באמצע הרחוב.

«אין כל חדש תחת השמש» — ענו ואמרו קולות אחדים של בחורים ובתולות בבת אחת.

— «לברית מילה ודאי יזמינו אותנו בעגלא ובזמן קריב, אבל מפדיון הבן שניהם פטורים. היא מלכה והוא

ויזתא מלך טפש הרבינר הקדֵש, על פי דין הם פטורים, יען כי הבכור כבר יצא לאויר העולם ומצא מנוחה נכונה בבית הכבוד הצבורי המפורסם בחצר בית הכנסת על שתי קומותיו ומאת קניו».

– «תכשיט יקר המציאות מלך, טפש כויזתא ודלפון כאספתא. זו השכלה וזו שכרה!»

– «הרי להם שקוליס והרי לכם פרין!»

– «שישו ושמחו, רבינרים טמאים וקדֵשים! זוהי החכמה שלמדו אתכם בביהמ"ד לרבנים, צדיקים וחסידים כמלך הקדש יצאו מקרבכם. מי שפרע מאנשי דור המבול ומדור הפלגה הוא עתיד להפרע ממי ששולח את בניו ל־השקוליס ולבית־מדרש לרבנים. מוטב שיקריבו אותם קרבן למולך».

– «קץ כל בשר בא! הדור הזה יביא מבול לעולם. רבנים הם מגדלים שם. מלמדים חדשים הם מחנכים שם. תפתח הארץ את פיה ותבלע את ההשכלה בת השמים כקרח בשעתו, רבונו דעלמא כולה».

– «משומדים, מומרים, מסיונרים, מהרסים ומחריבים, מוסרים, כופרים, אפיקורסים, מאנסים, אוכלי חזיר».

– «תצא אש מן השמים ותשרף את בית החרשת לרבנים על מוריו ותלמידיו, על קרבו ועל־ פרשו, אנא, רבש"ע!»

– «אמן סלה! הלואי! כן יהי רצון!» – ענה כל הקהל בהתלהבות רבה.

— «הלואי שימותו כולם עד אחד הלילה הזה בדבר ובמגפה!»

— «יכנס חלי־רע בבטנם!»

— «יסתתמו להם הנקבים והחלולים!»

— «מות נבלים ימותו וקבורת חמור יקברו!»

— «מאה ועשרים קללות ואלף יללות תפולנה על ראש כל ברלינר וכל רבינר».

— «אלמים וחרשים, עורים ופסחים, מצורעים ומתולעים יצאו מביהמ"ד לרבנים».

— «מכות פרעה מלך מצרים, הקללות משתי התוכחות, כל הצרות והפגעים שהיו ושתהיינה עלי ועל בעלי ועל עוללי — תחולנה על ראשם!»

— «אל באפכם, אל בחמתכם, כל זמן שפעוטותיכם בעריסותיהם שמרו נא פיכם ולשונכם!» — נשמע פתאום קול אחת הבתולות עם חתימת זקן ועם יבלת שעירה כזית על לחיה השמאלית».

— «ארורה, טמאה! הביטו נא, חבריא, על יפת התואר הלזו! תאניה ואניה, פצע וחבורה בבטנך ומכה טריה על ראשך, בת סוררת, כגיהנם בוערת».

— «עד יום מותי לא אמחול לכן, חצופות שדופות, דגים באושים, ביצים מוזרות, טמאות, פרוצות!»

— «מותי הלילה ואל תמחלי, אבא מתוק!»

— «מות וצלמות, כף הקלע, גלגול מחילות, שבעה מדורי גיהנום עליכם ועל בניכם, אמן!»

– «קיתון של שופכין, גרף של רעי, טפה סרוחה, ממזר בן הנדה!»

– «כל מחלה, כל תקלה, כל קטטה, כל גזירה רעה וכל מיני פורעניות יהיו מנת חלקכם כל ימיכם!»

– «עפר לפיך, מרשעת בת מרשעת, יאכלו אותך הכנים, הפשפשים והפרעושים וישמידוך מתחת שמי ד'».

– «דגי רקק, צפרדעים, סרטנים, הושענות חבוטות, קדשות מסורבלות!»

– «מחר נלך כלנו אל הלויה שלך!»

– «בבקשה מכם, רבותי, היכן קוברים פרה אדומה כזו?»

– «גלוי וידוע לרבון העולמים ולכולי עלמא, כי היותרת הזאת גחה מבטן אמה בחדש השלישי, לצאת אביה ואמה מתחת לחופתם.»

– «תזכי לאריכות ימים בעולם האמת, אבינו שבשמים!»

התורנים וחובשי בית המדרש לפנים שהיו ביניהם התערבו למען השלום לשים קץ למריבות שאינן פוסקות. ויהי אך פתחו פיהם, מיד נכשלו בלשונם, ונגרפו עם הזרם ויצא עתק גם מפיהם:

– שיננא! נגר בן נגר! חומץ בן יין! חומץ בן חומץ! ריקא! עבדקן! זלדקן! בכור שטן! זבובי מות! יין שהחמיץ! שמן שהבאיש! זולל וסובא! סורר ומורה! שעיר לעזאזל! בן־פקועה! יוצא דופן! סנדל! סירכה! איל משולש! פר בן בקר! עגלה ערופה! לאפצ'ה! שלורה!

– שוטה־כפול־שמונה! גרגרן! ירבעם בן נבט! קורח! בלעם! עמלק! המן! טיטוס הרשע! חלבונה! אנדרוגינוס! טומטום! ספחת! קרחת! גבחת! קדחת! גדיאל בן סוסי! נגע צרעת! ויזתא! דלפון! אפוטורופס לעריות! בורא נפשות! כרכשתא מלאה גבינה! קישקה מיט צוריך!

וסוף דבר! ידים צפרנים בתוך השערות והזקנים, ידים בלחיים, בשנים ובעינים, בפאות ובפאות־נכריות, – עד שבא פקיד הרובע (האוקולודוצ'ני) והפריד בין הדבקים, בצפצוף.

החבילה נתפרדה. הסערה קמה לדממה.

ולא נחה ולא נתקררה דעתם עד שפקיד המשטרה ערך פרטי־כל, רשם את הנאשמים בהפרעת הסדר והמשטר. לקח מחצית השקל, קרע את הפרטי־כל לגזרים והלך לדרכו.

המחזות הללו נשנו לעתים קרובות. אלה היו ממש מחזות כעל הבמה: ממש קונצרטים וקרקוסים. כי תיאטראות לא ראו אנשי הרחובות האלה, והנה ערכו להם הצגות בעצמם: הם המשחקים והם הקהל. והחגיגות הללו שעשעו לא מעט את לבם המר על ידי צחוק והוללות שהפיגו את מרירות חייהם האפורים והתפלים מהעריסה עד הקבר.

פרק ששי

ובכן: ליפא הרבול היה קבלן ומספיק ניר לממשלה, כאמור. הוא היה קונה סחורה בסיטונות בחנויות הגדולות שבעיר. לוקח אחוזים (קומיסיון בל"ז) חסר ויתיר, קורטג' וגנבג'.

אחר חתונת בתו מלכה, קרא ליפא הרבול לחתנו להיות לו לעזר בעסקיו. וראו זה פלא: ויזתא מלך טפש, הבטלן, המלמד, תלמיד אחרון שבאחרונים בישיבה, נעשה פתאום חכם מחוכם, הרשלן והמפגר נעשה לחרוץ ולאיש מצליח בכל אשר יפנה. חותנו ליפא הרבול מרוצה ממנו, מתמוגג מנחת מהמצאותיו וחדושיו ומלשונו הלטושה. הפקידים הצבאיים, הלבלרים, הקפטינרמוסים וראשי הגונדות מלקקים את האצבעות ממנו – מזה הסוחר הצעיר. עם «הזקן» (את ליפא התחילו מכנים בשם זקן) אין איש רוצה לשאת וליתן.

– «מחל, ושלח לנו את התגר הצעיר!» – היו אומרים לליפא הרבול.

לא ארכו הימים ומלך נהיה לשותף. במשך זמן קצר הרויח למעלה משלש מאות רובל לעצמו על ידי מרצו, אמצאותיו ותחבולותיו למשוך אנשים ולקנות לבבות. כעבור שנתים עלה מלך במדרגה חשובה ויהי מאיש־הביניים לסוחר עומד ברשות עצמו. הוא שכר חנות גדולה ברחוב האשכנזים מרכז המסחר והמעשה בטבור העיר.

ליפא חותנו פקפק, אשתו מלכה וחותנתו ציפא הזהירו פן חס וחלילה יניח את מעותיו על קרן הצבי. אך מלך לא נתבהל:

— «כבוד מסחר סכן, מי שאינו מסכן כלום אין לו כלום».

— «מה יעשה אדם ויתעשר? — ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה».

מלך הוציא את כל כספו, חותנו הוסיף לו מאה רובל מכיסו והוא פתח את חנותו — חנות של ניר וכל צרכי כתיבה, והתחיל סוחר לבדו. חותנו היה קונו הראשון. ומיום אל יום נתוספו לקוחותיו מאנשי העיר, אורחים, יהודים, נוצרים, מכירים, קונים באקראי, קונים על ידי סרסורים, בעלי מלונות, פקטורים, לקוחות על ידי המלצות, לקוחות החייבים כסף בחנויות אחרות, קופצים הזקוקים להקפות וכבר נמלאה סאתם בכל החנויות שבעיר ואדוניהן סגרו רחמיהם עליהם. מלך אינו מסרב ונותן אפילו הקפות*) בלתי בטוחות למדי. אבל במדה ובחשבון. הוא

*) שלשה סוגים דורשי הקפות יש בעולם, ואלה הם: קונה הכל, זוכר חסדי אבות ומביא גואל.

קונה הכל כיצד? — מי שקונה ולוקח כל מה שנותנים לו, כל מה שנמצא בחנות, לרבות זבורית ופסלת, העיקר שנותנים בל"ם (בלי מעות) ובלי ד"ם (דמים מזומנים).

זוכר חסדי אבות כיצד? — מי שבא לדרוש הקפה בזכות יחוס אבות, כלומר: אבותיו ואבי אבותיו היו סוחרים נודעים לשם ולתהלה ולא נגעו בהון זרים כל ימי חייהם וקנו הכל בהקפה.

מביא גואל מהו? — הבא לדרוש הקפה ובידו שטר פרוע שפרע וגאל בזמנו.

לוקח מחיר «נפוח» באופן כזה שהריוח יעלה על החוב פי שנים, והרי כספו מובטח לו. ועל כולם – לקוחותיו הממשלתיים והצבאיים. הללו מגדלים את פדיונותיו על אחת שבע. ומלך הולך ומעשיר – מאסף ממון כחול הים.

וכך גדל מלך ויהי לאחד הסטונים הסוחרים המפורסמים. התחילו קונים אצלו חנונים מאנשי המקום, מהעירות הקטנות, בעלי עגלות הבאים בכל שבוע ובידיהם רשימות לכל העירה. מלך משלם בעין יפה דמי סרסרות (קומיסיון, קורטג', פרוביזיון, אחוזים, בנוסים, פרסים), נותן מתנות, «קוויטלך» (היינו פרס הניתן פעם בשנה בערב פסח בין לארבע כוסות ללקוחות ומתווכים שהוציאו את שנתם).

והנה גם שלט גדול תלוי לו על פתח חנותו ועל השלט באותיות מוזהבות מאירות עינים–שמו המפורש:

«מלך פרעוש סיטון».

את הסחורות שמקורן בחוץ לארץ קנה בחוץ לארץ. סוכנים וסוחרים גרמניים הספיקו לו סחורה כאות נפשו ונתנו לו קרדיטים בלתי מוגבלים. מלך אינו מסתפק בסוכן אחד או בסוחר אחד קבוע אלא בשנים שלשה ויותר כדי לגרות את יצרם. (יודע מלך כי סגולה בדוקה ומנוסה היא להזיל את המחירים).

בראשיתו של מלך פרעוש–אשתו מלכה ונער אחד קטון עוזרים לו. והנה כעבור שנתיים עבדו אצלו עשרה

אנשים, – חמשה עוזרים בשכר וחמשה נערים מתלמדים שלא על מנת לקבל פרס. זמן העבודה הוא 16–17 שעה במעת לעת. פותחים את החנות בבוקר השכם ונועלים בחצות בלילה. מלך–מנהל כל העסק. אשתו מלכה–מנהלת את הפנקסים (היא הגזברית והשומרת על הכספתא). מלך ואשתו אוכלים את ארוחתם בבית המסחר כמו משרתיהם ועוזריהם. אלא שהאדונים אוכלים בפרהסיה לחם חצי לבן, הנקרא «האלבזיידענע», בשר, שותים יי"ש ומקנחים את סעודתם במיני תרגימא. והמשרתים והפקידים עם כל הנערים אוכלים את סעודתם בצנעה פת קיבר או ככר לחם שחור קנוי אצל חיילים וחצי דג מלוח. «ארוחת הצהרים» אוכלים המשרתים בבית מרתפם בשובם מעבודתם כחצות הלילה. משכורתם פעוטה ודלה. הנערים המתלמדים שלעמלק'פ עובדים סטג' חמש שנים חנם־אין־כסף על מנת ללמוד תורת המסחר.

קפדן גדול כלפי עובדיו היה מלך, מתעלל ומתעמר בהם. פלוני אחר רגע, הפסיק עבודתו לזמן קט, – הרי הוא מקבל נזיפה חמורה בפעם הראשונה, אזהרות והתראות בשניה. ובשלישית – גרוש מבית המסחר. ולית דין ולית דיין.

ליפא הרבול היה עוזר לפעמים למלך בענינים שונים וביחוד היה משמיע קול נגיד ומצוה ודורש «משמעת צבאית» מהעובדים של מלך. רגע מנוחה לא נתן להם.

קומקום גדול של פח נוצץ שמחירו עשרה גרושים היה

נמצא בבית המסחר, מתנה ממלך לעובדיו־עבדיו. מהקומקום הזה היו הפקידים והמשרתים שותים בחבורה מים רותחים מהולים בציקוריה או בתה משומש וצבוע שכבר מלא את תפקידו בבתי הגבירים והנגידים. את התה הזה, שכבר נחלט ונסחט כל צרכו ושטעם התמצית ניטל ממנו, היו מיבשים ומוכרים בפרוטות נחשת או נותנים במתנה להשפחות, והן היו חוזרות ומוכרות או נותנות אותו בתורת מתנה או נדבה לתגרנים מיוחדים המומחים «להחזיר נשמות לפגרים מתים». בעלי אסופות מקצועיים מחזירים על הפתחים קונים או מקבלים, מאספים את התה המשומש, לח או יבש, נותנים בו סם חיים מיוחד ו«צבע סודי» הידועים רק ליודעי ח"ן: כיצד מעמידים בו, במי־שהיה־תה, את הצבע כבראשונה ואת הטעם כבתחילה, כביכול. וכינוי נאה נתנו לו: «בר־מינן־תה» או «תה־של־תחית־המתים». לשם קמוצים היו נוהגים לשתות במקום תה עץ־לקריץ, לקריץ־פליצל או קסיא פיסטולא שהיו זולים הרבה יותר אפילו מ«תה־של־תחית־המתים».

כך עבדו וחיו משרתיו ואנשיו של מלך תחת ידו הקשה של אדונם שהיה מביט אחריהם כל היום, הוא ואשתו וחותנו ליפא, שמא חס ושלום ישימו בכליהם מאומה, כי על כן היו מוחזקים גנבים בעיני מלך. וכך היה אומר מלך:

— «אין אנשים ישרים בעולם, הכל גנבים!»

כשוב משרתיו ונעריו של מלך הביתה כחצות הלילה, היו אוכלים «ארוחת הצהרים» כשהם נאנחים מן

העבודה הקשה ונרדמים על יד הקערה.

גם הנשים או האמהות של העובדים המסכנים הללו היו עסוקות מהבוקר עד הערב. הן סובבו בחוצות העיר בחצרות ובשוקים, נושאות ונותנות, סוחרות ומוכרות – מי בסליה ומי בקדרותיה, מי בשקיה ומי בצרורותיה, קוראות ומחריזות בגרון נחר ובקול של תחנונים ורחמים על סחורותיהן וסמרטוטיהן, היינו:

לביבות, רצ'ישניק, פול, עדשים, קטניות, כעכים, עוגות מצות מבוצלות, זרועות כמון, שום וקנמון וכדומה, מעשי ידיהן להתפאר. בגדים ישנים, ערדלים קרועים, נעלים מטולאות וכל מיני בלואי סחבות שבעולם.

מהתגרניות הללו יש גם היושבות על דוכנן, בקרן זוית, בפנה נדחת, אכולות חורב בקיץ וקפואות צנה בחורף. יש מהן המחזירות על הפתחים ועל המטבחיים ומספיקות ביצים טריות ותרנגלות שמנות או ברבורים מפוטמים לגבירות והנגידות שבעיר.

וכך היו עוזרות כנגד בעליהן שמשכורתם הדלה אינה מספיקה לפרנסת הבית.

– ואת «ארוחת הצהרים» מי מבשל – אם הבעל והאשה שניהם עסוקים כל היום מחוץ לבית?

– המלאך הממונה על הטשולנדים!

– כיצד? בשעה מאוחרת בלילה כשוב עקרת הבית מסבלותיה היא נכנסת להמקולין (הידועים בווילנא בשם: «אטליזין של פירורין»). שם יש להשיג מכל טוב, כל מה

שיש בבהמה, מכל רמ"ח איבריה ושס"ה גידיה, מהראש עד הזנב, – חוץ מבשר. לממכר בשר קיימים אטליזין מיוחדים «ברחוב האטליזין». היא, עקרת הבית, קונה שם קנה או וושט, ריאה וכבד, המסס ובית הכוסות, טחול, כחל, איצטומכא, חלחולת או כרכשתא (בשביל החתול) – מכל אשר תאוה נפשה. בבית מרתפה היא מטהרת ומנקרת, מדיחה, וממליחה, ומתקינה את פירוריה עם כל התשמישין: גריסין, שום, בצל, פלפל וכדומה. בבוקר השכם היא מבשלת קודם כל את קדירת פוליה או פרור קטניותיה הדרושים לה לסחרה. אח"כ היא מכניסה לתוך התנור המוסק את סיר הבשר. דהיינו: פירוריה המוכנים מאתמול עם התבשילין בשביל ארוחת הצהרים. טחים את התנור בטיט כמו שנוהגים עם הטשולנדים. וכך נשמרת הארוחה כל היום ומקצת הלילה בתנור, מתבשלת ומצטמקת יפה יפה תחת השגחת המלאך המפקח על הטשולנדין־של־שבת.

לאחר חצות לילה, כתום יום של עבודת פרך, מתכנסים כל יושבי המרתפים לסעוד את לבם. עוד «הבשר» בין שניהם והכף בידיהם הם נרדמים תחתיהם, בד־בשמיעם נחירות איומות כאילו שבו מחפירות הגנדה בשדה קרב.

פרק שביעי

מלך פרעוש ומלכה אשתו שמנו ויעשו פימה עלי כסל. שמו של מלך הולך ומתפרסם בעיר ומחוץ לעיר.

בכל יום 20 בחודש נפרעת הממשלה ומסלקת את חשבונותיה. יום זה הוא ממש יום הדין למלך. מלך וליפא חלקו ביניהם את התפקידים. ליפא מסדר את החשבונות עם הקפטינרמוסים (מחסנאים), הכתבים, הלבלרים, ראשי חצאי־הגונדות והחיילים הפשוטים—בדבר הלקיחות והנתינות, מדת הגניבות, הסדר ואופן השוחד. ומלך משתווה עם ה«ראשים»: ראש הגונדה, ראש הבטליון, ראש הדיביזיה, בריגדה, קורפוס, ראשי המטות, ראשי המשק וכו'... וסתם אופיצרים הוללים, סובאים וזוללים, שיש להם נגיעת יד כל שהיא אל משק הצבא והמשכורת אינה מספיקה להם מחמת שכרותם ומשחק הקלפים.

ביום דין זה בא כל אחד על שכרו, מקבל את מנת חלקו ע"י ליפא, מידי מלך כיד המלך, בעד העבר וגם קבלות להבא בתורת דמי קדימה. כי בהסכמתם ובידיעתם של עבדי המלך, ילדי הקיסר הנאמנים המושבעים ועומדים לעבוד את מלכם באמת ובאמונה, היו רושמים בחשבון 100 ריס נייר במקום 60, כותבים בחשבון 100 תריסר עפרונות במקום 50,—והוא הדין עם כל הסחורות הקנויות ממחסני מלך ע"י הלקוחות הצבאיים או האזרחיים הממשלתיים. ואחרי שכבר הוכנסו הסחורות לתוך המחסן

הצבאי ונרשמו כחוק, חוזר חלק הגון מהם אל מחסני מלך דרך הדלת השחורה, כבעלי תשובה ממש, מבוישים. ע"פ הסכם למפרע ותנאי קודם למעשה – «חציו לי וחציו לך»: מחצית הכסף למלך תמורת הסחורה הגנובה ומחצית להם, להגנבים הנכבדים לדורותיהם, השומרים על ראש המלך ומגינים על המולדת.

הרבה מיני סחורות קנה מלך פרעוש בחוץ לארץ. בעד תוצרת חוץ משלמים מכס הגבול בוואליוטה של זהב, ר"ל רובל וחצי בשטרות המדינה בעד רובל אחד זהב, ע"פ ספר חוקים מיוחד למכס הגבול. למטרה זו יושבים בערי הספר, ע"י בית המכס, סוכנים מומחים ומנוסים, אקספדיטורים וטרנזיטורים בעלי מקצוע ובעלי מוחות מלוטשים שאין שום בריה יכולה לעמוד בפניהם.

דיני מכס הגבול ברוסיה מסובכים הם ומעורפלים מחמת הפוליטיקה המחוכמת של חכמי רוסיה. מלחמת הממלכות למעט באימפורט ולהרבות באכספורט דורשת זהירות ובינה מדינית לשמור על שווי המשקל הפוליטי, כי מלחמת־שלום זו עלולה לגרום בנקל גם מלחמת־דמים. ידה של רוסיה, שפגרה תמיד במסחר ותעשיה, כמו בהת־קדמותה בהשכלה ותרבות, היתה על התחתונה. ההגנה על תוצרת הארץ היתה קלושה למדי. כתוצאות מהמצב הזה היו מתקבלים בבתי המכס שעל הגבולים חוקים נוספים, הלכות מעורפלות, צירקולרים מסופקים, דינים נוספים, שנויים, מלואים תמידים כסדרם. לעתים קרובות היו מנהלי

בית המכס מתקשים בשאלות ותשובות בדבר נכוי מהמכס ונהגו להחמיר. למשל: מחט של מכונת סריגה אם אתה קורא לו בשם חלק ממכונה, הרי תעריף המכס שלו הוא 60 קופיקה הפוד, ואם אתה קוראהו בשם מחט־סריגה, הרי שער המכס שלו הוא 24 רובל בעד פוד.

סוחרים רגילים המקבלים סחורות מחו"ל והגרים הרחק מהגבול לא מצאו את ידיהם ואת רגליהם בעניני מכס הגבול. ולשם כך ברא אלהים אקספידיטורים.

כדי להבין מהותם של הבריות הללו אספר מלתא דבדיחותא.

איש היה בעיר אחת והוא חסיד ועקר. כנהוג, היה נוסע אל הרבי שלו שנה בשנה להתפלל שיהוב ליה בני. הרבי ענה לו פעם ופעם: אמנם, יכול הוא לפעול שיוליד בן אחד, אלא הבן שיולד יהיה גנב. חשב חשב החסיד, נסע הביתה, נמלך באשתו, ושניהם גמרו אומר:

— בן גנב? לא ולא! מוטב שנמות ערירים משנגדל גנב בבית.

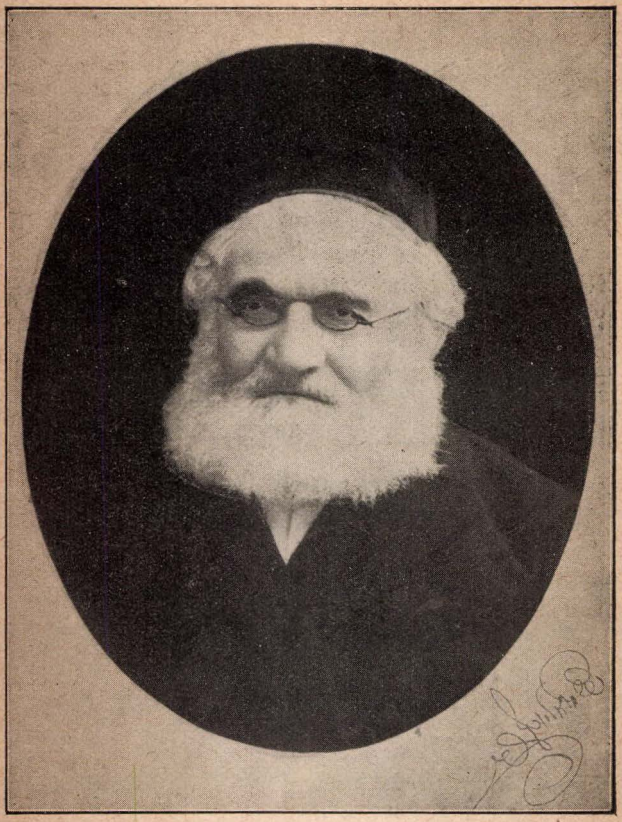
השנה הבאה שוב נסע החסיד אל הרבי. הגדיל את הפדיון פי שלושה, פצר בו מאד, בכה ויתחנן לפני הרבי:

— «הבה לי בן ישר!»

עשה הרבי תפלה ואמר להחסיד:

— בן יולד לך, גנב לא יהיה הבן, הוא יהיה גזלן.

שב החסיד הביתה, ספר לאשתו גזרת הרבי, התיעצו ביניהם, ולבסוף אמרה אשתו:

רש"י פין (1818 – 1890)

– «טוב מותי בלי «קדיש», כי איני רוצה בבן גזלן».

לשנה השלישית נסעה אשת החסיד בעצמה אל הרבי, הגדילה את פדיונה ח"י פעמים ח"י, בכתה בדמעות שליש והתחננה לפני הרבי שיתפלל בעדה שתלד בן כשר.

– «הפעם שמע ד' בקולך, – אמר הרבי, – תלדי בן זכר והוא יהיה אקספידיטור».

שמחה אשת החסיד בשמעה את הבשורה הזאת, חזרה הביתה וספרה לבעלה:

«בן כשר יולד לנו, לא גנב ולא גזלן, אלא אקספידיטור יהיה».

אמר לה: «היודעת את מה זה אקספידיטור?» אמרה לו: «לא, איני יודעת». אמר לה: «אקספדיטור הרי זה גם גנב וגם גזלן יחד!»

הרבה דרכים לאקספדיטורים: הם משחדים את פקידי המכס, משנים את התעריפים, מפחיתים את המשקל, מקטינים את המדה, ממעטים את המנין ופושטים את העור מהסוחרים בעלי הסחורות.

היה עוד סוג של אקספדיטורים הנקראים בשם טרנספורטיסטים, קרי: קונטראבנדיסטים. האדונים הללו אינם יודעים שום חוק ושום פלפול, כלומר: למעשה. ולהלכה הרי הם בקיאים מאד בכל ספרי החוקים והמשפטים של ה«מגן ארץ» הרוסי, המגן על מכס הגבול. לבד זאת היו שבילי הגיאוגרפיה שעל יד קו הספר, בין מול הים ובין נוכח

היבשה, נהירים להם ככף ידם ממש. כל יער וכל נד"ר, כל עמק וכל הר, כל נתיב וכל שביל, כל אגם, נחל, בצה עם כל הארחות העקלקלות הסמוכות להגבול. וביחוד היטיבו לדעת כל מאורה וכל חור, כל נקרות צור ומחלות עפר, הנעלמים מעיני חייל הספר העומד על המשמר יומם ולילה. אמנם, קשה היה לשחד איש צבא שעל יד הספר, מפני שהממשלה בעצמה נותנת פרס של מחצה על מחצה מקונטראבנדה לכל מי שיתפוס עבריין במקום העבירה. אולם «אין נמנע ברוסיה», אומר פתגם רוסי עתיק יומין. החייל הנמוך שעל הספר העומד על המשמר בלילות חשך ואפלה, גשם וברד, תחת כפת השמים בקור בן שלשים מעלה עם רובה ביד בתקוה שמא יצליח לתפוס «קונטרא־בנדצ'יק» ויקבל את הפרס המבוקש: הרי אם הצליח פעם לתפוס קונטראבנדה, האופיצר שלו מקבל את הפרס ולא הוא. ולכן כדאי היה להחייל לקחת שוחד מהקונטראבנ־דיסטים, יותר מאשר לתפוס עבריין.

בלילות החשכים והאפלים שלפני המולד ואחר המולד היו מבריחים את הגבול ומעבירים עשרות ומאות עגלות טעונות תה, מנופקטורה ועוד סחורות ששעור המכס שלהן גבוה. הרבה פעמים נוקשו האקספדיטורים ונתפסו ביד: עמדו לפני כסא משפט, שלמו קנסות גבוהים, שולחו לסיביר, עבדו בגדוד האסירים; לבסוף יצא חוק האוסר ליהודים לגור באזור של 50 פרסא עד קו הגבול, לכל אורך הגבול. קו לקו, צו לצו, אך המצב לא הוטב. נוסף כרך חדש

להקודקס הרוסי ע"ד 50 פרסא ותחום מושב חדש שנשלחו מחוצה לו. שאלת הפרנסה היא שאלה שגברה על כל הסייגים והחומרות שחקקה ממשלת רוסיה כלפי היהודים.

כשהיה מלך פרעוש מקבל סחורה מחו"ל, היה מוסרן לנכותן ממכס הגבול לשני אקספדיטורים, בסירוגין, באיפן שלא ידעו איש מרעהו מאומה. כשהיה ה' פרעוש מקבל בפעם השניה את החשבון מהאקספדיטור השני שלו, ראה שהחשבון של הראשון עולה פי שנים והסחורה אותה הסחורה הן במין, והן במדה ומנין.

החשד היה ברור: גניבה. בפעם השלישית שנס מלך את מתניו, נסע בעצמו אל הגבולות ויראה שגם האכספידיטור השני רמהו (על פי מלשינותו של האקספידיטור שלישי).

— «בשגם גם הוא בשר ודם!»

הכיר מלך את המנהל הראשי של בית המכס, גם את שאר הפקידים העובדים בערכאות, כרת עמהם ברית מלח: אכל אתם על שולחן אחד מפתבגם, שתה מיינם, יין נסך, בבית מרזח אחד, אכל שחוטי חוץ ובשר «קויץ» (חזיר). וכך קשר עמהם קשר של קיימא, ועד מהרה נעשה מלך לבקי גדול בהלכות «כיצד מבריחין». הפקידים נעשו לו ידידים. במקום שנהגו להחמיר לגבי אחרים, הרי לגבי מלך פסקו לקולא. מלך «הכה בכפתור גדול ורעשו אמות הספים». הוא שחד את המנהל הראשי ב«מחצה על מחצה», והלה היה מחליף את התעריפים ומשנה את הסעיפים. מלך

שחד גם את יתר הפקידים הגדולים עם הקטנים וכל פעם שהיה צריך לקבל סחורה מחו"ל נסע וסדר בעצמו את הענין.

הריוח ממכס הגבול הוא נתח שמן הראוי להתכבד. ריוח טרם שתגיע הסחורה, עובר לעשייתן.

וכל זה בזכות חכמתו של מלך!

ובהיותו קרוב לעתים תכופות אל מקומות הגבול, ניסה מלך לעבור מעבר לגבול. וכך בא מלך לחוץ לארץ, עולם חדש נפתח לפניו כאלו נולד מחדש!

וילך מלך לבקר אצל הפירמות ובעלי ביהח"ר שהיה קונה אצלם. הם קבלוהו בסבר פנים יפות, כרתו עמו אמנות וחוזים, והוא קבל מהם סוכנות ומונופולים. בתור בא כוח יחידי, השיג הנחות על המחירים הקבועים, הטבות. רבטים, פצויים בעד טענות ומענות, פרסים, בנוסים, תשורות, מתנות בעד דייקנותו בתשלומין, פרעון חשבונות פתוחים, פדיון שטרות, ו«נאכנאמה» בזמנם. הגדילו לו את הקרדיטים, פתחו לו אקרדיטיבים, משכו לו אבנסים; התיצבו לפניו פבריקנטים חדשים, סוכנים, מתווכים, ספסרים וסרסורים.

הכניסו את מלך פרעוש בספר הלבן (בנגוד לספר השחור ששם מכניסים כל פושט רגל ומפרסמים את שמו לגנאי), הוא ספר המלצות (ריפירנצים) המגיד לכל סוחרי תבל וסוכני ארץ את ישרם וצדקתם של הסוחרים שזכו לכך.

הספר הלבן הזה הוא בין־לאומי, ובו אתה מוצא בשכר פעוט סקירה נכונה וברורה על מצב אנשי המסחר והמעשה שעל פני כל כדור הארץ. תולדות בית המסחר, דברי ימי מיסדו, התפתחות העסק, גודל מחזורו, כשרונות מנהלו, מעופו, אורח חייו, תכונות הקמוץ והצמצום של מיסדו או מנהלו, צדקת פזרונו, מדת מוסריותו, רמת השכלתו, פקחותו, ועל כולם: כמה הוא יפה בכסף ובשוה כסף.

כשוב מלך מחו"ל הביא עמו המון מיני סחורות חדשות, עין לא ראתם. דברי זוטות בזיל הזול שעלו לו בפניגים, ומכר בזהובים וברובלים. מכשירי־כתיבה שאין בהם ולא כלום זולת חדושם, חתיכת נחושת מקרינה, פסת ברזל מזהירה, פח מבריק או קפיץ נוצץ קטנטן, שמחירו בגרמניה פרוטה — מלך מוכרם במחירים נפוחים ומפולפלים כעולה על רוחו. והכל רצים־אצים אחריו וחוטפים מידו הכל־בכל, את החדושים הללו, הני פלאי־פלאים, המדומים והמסמאים עינים, חוטפים ממש כמו את השיריים מעל שולחנו של רבי והכל מקלסין אותו:

— אין כמוך, מלך, ואין כמעשיך...

פרק שמיני

מוניטין יצאו לו, למלך, בכל העיר והמחוזות. קוניו נתרבו מיום אל יום וירבו ויעצמו מאד. סוחרים ותיקים, בתי מסחר הקיימים מדורות לא יכלו להתחרות עם מלך ויאנחו חרש. אחדים מהם נפלו בנופלים ופשטו את הרגל בגלוי, אחרים קראו שמיטה בחשאי וסדרו את חובותיהם כמו שנוהגין עם ממון המוטל בספק. היו משמטים ששלמו רק 30 אחוז וגם 20 אחוז בלחש. אחרים עשו סיום הגדול לעסקיהם וסגרו את החנות על מסגר.

והסוחרים שנשארו, יתר הפליטה, הוסיפו להתחרות עם מלך, שמרו את צעדיו, רגלו את עקבותיו למען דעת שמץ מסודותיו. מתחריו חרקו שן על שהוא בונה את אשרו ועשרו על קבריהם של סוחרים אחרים. ומאליו מובן שיריביו לא טמנו את ידם בצלחת, לא חדלו לרנן אחריו:

— «העבד כי ימלוך!»

— «ויזתא מלך טפש!»

— «הרבינר הבור דאוריתא!»

— «המאנס! הקדש! הגרגרן!»

וידברו באשתו בת החייל הניקולייבי שאכלה ומחתה פיה, על אודות הממזר'ל שלה שנולד בחודש הששי לצאתה מחופתה, שהורתו ולידתו כלידתו של בן פנדירא, מתחריו, מתקנאיו, יריביו ושונאיו בנפש של מלך

הלכו רכיל, אכלו בי קורצא. ומלך הולך לבטח דרכו, מרבה סחורה, מרבה פקידים, מרבה לקוחות. הוא מוסיף לקבל נערים־מתלמדים בחנם, ופקידים משרתים בחצי מחיר. בעלי החנויות שפשטו את הרגל — ובעלי הליק־וידציה פטרו פקידים הרבה שנשארו בלי משען ומשענה. מלך בחר מהם את העובדים הטובים ביותר בחצי משכרת, אגב אורחא הוריד גם את משכורתם של עובדיו הקודמים, ומי שנסה לסרב — פוטר, ואין פוצה פה ומצפצף.

היו בין אנשיו־פקידיו של מלך בני תורה, אנשים הגונים מטופלים בטפלי, יהודים ששיבה זרקה בהם, — מלך אינו שם פדות בין זקן לנער בין תלמיד חכם ובור ועם הארץ. הוא מדבר לכל בגמר: «קה», בשם «אתה»:

— «משה־קה, חיים־קה, מוטקה, —

מתיחס לכל עובדיו בגסות וקורא להם בשמות של גנאי משונים:

— גולם־לא־יצלח! בעל־מום! שלים־מזל! שור, סוס, פרד, עור־שוטה, אויל, כסיל, פיפרנוטר ממולח, בר־מינן־צולע, אוכלי־לחם־חנם, הולכי־בטל! מחרף ומקלל בקללות נמרצות לקוחות מאוצר הקללות הווילנאי משופרא דשופרא. גם אשתו מלכה וליפא חותנו עוזרים כנגדו, כולם נוסדו יחד לתקוף את האנשים העמלים האומללים לדכאם ולגרשם על חטא קל שבקלים, כמו שמגרשים חתול או כלב.

— «ר' מלך, פאני מלך, ד' עמך, היש אלהים

בלבבך?!» – ניסה לטעון אחד המגורשים, מחוסר לחם.

– «אכן, אין ה' בלבי, אמנם כן, שלוח תשלח אלי את השמש של בית הדין, את המלאך פצפציאל!»

בנערים הקטנים המשתלמים בידיעות המסחר מתעלל מלך ומעבידם בפרך, מעמיס עליהם עבודות של סבלים וכתָפים, עבודות־בית במקום משרתים ושפחות. הם חוטבים עצים, שואבים מים, מכבדים את הרצפות, מטאטאים את החצר, משפשפים את הדלתות והחלונות, שוטפים כלים, מכבסים לבנים, רצים אחורי הגברת והסל בידי, משמשים את המשרתים הקשישים, מנקים את בית הכבוד, ממש כנחטפים לצבא או כאכרים הנמכרים לצמיתות לבעלי אחוזות רוסים או פולנים. על כל פשע קל שבקלים, על איחור בן־רגע, על שיחה כלשהי מכה מלך את הילדים המתלמדים באגרוף ובכל הבא בידו ושופך כל חמתו על ראש הנערים האומללים.

כך לָמדו לָפנים, בעבר הקרוב, תורת המסחר בישראל.

בעלי המלאכה והאומנים, שהיו בעצמם בעלי־מומין במקצועם, כי הרוב מהם לא ידע את אומנותו על בוריה. (על כן קראו להם בשם כללי: קלקלנים – («פארטאצ'עס»).

הם היו נוהגים לקבל תלמידים ל«עונה» (סטג') של חמש או שבע שנים על מנת ללמדם איזה מקצוע.

היו ביניהם שבקיץ עשו מלאכה אחת ובחורף התעסקו בעבודה אחרת. וכן באביב ובסתו, הכל לפי הזמן.

הנער הלומד חכמת המסחר בחנות לא היה מקבל כלום בעד שרותו ולא היה משלם מאומה בעד למודיו. מה שאין כן אצל בעלי מלאכה. כל אב שהיו לו בניס הדיוטות שלא הצליחו בלמודיהם בחדר או בישיבה, והאבות נואשו מהם לראותם ברבות הימים יושבים על כס הרבנות, או סתם למדנים בני תורה, מלמדי דרדקי לכל הפחות, פרוש או שמש בבית כנסת, היה אנוס ללמדם מלאכה. ולשם כך היה אלוץ לשלם לבעל המלאכה מראש שכר למוד בעד עונה של חמש או שבע שנים משלשים עד חמשים רובל. באופן אחר לא קבלו תלמידים, מפני שהתלמידים היו ניזונים וגרים בבית אדוניהם. השם «בעל מלאכה» היה פסול במשפחה. להתחתן בבעל מלאכה, כמו בחייל שעבד בצבא, היה נחשב לבזיון גדול. הם היו משתדכים ביניהם לבין עצמם. יהודי למדן, חנוני, אפילו משרת בחנות מאנו להשתדך עמהם.

בני י"ג היו הנערים בהתקבלם אצל בעל מלאכה. עד בר־מצוה למדו בחדר או בישיבה.

בעלי המלאכה היו רובם ככולם עניים מרודים ולא הרויחו מימיהם די מחיתם לפרנס את בני־ביתם. ולכן הלכו נשותיהם לשחר לטרף בחוץ, כדי לסייע לבעליהן. את ילדיהן ועולליהן השאירו בבית בלי השגחה כל היום. הנערים, תלמידי בעליהן היו ממלאים את מקום האם ועקרת הבית. הם היו אנוסים על פי הדבור לעשות כל עבודות הבית ולטפל בילדים, חוץ מלמוד המלאכה.

מכל ברכות השמים ממעל והארץ מתחת נתקיימה בהם, בבעלי המלאכה, ברכה אחת: «וידגו לרוב בקרב הארץ».

הבעל נשאר עם הטף אשר ברגליו ועם תלמידיו. הם כבסו חיתולים, רחצו, נקו, כבדו את הרצפה, יישנו את הילדים, בקלפם תפוחי אדמה, רפאו את פצעיהם, פלו את כליהם; רוב הילדים היו מוכי שחין וכל מיני מחלות מדבקות, והנערים המתלמדים היו מנוגעים ומתולעים והיו ממלאים מקום חובשים ואחיות רחמניות.

גם מכות ומהלומות היו השוליות סופגים, לא רק מבעליהם, אלא גם מהפועלים הקשישים, שכבר גמרו את הסטג'. הפועלים הבוגרים פלטו עכשיו את המכות שקלטו בעת חנוכם בהיותם שוליות כמוהם. כשהיו השוליות מישנים את התינוקות היו שרים באזניהם שירים באידיש וגם בעברית.

הנה שיר אחד לדוגמא שהושר בעברית, עם תוים.

שִׁיר עֶרֶשׁ*)

א.

כִּי יֶלֶד יֻלַּד לָנוּ,
בֵּן נִתַּן לָנוּ,
וְהוּא יִהְיֶה לְמִשְׁיבַת נַפְשֵׁנוּ,

*) הנגינה מלעיל

וְעָלָיו נַשְׁלִיךְ אֶת יְהָבֵנוּ׃
וְנִזְכֶּה לְלַמְּדוֹ אֶת כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ
אַי׳ לוּ־לוּ לוּ־לוּ לוּ־לוּ׃
וְנִזְכֶּה לְלַמְּדוֹ… וגו׳

ב׃

מַה יָּפֶה מְאוֹר עֵינֶיךָ׃
כְּשׁוֹשַׁנָּה תִּפְרַח הַדְּרַת פָּנֶיךָ׃
תִּפְרַח כַּשּׁוֹשַׁנָּה
וְתִחְיֶה עַד מֵאָה שָׁנָה׃
וּלְעוֹלָם לֹא תֵרֶאֶה מְהוּמָה וַהֲמוּלָה
אוֹי לוּ־לוּ לוּ־לוּ לוּ־לוּ׃
וּלְעוֹלָם לֹא תֵרֶאֶה… וגו׳

ג׃

שְׂכַב׳ שְׂכַב׳ בְּנִי׳
וּסְגוֹר עֲפַעֶפֶיךָ בְּחִיקִי׃
שְׂכַב בְּנַחַת אוֹצַר סְגוּלָה
אוֹי׳ לוּ־לוּ וכו׳
שְׂכַב בְּנַחַת… וגו׳

ד׳

— וְנִזְכֶּה לַהֲבִיאֵךְ׳ — לְאָן?

— אֶל בֵּית הַחֶדֶר׳

— וְשָׁם תִּלְמַד — מַה?

— תּוֹרָה׳ נְבִיאִים וּכְתוּבִים
עַל הַסֵּדֶר׳

וְתִלְמַד וְתִלְמַד וְתַעֲשֶׂה פְּעוּלָה
אַי׳ לוּ־לוּ וכו׳

וְתִלְמַד וְתִלְמַד... וגו׳

ה׳

— וְנִזְכֶּה לַהֲבִיאֵךְ — לְאָן?

— אֶל בֵּית מוֹרֵיךְ׳

— וְשָׁם תִּלְמַד — מָה?

— תּוֹרַת אֱלֹהֵיךְ׳

וְתַעֲמוֹל בָּהּ׳ וְתַעֲמוֹל בָּהּ
וְתַעֲשֶׂה פְּעוּלָה׳

אַי׳ לוּ־לוּ וכו׳

וְתַעֲמוֹל בָּהּ... וגו׳

ו׳

וְנִזְכֶּה לִשְׁמֹעַ מִפִּיךָ בִּרְכַּת הַתּוֹרָה
כְּשֶׁתִּהְיֶה בֶּן י״ג שָׁנָה׳
וּלְבָרֵךְ בָּרוּךְ שֶׁפְּטָרַנִי
לְיוֹצֵר אוֹרָה...
אַי לוּ־לוּ וכו׳
וּלְבָרֵךְ בָּרוּךְ שֶׁפְּטָרַנִי וגו׳.

ז׳

וְנִזְכֶּה לִשְׁמֹעַ מִפִּיךָ הַדְּרָשָׁה
כְּמוֹ שֶׁנִּתְּנָה לְמֹשֶׁה מוֹרָשָׁה׳
וּלְהַבִיאֲךָ אֶל בֵּית חֻפָּתְךָ
בְּחִנָּא וְהִלּוּלָא׳
אַי׳ לוּ־לוּ לוּ־לוּ לוּ־לוּ
וּלְהַבִיאֲךָ אֶל בֵּית חֻפָּתְךָ
בְּחִנָּא וְהִלּוּלָא׳
אַי׳ לוּ־לוּ לוּ־לוּ לוּ־לוּ׳

כִּי יֶלֶד יֻלַּד לָנוּ

מעלה אחת היתה אצל בעלי המלאכהביחסם לתל־מידיהם, על פי רוב היו מחזיקים אותם עד סוף העונה על פי אמנה (חוזה בכתב או בעל פה).

רוב בעלי המלאכה היו יהודים חרדים, את הכסף שקבלו מהורי השוליות, שכר למוד המלאכה, הוציאו לפדיון הבן מעבודת הצבא או לפדיון הבת – לנדוניא. להשיא בת בלי נדן כלל היה מן הנמנע. לגרש שוליא באמצע העונה, פירושו להשיב את הכסף להוריו. והכסף מאין ימצא? לבטל אמנת בעל פה, משמעו להתחייב ב«מי שפרע».

השוליות אוכלים על שולחן בעליהם, הולכים עמהם לבית המדרש, לקלויז, או ל«חברא פועלים» ללמוד שעור «חיי אדם», פרק משניות, עין יעקב, מדרש, לשמוע דרשות של מגידים, הספדים על רבנים וכדומה. «בעל הבית» כלומר, בעל המלאכה אדונם, משגיח על חניכיו שיתפללו בזמנם, שלא יעברו זמן קריאת שמע, שיניחו תפילין, שיתנהגו על פי התורה והמסורה. יהיו מה שיהיו, יהיו «פארטאצעס» – אבל יהודים כשרים יהיו!

כתום את עונתם (5 – 6 – 7 שנים) היו השוליות ממשיכים לעבוד אצל אותו בעל בשכר שבועי פעוט או היו לוקחים להם את בנותיהם לנשים.

יתרונם של השוליות האומנים על התלמידים בחנויות הוא בזה שהעובדים אצל בעלי־המלאכה נשארו יהודים חרדים ונאמנים סובלים ונושאים בעול הגלות יחד עם

כלל ישראל. מה שאין כן אצל הסוחרים והחנונים. שכר למוד המסחר נהגו לקחת לעתים רחוקות, ולא היתה שום התקשרות בין הצדדים, חוץ ממאמר בעל פה. התלמידים בחנויות אוכלים ולנים בבית הוריהם. הסוחרים, לעתים קרובות, היו מחליפים את תלמידיהם ומגרשים אותם בכל עת מצוא. ריב כי יהיה בין הבעל ואשתו, חסר פדיון, נשברה קדירה, נתבקעה כוס – התלמיד אשם! המגורשים שוטטו בחוצות העיר קרועים ובלואים, רעבים וצמאים. הם נעשו למרויחרס, חויכעס, מוסקלים, פיסלקים, מופקרים, גנבי־כיס, משחקים בביליארד, בקלפים, בעצמות, סרסורים לדברי עבירה, פקטורים בבתי מלון, מתווכים בבתי קלון, סוחרים בסחורה חיה, אלפנסים, נספחים לשיירות צוענים וגנבי סוסים או אזרחים ב«הקדשים», נספחים לשיירות או כנופיות של קבצנים המחזירים על הפתחים בעיירותיו של הסבא מנדלי ונכדו שלום עליכם.

המשורר אברהם בר גוטלובר

נולד י״ח טבת תקע״ה, נפטר ב׳ אייר תרנ״ט (1815–1899)

פרק תשיעי

לאחר נסיעותיו המרובות ב«מקומות» הגדולים, ביחוד בחוץ לארץ נהיה מלך פרעוש לפרנט כהלכה: חבש צילינדר שהתיתורא שלה רחבה, לבש גלימא ארוכה בלי שרוולים שקוראין פלא־רנה, שהביא בעצמו מפרוסיה. גמגם אשכנזית כאריסטוקרט מלידה ומבטן. קבע לו מקום תפלה בביהכנ"ס «טהרת הקדש» מיסודו של אד"ם הכהן והיה נוהג לבא לשם רק בראש השנה ויוה"כ לשעה, שעתים כדרך הרופאים, הרוקחים, עורכי הדין וכל שאר האצילים לשם תפלה כביכול. כי באמת אין אנשי «טהרת הקדש» מתפללים כמו שמתפללים בבתי תפלה של היהודים: שם בטה"ק החזן מתפלל כל התפלות מ«ברוך שאמר» עד «אדון עולם» בקול רם וכל הקהל מחריש ויוצא ידי חובתו בשמיעה.

ביום הזכרון אחרי אביו ואמו, מאסף השמש של «טהרת קודש» «מנין» של בחורי ישיבה (כי בימות החול אין מנין שם). מלך מתפלל תפלת «קדיש» כאלו כפאו שד, משלם לבחורי הישיבה שכר עבודת הבורא בעין יפה ומשתקע במחשבות על ימים שעברו וירדו לתהום הנשיה, חטאים של חטאות נעורים, זכרונות מימי הבחרות והשחרות, בעת שאחר, ולא הוא, היה בעל ה«יורצייט» (יום הזכרון) נותן פרוטות לבחורי ישיבה והוא מלך היה בין המקבלים...

עברו י״ח שנה מיום חתונתו. כבר היו לו שני בתי־חומה בווילנא. אשתו מלכה ילדה שלושה ילדים: גרישא, מישא, סאשא ובת אחת פילגיה (פסיה). היא היתה השלישית לבטן אמה. את שמותיהם לא שנו מלך ומלכה. הכל קראו להם בשם משפחתם: אדון פרעוש, פאני פרעוש. את ילדיו חנך מלך בגמנסיה וע״י מורים ביתיים נוצרים. חדר יהודי או למודים עבריים? הס מלהזכיר! כשמעו את השם «חדר» היה יורק שלש פעמים ואומר:

— חדר זהו בית שחיטה לעופות וישיבה בית המטבחיים לדקות וגסות.

המורים למדו את בניו פולנית ורוסית, עברית? — מאן דכר שמיה. המשרתות והשפחות בבית — כולן נוצריות, המטבח טריפה בתכלית התיאוב. כל מיני מאכלים אסורים: סרטנים, בשר חזיר, יונים צלויות בחמאה, שקצים ורמשים ושאר מאכלים של גויים המעוררים גועל בלב כל איש יהודי, כל מנהג יהודי היה כמפלצת בעיניו, ויהי מתרחק מן היהודים ומתרועע עם נוצרים ומזמינם לחג הלידה לשמח אתו בשמחת אלון־הלידה.

אלמלא הזקנים, ליפא ואשתו, ושאר קרוביו, היה מלך משתמד בלי שום פקפוק וכאב לב. ידידים הרבה ואוהבים רבים היו למלך בין האריסטוקרציה היהודית המתבוללים הקצונים ומהאינטליגנציה הנוצרית, שמו נשא

פרק עשירי

עברו עשרים שנה מיום חתונתו של מלך פרעוש. בית מסחרו עלה למעלה העליונה. מספר פקידיו ומשרתיו עלה לחמישים איש. את הונו ורכושו אומדין לרי"ש אלף רו"כ. ביום אחד הפתיע מלך את כל העיר בהפתעה מרעישה: הוא החליף את השלט, התלוי על דלת בית מסחרו, בשלט חדש ועליו באותיות גדולות, בולטות ומוזהבות חרות לאמור: «מלך פרעוש אזרח נכבד לדורותיו.»

המאורע הזה עשה רושם כביר על כל תושבי ווילנא. הכל משבחים, מפארים ומעריצים את שמו של מלך פרעוש. ולגדולתו אין חקר. ורק יחידי סגולה ידעו את הסוד של השלט הזה, כלומר, זכות ההתאזרחות הנכבדה עלתה למלך בעשרת אלפים רו"כ.

אכן «אין כוס יין בלי רסיס רעל» אמר החכם. בתו של מלך פרעוש, פלגיה, בתו היחידה, היתה נערה בלתי מכוערה (יש אומרים: יפת תואר). הכל היה אצלה כרגיל: מבנה גוה, חטוב איבריה, תבנית ראשה, קומתה, קלסתר פניה, תנועותיה, אופן דבורה, הכל כמו שאומרים, מקצת בחן וקצת בחסד. אך חסרון אחד נתן לה ד': עיניים מנוולות. עיניה היו דומות לעיני עגל, משל למה הדבר דומה למאכל בן דרוסאי. חוץ מעיניה המכוערות והמנוולות אותה, היתה גם משוללת כל כשרון. סרת טעם ומטומטמת

מח, סמל הסכלות. אמנם, על כל חסרונות יכסה הכסף, חוץ מעינים מכוערות. עיניה הבריחו ממנה את כל הצעירים. הרבה כסף פזר אביה ללמדה, לחכמה – וללא הועיל.

פלגיה בת מלך פרעוש המיוחדה במינה, כשם שלא השכילה בלמודיה, כך לא הצליחה בשידוכיה – חתניה. בהיותה בת שבע עשרה שנה התאהבה במורה נוצרי צעיר שנתן לה שעורים בביתה. לא עברה שנה והיא ילדה ממנו מן זכר. מלך, פלגיה גם אבי הילד הסכימו והחליטו שהיא תשתמד ותנשא לאהובה כדת ישו והכנסיה הנוצרית.

אבל מלכה, אביה ליפא, אמא ציפא, שאר חמשת בנותיו של ליפא, חמשת חתניו ויתר בני המשפחה הגדולה הזאת, התנגדו בכל תוקף למעשה נורא זה. זמן רב נצו ורבו ביניהם אנשי המשפחות פרעוש, הרבול וחתניו. כל הענין עם «הינוקא» של פלגיה היה לוט בסוד. ליפא הרבול וחתניו איימו על מלך, שאם יעיז להעטות חרפה כזו עליהם ועל בניהם וימסור את בתו לשמד ולחתן גוי, הרי הם יבדלו ממנו ויפרסמו את הדבר ברבים; יכריזו עליו חרם והוא ובית מסחרו ילכו לטמיון. מלך התעקש, רגז ושחק והכביד את לבו. חתנו הרביעי של ליפא ה«עלוי» האפיקורס אמר שהוא בעצמו ילך ויאכל קורצא דמלכא, ילשין עליו על הברחת מכס הגבול ועל השחד שהוא משחד את פקידי הממשלה ושרי הצבא

והוא, מלך, יחד עם עוד עשרות, אולי מאות, אנשים ילכו לסיביר או לגדוד האסירים ובית מסחרו ירד לשאול תחתיה. האיומים האלה הכריעו את הכף והכניעו את לב מלך.

מלך הרבה מהר ומרצן להחתן «דהגוי» כדי שימסור את הממזר לבית חנוך לילדים אסופים, ילידי חוץ.

המאורע הזה דכא את רוחו של מלך המנוצח וחמעיט את דמותו. הוא סבל בדומיה את היסורים שתכפו עליו. המלחמה בינו ובין משפחתו והמפלה שנחל פגעו בכבודו. מלך התחיל מחפש דרכים למלא פגימת נפשו ופגיעת כבוד אזרחותו הנכבדה ע"י אנשים חשכים ונבערים מדעת. מלך ניסה להכנס כחבר להועד של דיסקונטו בבנק הממלכתי. אמנם, זוהי משרה שלעמלק"פ, אולם היא נותנת כבוד ויקר! חבר הועד לדיסקונטו בבנק הממשלתי, – הכל נזקקים לו. בעלי אחוזות הגדולות, בעלי בתי חרושת וטובי הסוחרים להוטים אחרי קרדיט זול (4 אחוזים לשנה אינקלוזיוו קומיסיון). קרדיט שאין בו בושה וכלמה. קרדיט של כבוד! הכל פונים אליו, אל חבר הועד, כורעים ברך, מרכינים ראש, מחליקים לשון. מלך אחז בכל הסגולות הבדוקות ובכל התחבולות כדי להכנס אל הועד הזה. ואחרי כל ההשתדלויות, המלצות, השפעות, משיחות ומשיכות, הזמנות ולגימות – העלה חרס בידו. «מרצע בשק לא

יטמן» אומרים הבריות. המעשה בפלגיה ואהובה הנוצרי נתפרסם בין הקהל הנוצרי עם היהודי בתוספות ל"ם פירושים. מנהל הבנק הממשלתי היה גם יו"ר נכבד של המוסד ששם חונך «נכדו» של מלך שנולר חצי נוצרי חצי יהודי. האינטיליגנציה הנוצרית דנה את מלך לכף חובה: הם ראו במיאונו של מלך לתת את בתו לפרבו־סלבי וממילא להכשיר את הילד ולעשותו לחוקי, – ראו פגיעה גסה בדת הפרבוסלבית, ובפרט אזרח נכבד לדורותיו כמלך המתימר להוגה דעות חפשיות והלועג תמיד למשפטים קדומים. את הגיהנם היוקד בלבבו לא ראו ולא יכלו להבין.

– «לז'יד מצורע כזה אתן דריסת רגל בבנק הממלכתי, בקבינט שלי זז» – אמר המנהל, מי שהיה גינירל אות אינפנטריי ושהשתתף במלחמה עם נפוליון בשנת 1812.

המקרה הבלתי טהור הזה עם פלגיה חזר ונער במוחו של מלך זכרון חטאת נעוריו מתהום הנשיה. פניו צרבו מסטירות הלחי שקבל מחותנו ליפא, החייל הניקולייבי, לפני עשרים שנה, כאלו אירע זה תמול שלשם ופניו הסמיקו מסטירת הלחי שקבל מדירקטור הבנק הממשלתי, הגינירל, בכנותו אותו בשם «ז'יד מצורע», בנוכחותם של כל חברי הועד לדיסקונטו. מלך הלך קודר ומשמים ושני כתמים אדומים כשושנים על שתי לחייו העידו על סערת רוחו. המון דאגותיו וצרת לבבו, היא צרת הבת.

אחר הדברים האלה לא הסיח מלך את דעתו מגורל בתו היחידה ועתידה. מובן מאליו שקשה היה למלך למצוא לה חתן כקריעת ים סוף. הצעירים בעלי הנפש התרחקו מבת מלך ומביתו כמטחוי קשת. הבחורים «העומדים על הפרק» דברו בפסיה בלעג ובקרוה על קרבה ועל פרשה. עיניה נעשו לסמל הכיעור והנוול. סכלותה עשתה לה כנפים ותהי לשיחה ולדבה בפי כל.

אז פנה מלך לעזרת שדכנים.

השדכנים התנפלו על השידוך כדבורים. עוד זה מדבר וזה בא. הם באים לבית מסחרו עם קפוטאותיהם המלוכלכות. מתלחשים, טוענים בעזרת בהונות ידיהם, לוקחים זהוב אחד להו"ק (הוצאות קטנות), תרי זוזי לבולים, דינר זהב לשם נסיעה קצרה, מעות קטנות לראיונות עם דודים ודודות בעלי השפעה ובעלי צורה, סתם ממון עד לחשבון. מלך מזדיין בסבלנות ונותן, אינו רוצה, — אבל אי אפשר לבלי לתת. אין איש רואה צרת לבבו, רק הוא בעצמו יודע ומרגיש את גודל שברו. אף על פי שהוא שונא אותם את הרמאים הללו, הצבועים והבזוים, הרי הוא מתחפש כמקבל אותם בסבר פנים יפות, משוחח ומדיין עמהם, מספר עמהם עד אשמורה שניה בלילה.

כנגע נראה לו בבית: בתולה עם פסול. היא מעיקה ולוחצת על לבו כאבן מעמסה. השדכנים הם

פקחים וערומים כנחשים. מנצלים את שעת הכושר. דורשים טפת י״ש, ועוד לגימה אחת, מטיפים, אגב אורחא, מעט מוסר למלך על זקנו שהלך לעולמו, קצת תוכחה אל ה«מדם» על הפאה הנכרית שלה שנתעלמה. אומרים לו, למלך, מקצת שבחו בפניו שהוא בר אורין, ועדיין לא שכח את הנקודות השחורות. זורקים בו טפה של מרה בענין הכלה בעלת הנסיון שלא תשלוט בה עינא בישא... מנסים לרכך את לבו על התנכרותו לאחיו היהודים הנמקים בענים ודלותם. קולעים בדבריהם אל לבו ופוגעים במקום הכואב ביותר והכל אגב שיחה, הלצה, במשל ומליצה בדרך ספור ומעשיות על דבר הממזר היותר גדול שבעולם יוסף בן פנדירא וע״ד האם והבת והצרות צרורות שהביאו לעולם. לבסוף, כשהם קמים ללכת, נגשים אל הדלת ומחפשים את המזוזה לנשק — ואין, נועצים השדכנים במלך עיני זעם ויורקים על הרצפה המדונגת בבוז ובכעס מעושה, על שהוא דר בלי מזוזה ונותן דריסת הרגל לשדים ולמזיקין, ללילית וכת דילה לשלוט בביתו והם הם המבריחים את החתנים המדוברים. מלך שומע ובולע את הדקירות הצפונות בהבל פיהם של השדכנים ובלשונם השנונה המשוחה ברעל, בהשקותו איתם ביין שרף כדי נפשם שבעם, בינתים הם שופכים תשעה קבין של שיחה, מגזימים ומפריזים, מתארים ומפארים את החתן המדובר בו כחד בדרא, כבן מלך, עד שמלך מגרשם מביתו בפשטות ובניחותא.

השדכנים, מגורשים דרך מבוא הכבוד וחוזרים נכנסים דרך פתח המטבח. השדכנים הם מין בריה שאינה בטלה אפילו באלף. מסוגלים הם לשדך קיר בקיר, קומקום במטאטא, זקן בילדה, פסח בסומא. הקב"ה בעצמו היה זקוק לשדכן בשעת מתן תורה והוא עצמו יושב בשמים ומזווג זווגים ונעשה שותף, כביכול להשדכנים על הארץ מתחת. ובשם ד' הם משקרים, מטשטשים ומשחיתים צלם אלהים בתעלולים ובמעשים תעתועים אשר לא יעשו.

ולא על השדכנות לבדה יחיה השדכן; הרבה מלאכות ואומניות לו. — וכל כחו אינו אלא בפה. הפה הוא כלי העבודה שלו. השדכן הוא גם בדחן בשעת הדחק, בעל תפלה, בעל קריאה, בעל תקיעה, שמש או משנה לשמש, שליח בי"ד, מזמין את הקרואים לחתונה, לברית מלה, לשבוע הבן או לישוע הבן וכדומה. הוא גם סוחר באתרוגים באלול ובתשרי ובד' מינים. הוא סרסור לטליתים ולשאר תשמישי קדושה: לחזנים, משוררים, בעלי תפלה, שמשים ולכל מיני כלי קודש שבלעדיהם אין טעם ואין קיום ליהודים בעולם. הכלל כל מה שאפשר לעשות בפה מוציא השדכן מן הכח אל הפועל. בורא עולמות ומחריבם. בונה מגדלים פורחים באויר, הולך רכיל, מוציא דבת מתחריו רעה, מוציא לעז על שותפיו. כללו של דבר: החיים והמות ביד הלשון של השדכן.

סוף כל סוף הצליחו שני שדכנים שותפים לזווג

את פסיה בת מלך עם בחור בן שלשים, בחור עשיר חתן חסון כאלון, שכבר עבר שבעה ימים ושבעה מדורי גיהנום. הוא עבד כל מיני עבודות זרות שבעולם. וכדאמרי אינשי: כבר היה על הסוס ומתחת לפרסותיו. בחור בן־טובים. אביו, ר' אליקום, היה חזן, שו"ב ומוהל בעיירתו והוא החתן, ברל שמו, עוזר לאביו בימים נוראים. בהיותו בן י"ג שנה מת עליו אביו בעזבו לאנחות אלמנה ושמונה יתומים. אביו של החתן מת מיתה חטופה בשעת תפלת נעילה בסלסלו «מכלכל חיים».

תיכף אחרי חג הסוכות לקח ברל זוג התפילין שלו, ככר לחם שחור והלך ברגל לעיירה סמוכה ללמוד תורה ולאכול «ימים», כנהוג בישראל מן קדמת דנא.

פרק אחד־עשר

והנה פרשת טלטוליו של ברל. שם העיירה דבשה. שם גר קרוב רחוק, שני בשלישי של אביו המנוח, מלמד דרדקי, עני ואביון מדוכא. כהן כעסן וקפדן, ידוע חלי, קטע אצבעות בשתי רגליו ויוצא בקביו. בימי נעוריו היה נועל נעלים קרועות בלי גרבים, בלי סחבות, בלי כלום ואצבעותיו היו מבצבצות החוצה.

יום אחד, ביום של יריד וקור גדול (בט"ו בשבט היה חדבר), גנב אצל אשה אלמנה, מוכרת פירות בשוק, חרוב שלם. הלכה האלמנה וספרה לאביו. אביו הכהן, הכעסן, הכהו מכות רצח ויגרשהו מהבית. הנער המסכן לן כל הלילה בחוץ וכמעט שגווע מקור. בקושיים רבים הכניסו בו רוח חיים והענין נגמר בכי טוב: קוצצו כל עשר האצבעות משתי רגליו ושתי בהונותיו משתי ידיו— לבל יוסיף לקחת. כשהיה מהלך ברחוב נדמה לסירה בלב ים סוער. זהו קרובו של ברל הידוע בשם המלמד הבעל־מום.

המלמד «בעל־המום» הזה קבל את ברל היתום שאר־בשרו בשלום עליכם ובסבר פנים. השיג למענו «ימים» טובים אצל טובי העיר, הכניסו לביהמ"ד להשעור (ישיבה קטנה), השגיח עליו שילמד בהתמדה ושלא יתן את לבו לדברים בטלים.

ראש הישיבה, מורו ורבו של ברל, היה יהודי

למדן ומופלג גדול, קצת כבד־פה; תלמידיו כשלושים במספרם סבלו ממנו יסורי גיהנום, ספגו מכות ומהלומות מפני שהיו מלעיגים בו ומחקים כקופים את עוויותיו וגמגומיו. ראש הישיבה את אשר לא יוכל לבטא בפיו ובלשונו, היה משלים באצבעותיו, אגרופיו ובכל אבריו, ומפרפר בגופו הצנום והיבש כלולב, כאבר מדולדל.

ברל רצה לנוס מדבשה לעיירה אחרת בחודש הראשון לבואו. ואולם חשש להעיז פנים כלפי קרובו המלמד «בעל־המום» שלא נתן לו לעזוב את המקום עד שיגמור להתפלל תפלת קדיש, וישלים ימי האבלות.

באלול שנה זו עזב ברל את דבשה והלך ברגל לעיירה אחרת, סלדא שמה, יחד עם אחד מחבריו. בבואו לסלדא הלך ישר אל החזן דמתא. האחרון נסה את קולו ויהללהו בפניו. ספר לו זכרונות, נסים ונפלאות על אביו של ברל המנוח חברו ומיודעו מימי נעוריו. החזן קבל את ברל אל מקהלתו כ«משורר» בשכר בגד חדש עם מזונות על שולחן טובי העיר, בית איש יומו. אחרי חג הסוכות נתפרדה המקהלה. ברל נשא חן וחסד בעיני כל בני העיר, פצרו בו החזן ואנשי העיירה להשאר בסלדא ללמוד בביהמ״ד בחברותא יחד עם הפרוש, המתמיד הגדול היושב ולומד תורה לשמה יומם ולילה.

ברל היה מטבעו נער עליז ומלא חדות החיים, על אף עניו ודלותו. ברל יושב על יד הגמרא הפתוחה, מפזם פזמונות, מסלסל סלסולים ושר בשירים על לב

הפרוש הרע. ולעומתו יושב לו הפרוש בעל מרה שחורה ובעל טחורים ומשמיע בלי הרף אנחות וגניחות, בכיות ויללות, עורך תקון חצות בחצות היום ובחצות הלילה, סופד ומקונן על גלות השכינה ושופך דמעות על חורבן ירושלים עיר הקודש ובית המקדש. וכל העובר על יד בית המדרש שומע תמיד קול הוגה נכזבים, מספד מר ונהי כבכות מת בבית העולם. ברל והפרוש – מרה לבנה ומרה שחורה בצותא חדא. זה מרקיע שחקים כנשר וזה שוקע, מעמיק שאולה כחפרפרת.

וריב תמיד בין הפרוש, האבל הנצחי, ובין ברל, השוקק לחיים, כזמיר בקלובו הצר. מפני חלוקי הדעות בין הפרוש וברל היה ענן שחור ועבד מתקשר על ראשו של ברל. באמצע החורף עזב ברל את הפרוש ואת סלדא וישא את רגליו וילך לעיירה שלישית ששמה קידלובה. ברל היה עלם יפה תואר, נחמד למראה, בעל קול נעים, עינים גדולות, עמוקות, שחורות, תלתלים שחורים, פנים שחרחרות, אבל חוט של חן היה מתוח עליו ומושך לב כל רואיו. עליצות היתה שפוכה על כל ישותו, ושתי עיניו דולקות כשני נרות תמיד בבית כנסת.

ומשום כך היו הרבה קופצים על ברל היתום הנודד. בכל בית איש «יומו» היו מוכנות לו כלות מכלות שונות: בתולות בוגרות, בחורות זקנות, אלמנות צעירות, גרושות רעננות. כל אחד רצה לזכות במציאה זו, בברל המסכן, לקנותו במשיכה, בשוחד דברים של מה בכך,

ולזכות מן ההפקר. כל אב שבניו נקבות התקרב אל ברל, משכהו אל ביתו. החניף לו, האכילו במאכלים טובים, השקהו ממיטב המשקאות. ורק מבחרי ה«ימים» העניקו לברל. שדכנים ושדכנורת, דרשניורת ונשים צדקניורת הציקו לו בדברי נועם שיגיד קושט דברי אמרת:

מה הוא אומר ומה הוא חושב ועד מתי בגפו ישב? למה הוא מפקפק ובשלמה לבו מהסס? «על מי זה ועל מה זה פיו ריר מזה?» מתי יוציאו מפיו דברים של ממש ע"ד עתידו?

וכאשר הציקו והעיקו וענו את ברל מאד בעיר זו, קם, הרים את רגליו וינס, ויתקע ארת משכנו בעיר אחרת.

סוף סוף נמאסו לברל הנכבדות והראיונות, הכלות המהוללות בתשבחות, הישיבות וה«ימים» הטובים עם הרעים וילך לכפר אביונה ויהי למלמד כפרי אצל «יישובניק» בשכר 15 רובל, שהם מאה זהובים, לזמן (חצי שנה) ללמד ארבעה ילדים אלף־בית, סדור, עברי, וחומש.

פרק שנים־עשר

בכפר אביונה היה «מנין» יהודים ושוחט ירא־שמים בגלוי ומשכיל אפיקורס בסתר. בחשאי היה השוחט הוגה בספרי השכלה, קורא את «המגיד» שהגיע לידו מעוך וקרוע כחצי שנה אחרי צאתו לאויר העולם.

ברל קנה לו שם טוב בקולו הערב ויהי שם בכפר ההוא גם לחזן זמני. השוחט רצה לזכות את ברל ולהקנותו השכלה ודעת, נתן לו שעורים בתנ"ך ודקדוק שפת עבר, נתן לו למקרא ספרי השכלה ובמשך חצי שנה נעשה ברל לאפיקורס כדבעי: בשבת אחר הצהרים הסתתרו שניהם, השוחט עם ברל, במעמקי היער, עשנו סיגריות, הגו בדברי כפירה ומינות ודברו על ד' ועל משיחו.

ברל התחיל חולם על בי"ד לרבנים, אוניברסיטה, דיפלומים של דוקטור, רוקח, מורה. בינתיים למד מהאכרים ליטאית, הכיר את הגלח ולמד ממנו מעט פולנית וכמעט נגמר «הזמן» עקר את רגליו, הלך לווילנא, נכנס לבי"ד לרבנים, ולאחר כחצי שנה שעשה שם היה למורה פרטי. עד מהרה נוכח ברל, שהשעורים הפרטיים לא יתנו לו כלום, לא בחומר ולא ברוח, הלך והשכיר את עצמו ל«משורר» אצל החזן דמתא, פיינזינגר, וגם מהשעורים לא הניח את ידיו. במוצאי־שבת־חנוכה הלך פיינזינגר בלוית ברל לאסוף דמי־חנוכה בבתי הגבירים, כנהוג,

נכנסו לבית הגביר ופרנס העדה יודל אפטוב שהיה גס רוח ונוהג בעזות מצח כלפי אנשים חשובים ומדבר באידיש בלשון «אתה» לאנשים קשישים וגדולי הדור. יודל אפטוב פנה גם אל פיינזינגר בלשון «אתה» ודרש ממנו בקול נגיד ומצוה לשיר «הנרות הללו», «מעוז צור», ועוד שירים ומזמורים; ואחרי שפיינזינגר גמר לשיר ממבחר שיריו ומזמוריו לא בקשהו לשבת, לא כבדהו במאומה. אפטוב לקח מטבע של נחשת בן שלש פרוטות הנקרא «פיים», כרך את הפיים בפסת נייר ונתנו לפיינזינגר במקום דמי־חנוכה. בצאת פ. עם בן לויתו ברל מביתו של אפטוב פתחו את הניר ויראה הפיים. פיינזינגר נכלם מאד, נשך את שפתיו והחריש. ברל קצף ונתרתח. הוא חטף את הפיים מידי פ. חזר לביתו של אפטוב, זרק את הפיים ישר בפניו, פגע בחוטמו וברח מהבית. כל העיר היתה כמרקחה, לא על עלבונו של פיינזינגר, כי אם על חוצפת ברל. אפטוב דרש להעבירו מכהונתו, לשלוח את ברל לסיביר. ביום שלאחריו לקח ברל את ברכת הפרידה מווילנא ויברח משם. (אגב: הפסל המפורסם אנטוקולסקי והפרנס חודש אברהם פרנס היו חתניו של אפטוב).

מווילנא הלך ברל לעיירה אשמנו, על מנת לכהן שם כמורה פרטי, כלומר מכַּתֵּב (שרייבר). המשכילים שבעיר השתדלו למענו, השיגו לו תלמידים ללמדם מלאכת הכתב והמכתב באידיש ע"פ «בריפנשטללר»

(אגרון). בלמודים אחרים לא ראו צורך אנשי אשמנו בימים ההם. ועד שהספיקו לברל מכסת תלמידים כדי מחיתו, באו לאשמנו שני מורים־כתבים חדשים שקפחו את פרנסתו. תלמידיו הלכו הלוך וחסר ועד סוף החורף לא נשאר לו אפילו תלמיד אחד. התחילו מציעים לו שדוכים עם נדוניא ועם מזונות. הראו לו כלות רבות ושונות. אחת לא מצאה חן בעיניו. ברל לא חשב הרבה לקח מקלו ותרמילו והלך לעיר ססמגור.

בססמגור קבלו את ברל בספ"י, כי מורה־כתב לא היה עדיין בעיר ההיא. המשכילים תמכו ושמחו בו: אולי יעלה בידיו לבער את הבערות. ברל השמיע את קולו, הראה שהוא יודע נגן והתפאר, כי היה ראש המשוררים אצל פייגנזינגר. ברל שכר חדר לגור בבית החזן המנוח שהלך לעולמו בחורף האחרון ועזב אלמנה צעירה עם ארבעה יתומים קטנים. כל בני העיר באו לידי הסכם שברל ילמוד הלכות שחיטה, יקבל «קבלה», יתאמן באומנות של מוהל, ויתקבל כחזן, שו"ב ומוהל בעיר ססמגור, בתנאי שיקח את אלמנת החזן לאשה. האלמנה היתה יפת־תואר, טובת טעם ואשת חיל. ברל היה מוכן להסכים לשידוך, אילולא המכה של ארבעה בנים. טובי העיר ונשים צדקניות דברו על לבו, «התמתחו לאורך ולרוחב» שהשידוך עם ברל יצא אל הפועל, ולא הצליחו. ברל סירב. ויהי בראות אנשי העיר שברל מתעקש, התחילו מציקים לו, לקחו ממנו את תלמידיו ולבסוף

החליטו ביניהם לא להשכיר לברל חדר, ולא נתנו לא ללון אפילו בבית המדרש. וכן הוכרח לצאת את העיר באמצע «הזמן».

ברל הלך ונעשה שוב מלמד דרדקי בכפר. מהכפר הלך שוב אל העיר. וכן נע ונד ברל מכפר לעיר ומעיר לכפר עד שהגיע לעיר מולדתו, דייתיקי שמה.

כשוב ברל לעיר מולדתו נודע לו, שאמו מתה לפני שלש שנים מעוני וגם שנים מאחיו מתו בתקופת זמן העדרו – רשש שנים – ושאר אחיו ואחיותיו נתפזרו לעיירות הסמוכות: הנערים על מנת ללמוד תורה ולאכול «ימים» והנערות, אחיותיו – לעבוד כשפחות. נשאר בעיר רק אחיו הצעיר «בן הזקונים», שאחרי מות אביו היה יונק שדי אמו, ועכשיו הוא יתום מאב ואם, לומד ב«תלמוד־תורה».

ברל ישב שעה אחת «שבעה» אחרי אמו ושני אחיו הקטנים ולבו מדוכדך בקרבו.

התחיל ברל מפשפש במעשיו. חשב מחשבות איך ובמה יוכל לעזור ולהועיל לאחיו הקטן שנשאר כערער בערבה, בלי אב ובלי אם. עשה לו תכניות – למצוא את שאר אחיו ואחיותיו המפוזרים בעולם יה. וכך התהלך בביהמ״ד שבעיירתו לארכו ולרחבו, שקוע בהרהורים על תשע שנות חייו, השחרות והבחרות, שהלכו לאבוד ללא מטרה בחיים וללא מקור מחיה. היו לו קרובים אחדים בעיירה – עניים מרודים. אחד מהם, מלמד דרדקי יעץ

לו לקחת אשה. – «נחות דרגא ונסיב איתתא» – אמרו חכמינו – ואל תתחכם הרבה. וכאשר תקח אשה בנקל תקבל משרת חזן, לא יקשה לך להשיג «קבלה». להיות כתב־מורה בעיירה גופא או מלמד דרדקי אין מקום כאן. המלמדים והמורים מוציאים דבות רעות ומלשינים איש על רעהו ואוכלים ממש איש בשר חברו.

החליט ברל בנפשו לשמוע בעצת קרובו המלמד. התחילו מדיינים איך להתחיל בדבר ואיככה אפשר לצאת מן הסבך.

«כבקרת רועה עדרו» העביר המלמד לפני ברל את כל הכלות שבעיר העומדות על הפרק או שעתידות לעמוד בזמן קריב. ועד שהם מתחבטים ומתקשין בפתרון השאלה הקשה כקריעת ים סוף, דהופיע בדייתיקי המשולח הארצישראלי של ר' מאיר בעל־נס. הלז נוסע מעיר לעיר מכפר לכפר והוא ראה ולמד למדי את עולמו של הקדוש ברוך הוא. המלמד, קרובו של ברל, היה סובב ועוזר להמשולח להריק את הקופסאות של רמב"ן. מענין לענין גלה המלמד להמשולח את לחץ לבו ע"ד ברל. ויחל המלמד את פני המשולח אולי הוא יודע ע"ד שדוך דהגון בעבורו. ענדה לו המשולח בלשון חכמים:

– המתפלל על חברו והוא זקוק לאותו דבר – נענה תחלה. «אני ר' מאיר מיכל מעיר קדוש המשולח מא"י. אני בעצמי – הוסיף המשולח – זקוק לחתן הגון

בעד בתי היחידה שתחיה. הבה, נחליף את היוצרות «אנסיכה» במקום «אהללה». אני תחת שדכן אהיה למחותן ואתה במקום מחותן תהיה לשדכן. ומגלגלין זכות ע"י זכאי».

לא האמין המלמד למשמע אזניו. היתכן – אמר המלמד לנפשו – יחוס כזה, גדולה שכזו?! מי ידמה לו, מי ישוה לו? ע"ד ברל גופא שכח לגמרי המלמד שלנו. הוא לא חשב כלל, שמא ימאן ברל, אולי ירצה לראות את הכלה עד שיארסנה. ובשמחה רבה הלך אל ברל. נגש אליו בחפזון ובהתרגשות בלתי מעושה ויצעק בכל כוחו:

– «מזל טוב!»

ברל נעץ בו את עיניו, סקרהו מכף רגל ועד ראש, ואחרי חשבו כרגע אמר:

– אסור לקדש עד שיראנה. והמברך את חברו בקול רם וגו'.

המלמד נאלם, נכלם, ושעה שלימה לא חדל להתגרד בכל יצורי גוו הצנום עד היכן שידו מגעת בלי להוציא הגה מפיו.

ר' מאיר מיכל גמר את עבודתו, עבודת הקודש, בחפזון, שכר מרכבת דוהרת בעלת קפיצים ובעלת סוס יחיד, הושיב עליה את המלמד, השדכן ואת ברל החתן וכך נסעו לעיירתו לקדוש.

הכלה היתה נערה כבת שבע עשרה שנה. בת־

שבע שמה. יפת תואר ויפת עינים, שערותיה צהבהבות ושתי צמות לה ארוכות, עבות, קלועות שגלשו על גבה עד קרסוליה.

הכלה מצאה חן בעיני ברל. צמותיה לקחו את לבו שבי. המחותן הבטיח מאתים רו"כ נדוניה. שנתים מזונות על שולחנו. מלבושים, תכשיטין, מתנות כמנהג בעלי בתים להכלה גם להחתן. לבד כל אלה הבטיח אבי הכלה להחתן להמציא לו כהונת שד"ר ככלות שנות המזונות. או שימסור לו כהונתו שלו, כי כבר זקן הוא, תשוש כח ובנים אין לו.

ברל היה מרוצה מאד גם מהנדוניה, גם מהמחותן. ביחוד מהבטחתו לעשותו לשד"ר – נוסע ממקום למקום, כי מרוב טלטוליו ונדודיו קשה היה לו לשבת זמן רב על מקום אחד.

הרגל נעשה טבע. וברל השליך אחרי גוו את חלומותיו ע"ד אוניברסיטה ודיפלומים.

המלמד, קרובו של ברל, קבל מתנה יפה מהמשולח, מעין דמי שדכנות שטר בן שלושה רו"כ. הוא נשא את כפיו אל על. בתתו שבח והודיה לד' על הגאולה ועל התמורה ועל הנסים שעשה לברל, בזכותו של ר' מאיר בעל נס ובזכות אבי ברל המנוח שמסר את נפשו על קדוש השם בשעת תפילת נעילה. ותיכף ומיד אחר תשעה באב נעשה «קנין». במוצש"ק «נחמו» סדרו «תנאים» כנהוג וברו"ח אלול חגגו את החתונה לפי המסורה וכל המנהגים הנוהגים בליטא וזמוט.

פרק שלשה־עשר

סדר החתונה

בשבת שלפני החתונה החתן עולה למפטיר. החזן עם מקהלתו שרים את הפסוקים: «כחתן יכהן פאר, כחתן יצא מחופתו». הנשים זורקות מעזרת נשים אגוזים, קליות, צמוקים, שקדים או כשות על ראש החתן. אחר התפלה מוזמן כל הקהל, חוץ מנשים, ל«קדוש» על ידי החתן ובשמו. אחרי סעודת הצהרים מוזמנות הנשים לברכת «מזל טוב», לטעום מן השיריים של הפשטידא העשויה בידי הכלה, מעשה ידיה להתפאר. במוצאי שבת קודש מתאספות רעותיה וחבירותיה של הכלה למדנמאל (משתה הבתולות), יוצאות במחול עם הכלה, רוקדות ונפרדות ממנה בגעגועים, בשלחן את הכלה מעולם הבתולות לעולם הנשואות.

בלילה שלפני החופה מתכנסות נשים נשואות, מחותנות, שכנות קרובות וטתם נשים צדקניות למשתה הנקרא בשם «רומפל» ומקבלות את הכלה לרשותן, לעולם הנשים הנשואות. מושיבות את הכלה באמצע החדר על עריבה מלאה שאור ומחמצת. לפניה שולחן ועל השולחן אגן גדול מלא דיסה עבה של שעורים כתושות הנקראות «גוגילאך». כל מחותנת ומחותנת מדליקה ותוקעת לתוך הדיסה נר־כשר עשוי משומן בקר או משומן תרנגלות, אוז או ברוז ומפתילים שמדדו בהם את בית החיים וקברי האבות.

הנרות הללו עשויים בידי ה«טוקרקה» (השמשית־הבלנית) והיא המקבלת את שכרה בעד כל נר ונר פרוטות אחדות. אחרי הדלקת הנרות רוקדת כל אחת מהנאספות עם הכלה רקוד הרומפל׳ – סבוב אחד או שנים׳ נפרדת ממנה׳ מנשקתה מנשיקות פיה ומסתלקת מהבית. נשארות רק השושביניות׳ הטוקרקה והכלה־. הטוקרקה גוזזת לכלה את השערות׳ מגלחת את ראשה׳ חובשת שביס לבן כשלג לראשה׳ מוליכה ומביאה אותה בלוית השושבינות לבית הטבילה. השושבינות מדריכות ומלמדות את הכלה דינים והלכות אשות ומשננות לה מצוות טבילה. והכל בסודי סודות׳ ואין ילוד אשה יודע מהרזין והמסתורין האלה׳ חוץ מהחברה הלבנה וראשי הקונדסים שבעיירה שכל רז לא אניס להם. לפעמים הם מרימים קול צווחה׳ מכוונים את השעה׳ נובחים ככלבים׳ גועים כבקר וצאן ועושים מעשים אשר לא יעשו.

ביום החתונה בבוקר השכם הולכים הכליזמרים מבית לבית׳ ממחותן למחותן׳ מנגנים נגון קצר «דוברי־דז׳ין» המשמש אות והזמנה אל החתונה. ואוי ואבוי לכליזמרים או למחותן אם שכח ודלג׳ במזיד׳ או בשוגג על אחד המחותנים. הלה לא ימחול לו עוון זה עד יום כפור הבא.

אצל מחותנים אמידים נוהגים לערוך משתה מיוחד בשביל עניים ערב החתונה. החתן־כלה בכבודם ובעצמם

משרתים את «המסובין» העניים ומחלקים נדבות לפי מעמדם וכפי נדבת לבם.

בערב יום החופה צמים החתן־כלה ויושבים בתענית עד לאחר החופה, שנוהגים להעמיד בחצר בית הכנסת דווקא, עם צאת הכוכבים. אם החתן הוא בן עיירה אחרת נוסעים מחותנים קרובים לחוץ לעיר לקראת החתן, לפגוש אותו בהמון חוגג. החתן־כלה נוהגים ביום החופה ללכת לבית־העלמין להשתטח על קברות אבותיהם ומתפללים את התפלות הקבועות במענה לשון ומעתירים שהזווג יעלה יפה וטובה ה«מערכה». החתן מתפלל תפלת מנחה של ערב יוהכ"פ: י"ג מדות, וודוי, אשמנו, על חטא. צעירות־ספירות מקשטות בינתים את הכלה, מטפלות בשמלותיה, בעניבותיה, סרטיה, כפתוריה ופרחיה, תכשיטיה ותמרוקיה. – החתן יושב לו לחוד עם הגברים, שושביניו, הרב ו«פני» העיר במסבה, בבית מיוחד. בית «חנית החתן». והכלה חונה בבית אחר לחוד במסבת נשים וצעירות. הכליזמרים עוברים חליפות מ«חניית החתן» ל«חנית הכלה»; מנגנים נגונים עגומים ומשמחים לסירוגין. הבדחן מטיף מוסר לחתן, מוכיח את הכלה, פורש לפניהם עתידות חייהם החדשים והקשים ההולכים לקראתם. הבדחן עומד ודורש לפני הכלה, חורז חרוזים, מכריז כרוזים, גוזר ומאיים עליה שתהיה אשה כשרה ונאמנה לבעלה:

«בלי אונאה, בלי «כתבות»*)

*) כתבות – הלצה.

כי אשה רעה מר ממות».

על כגון דא אמר המקונן:

«הנני מביא רעה אשר לא יוכלו לצאת ממנה»

– זו אשה רעה!

«נתנני ד' בידי לא אוכל קום» – זו אשה רעה!

בספר בן סירא נאמר:

«אשה טובה – מתנה טובה לבעלה.

אשה רעה – צרעת לבעלה».

או כר' חנינא:

– כל ימי עני רעים –

זה שיש לו אשה רעה...

וטוב לב משתה תמיד–

זה שיש לו אשה טובה.

ואם חס ושלום הכלה היא יחומה, קורא הבדחן לבכי ומספד, כמו בבית אבלים, מתפלל תפלת אל מלא רחמים בקול בוכים עד שהכלה נופלת ומתעלפת...

הבדחן עם הכליזמרים עוברים מבית הכלה אל החתן. לוקחים את הרב והשושבינין ואת החתן והולכים אל הכלה לכסות את פניה בצעיף וחוזרים ושבים לחנית החתן. אחרי כסוי הכלה מנגנים הכליזמרים את «המחול הכשר» (כשר טאנץ). הבדחן מבדח את הכלה ואת המחותנות בהלצות, בבדיחות ופזמונים וחוזר אל החתן והמסובין על ידו. על השולחן לפני החתן מונחים הטלית והקיטל (המלבושים הנצחיים בזה ובבא). הבדחן

מתחכם להמציא כל מיני נוטריקון וגמטריאות, משחקי מלים ומכתמים מפוצצים על שמות החתן־כלה והוריהם. ממשל משלים, מפזם פזמונות מענינא דיומא ומענינא דלילא. היינו:

כל יהודי שאין לו אשה אינו אדם.

שנאמר: זכר ונקבה בראם ויקרא את שמו אדם.

כל אדם שאין לו קרקע**) אינו אדם!

ככתוב: השמים שמים לד' והארץ***) נתן לבני אדם.

הבדחן מעורר את החתן לתשובה ורומז באצבעו על הטלית והקיטל המוטלים לפניו, מבאר ומפרט את הרמזים והכוונות, מגלה ומפענח את הסודות והרזין הספונים בטלית וקיטל.

– ראשי התיבות של קיט"ל הם: קבורה, יללה, טהרה, לויה.

– הנוטריקון של טלי"ת: טוב לגבר יעשה תשובה.

כשם שיום המיתה, יום הכפורים ובגדי כהן גדול בקדשי קדשים מכפרים על עוונותיהם של בני ישראל, כך הטלית והקיטל ויום החופה מכפרים על החטאים והפשעים של חתן הדומה למלך. סמוך לפני החופה מזכיר הבדחן נשמות הורי החתן (אם הוא יתום מהורים). את החתן הרצוץ שבור מעבודת היום ומהצום, מלבישין לו

**) וקרקע זו אשה.

***) הארץ דמתה לאשה.

קיטל, מריקים את כיסוי מתירים לו את כפתוריו ואת קרסיו, שמים לו אפר מקלה על ראשו במקום תפילין. **אפר** תחת **פאר**. לקיים מה שנאמר: אעלה את ירושלים על ראש שמחתי.

אז יובילו את החתן אל החופה כמו שמובילים חולה מסוכן לנתוח.

פרק ארבע־עשר

החופה

השושבינים בלוית הרב והכליזמרים נוטלים את החתן תחת זרועותיהם, מובילים אותו דרך השוק ושאר הסמטאות אל חצר בית הכנסת, ומעמידים אותו תחת החופה הפרושה על ארבע כלונסאות, וחוזרים להוביל את הכלה. שם, בבית הכלה, עורכים «מחול הפרידה» (גיזעגן טאנץ): הכלה נפרדת מהוריה וקרוביה בצאתה מרשותם לרשות עצמה.

המון עם רב עם כל בני העיירה נוהרים אחריה.

בינתים החברה הלבנה עורכת את תעלוליה: זורקים אבנים על ראשי המחותנים, משליכים קוצים על הכל, על גברים, על נשים, כמו בט' באב בביהכ"נ בשעת אמירת קינות. דוקרים במחטים ובסיכות בגוף המחותנים, ובקהל הסקרנים. מסדרים «תזמורת חתולים» עורכים «יקהת כלבים», מיללים, מנבחים, גועים, פועים, חורקים־שורקים־יורקים, מתעטשים ומשמיעים קולות משונים כחיתו טרף, ולא תנוח דעתם עד שלא ידקרו במחט בבשר השושבינין, הסובבים עם הכלה שבע הקפות סביב החתן, או יכניסו סיכה בקרסולו של החתן בדיוק ברגע אמירת «הרי את מקודשת...» או בגוף הרב בשעת קריאת הכתובה. אמנם, הרב נוהם ומצעק:

— ...נו, נו...

אבל החתן נושך את שפתיו ומחריש...

בחורף זורקים כדורי־שלג במקום אבנים על המחותנים והסקרנים, על הרב, על החתן־כלה, וקולעים אל המטרה: ישר לתוך הכוס של ברכה בשעת קריאת שבע ברכות. ולא ישקטו הקונדסים הפראים עד אם ישברו את הכוס עם היין לרסיסים — זכר לחורבן האומה... כמו שבירת כלי זכוכית על ידי השמש, זכר לחורבן ירושלים ובית המקדש.

בצאת החתן־כלה מתחת לחופתם, ממהרים להגיש להם ולהאכילם את מרק הזהב.

חמחותנות והשושביניות מצד החתן ומצד הכלה רוקדות «מחול של ברוגז» (ברוגז טאנץ). עורף מול עורף. פניהן מוסבות אל הקיר. דוגמת הכרובים שעל ארון הברית בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום. (ב״ב צ״ט). חיש מהר גומרות את «מחול הברוגז» ומבקשות סליחה ומחילה אשה מרעותה, כמו בעיוה״כ, מנשקות אשה את אחותה והשלום הוקם על כנו. בתולות, נשים צעירות וזקנות יוצאות במחולות וברקודים ומשלמות מכיסן להכליזמרים בעד כל מחול וריקוד לחוד. הגברים יושבים להם בחדר־הגברים מסובין ומשוחחים בדברי תורה או במילי דעלמא. את סעודת החופה אוכלים רק הגברים וכל אחד מביא כף וצלחת מביתו. בסוף הסעודה מכריזים על מתנות לדרשה (דרשה־גישאנק). מוכרים את ברכת המזון, מכירה פומבית, לכל המרבה, והכסף מוקדש לתלמוד־תורה או להכנסת־כלה.

אחרי ברכת המזון רוקדים הגברים והנשים – הגברים בחדר לחוד, והנשים בחדר לחוד. שם המחול «קאריוד». זהו מין מחול שאין לו סוף. המחותנים כבר מבושמים, וככה מסתובבים בלי טעם ובלי קץ. מובן, שאין איש שם לב ברגע שהשושבינים גונבים את החתן והשושביניות גונבות את הכלה בזריזות נפלאה, – חוץ מהחברה הלבנה, השומרים צעדיהם של חתן־כלה, שאין נסתר מנגד עיניהם וכל רז לא אניס להם, לקונדסים האלה.

המשורר יהודה ליב גורדון (יל"ג)

נולד י"ז תמוז תקצ"ה, נפטר ז' ניסן תרנ"ב (1830–1892)

פרק חמשה־עשר

חתן דנן, ברל, ראה הרבה חתונות בימיו. בימי נדודיו המרובים בעיירות ובכפרים שבליטא וזמוט היו לו הזדמנויות לרוב להיות בין המסתכלים, גם לקחת חלק בכח ובפועל כאחד הקונדסים הגדולים וכראש מנהל החברה הלבנה.

ברל ידע להתחפש, לאפר את פניו, לחקות תנועות ועוויות של בני אדם להפליא. הוא היה מחקה קולות בעלי חיים, הולכי על ארבע. זמרת צפרים ושירת חזנים, גמגום בעלי מום, כבדי פה ומוכי לשון. השתתף בכל מיני «פורים שפיל» ובהצגות כגון «מלכות שאול», «חכמת שלמה», «אהבת אמנון ותמר», «מכירת יוסף», «אסתר המלכה» וכדומה. מלבד זאת ידע ברל לספר ספורים ארוכים והמון שירים בעל פה.

ביום חתונתו נשא ברל וסבל בדומיה כל מעלליי החברה הלבנה ותעלוליי הקונדסים הידועים לו היטב. כל המנהגים המסורתיים, הטפלים והמגוחכים חזה מראש והאריך אף.

כל ערב החתונה וליל החתונה גופא היה עיף ויגע, שבור ורצוץ. את הכלה לא ראה בעיניו שלשה ימים רצופים, קצת מחמת טרדות, קצת מחמת צניעות. בליל החופה היתה הכלה לוטה בצעיף וברל לא ראה ולא התבונן שגזזו את שתי צמותיה הארוכות והיפות

ויגלחו את שערות ראשה של הכלה. השכים ברל בבוקר וראה את כלתו בת־שבע והנה היא גזוזה כרחל, מגולחה ככומר קתולי, כמעט שלא הכירה. ולבו נתחמץ בקרבו. כל שבעת ימי המשתה התהלך כאבל בין חתנים. במסתרי לבבו כבר היה חפשי בדעותיו. מנהגי ההבל היו לו למורת רוח. כלפי חוץ התנהג כאחד החרדים, בתקוה לעשות את האמונה קרדום לחפור: שד"רות, חזנות, שחיטה או מילה.

ע"פ מזג טבעו היה ברל מהשלושה שחייהם אינם חיים: רחמן, רתחן ואנין הדעת. אצל ברל נצטרפו שלושת התכונות הללו יחד. הפעם גברה בו מדת הרתחנות, והוא החליט לשים קץ למנהג הפראי הזה של גילוח הכלה ביום החופה.

ככלות שבעת ימי המשתה הודיע ברל בגלוי שהוא רוצה לתת ספר כריתות לאשתו החדשה מחמת גילוח הראש.

דברי האפיקורסות והחוצפה הסעירו את כל בני העיירה. כל העיירה התקוממה נגדו. לקחוהו והובילוהו אל הרב. הרב שחר למוסר אזנו בשם התורה הקדושה עפ"י תקוני ראשונים, גזירת אחרונים, על יסוד מנהג ישראל דעדיף טפי, חמירא מאיסורא. המטיר עליו דברים כבושים: קדושת ישראל, טהרת משפחה, «ובחוקותיהם», צניעותן של בנות ישראל, שער שבאשה. שדלו אותו בדברים המתקבלים על הלב. בכו לפניו, איימו עליו

טובי העיר, נשים צדקניות. חותנתו ואשתו החדשה הילילו מרה וחבטו את ראשן בקיר. אך ברל אטמם את אזניו משמוע, החריש כדג והשמיע רק מלה אחת:

— «גט!»

הרב קרא לאספה רבה. ראש הקהל הציע למסור את האפיקורס לעבודת הצבא. באחרונה נתקבלה דעת הרב.

— להעמיד את ברל הכופר בעיקר ולהרתיקו אל «הקונה».

הקונה

לפנים בישראל, בימי ממשלת פולין, היתה יד הרבנים וראש ראשי הקהל תקיפה. כבוד התורה היה במעלה העליונה. השפעת הרבנים היתה רבה. הקנאות שלטה בלי מצרים, ביחוד בעבירות שבין אדם למקום. הממלכה הפולנית נתנה להרב ולראש הקהל זכויות מיוחדות לגבות מסים בכח ולהטיל ענשי גוף בשכר ארנוניות ומסים שהיהודים הכניסו לאוצר המלך.

חוץ מתחבולות הנח"ש (נדוי, חרם, שמתא) שאחזו בהן לפנים הרבנים והשתמשו בהן בכל עת מצוא, לרבות מלקות והכאות, היה בידי הרבנים נשק אינקוויזיציוני אחר לענוש ענשי גוף את העברינים, העוברים על חוקי התורה והמחללים שם שמים.

ג' מכשירים היו: עגלת הבושת, עמוד הקלון, הקונה.

עגלת הבושת – פשוטה כמשמעה: «עגלת אשפה סוס צולע על ירכו». רותמים סוס לעגלה מלאה זבל וכל מיני אשפה. מעלים את העברין על העגלה, שמש של בי"ד אוחז ברסן הסוס ומוביל את עגלת האשפה עם העברין דרך השוק ושאר רחובות העיר עד לחוץ לעיר. השמש הולך, קורא ומכריז:

– «ככה יעשה לאיש פב"פ האפיקורס, הכופר, הסורר ומורה, המאנס או החצופה, הפרוצה, אשת האיש».

וכל הקהל נוהר אחרי עגלת הבושת, חוזרים על דברי השמש ומוסיפים נופך משלהם, נוקבים ופורשים את החטא ע"י קריאות של בוז, מתריעים ומצעקים:

– קדש, קדשה, בן בליעל, ארורה, טמאה, נבלה – וכדומה.

לכך מובילים את החוטא (או החוטאת) מחוץ למחנה ואין נותנים לו, לבעל העבירה, לשוב העירה עד שיחזור ויקבל תשובה על פי גזירת הרב או הבד"ץ.

עמוד הקלון כיצד? עמוד מרותק בשלשלת של ברזל אל הקיר של ביהכ"נ על יד הכיור. אל העמוד הזה היו מעמידים את בעל העבירה מותר, וכל יהודי הנוטל את ידיו מהכיור מקלל ויורק בפני האיש החוטא כפי רצונו, בברכו ברכת «אשר יצר».

עמוד הקלון שמש עפי"ר לבעלי תשובה, ל«עורכי גלות» ולשואפים לארבע מיתות בי"ד.

הקונה כיצד? – בחדר הקהל או על יד פתח

ביהכ״נ היה מעין בית סוהר תחת כפת השמים. על פי רוב על יד הכיור שהקהל שואב ממנו מים לנטילת ידים. הקונה עשויה בתכלית הפשטות. בשלשלת של ברזל המורתקה אל הקיר כובלים את ידיו ואת רגליו של החוטא האומלל ואוסרים אותו אל הקיר ואל הקונה. כל העובר על פניו יורק בפניו שלש פעמים, כמו חלוצה בפני יבם, בשעת אמירת «אשר יצר את האדם בחכמה רבה וגו׳».

המנהגים הללו היו שאולים ממנהגי הפראות מימי הבינים ומהעם הפולני שבני ישראל התערבו ביניהם וילמדו מעשיהם. אין איש יודע מתי הופיעו ומתי נעלמו העונשים הללו.

המכשירים האלה היו מקובלים בהרבה קהלות בישראל, גדולות וקטנות, בפולניה וליטא. בווילנא אצל הכניסה אל ביהכ״נ הגדול ע״י הכיור מראים באצבע עד היום ואומרים:

— «כאן התנוססה לפנים הקונה הווילנאית».

בימי הגר״א אסרו יהודי בתוך הקונה על שהטיל דופי בהגדה של פסח בפני הגר״א.

חוץ ממדותיו של ברל שמנינו לעיל היתה לו עוד תכונה אחת שיש לה אופי כללי «לאומי», — הוא היה עקשן גדול.

את פסק הדין הקשה שגזר הרב על ברל — להעמידו בתוך הקונה — קבל לא רק על שרצה לגרש את אשתו

החדשה, אלא על העבירה החמורה שעבר בהטיחו דברי מינות כלפי שער שבאשה וגלוח הכלה ביום החופה.

בשעה שהעמידו את ברל בתוך הקונה, אמר שהוא מוכן ומזומן למות בעד אמתו וצדקתו; אבל לאחר שעמד שם כשתי שעות וטעם טעמה, אמר, שהוא מותר על הגט וחוזר בתשובה.

הכנעה זו היתה ערמומית. תמימים היו אנשי העיירות הקטנות והאמינו בברל שחזר בתשובה באמת. ואולם תשובתו היתה רק למראית עין.

כשבועים לאחר החתונה, בליל שבת קודש, אחרי חצות יצא ברל בלאט מהבית. לקח את צרור הנדוניא שלו, מאתים רובל, וברח מהעיר באין רואה ועזב את אשתו עגונה.

בבוקר השכם קמה מהומה גדולה, כל העיירה כמרקחה. כל בני העיר מזקן עד נער צבאו על בית ר' מאיר מיכל המשולח. ובבית ר' מאיר מיכל תאניה ואניה עד לב השמים. וכל אחד מוכן לרדוף אחרי ברל ולהשיגו, אבל לחלל את השבת בפרהסיה לא נתן הרב אפילו ע"י אמירה לעכו"ם מפני שפקוח נפש אין כאן. יש כאן ספק ספיקא: שמא יחזור בתשובה וישוב, ואם לא ישוב שמא ישלח גט שלא בפניו, והרי גט הוא רוצה לתת בודאי. והשנית, אין איסור לקחת שתי נשים בין בתורה שבכתב ובין בתורה שבע"פ, ומשום חרם דרבנו גרשם אין מחללים את השבת בפרהסיה.

כל אותה שבת זו לא חדלו לדבר׳ להשיא עצות. השבת הושבתה. הכל רבו׳ החלחשו הסתודדו מפה לאוזן...

במוצש״ק לא רצה איש לא בשכר ולא שלא על מנת לקבל פרס לרדוף ולהשיג את הבורח המעגן. נתקררה דעתם. ר׳ מאיר מיכל בעצמו לקח עגלה רתומה לסוס יחיד ונסע לחפש את חתנו האפיקורס ועל כל בקשותיו ותחנוניו לעזור לו במצוה זו ענו ואמרו:

— «לא הן ולא שכרן, כן יאבדו! יתמו אפיקורסים מן הארץ ויבוא משיח צדקנו».

בעיירה זו כבר היתה אשה אחת שנעגנה לפני שלושים שנה ועד היום לא נודע מקום הבעל׳ לכן קראו לבת שבע׳ בת ר׳ מאיר מיכל המשולח: «העגונה החדשה».

שבועות אחדים לא פסקו בני העיירה מלדבר עד שברל נשכח מלב — כמת.

פרק ששה־עשר

וברל רץ ברגליו כל הלילה. עד הבוקר עשה כארבעים קילומטר. הוא שהה שעה אחת בבית אכר והלך ברגל כל יום השבת. במוצאי שבת שכר מרכבת דואר ונסע הלאה, הלאה, עד כי במשך שלושת ימים רחק 300 ק״מ מקדוש. וכך נסע כשלושה שבועות רצופים. הוא היה נוסע נודד מנוסה, תמיד בלא פרוטה בכיס ועכשו הרי כיסו מלא. והכסף הוא מורה דרך נאמן.

אחרי הימים הטובים הגיעו ימות הגשמים. ברל ממשיך את דרכו בלי תכנית, בלי תכלית, עד סוף העולם יגיע... מרוב התרגזות הצטנן, חלה, שב לאיתנו ונסע הלאה.

הוא כבר עבר כרכים לעשרות, עיירות למאות, כפרים אין מספר. יום יום ראה אנשים חדשים, מנהגים זרים ומוזרים, בני אדם שונים ומשונים. פה נתקל בסיום הגדול על כל הש״ס שחוגגים שבעה ימים ושבעה לילות רצופים בהעלם אחד פעם בשבע שנים. שם נזדמנה לו חגיגה של «קבלת פנים» להרב החדש שנתקבל בעיירה. וכל אנשיה יצאו לקראתו כתחום שבת מחוץ לעיר בהמון חוגג בתופים ובמחולות לכבוד התורה. כאן לויה של «שמות» נוהרת לבית הקברות בהלולא וחנגא, בכליזמרים ובזמירות לקבור את תשמישי הקדושה שבלו. וכאן «יהודי טוב», בעל שם ובעל מופת, פוקד עקרות הרואה את

האותיות לאחור; רבי של חסידים המגיד מראשית אחרית. והנה חופה בבית העלמין, סגולה לעצירת מגפה. מזווגים חתן סומא עם כלה חגרת, או משוגע העיר עם הממזרת של הקהל, ותיש העיר טרם שיסתאב הולך לפניהם.

פעמים רבות נתקל ברל בחבורות של צועניים, גונבי ילדים, גונבי סוסים, כנופיות, כנופית של קבצנים, דלפנים, עניים ואביונים מחזירים על הפתחים ביחידות ובצבור. הולכים ברגל במקלם ותרמילם על שכמיהם, נוסעים בכילות שיירות־שיירות מחצר לחצר, מיישובניק ליישובניק, מהקדש להקדש. יום יום הוא רואה פנים חדשות, פרצופים שונים ומשונים: משולחים, שד"רים, בטלנים, מחברים, מלמדים, מגידים, דרשנים. מאספים להכנסת כלה. אברכים ליטאים נוסעים או הולכים ברגל. נעים ונדים למדינות הדרום לוולין, פודוליה, ובסרביה לשם «מעמד» של מלמדות. יש שהיה פוגש עגונות המחפשות את מעגניהן, עגונות מאספות מאה חתימות ממאה רבנים לשם היתר מכבלי העגון והיתר נשואין. שומרות יבם לקבל חליצה. שליחי מצוה בשם קהלות שלמות שרופות באש, נשרפים נכבדים, בעלי בתים חשובים גובים לבנין בית כנסת, החזקת ישיבה, בנית בית מרחץ ובית טבילה, להבדיל. יהודים ויהודיות סתם עם כתבים כתובים על קלף וקולות קוראים לעזרה אל אחינו בני ישראל רחמנים בני רחמנים.

הוא ראה בני לאומים מלאומים שונים ויהודים למיניהם ולכתותיהם, חלופי לשונות, מבטאים, סגנונות, תנועות, העוויות, פרכוסים וכרכורים, תעתועים ותעלולים, שפלות ועניות.

יהודים קרימצקים, יהודים גרוזינים, יהודים הרריים, בוכרים, יהודי פרס ומדי, סובוטניקים (שומרי שבת), גרים, מומרים, משומדים, ממזרים בוגרים; יהודים מאלג׳יר, מכוש, מתימן, מטוניס, ממארוקו, מבגדד (בבל), יהודים ארצישראליים; מוכרי מטבעות, סוחרי קמיעות, תגרי עתיקות; מו״סים רגליים, מו״סים בעגלות מקורות כילות רתומות לסוסות. מו״סים עם צרורות ספרים, ספרי רומ״ל, על שכמם. יהודים משלשת נפות פוליניה בעלי שלש שפות ושבע הברות, המונים המונים בריות משונות שעל כל אחת ואחת מותר לברך: «ברוך משנה הבריות!»

גבנים אמיתיים, גנבים מזויפים, חטוטרות מלאכותיות ממולאות זהב, פאות נכריות ממולאות שטרי המדינה. גנבים שאומנותם בכך, גנבים מתלמדים, גונבי סוסים, גונבי חנויות, גונבי בית, גנבים בירידים, גונבי כיס, אסירים בורחי־צבא, פליטי בית האסורים. בעלי מום מכל המינים: מומין בידי שמים, עשויים בידי אדם: לצורך השעה, לשם פרנסה. חולי נופלים, אחוזי קדחת, מוכי שחין, מנוגעים, מתולעים, בעלי כתר, בעלי שבר, בעלי כויה, מחיה, נגע, פגע, אסכרא, קורדייקים, עויתי, חצי משוגעים, משוגעים שלמים, עקומי פנים,

בעלי צלקות, צלעות מרוסקות, גדמים, נכאי רגלים, פסחים, צולעים.

ברל הרגיש את עצמו כתייר חוקר וסוקר. צופה הוא הליכות העולם החדש שנגלה לפניו. ונדמה לו, כי בנימין השלישי הוא במהדורה חדשה, ועד לנהר סמבטיון, הרי חשך, אל היהודים האדומים ועשרת השבטים יגיע בקרוב. ואלה הלאומים הרבים שנזדמנו לו: גסטרונים, אסיתינים, אסתונים, קברדינים, אינגושים, צ'יצינים, אימרתינים, חיווים, יונים, טורקים, זקכורינים, מינגרלים, טבלינים, פינים, שווידים, צ'יכים, גרמנים, איטלקים. מי ימנה מספרם?!

עולם של שנוררים ראה ברל, שמינדרקים, חנוקים, שלומיאלים, שמור־לי־ניקים, רמאים אוחזי ענים, מוכים בסנורים, מכשפים, מכשפות, קוסמים וקוסמות, אוברי וידעונים, מוקיונים, לצים. הכל לוקחים, הכל מקבלים, סוחבים: העינים והידים נשואות אל כיס זולתם, אל הפרוטה הטמאה והמצלצלת ההורגת את הנפש; כאן בעלי כובעים ובעלי שטריימלך, בעלי קסקיטים ובעלי מצנפות, וגם ירמולקות וגם צילינדרים וחצי צילינדרים. והנה עטופי צ'ורבנים, תרבושים חבושי פסים, מגוללים ועטופים בלאפסירדקים.

והוא ברל מסתכל, בוחן ובודק. הוא היחידי הצופה ואינו מקבל כלום. אדרבה, הוא גם נותן לפרקים. הוא מוכרח לתת. אי אפשר לבלי לתת, מכיון שהפרוטה

מצויה בכיסו. לפניו המונים־המונים של עניים ואביונים, דלפנים רעבים, קבצנים צמאים, נשים אומללות עטופות בלואי סחבות, עירומות ויחפות, עינים טרוטות, פוזלות, מלופלפות. מעודו לא ראה אומללים כאלה, אפילו בליטא ארץ מולדתו המסכנה, העלייה והדוויה.

כך עבר ברל ארצות רבות, מדינות רחוקות, פלכים, מחוזות, נפות, גלילות, זמוט, ליטא, פולין, מאלורוסיה, אוקראיינה, וולין, פידוליה וכו'.

יש עיירה אחת בעולם הבנויה בקרן זוית של שלושה פלכים: וויטבסק, קורלנד, ליפלנד, ושם שומעים קריאת הגבר או קול שופר בכל שלושת הפלכים בבת אחת. ושלושה שמות לעיירה זו: שטוקמנסהוף, גלזמנקה, דנקרה.

— אך «הדרך ממעטת שלושה דברים: השם, הבנים והממון». אחרי טלטולים במשך חצי שנה ומעלה ראה ברל שכספו הולך הלוך וחסור. ממאתים רובל, הנדוניה שלו נשארו כארבעים. התחיל ברל מפשפש במעשיו ודואג למקום מנוחה.

ויהי בבוקר אחד לא עבות, קם ברל משנתו על מנת להמשיך מסעותיו לתור לו מקום מקלט. הוא רצה לשלם לבעל האכסניה דמי אשל—אכילה, שתיה, לינה והנה, אהה! כל כספו נגנב. ברל בא בין המצרים. אבל מבוכתו לא ארכה זמן רב. האיש כברל יאמר נואש? התיצב כמלמד ליטאי ונשאר בעיר ההיא אשר במדינת פודוליה ששמה אבר.

פרק שבע־עשר

אבר היתה עיר שכולה חסידים. אין בה לא לומדים ולא משכילים, לא יראים ולא אפיקורסים ולא חברות ולא אגודות ולא ספרי מינים, אבל יש בה רבי עם «חצר» וכל אביזרייהון: שטיבלך (בתי תפלה), תקון, זוהר, תניא, ספרי חסידים, ספורים, מעשיות, מעשי נסים, שולחן, שלוש סעודות, מלוה מלכה, שיריים, זמירות, נגונים, רקודים, גבאים, שמשים, פדיונות, פתקאות, סגולות, קמיעות. מלאכים, שרפים מצד אחד, וחרחורים, רכילות, לשון הרע וכדומה מאידך גיסא. וכמנין מתנגדים־מתבוללים שנתערבו בין החסידים ולמדו מעשיהם. ובורים ועמי הארצות ככוכבי השמים לרוב.

תחלה קבלו בני אבר את ברל ברחמנות, מפני האסון שקרהו בדרך, כי נגנב כספו.

התקינו לו «מעמד» (קנעללונג): שלושים תלמיד ללמדם אלף־בית, עברי וחומש. את שמו לא שאלו ולא הזכירו ויקראוהו: «הליטאי», ויכנוהו: «צלם־קופ» (ראש צלם) כמנהגם.

בהיותו עוד בדרך, בעיר לוד, כבר קנה לו פספורט חדש במחיר חמשה רובל, על שם ברוך זבוב. תמונות של צלום לא היו עדיין בארץ על גוף הפספורטים.

לא עברו שלושים מיום בואו לאבר וברל, כלומר «ברוך זבוב» רכש לו שם טוב, אהבה וריעות ותשומת

לב מיוחדה מכל אנשי העיר, כי די היה לו, לברוך, להשמיע את קולו כדי להקסים לבב שומעיו.

אט־אט התחיל ברוך לגלות כשרונותיו פרי נסיונותיו המרובים.

הוא שר שירים, נגן נגונים – משלו, שירי החסידים שלמד בדרך, וגם משלהם, מחסידי אבר כבר הספיק לתפוש. והנגינה והזמרה כידוע מקרבות לבבות. ברוך היה שר את שיריהם עם כל התגין וההידורים, עם כל סלסוליהם וסלסולי סלסוליהם, בהתלהבות, בדבקות כמו חסיד ותיק מלידה ומבטן. כל נגון חדש שנוצר ע"י הרבי בעצמו ובקדושתו, היה ברוך תופס עד מהרה על משקל ראשון והיה מנגן אותו ממש כאילו יצא מפיו הקדוש על כל נעימותיו והעוויותיו.

ברוך קבל את הנוסח החבד"י בתפלה, התרגל ל«נעריצך», «כתר», «ויצמח פורקניה» וכולו. לקח חלק ב«תקון», השתתף ב«שולחן», למד את הזוהר, התניא ויתר ספרי החסידים, אמן את ידיו בחטיפת ה«שיריים», למד על בוריה מלאכת השתיה ויתערב בחסידים.

ברוך ידע הרבה ספורים, מעשיות, בבא־מעשיות, שירים בעברית, באידיש, פולנית, רוסית, מאלורוסית, גרמנית, צוענית; כל מיני הופקיס, וולאכליך, רקודים של קוזקים, קוקזיים, סיביריים, הודיים, צועניים–שלמד בימי טלטוליו ונדודיו המרובים. וכל מה שקלט מימי ילדותו עד היום הזה חזר ופלט. החסידים היו מתקהלים

סביבו והוא למד אותם בשקידה ובהתלהבות ונחל כבוד והערצה מכל בני העיר עד שנעשה אהוב אצל הרבי בעצמו ויהי לאחד ממקורבי החצר.

פזמון אחד היה שגור על פיו שהיה מפזמו ומבמבמו בכל עת מצוא:

וואס מעהר קבצן מעהר הולאקה.
וואס מעהר נגיד מעהר סאבאקה.
הַקַּבְּצָן בְּעָנְיוֹ רוֹקֵד וְשָׂמֵחַ.
הַנָּגִיד בְּעָשְׁרוֹ כְּכֶלֶב נוֹבֵחַ...

ברוך מפזז ומרחף באויר כעוף השמים, קורץ בעיניו, שורק בשפתיו, ממולל באצבעותיו, מנענע בידיו, ברגליו ובכל רמ"ח איבריו ומוריד שרפים שנוצרו על ידי דבקות והתיחדות וע"י תקון הגוף ועלית נשמה.

עברה שנה. ברוך קלט את תורת החסידות, אורח החיים, התקונים, המנהגים, הנוסחאות, הפתקאות, הפדיונות, נפתולי הגבאים, תעלולי המקורבים, סודות החצר, הנסים והנפלאות של הרבי – כחסיד בן חסיד יודע ח"ן והתגלות השכינה.

וסגולה יתירה לברוך: הוא בן תורה, בר אבהן, ידען גדול בש"ס ופוסקים, חזון יקר המציאות בין החסידים. ברוך קבל עליו עול החסידות אחרי «תקון» הגוף והנפש: ספג ארבעים הצלפות חסר אחת במגבות רטובות ומקופלות כדת וכדין עם «לחיים» טובים וארוכים. רק חסרון אחד מצאו בו – רוק הוא. התחילו מתעסקים לזווג את ברוך.

הציעו לו ממבחרי הכלות, מבנות טובי החסידים, אנשי המקום – ומהסביבה כולה.

לבסוף זכה ברוך זכייה שאין למעלה הימנה: בת הגבאי הראשון, יד ימינו של הרבי, חשקה נפשה בברוך ותהי לו לאשה. יש אומרים שהרבי עצמו לטש עינו בברוך. הוא, הקדוש בכבודו רצה לתת לברוך את בתו, אלא שמוצאו הליטאי, האפיקורסי עמד לשטן על דרכו.

ברוך קבל אלף רו"כ נדוניה, במזומנים ממש, מתנות, מלבושים, גם כלה נאה וחסודה.

גזיזת השערות של הכלה לא נהגו אצל החסידים ההם, מלבד פיאה נכרית כבדה שהעמיסו על ראשה ביום השני שלאחר החופה.

את החתונה חגגו ברוב פאר כל שבעת ימי המשתה. נתכנסו חסידים מכל ארבע כנפות האיפרכיה ומטובי אנשינו. מחמת שהחתן היה בן תורה, ויתום מאביו ואמו, לקח אותו הרבי הקדוש תחת חסותו, ויהי הרבי השושבין והמסדר קידושין.

המנהגים הטפלים הנהוגים בליטא, זמוט ופולין בסדור חתונה יהודית היו נהוגים גם בפודוליה בשנוי נוסחאות בחסר ויתר. כי קו אחד ניכר מפלה ארץ החסידים מהמתנגדים: העדר עצבות, מעוט דמעות ורבוי אכילה, שתייה ושמחה.

שנתים אחרי חתונתו של ברוך נפטר הגבאי חותנו, ויצו לפני מותו להנחיל לברוך כסא הגבאות בהסכמת הרבי וכל החצר.

ברוך נכנס לכהונתו כזקן ורגיל. נהל את הגבאות הראשית בחכמה רבה, עשה חיל רב בין ברוחניות ובין בגשמיות. הנהיג סדרים חדשים והצטיין בגבאותו. הרבי נתן אמונו בו ועל כל מה שהגבאי ברוך אומר הן, נותן הרבי קדוש את הסכמתו.

החסידים הנוהרים אל הרבי לחוג את החג ולהתקדש כראוי וכמוחזק בידם, הנוסעים בכל ימות השנה לשם עצות, בקשות, תחינות, תפילות, חושך בנים, או צער גידול בנים ועוד, – כבדו את הגבאי החדש והצעיר ומלאו פיהם תהלתו:

– ברוך שם כבוד ברוך לעולם ועד.

הכנסות הפדיונות, המתנות והנתינות גדלו מיום ליום. מספר החסידים נתרבה במדה ניכרת.

ברוך למד מלאכת השתיה כדת. בלע י"ש וי"ג ים שלום, ולא נודע כי בא אל קרבהו. מעולם לא היה שכור. אדרבה: כל מה שהוא מרבה לשתות הוא מרבה שמחה, בדיחה ועלית נשמה. עם תוספת השתיה בית הקיבול שלו הולך ומתרחב, דעתו מצוללת ומתישבת עליו. והוא מוסיף להפליא את קהל חסידיו בחדודיו והמצאותיו, בלשון נופל על לשון, בחדושי תורה, שרוב שומעיו לא הבינו אותם; בפנינים מים התלמוד, מרגליות מאוצר הזוהר; אבני חן מגנזי מאמריו ואמרותיו של הרבי הקדוש; תבלין ממדרשים, ילקוטים, שיחות חולין של תלמידי חכמים, של רביים ויהודים טובים.

ובשעה שברוך פותח את פיו מיד הוא נעשה כמעין המתגבר, נדמה שלעומת כל כוס יין שהוא מכניס לתוך גרונו הוא מוציא חליפתה פז יקר מלוא חפנים. ברוך דורש:

— «משנכס יין יצא סוד. יין בגימטריא סוד. כל האדם הוא כולו סוד, רזין דרזין, ר"ל יין בן יין».

ברוך מוריק לתוך גרונו לוג י"ש בהעלם אחד שלאו כל חסיד מסוגל וזוכה לכך, וכך היה אומר:

— «מרבה שתיה מרבה חכמה, מרבה יין מרבה שמחה, כמו שנאמר אין שמחה אלא ביין». היה מי שאמר: «היין מביא יללה לעולם». הלה מתנגד היה, בבלאי טפשאי, ליטאי שרוי כל ימיו בצער ועצבות. כתיב תירוש קרי תי ראש. פירושו: זכה ושתה יין ישן נושן נעשה ראש, לא זכה ולא שתה נעשה רש. שתית י"ש היא מדאוריתא, המצוה הראשונה שבתוה"ק. דכתיב: בראשית ברא אלהים את... כתרגומו: בקדמין ברא י י ת (אצל ליטאי אין הבדל בבטוי ת וי"ש). כל השותה י"ש זוכה לשי עולמות, שנאמר: להנחיל אוהבי י"ש. ונאמר יין בגימ' שבעים, נגד מה אמרו? כנגד שבעים אומות, שבעים לשונות, שבעים שנות חיי אדם; שמע מיניה, שבעים אומות, שבעים לשונות שותים יין. שמע מיניה, שיין הוא הסוד של חיי אדם, שמע מיניה.

ברוך נעשה לחסיד שבחסידי, שהנשמה היתירה אינה מסתלקת ממנו אפילו בששת ימי המעשה, לחסיד בעל שתי נשמות דאזלין ערטילאין.

את תפקידו ממלא ברוך לעילא ולעילא מכל תשבחתא. חסידים ותיקים וישישים כורעים ברך לפני ברוך ומיחלים למוצא פיו; לפני הדרת פניו יסוגו לאחור בכבוד.

מראהו החצוני נשתנה מן הקצה אל הקצה: שמן, עשה פימה עלי כסל, פניו נעשו מלאים, עגולים, צבע פניו משתנה לפי צבע המשקה שהוא שותה ככרום זה המתחלף בגווניו.

עברו חמש שנים מיום היות ברוך לגבאי, בינתיים הוליד ארבעה בנים; הונו עלה לחמשת אלפים רו"כ, מלבד תכשיטין, כלי כסף וכלי זהב. הוא חי חיים טובים, מאושרים ושקטים.

שקטים, מאושרים? מי יודע? אולי רק למראית עין. אולי הרבה לשתות יין, כדי להשקיט מוסר כליותיו, להאפיל על הסוד שנשא בחובו?

פרק שמונה עשר

בין הבאים אל הרבי להתברך, להמלך, לבקש פרנסה זווג, שיעלה יפה, באו גם עקרות לפקידה, אלמנות, גרושות, חלוצות, יבמות ועגונות. הגבאי, כנהוג, היה כותב פתקא להרבי וכל פעם שנפלה פתקת עגונה לידו היה ברוך מוסיף על שולי הפתקא: «בהו"ש». איש לא ידע ולא הבין את כוונתו של ברוך במלים אלו. הוא היה חוקר ודורש את העגונות, אחרי הסבות שהביאו לידי עגון. לשם כך היה ברוך מנהל פנקס־כיס קטן מיוחד ורושם את השמות והכתובות, גם את הגורמים שגרמו לעגון.

רובם היו מסוג אחד. הבעלים המעגנים נתחתנו שלא מדעתם. וכשנתבגרו נפקחו עיניהם וראו כי לא לרוחם היא. הנשים היו מגיל רך מעשר עד חמש עשרה, נבערות מדעת, מאמינות בהבלים ואדוקות עד לגועל נפש. היו גם סבות שבינו לבינה, פרי נשואי בוסר. כי היו משיאים ילדים קטנים בני שמונה תשע שנים, וכשבגרו באו בטענות ומריבות אל הוריהם שהיו מארסים את ילדיהם כמעט מיום הולדם, מתקשרים עם חוזים, קבלה בקנין, התקשרות, אמנה, תנאים; הורי חתן בן־יומו עם הורי בת־יומה, עושים מסחר וקנין ביניהם ע"ד הזווג הנולד במזל כמו שהם עושים כל מיני מסחרים עם בעלי חיים, צומחים ודוממים.

ברוך היה שמח בחלקו אלולא קפץ עליו רוגזן של העגונות. העגונות בימים ההם היו מרובות. הוריהן או הן בעצמן היו באות אל הרבי שישיב לב בעליהן עליהן, שירחם עליהן ויחלצן מכבלי העגון, וע"י נס או מופת או אצבע אלהים יגלה את מחבוא המעגנים אותן.

העגונות האומללות היו מרגיזות את הרבי וממררות את חיי הגבאי הראשון ר' ברוך. כל עגונה היתה כמפלצת בעיני ברוך, כמזכרת עוון. בחזיונות ליל על משכבו ראה מרעין בישין. מות אביו בשעת נעילה. ככר הלחם בלכתו בפעם הראשונה ברגל עירום ויחף ללמוד תורה; נדודיו בעיירות, בכפרים, אכילת «ימים», הכלות, הכלה החזנית האלמנה וארבעת ילדיה, החזנים, חברו הפרוש, מורו ורבו הבעל־בכי ובעל הטחורים, ראש הישיבה כבד הפה, השוחט באביונה, המשבר בנפשו, לקוי נשמה, חלומותיו ע"ד דפלומים, ביהמ"ד לרבנים, פיינזינגר ויודל אף־טוב, בתשבע וצמותיה, וראשה הגלוח, הקונה והפליטה מקדוש, הנסיעה הארוכה לאבר, הגניבה, המעמד באבר, קבלת החסידות, החתונה עם בת הגבאי, הגבאות, העגונות...

בין הנוסעים או ההולכים ברגל אל הרבי היו חולים כרוניים שבאו ובקשו תרופה למחלותיהם. הגוף והנפש. שאלו עצות בעסקים סבוכים ומסובכים, והתיעצו בעסקים פשוטים ורגילים — סתם הסכמת הרבי, ובכל עניני משא ומתן ובכל מקח וממכר, בעסקי שותפות,

בריב משפחה, במחלוקת ע"ד ירושה, בצרת מחוסרי פרנסה. כל קשה יום ומר נפש מצאו תנחומין, עצה והתרה באמרותיו של הרבי הצדיק הקדוש. כל הגה היוצא מפיו נתגדל ונתקדש כאילו יצא מפי הגבורה, כדברי אורים ותומים.

היו גם בעלי תשובה גלויים וחוזרים בתשובה נסתרים. בעניני תשובה וחרטה דמתה החסידות לנצרות והרבי נעשה כעין כומר.

בין הבאים אל הרבי היו הרבה בעלי תשובה, ביחוד בשנת בצורת או בשנת משבר...

ברוך הוא יד ימינו ואיש סודו של הרבי, שהיה עייף ויגע מטרחם, משאם וריבם, ואי אפשר היה לו לשאת לבדו טרדותיהם של כל חסידיו. לפעמים היה הרבי מתקשה או מסרב בנתינת עצה או «תשובה», מקמץ ומצטמצם, דוחה בקש ועונה בקושי.

וברוך, ברוך יהיה, הוא בעל מח חריף, ראש ליטאי כל רז לא אניס ליה; הוא ידע היטב את זנבות החוטים של החוטאים ופקעת החטאים למיניהם, כי אין חכם כבעל נסיון. מי כמוהו ראה ושמע מאורעות וחזיונות החיים, אחיזת עינים, צדיק ורע לו, רשע וטוב לו, תוך ומרמה, חיים של הפקרות ופריקת עול שמים ודרך ארץ. ממסועתיו מקדוש עד אבר ונסיונותיו באבר גופא.

ברוך זריז המחשבה, מהיר עצות, קל באמצאות, חריף בחדושים וחדודים להפליא. הוא מלא וגדוש: חכמה,

עצה, בינה ודעת לטהר טמאים ולטמא טהורים.

העצות הנתונות ע"י ברוך, בכחו של הרבי ולהיפך, היו מושכות חסידים לאלפים ולרבבות שירבו בקוריהם ונסיעותיהם אל הרבי ויראו את פניו שלש פעמים בשנה. ויותר, משל לרופאים מנוסים מסוג ידוע...

היו בין «בעלי התשובה» חוטאים ופושעים פלילים, כגון: מבריחי מכס הגבול, מבעירי בערה, סוחרים של שטרות ופספורטים מזויפים, מסובכים במשפטים קשים, בעלי עבירה חמורים הצפויים להשתלח לגדוד האסירים, לעבודת פרך.

ומשראה ברוך לפניו המון חוטאים כבדי עוון ממנו, מצא תנחומין לנפשו החוטאת...

כך דרכם של פועלי און שהם מוצאים נחומים למעלליהם במעשיהם הרעים של זולתם.

ברוך זבוב, הגבאי הראשון ושר החצר של הרבי, זה החוטא המסתתר מבעד למסוה האמונה והחסידות, שכח מפני חייו הטובים, חיי גדולה ועושר, את פרקי חייו הראשונים.

הוא היה מנהל את החצר, אוצר הפדיונות, ההכנסות וההוצאות, ועל פיו ישק כל הבית.

בעצתו של ברוך ובידיעתו של הרבי, נתקבל העתון «המגיד» בחצר. ופתאום באחד הגליונות הוא קורא בקשת עגונה מקדוש:

בת־שבע מחפשת את בעלה ברל.

ברל שם לבו גם לעניני החנוך, רוצה לומר «המלמדות» הנתונה בידי מלמדים ליטאים «ראשי־צלם», שנתרבו בימים ההם. ברוך בחר מהם את העדית, וארת הבינונית והזבורית שלח לנפשם. כבוא מלמד חדש לאבר היה מקפיד עמו הקפדה כחוט השערה, ומתנהג עמו כחסיד קנאי יותר מחסידים בני חסידים.

ויהי בבוקר בהיר אחד בא לאבר אברך ליטאי מושלם שוחט ובודק והוא מחפש «מעמד» של מלמד. האברך הליטאי הזה התיצב לפני ברוך. ויהי בראות ברוך את המלמד החדש וימת לבו בקרבו. הוא השוחט מכפר אביונה חברו, רבו ומורו להשכלה.

התנכר אליו ברוך, כי השוחט לא הכירהו. עשדה ברוך בתחבולות ושלח אותו מהבית באמתלא המתקבלרת על הדעת ובנמוס הראוי.

השוחט לא מחדש בא אל המדינות הללו. הוא הסתובב כבר כשנתים בעיירות שבולין ופודוליה, פעם בתורת מלמד, פעם בתורת שוחט. הוא ידע את דרכי החסידים ונתיבותיהם ויהי בעצמו חצי חסיד. הוא נע ונד בסביבות ההן מעיירה לעיירה בכונה תחלה למצוא את ברל ע"פ בקשת ר' מאיר מיכל.

ר' מאיר מיכל חותנו של ברל, השד"ר הארצישראלי שאל בכל מקום בואו לרגלי כהונתו ודרש אחרי חתנו הפליט המעגן, ובכל מקום אמרו לו שברל ברח לגלילות הדרום לוולין, פודוליה או בסרביה. מקום מקלט אחר לא ידעו ולא שמעו בימים ההם, בשנות החמישים של המאה הי"ט.

פרק תשעה עשר

הנסיעה מליטא לדרום רוסיה היתה כרוכה בסכנת נפשות. מסילות הברזל, כבישים טרם יהיו בארץ. האברכים הליטאים שסולקו משולחן חותניהם אחרי כלות מזונותיהם היו אלוצים לבקש מקור מחיה אחר. כסף הנדוניה כמובטח – להד"ם! כמו שאמר פעם המגיד דמתא והמו"ץ דווילנא רבתי ר' וועלוועלע זצ"ל לחותנו לוקח בתו.

ר' וועלוועלע השיא את בתו לבחור עלוי, ירא שמים ויקר המציאות, אברך משי, כפתור ופרח! קצב לו מזונות על שולחנו, הבטיח לו מלבושים, מתנות וארבע מאות זהובים נדוניה. והנה עברו ימי החתונה, כלו שנות המזונות ור' וועלוועלע לא סלק את הנדוניה, אפילו פרוטה אחת.

אמר לו חתנו לר' וועלוועלע:

– «אין אני מצטער ואין אני קובל על כסף הנדוניה כלל. אין אני אץ להעשיר חלילה, אלא על מה אני מצטער, על צדיק וקדוש כמוך שיוציא דבר שקר מפיו».

אמר ליה ר' וועלוועלע:

– «אתה יודע שמגיד אני ומטיף מוסר לבני ישראל, ובכדי שיבינו אותי ואת מוסרי הרי אני בודה מלבי בבאמעשיות וממשיל משלים ע"ד בן מלך שלא היה ולא

נברא וע״ד בת מלכה שלא נולדה ושום בן אדם לא יבוא בטרוניא עלי שאני בדאי, חלילה. מדוע? מפני שהעיקר הוא הנמשל – ולא המשל. ובכדי שיבינו את הנמשל אני אלוץ לחבר משלים ולבדות בדותות. אכן, העיקר הוא הנמשל, היינו: הכלה; הנדוניה הרי היא בחינת משל כדי שיתפסו את הנמשל. לדאבוני הגדול אין אחב״י תופסים את הנמשל הפשוט הזה בלי משל הנדוניה. ואין איש יכול לבוא בטענה שהמשל הוא דבר שקר. כל המשלים בשקר יסודם».

ע״ד הגירה לאמריקה או שאר חלקי תבל לא ידעו ולא חלמו בימים ההם. ככלות מזונותיהם ולחם חוקם היו האברכים נשארים קרחים מכאן וקרחים מכאן. רק ה«נמשל» עמהם ועוד כמה «נמשלים» «פעוטים» ו«פעוטות» התובעים בפה... בינתים השיא החותן בת שניד״ה והחתן הראשון היה אלוץ לפנות את מקומו להשני. הראשון יושב ועוסק בתורה יומם ולילה יחד עם השני עד דאזלי שערי מכדא ואין הקומץ משביע את הארי, הארי הצעיר נוסע וגולה למקום תורה בתור פרוש. אם הוא איש מצליח, הרי הוא מתמנה לרב באיזו עיר נדחת או מלמד בכפר נדח, ואם לאו – ירעה עד שיסתאיב, רוצה לומר: מות ימות בפרישותו או במלמדותו. אשתו ה«פרושה» תלויה על שכם אביה בתוספת זוג או שני זוגות ילדים.

בעלי המרץ שבאברכים העיזו לחלום ע״ד נסיעות למרחקים, מה שקוראים היום «הגירה».

פלכי דרום רוסיה נחשבו אז בימים ההם לארצות רחוקות, זבות חלב ודבש. הנסיעה לשם עלתה בסך גדול. המטרה היתה מלמדורת המעשירה את בעליה בארצות נודם. ולוא היה להם סך כזה בעין, לא היו נוסעים אלא פות־חים חנות במקומותיהם על יד החותן. ולכן היו נוסעים לשעורין ולסרוגין. מחצית שנה יושב לו הנודד (עכשו אומרים «מהגר») בעיירה או בכפר בתורת מלמד ומחצית שנה השניה הוא נוסע עד שתכלה פרוטה מן הכיס ונשאר שוב בתורת פרוש, מלמד עירוני, כפרי וכדומה. בינתים מתמחה הנודד במלמדות, בשחיטה, מתאמן במילה, בחזנות, בקריאת התורה, בתקיעת שופר, מנסה את כחו לדרוש מעל הבימה, להגיד לפני קהל שעור במדרש, עין יעקב, חיי אדם, חכמת אדם, וכך עוברות לפעמים שתים שלוש שנים עד שהוא מגיע אל הארץ ששם הזהב.

כל אברך לפני צאתו למרחקים לוקח ברכת הפרידה ממשפחתו, ברכת הדרך מכל בני העיירה, מהחיים, מתרצה ומתפייס ונפרד מהמתים, נופל לתוך ארון הקודש ומבקש סליחה ומחילה מהתורה הקדושה, ע"י אמירת אשמנו, י"ג מדות ותפלת הדרך ונפרד מכולם ומהכל לעולם ועד בישיבה קצרה ברגע האחרון באמירת הפסוק:

— אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך.

הרבה נסעו ולא שבו. מהם חלו, מהם מתו, מהם לקחו נשים ושלחו גט לאשה הראשונה, לקחו נשים ולא שלחו גט כלל; מהם נתחמצו ונחפקרו, מהם נשתמדו ונשאו נשים נכריות...

השוחט מכפר אביונה היה אחד מהניי המהגרים הנועזים. ר' מאיר מיכל המשולח שהיה קרוב־רחוק שלו, שלישי בשלישי, בקש ממנו, מהשוחט, שיקבל עליו את המצוה הגדולה הזאת ויחקור ע"ד חתנו המעגן ברל, אולי ירחם, כי מגלגלין זכות על ידי זכאי... אותה בקשה בקש גם מנודדים אחרים לרחם עליו ועל בתו היחידה הנמקה בעניה ובכשרותה, העגונה הכשרה והאומללה.

גם ל«המגיד» שלח מודעה בקשת־עגונה שלא עלה לו בנקל, מפני שזמן רב לא ידעו את הדרך אל «המגיד».

השוחט מאביונה הבטיח למאיר־מיכל למלא את בקשתו ולקיים את המצוה הגדולה הזאת, ואם תבוא לידו לא יחמיצנה, כמו שכתוב: כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא.

כבוא השוחט, צמח שמו, לאבר היה כבר חסיד בין החסידים. בהכנסו לבית הגבאי ברוך, לא הכירו. שמע צמח את שמעו של ברוך, שהוא מקפיד גדול ודורש מלמדים משכילים שיש להם יד בתנ"ך, ידיעה בדקדוק לשון עבר. השוחט ידוע לנו מכפר אביונה שהוא איש משכיל ויודע שפת עבר ודקדוקה. על כן חשב, ובצדק, שברוך יתן לו דין קדימה ויבכר אותו על מלמדים אחרים שלא ידעו לא תנ"ך ולא דקדוק. ומה גדול היה תמהונו בקבלו מברוך תשובה שלילית מיניה וביה. לא שאל אותו כלום ולא בא אתו בדברים. צמח ידע שברוך הוא תקיף למדי במחנה החסידים ואין דנים עם התקיף ממך.

ניסה צמח לדבר בענין משרה לשו"ב, ושוב: בלי ידיעתו של ברוך לא יקבלו שוחט בעיר.

עזב צמח השוחט את אבר אחרי ימים אחדים והלך לעיירה הקטנה הסמוכה לאבר ויהי למלמד. התשובה השלילית החטופה והטרופה של ברוך לצמח לא נתנה לו, לצמח, מנוח.

— «מה ראה בי ברוך? — שאל צמח לנפשו — מה מומי? מלמד חדש נחוץ באבר, יען כי אחד המלמדים שב וחזר לארצו ולמולדתו לליטא, אחרי שבתו באבר חמש שנים רצופות. ידיעותי מספיקות בלי שום פקפוק, מדוע לא בחן אותי? מדוע לא בא אתי בדברים? לוא מצא בי מום או פגם כל שהוא הייתי מחריש».

כך דבר צמח עם נפשו ברוצו הנה והנה בחדרו, מקיר לקיר. הרעיון הזה לא נתן לו מנוח והוא החליט בנפשו ללכת לאבר, לראות פני הרבי יחד עם חבורת עולי־רגל וגם להתודע יותר אל הגבאי ברוך, אולי יציל מפיו מענה נכון על סרובו לדבר עמו, אולי יסכים למנותו מלמד באבר הגדולה מעיירתו.

יומים ערב חג השבועות בא צמח אל הגבאי בלוית חבורה של חסידים ותיקים בני עירו. ויבקש ממנו פתקא אל הרבי. בראות ברוך את השוחט לפניו נבהל ונפחד כאלו ראה את מלאך המות. יצא מהבית וחזר, שוב יצא ושוב חזר ואל השוחט לא שעה כלל. לבסוף אמר ברוך להשוחט כמה מלים בלתי מובנות ופתקא לא נתן לו. ויהי

הדבר לחידה בעיני צמח. לא הבין השוחט מה סוד מאונו של הגבאי לתת לו לקחת ברכה מהרבי. בני לויתו השתוממו מאד על הדבר המתמיה הזה, ויאמרו לשאול שנית פשר דבר אצל הגבאי.

ערב החג היתה התנועה רבה בבית הרבי. ההכנות אל ה«שולחן» גוזלות את כל היום, ועל כן דחה צמח את הענין לאסרו־חג.

בליל הראשון של החג לא בא ר' ברוך הגבאי אל השולחן, כי חלה ונפל על משכבו. הבהילו רופאים, שאלו את החולה ומצאו שהוא חולה במחלת הכליות. וייעצוהו לנסוע אל הרופאים לקמניץ פודולסק עיר הפלך.

בטוח היה ברוך שאם רק יפתח את פיו וישמיע את קולו, מיד יכירו צמח השוחט. הוא התהפך על משכבו כל הלילה. התחלה כאלו תקפתו עוית, ואיש לא חשד בו שהוא משטה ומסמא עינים.

כל הלילה חבל תחבולות, כיצד להנצל מהסכנה הגדולה המרחפת על ראשו אם יֻדע קלונו ברבים, אם יגלה סוד עוונו שהוא נושא בחובו מזה שבע שנים.

הלילה הראשון של שבועות ליל שמורים הוא ליהודים משנים קדמוניות. הלילה הזה ליל שמורים גם לברוך ולכל בני העיר. בין אנשי החצר התיעצו ויטכסו עצות אם לשלוח את החולה המסוכן בעצם החג או להמתין שני ימים עד מוצאי החג. ברוך הגדיל בינתים את צעקותיו והתחפש כגווע מגודל יסוריו, כי חשב מח־

שבות על הפליטה מאבר בהקדם האפשרי. ברוך הכין בחשאי את צרור כספו, הוציא מהכספתא את אוצר הכסף של הרבי. שם בכיסו את המפתחות שלו ושל הרבי ונסע לקמניץ־פודולסק בעצם החג, כי ה«מכאובים גברו ועגו את החולה», שלא רצה לקבל שום רפואה מרופאי המקום.

בצאתו מתחום העיר שאף ברוך רוח לרוחה. בבואו לקמניץ־פודולסק שלח טלגרמה לאשתו, כי טלטולי הדרך והנדודים השפיעו עליו לטובה וארוכתו קרובה.

ומיד שכר סוסי דואר וברח מקמניץ והלאה בחפזון ובהלה, כמו שנוסעים פקידי הממשלה.

בהיותו הרחק מהעיר, גלח ברוך את זקנו, את פיאותיו, החליף את מדיו ומלבושיו הארוכים בבגדים קצרים, אשכנזיים, חבש צילינדר לראשו, התעטף במעיל בלי שרוולים; ובכרסו הגדולה והרחבה דמה לאשכנזי ממש. וכך נסע הלוך ונסוע צפונה. בעברו את העיירה גנבקה רכש לו פסרפורט חדש ע"ש מיכאל עכבר.

במוצאי החג שלחו שליח מיוחד מטעם הרבי אחרי ברוך להיות לו לעזר כנגדו. השליח הסתובב שם שלושה ימים, חפש את ברוך ולא מצאוהו ותהי לחידה בעיניו וישב לאבר בגפו.

בין כה וכה עברו כשבועים ימים ומברוך אין קול ואין קשב. ורק אחרי שראו שכל הכסף המזומן של הרבי ושלו, של ברוך נעלם, גם מהאבנים הטובות חסרות היותר גדולות, רק אז הבינו שברוך נמלט פליטה גדולה, עגן

את אשתו, זנח את ילדיו עלובים ואת הרבי עם כל קהל חסידיו לבושה ולכלימה.

– «אלה תולדות ליטאי צלם־קופ, ממזר וגנב». – אמרו כולם.

השוחט צמח שב לעיירתו ולמלמדותו באסרו־חג בפחי נפש. המחלה הפתאומית של הגבאי השכיחה מלבו את תרעומותיו, וכאשר נודע הדבר ע"ד הפליטה הגדולה והגניבה של הגבאי שעזב את כהונתו, את הרבי, עושר וכבוד וגדולה במקום אחד, ואת אשתו העגונה, רק אז התחיל לבו נוקפו. בזכרו את ברל ופליטתו מקדוש אמר בלבו לדרוש סמוכין בין שני הפליטים – ברל וברוך – וגזירה שוה בין שתי העגונות מקדוש ואבר. ובצרפו יחד את התנהגותו של הגבאי נגדו בפעם הראשונה ובשניה, רעיון של חשד עלה במוחו של צמח השוחט:

– «שמא ברל וברוך היינו הך?»

וכדי לא להגדיל את המדורה – אש השנאה היוקדת בלב החסידים נגד הליטוואקיס עקב הגניבה והפליטה הגדולה של ברוך, החליט צמח לעבור בשתיקה על חשדיו עד יעבור זעם. ולמותר להגיד, כי השנאה של החצר וקהל חסידיו כלפי «ראשי הצלם» בערה כגיהנום.

ויהי כבוא צמח השוחט בין כסא לעשור אל הרבי לא נתנו לו אפילו להכנס אל החצר, באמרם, כי בעגלא ובזמן קריב יגרשו את כל הצלם־קעפ ממחנות החסידים.

ל. ליבנדא.

נולד 1835, נפטר 6 מרס 1888

פרק עשרים

מיכאל עכבר (הוא ברל, הוא ברוך הגבאי) בא בשלום לווילנא הידועה לו מלפני עשר שנים, לבוש כאשכנזי, כפרנט גמור. הוא שכר לו חדר במלון «אירופה» הוטל ממדרגה ראשונה ברחוב האשכנזים לא הרחק מחצר ביהכנ"ס ורחוב היהודים. המלון הזה היה שייך לארציק לבנזון, אחי אד"ם הכהן.

מיכאל עכבר הכיר הרבה אנשים משכילים וחצאי משכילים וסתם אנשים שהיו מכיריו מלפנים והם לא הכירוהו ויתנכר אליהם. כעבור זמן מה קנה לו מיכאל בית חומה בן שתי דיוטות בככר הראטוש (המקום ששם היתה לפנים המועצה הפולנית העירונית), ויתהלך ברחובות העיר חפשי כצפור דרור.

עברו כששה חדשים מיום בואו. מיכאל התחיל מחפש עסק מתאים בשבילו. ספסרים וסרסרים נכנסים ויוצאים אצלו, יועצים ומציעים תלי תלים של ענינים ועסקים משובצים בתורי זהב עם נקודות הכסף: עסקים קיימים מימי מלך סביסקו, עסקים עם שותפים ובלי שותפים, עסקים של פרנסה, עושר וכבוד, בתי חרושת ותעשיה המתנוססים לתהלה, הלוואות ומלוות שאין בהם בושה וכלימה, אפוטרופסות, סוכנות, התאזרחות כבודה לדורות.

סרסור אחד בעל מצח רם ומקומט, מוסמך להוראה, ירוה יורה, ידון ידין, מתימטקאי, מתלמידיו של האיצטגנין

חז"ס (חיים זליג סלונימסקי) הציע לאדון עכבר עסק בנוי כולו מעפרות זהב משבעת המינים זהב שיש בעולם. הוא הוכיח למיכאל באותות ומופתים, שחור על גבי לבן, שמאה רובל הניתנים בנשך ומרבית בתשלומין לשעורין שבועיים, דהיינו: הלווה משלם ארבעה רו"כ מדי שבוע בשבוע על הקרן בתוספת 80 קופיקה רבית, הוא הדין דהלווה 25 רו"כ ופורע רובל־רובל לשבוע ואך ורק עשרים קופיקה נשך, — אופרציה כזו מכניסה ששה רובלים ורבע מדי חודש בחדשו על מאה אחת רוח נקי וטהור. בקיצור: כל מאה רובל נותנת עסקא של 75 רו"כ לשנה. הא לך קיימא לן של 75 אחוז. והרי חשבון צדק לפניו יהלוך: מאה אחת מכניסה 75 רובל; אלף אחד מכניס 750 רובל לשנה; עשרת אלפים מכניסים 7500 רובל, וכן הלאה, חד וחלק.

קופצים על הלוואות כאלה יש, ברוך השם, כחול הים אשר לא יספר מרוב. בעד דלוג נושכים נשך כפליים. הגובים מיותרים לגמרי. כל לווה מכניס בעצמו בכל יום חמישי בשבת הקרן עם הרבית ישר לבית המלוה. משרדים, ערכאות, מנהלי פנקסים אינם נחוצים. אפילו לא פנקס. הלווה קונה לו שני לוחות השנה של «האלמנה והאחים רם», לוח אחד בשבילו והשני בשביל המלוה, ועל יד כל פרשת השבוע רושם המלוה בעצם כתב ידו: «סילוק» או «דלוג» וחסל. והכל שריר וקיים, ע"פ היתר עסקא ותקון מהר"ם. ולית מאן דפליג שאין כאן שום חשש רבית, אפילו אבק רבית.—

פאני עכבר, כמו שהיו רגילים הכל לקרוא לו לא בשמו הפרטי, ידע וזכר היטב את קופות השרצים התלויות לו מלפניו ומאחוריו. עגונה עדינה בקדוש ועגונה שנייה עם ארבעה ילדים באבר, גניבה ופליטה גדולה עם שנוי השם פעמים ע"י פספורטים מזויפים.

אמנם כן: הכסף יענה את הכל! אכן, הכסף מטהר ממזרים! אין שואלין שאלות ואין מקשין קושיות אצל פאני עכבר, כי לו הכסף ולו הזהב. ואין מהרהרין אחריו לא ביום ולא בלילה. מפני שהוא, האדון מיכל עכבר, פאני עכבר, יענה עזות, והכל שמחים, הכל מרוצים אם הוא יענך בברכת שלום אם אתה תקדים ותברכנו בצפרא או בערבא טבא. אולם לא טוב היות לאדם לבדו. מיכל עכבר רוק הוא...

כל זמן שהוא פלג־גופא חוקרים, שואלים ודורשים: מיהו, מהו, מה מעשהו, מאין הוא בא. הכל מתענינים ומדברים בו, הכל רוצים לדעת שרש דבר: טבעו, טיבו וטובו של בר נש כמוהו. יש אנשים, אבות לבנות, והם מעונינים בו. ולא דבר קל הוא לחתן־בחור שכמותו, העומד על הפרק, לדחות תמיד אנשים בקש, אפילו בכח הכסף ובצל הזהב. אף לא בכוח חוצפה ועזות, שבעלי הכסף מצטיינים בהן, מיום שברא אלהים כסף וזהב בארץ.

כל עת שאתה בגפך הזהר והשמר! אחר ארבעת הכלונסאות, אחר המעשה אין איש שידבר בך. אז הכסף הוא המדבר והוא המחריש כפתגם: הרוסי «הרובל מדבר — הרובל מחריש».

וכדי לשים קץ לפקפוקים וחששות נענה מיכאל עכבר להצעת אחד השדכנים, הידוע בשם נח המו"ס.

שדכנים הרבה סבוהו, הציעו לפניו ממיטב „סחורו־תיהם", ממבחרי דהכלורת שבעיר, חומץ ודבש ו«חלב צפרים», אולם מיכאל לא נתן להם להתקרב אליו. כדי למעט בדבורים יתרים, בלתי רצוים לו בחר בעצמו בשדכן היותר נוח לו בנח המו"ס.

פרק אחד ועשרים

נוח המו"ס היה חניך הישיבות בעל מוח חריף ובעל זכרון מופלא. בזכות זו זכה לקחת לאשה את בתו של ראש הישיבה מי שהיה מורו ורבו. ראש הישיבה הבטיח לו נדוניה מאה וחמשים רובל, שלוש שנים מזונות, ונה ישב ועסק בתורה ועבודה. כראות חותן נח, ר' משה'לי שמו, כי עונת המזונות הולכת וכלה ובכיסו אין פרוטה, – נח הוליד שני ילדים ובתו השניה הגיעה לפרקה והיא עומדת להארש לבחור עלוי, חריף מוח, – מה עשה ר' משה'לי? לקח חופשה מהישיבה לשנה. הזדיין במכתבי המלצה מהראב"ד, מהמו"צים לשם מצות הכנסת כלה, אל אחב"י בכל מקום אשר הם נחתים שם. בקש אחד הפרושים, מי שהיה חברו בבחרותו, שימלא מקומו בתו־רת ראש ישיבה, שלעמקל"פ, כמובן. (אגב הפרוש מתמחה באמירת שעור אם תזדמן לידו כהונה של ראש מתיבתא ונמצא זה נהנה וזה נהנה), וילך מעיר לעיר מבית לבית ואסף כסף לשם הכנסת כלה.

שנה שלמה עשה ר' משה'לי בדרך. כתת את רגליו ענה בדרך כוחו. הלך שנים ברגל אחד בעגלה. דרש דרשות ברבים מעל הבימה בבתי מדרשים ובתי כנסיות אכל «פליטים», לן בהכנסת אורחים או בהקדשים עם כל האביונים, או בקלויז או בעזרת נשים, גם בבית המדרש אם היה ספסל או שולחן פנוי, ואחרי עריכת גלות כזאת שב בדיוק בסוף השנה לביתו ומאה רובל בכיסו.

כשובו הביתה פרע קודם את כל החובות בסך חמישים רו"כ, שהיה חייב בעד הוצאות החתונה של נח, מלפני שלש שנים. הוא היה חיב בחברות של גמילות־חסדים: «סומך נופלים», «זוקף כפופים», ב«הגמ"ח של דבורה אסתר», להקופסא של שמעון קפטן ועוד ועוד. ואת החמשים רובל השניים סלק לנח את הנדוניה שלו. (כלומר את שליש הנדוניה, ובדליכא שאני) וישלח את נח ומשפחתו מהבית ויכניס את חתנו השני במקום נח.

וכך השיא ר' משה'לי חמש בנותיו.

נח לא העיז להטיח דברים כלפי מורו ורבו, הוא חותנו, בידעו שר' משה'לי לא העלים מכספו אפילו פרוטה אחת.

נח לקח את חמשים ר"כ, קנה לו שביתה באיזו פנה אפלה במרתף וגר שם עם אשתו וילדיו. ובעד כסף הנדוניה פתח חנות של ספרי רומ"ל וכל מיני תשמישי קדושה.

ובכן, ויהי נח למו"ס ברחוב «גיטקה טויבעס זאוויק». ומפני שהסחורה בחנות היתה מועטת והפדיון מזער שלא הספיק לכלכל את נח ובני ביתו, על כן עלול היה נח לחפש לו הכנסות מן הצד.

ראשית חכמה נעשה נח למתווך במקצוע שלו. והיה כי יבוא קונה אל חנותו של נח ולא מצא את המין הדרוש, היה נח הולך עם קונו לחנות אחרת יותר עשירה ברומ"ל ולוקח פ"ט (% % קורטג') פרוטות אחדות, ואם ערך

הקניה הוא פעוט עד שאינו ניתן לחלק, (למשל: מפדיון של חצי זהוב קורנט 2% קומיסיון, הם כמה?) היו מעניקים לנח צנצנת יי"ש עם כזית מזונות שלא לקפח את שכרו. יי"ש היה נמכר אז בזול הזול – 3 קופיקות הלוג.

מלבד מלאכת הסרסרות הקשורה באופן ישר למקצוע שלו, היו לו לנוח עוד עבודות רבות שאינן מכניסות במזומנים כלום, אלא משקיטות את הרעבון שהיה מצוי במרתפו לעתים קרובות... דהיינו: נח משתתף כחבר בפועל או בכוח בהרבה חברות הקימות בכל הקלויזין, למשל: חברא ש"ס, משניות, עין יעקב וכדומה. סיום מסכת גמרא, סדר משניות, מדרש, אלשיך וכו' הוא מלתא דשכיחי, כמעט בכל יום, פה או שם, סיום קטן או סיום גדול. נח נהנה מהם משנה הנאה:

קודם כל ברכות הנהנין הרי זהו ענין גדול בפני עצמו להשלים מאה ברכות בכל יום, מבלי לטעות ומבלי להתעות במוקדם ובמאוחר ולא להכשל בסבוכים השכיחים בין ברכות «שהכל», פרי האדמה, פרי העץ ודכוותייהן.

שנית סעודת מצוה!

נמצא שניהם נהנים: הגוף גם הנשמה.

לפרקים נותנים לו, לנח, חלק «לקח» והוא מביאו הביתה לאשתו ועוללי הרעבים. ולא בחנם נהנה נח מסעודת מצוה. נח אמן נפלא הוא באמירת הדרן ומפליא לעשות בחדושיו מיניה וביה, בלי הבדל,—הדרן על כל

הש"ס, סדר או מסכת, אף על פי שהוא נח אינו לומד בקביעות יחד עם כל הלומדים את השעור יום ביומו. וכדאי וראוי נח לכך, ליהנות ולהנות את בני ביתו מסעודות מצוה אלו.

מלבד זאת נח משמש ומבדח את המסובין בדברי תורה משולבים בדברי אגדה, שיחות חולין של תלמידי חכמים מתובלים במילי דעלמא, מדרשים, ילקוטים, פיוטים, סליחות. נח עורך וכורך בלילה ודיסה ומושך מילי דבדיחותא אל סדר היום, נח הוא בעל זכרון גאוני ויודע בעל פה כמה וכמה מסכתאות גמרא וגם ספר בן סירא, מעמדות, זכר ליציאת מצרים, זכר מעמד הר סיני, זכר מחיית עמלק, פרשת המן, 72 פסוקים, תחנות לפרנסה, פיוטים, יוצרות, סליחות, בקשות מכל השנה.

יוצרות לשבת ראש חדש, לשבת בראשית, שבת ראשונה ושניה דחנוכה, לד' פרשיות ושבת הגדול, גאולה לפרשה בשלח, יוצר להפסקה ראשונה ושניה, יוצרות לשבתות שבין פסח לעצרת, לשבת של ערב שבועות, לאחר שבועות, אהבה לפ' שלח, לפ' חוקת, לשבת חזון, לשבת נחמו, לשבת שלפני ראש השנה, שבת שובה, לשבת שבין יוהכ"פ וסוכות; תקון שבועות, ספר תהילים, תקונים ליום הזכרון של דוד המלך (ב' דשבועות). מערביות, קרוב"ץ לפורים, יוכ"פ קטן, כל הסליחות מהראשונות עד עיוהכ"פ, סליחות לט"ו כסלו, לגזירת ת"ח, לארבע תעניות, לשובבים ת"ת, עשירי יהיה קודש—הכל ידע נח בעל פה.

יש אומרים שנח הוא:

– «מחזור חי».

איכא דאמרי:

– «סליחה חיה»

ועוד:

– «לוח חי».

נח משתתף ולוקח חלק בשבתות של יומא דגנוסיא היינו: שבת בראשית היא השבת של חברא ש"ס. בשבת זו עולים החברים לתורה. עורכים סעודה, שותים ושמחים בשמחת תורה במהדורה שניה, מעין «שמחת תורה קטנה.» פרשה «לך לך» היא השבת של חברא מוהלים, פ' וירא– של הכנסת אורחים, פ' חיי שרה – של הכנסת כלה, פ' יתרו – של עונג שבת, פ' משפטים– גמילות חסדים (אם כסף תלוה), פ' שמיני – מאכל כשר (בשביל אנשי צבא שאינם אוכלים טריפות), פ' בהעלותך–מנורת המאור, פ' ואתחנן–גבאי הכולל של קופת ר' מאיר בעל נס (בתקופה יותר מאוחרת «חובבי ציון»), פ' עקב – בקור חולים, (בתקופה מאוחרת חברת «משמרת חולים»). חוהמ"ס שמחת בית השואבה ובחירת גבאים. ט"ו כסלו סעודת גחש"א (גמילת חסד של אמת, קברנים).

בכל חברא ואגודה יש לו לנח דריסת רגל והוא אינו מזניח שום הזדמנות של סעודת מצוה, לפיכך עסוק וטרוד נח כל הימים וכל הלילות בשמחות מצוה, חגיגות, סיומים, מסיבות, התחלה וסיום כתיבת ספר תורה או נביאים וכדומה.

פרק שנים ועשרים

בתקופה ד־היא כשהיו מזמינים קרובים וידידים לחתונה, לברית או לשמחה אחרת לא נהגו לשלוח הזמנות ע״י דואר כמו עתה. בעל השמחה, אבי החתן, או בעל הברית מוסר רשימה עם שמות הקרואים לאיש בעל מקצוע הנקרא בשם «המזמין». המזמין הולך ממחורתן למחותן (כל מוזמן נקרא «מחותן») הגרים בכל פנות העיר. המזמין הוא מומחה לאותו דבר. נכנס אל בית המוזמן במצב רוח חגיגי, קורא ומכריז בקול ובנגון של «אקדמות» או «אתה הראתה»:

— «הגביר האדיר ר׳ ישעיה־קה פייפער והמדם געלע די פייפירקה הואילו להזמין את כבוד הוד מעלתו הגביר הגדול הגבור והנורא מוטקה חב״ד ואת זוגרתו הצנועה והכשרה מדם מוסה־סוסי החבדירת לחתונת בנם או לכלולת בתם אשר תהיה אי״ה בשעה מוצלחת ביום ההוא... בחודש דנא, בבית פלוני... בשעה זו... אנא ונא לא לסרב ולא לאחר.

«המזמין» רץ כצבי עם רשימת המוזמנים ביד מקצה העיר לקצהו: קור, חום, גשם, שלג, סופה, סערה, — אחת היא. הוא מזמין את הנקובים ברשימה ומקבל «שכר הזמנה» שתים שלש פרוטות עלובות. ואם אין כסף בעין אצל ה«מחותן» המוזמן הרי הוא מקבל הבטחה לכשירחיב...

בעזרת חותנו ראש הישיבה והמלצתו ובהשתדלות ידידים ורעים אהובים רכש לו נח חוג «לקוחות» ממשפחות מבורכות בבנים ובבנות ויהי ל«מזמין».

פרנסת המזמינות – אליה וקוץ בה. מחד גיסא היא נותנת ריוח נקי הרחוק מהפסד וקרוב לשכר. גם יש הזדמנות ליהנות מסעודת מצוה, סעודה לשובע, לגימה וטעימה, משקאות ופרפראות; כמו כן יש אפשרות ליהנות ולזכות במצוה את האשה והילדים הרעבים והצמאים מהשיריים והפירורין...

ומאידך גיסא, אוי ואבוי להמזמין אם שכח או דלג על אחד הנקובים ברשימה. גרש יגרש המחותן את «המזמין» מבית החתונה לעיני כל המסובין בלי רחמים וכל עמלו ילך לעזאזל.

על אף כל הקושיים וההרפתקאות הכרוכות ב«עסק» החדש הזה, היה נח מרוצה, וכדאי היה לו להזניח את עסק הספרים. האמת נתנה להאמר. רק בחתונה היה נח אוכל לשובע. פרקים הוא מצליח למכור להחתן טלית עם עטרה.

«המזמין» נחשב לחצי «כלי קודש». בכל חתונה יהודית גלוים סגל חבורה כלי קודש, שבלעדיה השמחה אינה שלמה. ואלו הם: הרב המסדר את הקידושין, החזן המנגן «אדיר» ואת שבע הברכות, השמש הראשי העורך את הכתובה והמחתים את העדים, סגן השמש השליט על ארבע הכלונסאות עם החופה ועל שבירת כלי זכוכית

זכר לחורבן. כלי הקודש מקבלים מהחתן מס הנקרא רח"ש (רב, חזן, שמש), לפי כבודו של המחותן אבי הכלה, לפי מעלתו של החתן ולפי מכסת הנדוניא.

בדחן, כליזמרים אינם נחשבים לכלי קודש, אבל גם כלעדיהם לא תתואר החתונה. משכורתם מצד המחותן פעוטה, אבל הם מקבלים אחוזים ידועים מהמתנות לדרשה, שהבדחן הוא המכריז עליהן בקול רם. כמו כן נתנה להם, להבדחן והכליזמרים, הרשות לחזור על המחותנים והמסובין עם קערה ביד או לקחת נתינות מיד ליד.

טבחים ורקחות, מבשלות, סדרנים, «יוצר משרתים» ו«אשר משרתים», גם להם ניתנה רשות לתבוע את שכרם מהמסובין, בסובבם את השולחן או בעמידה על יד הדלת, בקבלם בתורת ספק מתנה ספק נדבה. תפקידו של המזמין לחתונה הוא לתת דין וחשבון מהמחותנים הנעדרים ולגבות שכר טרחתו. לולא זאת היה נחשב כאופן החמישי בעגלה, המזמין המסכן.

כלי הקודש בברית מילה הם: המוהל, (המהדרין מזמינים שלשה מוהלים לחתוך, פריעה ומציצה). השמש המספיק מכשירי הנתוח: צמר גפן, מטלית, המאכלת ואבקה העשויה מעץ יבש ורקוב. הוא הקורא את המזמור «וכרות עמו הברית». סגן השמש נושא הכלים והממונה על הדבקת שיר המעלות התלוי בחדר היולדת מעל כל דלת וחלון ועל כל חור וסדק בתורת סגולה ושמירה משדים ומזיקין וכל מיני רוחות רעות. וזאת היא הנוסחא:

שיר המעלות תהלים פרק קכא. שדי קרע שטן. מכשפה לא תחיה ישר והפוך בששה אופנים. אדם וחוה, האבות והאמהות. סיני וסנסיני וסמנגלוף, לילית וכת דילה חוצה. סימן טוב ומזל טוב!

לזכר סימן לחוד ולנקבה לחוד.

מתפקידו של סגן השמש הוא ג"כ להמציא לחדר היולדת ערב, ערב תינוקות של בית רבן הקוראים שמע וגם בליל שבת שלפני הברית הנקרא «שלום זכר» ולמחרתו בבוקר הנקרא „בן זכר" קוראים ק"ש ואוכלים פול וקטניות. עפי"ר סגן השמש הוא הממונה על ארגז ידוע ממולא חול, ובו נשמרים הבתרים בתוך ביהכנ"ס (ברית קודש) סנדק, קוואטר וקוואטרית אינם לוקחים כי אם נותנים לכלי קודש ולהמילדת.

כלי הקודש בשעת התנאים הם: הרב, החזן כותב התנאים, מחתים את העדים, השמש נותן את מטפחת האף שלו לקבלת קנין וסגן השמש שובר כלי חרס, זכר לחורבן, נלוה לשמש ראשון והולך אתו תמיד ביחד.

בשעת תנאים מוזמן גם השדכן והוא בא על שכרו. אבל אל החתונה אין מזמינים אותו, ואם מזמינים אותו הרי הוא נזהר מלבוא, שמא יתגלה ריב בין המחותנים וישפכו כל חמתם על ראשו.

משנעשה נח ל«מזמין», למד את מלאכת השתדלות, את חנותו הזניח ואת שאר סעודות מצוה של סיום, גמר כתיבת ספר תורה ועוד... היה מקיים באמונה כקדם.

מטבעו היה נח איש ענו וצנוע, נעלב ואינו עולב, מרכין ראשו לפני כל בור ועם הארץ.

– «איש בלי מרה הוא נח». אמרו עליו כולם.

אמנם, הוא היה אהוב על הכל, נח לכל ולא ידע לכבד את עצמו ולשמור על כבודו, ולפיכך קראו לו נח ולא ר' נח, מפני «שיצר אדם רע מנעוריו».

כל איש רודף אחרי הכבוד, אוהב שררה ושלטון ורוצה תמיד להטיל מרותו על אחרים ובפרט על אלה שמקבלים באהבה ובהכנעה עול זרים, חרפות וגדופים, האשמות על לא עוון וחטאים שחטאו אחרים...

נח רכש לו לקוחות ומכרים מרוב ענותנותו. הטילו עליו עבודות ושליחויות, ולא נתנו לו בשכרן כלום. הכל אהבוהו – אבל לא כבדוהו. הוא היה לא־יוצלח, שלומיאל גדול, בטלן כפול שמונה. הסחורה שבחנותו כלתה, התנדפה כעשן.

– «לא לכך נוצרתי!» היה אומר נח בהתנצלות ובתמימות.

הוא בחר לו בכונה עסק של ספרים ותשמישי קדושה. עסק שאין בו עשק, ולא מאזני מרמה, כדי שיוכל לתת דין וחשבון בעלמא דקשוט ולענות לפני ב"ד של מעלה:

– «עסקתי באמונה!»

עד שפתח נח את חנותו עשה חשבון הנפש. בית מסחר של ספרים אינו זקוק למדה, למשקל, למשורה,

והוא פטור למפרע מאבן ואבן, מאיפת צדק, מהין צדק. המחיר כך וכך, קח לך ושמח! אך לבסוף נוכח שלמעשה אין הדבר כך.

משנעשה בקי במקצת במסחר, ראה שגם עסק הספרים אינו נקי כל כך. גם המו"ס מחויב להשבע כחנוני פשוט בחיי אשתו ובניו, שהוא מרויח מעט מזעיר, שהוא מוכר בקרן, שהוא מפסיד מכיסו. גם הוא, המו"ס, זקוק להפקיע שער פי שנים, פי שלשה, כפול שמונה, ואם לא יכזב ולא ישקר – לא ימכור, כמו שהרוסים אומרים:

– «אם לא תונה ולא תרמה – לא תמכור».

וכמו שכתוב: «כל האדם כוזב!»

באו אנשים לקנות זוג תפילין, טלית קטן, זוגורת ציצית, מזוזה, עמדו על המקח כמו בשוק הדגים, מצצו את דם התמצית כעלוקות. אדהכי והכי הניחו תחת כנפי בגדיהם ספר או קונטרס שקנו במשיכה... סתם קנין, אגב אורחא. בטלנים, פרושים יראי שמים וגם סתם בעלי בתים הגונים תלמידי חכמים היו נכנסים לעיין ב"פני יהושע", להציץ ב«שיטה מקובצת», לחטט במורה נבוכים או בכוזרי למשש «ביד החזקה»: לרגע, לשנים, על רגל אחרת – ונשארים בחנות שעות שלמות, מהפכים מכל הבא בידם, מבלבלים את הספרים מבין המדפים, מקמטים, מלכלכים, קורעים את הדפים, משתעלים בלי הרף, מקנחים ומחטטים את חוטמיהם בכנף מעיליהם ובשרווליהם הנוצצים כנעלים שיצאו מידי המצחצח: יורקים וזורקים את רירם

על הספרים ועל הקונים, תולשים את השערים מהספרים ומורחים עלים מגוף הספר, ומפריעים וגוזלים את הזמן־ותמיד: ספרים חסרים ואין איש יודע: איך? מתי?

באים מכרים ומיודעים, רעים אהובים לשאול ספר. נח משאיל פעם בחפץ לב ופעם בעל כרחו, מפני שאי אפשר להשיב ריקם פני חברים ת"ח, שחבשו את הספסל עמו. היו בין השואלים מדעת ושלא מדעת אנשים אמידים, בני ישיבה שעלו לגדולה וזכו לשני שולחנות; היו גבירים מופלגים שנח אכל אצלם «ימים» לפנים, ואיך אפשר להעיז פנים כנגדם לבלי השאיל להם ספר לשבת אחת?

סוף דבר: רובא דרובא לא השיבו את הספרים השאולים – מי מדעת ומי שלא מדעת. ויפה אמר אחד המלוים ברבית:

– שלשה מיני גמח"ים אסור להלוות: גמ"ח גדול לעני, גמ"ח קטון לעשיר וגמ"ח ספר לא לעני ולא לעשיר.

נוכח נח הלכה למעשה שמסחר הספרים אינו עולה ואינו יורד בסחר־מכר לגבי פרקמטיא אחרת, לא בגניבת דעת ולא בגניבה סתם, מרמה וגזל, כזבים ושקרים, שבועת שוא, חלול השם, שפיכת דמים והלבנת פנים ברבים, וכל הני עילי מעליותא שהמסחר כרוך בהם.

נוכח נח לדעת שעסק הספרים אינו הולמו. מחשבותיו על מוסריות, משקל, משורה, מדות – חלומות שוא

הן. בבחינת מה הרי הוא גרוע מעסקים אחרים, מפני המסוה שבקדושה.

התאונן נח לפני חותנו ר' משה'לי על רוע מזלו וצרת נפשו השבורה. על הגניבות והגזילות הנעשות בחנותו יום־יום. ויבך.

ר' משה'לי פנה לאחד החנונים הותיקים הרץ כופר (או הרצילה משומד כמו שכינוהו בווילנא) סוחר בטבק, מי שהיה תלמידו, ויטכס עמו עצה איך ובמה אפשר להושיע לנח חתנו. הרצילה כופר פסק ואמר:

— «מסחר הרי זה מסחר. אין להבדיל בין קודש לחול במקח וממכר. עם ישראל תלוי במסחר. העולם כולו עומד על מסחר. ועצתי אמונה לקחת פקיד עוזר לנוח ממדרגה ראשונה, מומחה בעל נסיון ובעל מקצוע.

ויעשה כן.

שם הפקיד העוזר שלקח נח, על פי המלצתו של הרץ כופר, היה ר' נח כל־בו־ניק. הוא היה רע לב ואכזר מאין כמוהו; ערום כנחש ובעל שפת חלקות מטפוסו של הרץ כופר. עריצותו ואכזריותו של הרץ כופר זה הגיעו לידי כך, שבנותיו היו אלוצות לחלק לאביהן סטירות לחי בראש הומיות כדי שידאג להשיאן. (רשע ערום)... סנהדרין.

ר' נח עבד מימי ילדותו בבתי מסחר של ספרים. אדונו האחרון, המו"ס היותר גדול בעיר שלם לר' נח שני רובלים לשבוע, עם תוספת של «קוויטל» (יין לארבע

כוסות של פסח). לפני לכתו לנח בקש מאדונו הוספה רבע רובל לשבוע ובעל הבית שלו – במקום להוסיף – הוריד לו רבע רובל.

– מורידין ואין מעלין בעסק הספרים.

ונח נתן לר' נח שנים וחצי רובל שכירות לשבוע.

נכנס ר' נח כל־בו־ניק לחנותו של נח במרץ ובהת־להבות. הוא ראה את המדפים הריקים שבחנות ולא נפל לבו עליו, אדרבה, הוא נחם ועודד את רוח אדונו החדש ויאמר אליו, שיהא לבו סמוך ובטוח כי הוא ר' נח הכל יכול, הוא יכול לברוא יש מאין ועד שיכריזו בביהכנ"ס על אמירת «משיב הרוח» או «טל ומטר», יהיה בימה"ס של נח מלא וגדוש על כל גדותיו מזן אל זן. רק תנאי אחד התנה ר' נח כלבוניק את נח אדונו שלא יפריע לו ולא ישים לפניו מכשולים בכל מעשיו.

ר' נח כל־בו־ניק שלח הודעה בעל־פה להמחברים הגרים בעיירות הקטנות שהוא מקבל חבורים למכירה בקומיסיון. בשבוע השני הביאו בעלי העגלות, שעל ידם שלח ר' נח הודעתו, עגלות מלאות חבורים, חמרים חמ־רים, גרטיס ופרנקו. המחברים הללו היו מתחננים בבתי מסחר של ספרים, גם מר' נח, שיקחו את חבוריהם בקו־מיסיון, ואיש לא פנה ולא שעה אליהם. המחברים הללו היו פונים לנח שיקח מהם ספריהם בל"מ, ונח סרב להכ־ניס את הספרים לרשותו מכמה טעמים:

– שמא יקרה אסון, גניבה, גזילה, שריפה והוא

סבור שיש לו דין שומר שכר ולא שומר חנם. וברי ליה שלא יוכל לשלם את הנזק אם יהיה צורך בכך. פעם לקח אצל מחבר אחד את חבורו בקומיסיון ויקלל את יומו. צרות צרורות היו לו מידי אותו מחבר. בכל יום היה בא אל חנותו לספור את מספרם, לדרוש אילו פרוטות, לתת לו גמ"ח, להשאילו ספרים, להחליף לו את הציצית שנפסלה וכדומה.

ר' נח כל־בו־ניק מלא את המדפים, קשט את החנות, העמיד ספרים בחלון לראוה, למען ידעו ויראו עוברים ושבים מה פעל ר' נח כל־בו, ויסתכלו בחנות במה שיש בה עתה. להבדיל מימי נח לר' נח.

הלך ר' נח להאלמנה והאחים רם, סדר לו רומ"ל מכל הסוגים והמינים, התקין לו קרדיט; אחר כך הלך לבתי דפוס אחרים וקנה מכל המינים החסרים אצל האל־מנה וימלא את חנותו של נח סחורה עד אפס מקום.

המוכרים המו"סים הסיטונים ספרו לר' נח בלעג שהם היו מציעים לנח סחורה בהקפה כאות נפשו, והלה הסס, שמא פן ואולי לא יוכל לשלם. בעת שהביאו את הסחורות הקנויות לחנותו של נח עמד תוהה ומשמים בפעירת פה ובהרהורים ע"ד «אל תשכן באהליך עולה», ע"ד שמיטה, פליטה וכדומה...

אך ר' נח היה פקח וסח לו בקול נגיד, שהבעל הקודם שלו, אף על פי שאוצרותיו מלאים ספרים על גבי ספרים, הרי לוא רצה לשלם לבעלי חובותיו

ולהפרע בצדק וביושר, לא היה מספיק כלל, יען כי משלו אין לו כלום, וחלק הגון מחיל זרים כבר נאכל והלך לעולמו.

ועוד ידע ר' נח, כי סוחר כדבעי צריך להיות אמיץ לב ולא להתירא מריח של אבק שריפה—כחייל במערכה.

חפש ר' נח כל־בו־ניק ומצא מו"סים זעירים נושאים ספרים על שכמם, מחזירים על העיירות, על הכפרים, ועל שערי בתי כנסיות. בא בדברים עם בעלי עגלות הקונים ע"פ רשימות שולחיהם. קנה מכל איש ולקח מכל מקום שנתנו בל"מ ובקומיסיון. ונח ראה והשתומם הרבה על חריצותו של פקידו וכשרונותיו. אבל... לא לאורך ימים.

כעבור רבע שנה מיום שהופיע ר' נח לחנותו של נח נכנס אחד המחברים להודע ע"ד ספרו שעזב בקומי־סיון ולשאול, אולי ישיג מעט כסף על חשבונו או בתורת גמילות חסד. ר' נח כל־בו־ניק ענה לו בעזות מצח:

— אם יהיה פדיון, אם ירצה השם, אודיעך ע"י הטלגרף.»

ניסה המחבר להשיב לחורפו ולהוכיח לו שהוא זקוק ודחוק ואילולא הלחץ והדחק מצד נושיו ומצד אשתו ובניו ללחם לא היה מהין לפצות פה ושהוא לא יזוז מכאן... וירם קצת את קולו בבטא את המלה: «מכאן». מה עשה ר' נח? אחז בידו של המחבר והוציאו החוצה.

כשראה נח כל אותו מעשה נעשה בשרו חדודין

חדודין. אחרי שגורש המחבר מהחנות התחיל נח להטיף מוסר לר׳ נח:

— היתכן? תלמיד חכם, כבוד התורה! חלול השם! שפיכות דמים!...

אך ר׳ נח שסעהו וילחש לו על האוזן בקול רם:

— «זנב!»

— ואתה הראש? — השיב נח בתמיה וידום.

ולעצמו מלמל: — «הקונה עבד עברי קונה אדון לעצמו».

מאז החל הקרע בין נח לר׳ נח. וכל מה שעשה ר׳ נח לא מצא חן בעיני נח.

לא ארכו הימים ובעל מחבר שני הופיע לחקור ע״ד גורל חבורו. הלה עבר כבר עם ספרו ארצות רבות ואיים רחוקים. הלך ברגל מעיירה לעיירה ומכפר לכפר. אכל «פליטן» עד בלי די ושב וחזר הביתה עם חבורו בשלמות ועם כיס ריק כל עוד נשמתו בו. כמה וכמה שנים ישב וכתב את חבורו על סדר טהרות. ובהגיע זמן התשלום בעד הדפסת ספרו, לא היתה אפילו פרוטה אחת בכיסו. הלך המחבר ומכר, הלך ומשכן מכלי ביתו מד״ש שאפשר למכור ולמשכן, חטף גמח״יס עד כמה שהגיעה ידו ועתה, בשובו מדרכו הארוכה בידים ריקניות, שבור ורצוץ, מסר את חבורו לחנותו של נח בקומיסיון. והנה בא לחקור ולדרוש על גורל ספרו.

לא הספיק המחבר האומלל לדרוך על המפתן ולפ־

תוח את פיו חרד ר׳ נח וזנק לקראתו ויקדם את פניו בבשורה:

– כבר יש לי ידיעות מארבע כנפות הארץ ע״ד חבורך המפורסם. כבר קיימת בספרך «ומלאו את הארץ».

נח השכיל לברוח מהחנות בעוד מועד, בהיותו שרוי בצער ובפחד פן יכשל שוב ר׳ נח בלשונו.

וכך היה ר׳ נח נוהג עם כל מחבר ומחבר. דחה אותם בקש, בפטומי מילי בעלמא.

ר׳ נח היה נותן ספרים לזמן קצר לשבוע, שבועיים, לעיון, למקרא, בשכר חדשי – שלוש או ארבע פרוטות. והמחבר גופא לא קבל אפילו פרוטה אחת מכל העסק הזה. קוני ספרים כמעט שלא היו במציאות. ונח לא ידע מכל המעשה הזה מאומה.

ר׳ נח היה צורבא דרבנן–כמו שאומרים–ובור דאוריתא. את פנים הספר, את התוכן לא שנה ולא קרא מימיו. חזיון נפרץ אצל מו״סים. הוא ידע את כל הספרים לשמותיהם, שמות המחברים והדפוס שבו נדפס הספר גם שנת ההוצאה זכר. מכל הספרות התלמודית מהראשונים עד האחרונים, פוסקים, שאלות ותשובות, מפרשים, ספרי רומל, ספרי מוסר, חקירה, מליצה, ספרות הנשים, בעברי טייטש. ה«ביכלעך» (חוברות) של אייזיק מאיר דיק וכולי וכולי ידע ר׳ נח כל־בוניק לקרוא בשמם כאחד הלומדים. כמה מאמרי חז״ל ואגדתות, דינים היו שגורים על פיו ובקושי גדול היה יכול להבין פרק משניות. ואף על פי כן הכל חשבוהו ללמדן ויקראו לו: רבי נח.

מכל המאמרים שזכר והשתמש בהם הלכה למעשה היו רק שנים:

– «הגונב מן הגנב פטור».

– «כ"ד תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים שלא יתעשרו».

על יסוד המאמר הראשון היה ר' נח מרשה לו בשעת קניה להוסיף על דעת עצמו ושלא מדעת בעלים עשרת אגדות של פסח, תריסר קינות וכדומה. הוא הדין עם הקונים אצלו היה נוהג להחסיר ולהוציא מתוך החבילה מחזורים, סדורים אחדים שלא בידיעתם של הקונים אחרי שהחשבון סודר ושולם.

קבלה היא בידו מרבותיו שגם הסוחרים המוכרים וגם הקונים הלוקחים כולם בחזקת גנבים הם. קרוא וכתוב וחכמת החשבון לא ידעו. החשבון נעשה באופן פשוט וקל. כותבים על לוח השולחן או על הקיר בפחם או בגיר מספרים, מחשבים בעזרת עשר האצבעות, או במוח עד שמגיעים אל סך הכול. אז ירשום לו הקונה מחיר כל ספר על השער החיצוני או בפנים הספר גופא. וכדי שלא ידעו הקונים כמה הוא מרויח היה נותן בהם סימנים עגולים, מרובעים, משולשים, קוים ישרים, עקומים, נוטריקון, גימטריאות, לחשים: שברירי, ברירי, רירי, ירי, רי וכדומה.

בסייעתו של המאמר: כ"ד תעניות ישבו אנכה"ג שלא יתעשרו וכולי, נלחם ר' נח כל־בו'ניק כל ימיו עם המחברים למיניהם.

המחברים הם על פי רוב אנשים רחוקים מעולם המעשה והמסחר – מתעלוליו ונפתוליו. הם מהלכים בעולמות העליונים, תקועים במחשבות רבות ומהורהרים בהרהורים נאצלים שאין להם אחיזה בין אנשים מן הישוב. מחבר כי יבוא אל המו"ס לדבר עמו מכח חבורו, המוסל בחנות כמת־מצוה, לא יפתח את השיחה ישר אל הענין שבגללו בא, אלא יבוא בעקיפין, סחור, סחור; הוא מתחיל לדבר בענין התקופה, השאלה, משיב הרוח, טל ומטר, על נבואותיו של הלוח, על הרוחות של בעלי הלוחות, על עירוב שנפסק או נפסל, מקוה שנסרחה, קטניות ודגים מלוחים בפסח ומים שלנו וכדומה. בשעה שהמחבר מדבר עם בן אדם הרי הוא מעיין גם בספר ומביט הצדה. ובשעה שהוא מרים את עיניו לא יעיז להישיר עיניו מול איש שיחו, אלא ינעצן בתקרה, וילכסן אותן לקרן זוית. ורק בשעה שהוא עומד לנשק את המזוזה ולצאת, הרי הוא שואל, כלאחר־יד, אולי יש חדשות על דבר החבור שלו.

מיד נהפך ר' נח לאיש אחר, לאיש עסוק וטרוד. דוחק ומדחה את המחבר באמתלא בדויה מניה וביה, או בלך ושוב, עד שהמחבר מתיאש מספרו לחלוטין ומפקירו כדי לא להכשילו, את ר' נח, בעשק או בגזל.

מיום שנתגלע הקרע בין נח לר' נח הידד נח כאורח בחנות. נכנס לשעה קלה, יוצא כלעומת שבא, תמסר כולו לעבודת הבורא, עבודת הקודש היא, ולמלי־

המומינות. הוא היה מרוצה לא לראות בעיניו ולא לשמוע באזניו ממעשי התעתועים הנעשים בחנותו.

נח היה אהוב על הבריות. עבד את ד׳ מאהבה ולא מיראה. בהיותו ענו וצנוע קנה לו שם טוב. אנשים רבים נתנו אמון בו, גלו לו מצפוני לבבם ומסתרי נפשם, צער גדול בנים וצרות הבנות. הם היו מספרים עם נח על ענינים שלבא לפומיה לא גליה.

בהיות נח נוח לכל נעשה מבלי משים לשדכן. הוא נהל שדוכים שבועות וחדשים, רץ אנה ואנה, ממחותן למחותן, טרח ויגע עד שלבסוף היו שדכנים אחרים, שאומנתם בכך, נכנסים לענין המדובר, גומרים את השידוך שהתחיל נח, מקבלים דמי שדכנות ונותנים לנח חלקו—אצבע משולשת. (לפעמים הם משלשלים לו זהובים אחדים). ונימוקם עמם: אין השידוך נקרא אלא על מי שגומרו.

מחנותו לא קבל נח שום הכנסה. הוא חי מלחם הקלוקל של «המזמינות». ושני הדברים יחד, המזמינות והשדכנות, לא נתנו לו אפילו לחם צר ומים לחץ. אשתו ובניו סבלו מחסור גדול. שלוש פעמים בחודש עשתה אשתו את שבתותיה חול ובימות החול אין לחם בבית. סבלה אשתו של נוח ולא ספרה לזולתה פצעי לבבה, כיאות לאשת חבר ובת תלמיד חכם, כל צרותיה שפכה על ראש בעלה, טענה וקבלה נגדו, בכתה רב בכי במסתרים והתמרמרה על שגעונו שעזב את החנות בידי ר׳ נח ויעשהו ליורשו בחייו.

ואולם נח מטבעו היה בעל בטחון גדול, שמח בחלקו, ללוא שום טענות ומענות כלפי ה' אלהיו. הוא מכבד את אשתו יותר מגופו, מקשיב לכל הגה היוצא מפיה. מכיון שזוגתו תחי' אומרת שהוא עשה את ר' נח ליורשו בחייו, שמע מיניה שהצדק אתה.

התחיל נח מבקר שוב בחנות הספרים שלו שזה עידן ועדנים שלא ראה אותה, חקר ודרש ע"ד מהלך העסק, אם יש פדיון או אין. אולי יש בקופה אילו זהובים לאשתו. ר' נח פקידו התנפל עליו בשצף קצף:

— «למה העמסת על שכמי בלבד עול קשה וכבד כזה, למה השלכת עלי כל יהבך? מדוע אינך בא להחליפני אפילו שעה אחת ביום? הא כיצד בעל הבית ומושך ידו מלעזור במאומה. איך לא תתבייש בפני אלהים ואנשים? הנני צריך לשלם חובות, שכר דירה, ביליט (רשיון העיריה), דמי שבוע להגורודובוי (שוטר עירוני) וכולי וכולי ולא נשאר בשבילי אפילו חצי משכרתי, ולכן הנני מזהיר ומודיע ומתרה שתשלם לי את השכירות כפי המדובר, ואם לאו אזמינך לד"ת, אשלח לך שלוש התראות ע"י שמשי בי"ד והיית חייב ב«מי שפרע».

עמד נח ושמע את דברי ר' נח בפיק ברכים, כעלה נדף ממש:

— מה יעשה, באמת, אם יזמינו לדין? מנין יקח לשלם לו מן הגורן או מן היקב? — הרהר נח.

בין כה וכה נכנסו קונים. נח הקשיב בתשומת לב

את המשא ומתן המתנהל בין ר׳ נח וקוניו. האזין איך הוא מהפך את לשונו לרגעים, מדבר בזעם וברעם, תפל בלי טעם, דברי שקר וכזב, בגסות ובעזות, ובנבול פה; רגע הוא מחניף ומשנהו מחרף, מהלל ומחלל, נשבע בכל מיני שבועות, חרמות וקונמות וכולן שוא ושקר.

בווילנא היו אנשים שנהגו לא לדבר דברי חול בשבת. ודברו רק לשון הקודש. מאי יכלתם ואי ידיעתם את השפה העברית היו מחרישים או מדברים בפסוקים ובשברי פסוקים ואם לא הצליחו להמציא את הפסוק המבוקש היו מדברים בידים, כנהוג, או בתנועות קצרות, קצוצות ומקוטעות:

— נו, נו־נו, ני־ני, נא, עט, אי־אי, ע, עעה, וכדו׳.

אחד מבעלי «לשון הקודש» הנ״ל, פרוש נצחי, יש אומרים שהיה מן הל״ו, «מקובל» נסתר שגזר גזירה על עצמו לא לדבר דברי חול אפילו בחול. כל בני העיר התיחסו אל האיש הזה הדגול מרבבה ביראה וכבוד. הוא ישב יומם ולילה על התורה ועל העבודה ועל הקבלה וכמעט שלא נראה בחוץ, ואם יצא החוצה פעם בשמיטה, היו קשישים וישישים קמים לפניו, אף על פי שהיה צעיר לימים. את שמו לא ידע איש ויכנוהו בשם: למד־ואו נסתר או ה«מקובל».

ובשעה שעמד נח בחנותו שרוי בצער ומהרהר בדבר האיומים והתראתו האחרונה של פקידו ר׳ נח עמד ר׳ נח בפנה אחרת ורב עם אחד הקונים על אדות שיל־

לינגר (שישית הקופיקה–קבק). פתאום נכנס אל החנות ה«למד־ואו», אמר «צפרא טבא», פנה ישר אל ר' נח ואמר:

– «במטותא, תן לי ששה סדרי משנה לשבעה ימי שבתא.»

ר' נח תחת לענות כבן אדם: «לא, אין, לא יש,» ענה ואמר ליה, ל«המקובל», מניה וביה:

– «תחת ששה סדרי משנה לשבעה ימי שבתא, אתן לך שמונה ימי מילה לתשעה ירחי לידה!»

האנשים שהיו באותו מעמד בשמעם את הדברים הגסים יוצאים מפורשים מפי ר' נח בעזות מצח, נתאדמו מבושה עד שרשי שערותיהם. קפץ נח ממקומו, רץ כמשוגע בירכתי החנות ולא ידע מה יאמר ומה ידבר. לוא פצתה הארץ את פיה ובלעה אותו היה מאושר: היתכן להטיה דברי נוול כלפי צדיק הדור! נעץ נח את עיניו בתקרה כמחפש מקום נוח לתליה...

– נבלה כזאת נגד איש קדוש וטהור, חד בדרא! צדיק יסוד עולם! – רטן נח מול פני ר' נח בכעס.

– «מה הרעש?» ענה ר' נח בחוצפה גלויה ובהתנצלות מסותרת. – «לכו וראו אצל סופרי סת"ם, יריעות שלמות מוכנות לקריאת התורה, מונחות על הרצפה, גוילים של ספרי תורה מתגוללים באשפה, במטותא מכם, הביטו נא, ספרי תורה חדשים שאנו עתידים לקרוא בהם בבית הכנסת מוטלים בעריסה של ילדים יחד עם התנוקת וחיתוליה המלוכלכים והמטונפים... בי אדוני צאו וסורו

אל הסופר סת"ם, ר' פסח, או ראו נא ראו מה שאירע אצל הסופר הבחור: תינוק בן שנתים עשה את צרכיו הגסים על יריעה של פרשה יתרו פרק כ'. בדידי הוה עובדה: גרתי בשכנות עם סופר סת"ם בחדר אחד. יריעות של ספרי תורה מתגוללים אצלו באשפה.

בינתים נכנס אחד המחברים, ידיד נעוריו של נח. ישב המחבר על הכתיבה שבע שנים והוציא לאור את ספרו בשם: «גן נעול מעין חתום נסתם הפתוח נפתח הסתום». הספר הזה נדפס בחמש מאות העתקות ומכיון שיצאו לו מוניטין הצליח למכור ממנו מאתים אקזמפלרים ו־300 מסר לר' נח בקומיסיון. המחבר בא לקחת אילו אכסמפלרים משלו ור' נח דחה אותו בלך ושוב כמנהגו:

— «מחר, אין פנאי, היום אני סנדק, אשתי מקשה לילד». — ועוד תירוצים ובדיות כאלה.

כך כתת המחבר את רגליו — אבל לשוא. ר' נח אינו נותן וחסל.

— «אם המחבר בעצמו ימכור, למי אמכור אני?», — טען ר' נח.

כראות המחבר את נח בחנות, אורו עיניו. הצטחק ושפך את מררתו לפניו. נח נזדרז וילך בעצמו לחפש את החבור בין גלים, גלים של ספרים על מנת לתתם לבעל המחבר אחדים מהם. חפש, חפש ולא מצא. פנה נח אל ר' נח בדרישה או שיתן בעצמו או שיראה איה הם מונחים. אמר ר' נח לנח שלא יתערב ולא יכניס את

ראשו בעסקים שאין לו ידיעה והבנה בהם. התערב גם המחבר ושניהם התערבו ויתנפלו על ר׳ נח בדברים כבושין:

— היתכן, כיצד, איככה, אל תשכן באהליך עולה וכדו׳, יש דין ויש דיין בישראל ועוד.

ר׳ נח לא ענה אפילו דבור אחד, אחז את שניהם, את נח ואת המחבר, בערפם ויזרקם החוצה.

למחרת הבוקר עם השכמה בא נח אל חנותו ויאמר לר׳ נח שהוא מוחל לו על העלבון, על הצער ועל הבושת שגרם לו בהלבינו את פניו ברבים, אלא שאין הוא יכול לדור עמדו בכפיפה אחת ושיואיל לפנות את המקום.

— «אם כן, שלם לי משכורתי בעד כל הזמן שעבדתי בזיעת אפי» — טען ר׳ נח.

אחרי משא ומתן קצר וריב פחות קצר הסכים נח לקחת ח״י רובל פצוי בעד החנות והזכות ובעד «החזקה». המכר נעשה כדין וכדת על פי קעג״ס, ור׳ נח נשאר בעל החנות לצמיתות. נח נפרד מר׳ נח בשלום ובברכת לשנה הבאה בירושלים, אחל לו שיזכה לבנים ובני בנים עוסקים בתורה וביראת שמים. נח ישב רגע קט אגב אמירת הפסוק אך צדיקים וגומר נשק את המזוזה ונעלם.

אבן כבדה נגולה מעל לב נח בצאתו מחנותו עם י״ח הרובלים ביד. נדמה לו כאלו יצא מבית המרחץ בהשאירו שם רפש וזוהמא שנצטבר על גופו ובתוך נשמתו כחול הים מיום הראשון שפתח את החנות עד היום הזה.

פרק שלשה ועשרים

את ח"י הרובלים שקבל נח בעד החנות הוציא באותו יום. לא לצרכי אשתו ובניו שהלכו עירומים ויחפים, חלילה, אף לא לעצמו שהיה קרוע מכף רגל ועד ראש, אלא פרעון חובות, שנצטברו במשך שנים. ביחוד גמחי"ם שכבר נמחו ונמחקו מלב בעליהם ומפנקסי החברות. אבל נח הוא שלא רצה לוותר עליהם. וכן יצא נקי מחנותו ומכספו.

וכך עברו שתים עשרה שנה מיום חתונתו של נח. אשתו ילדה שמונה ילדים. היא כשלה נפלה תחת עולה הקשה וגורלה המר לגדל ולחנך שמונה תינוקות במרתף צר ואפל בלי אור ובלי אויר, בעוני ובענוי. הילדים צנומים, חורים, גבעולי קש, מצורעים, בעלי כתרים, טרוטי עינים. עד השנה השלישית להולדם לא יכלו לעמוד על רגליהם אף לא לדבר דבר חוץ מ«אבא», «אמא.» תנוק רך בן שלושה חדשים מוצץ את דם לבבה של אמו, דם התמצית שלה. יתר הפעוטות זוחלות על ארבע על גבי קרקע המרתף. ואם הילדים דמתה כבר־מינן לקבר יובל.

והיה נח מנחם את אשתו, מפיסה בכל מילי דנחמתא, ממשיל לה משלים, מחורבן בית המקדש, בזמן שנשים אכלו פרין, מטיטוס הרשע, מחנה וילדיה, מגזירת ת"ח, בוגדן חמילניצקי, מסעי הצלב וכדומה, צרות ונוראות

שתכפו עלינו. פרקים נדמה לה שהונח לה, שמכאוביה הוקלו מעט.

ובבוקר השכם ממהר נח לקום עם הנ"ץ לותיקין. אשתו נשארת לבדה עם פעוטותיה, לבה שותת דם ובתוכו אש תמיד. ספורי בעלה על המאורעות לפני מאות ואלפי שנה אינם משכחים את יסוריה וענוייה במרתפה־קברה החי.

כראות נח ששום תנחומין לא הצליחו לשכך את חמת אשתו האומללה, התחכם והמציא אמצאה חדשה, אולי יצליח להרגיע ולהקל את יגונה וזעמה.

ביום בהיר אחד הזמין נח את אשתו לטיול, כביכול (זוהי הפעם הראשונה בימי חייהם).

נח הוליך את אשתו ברחובות העיר, וכך הלכו, הלוך וטייל עד שבאו לבית מושב זקנים, באר נח לזוגתו מהותו של המוסד, תפקידו ותועלתו, הכניס אותה לתוך הבית פנימה, ספר לה בקצרה תולדות זקנים וזקנות אחדים מכיריו, שהיו אנשים עשירים, חיו חיים מאושרים, ירדו מגדולתם ועתה הם מבלים כאן את שנותיהם האחרונות.

— הביטי וראי — אמר נח לאשתו — הנה הזקן הזה היה עשיר כקורח, חי כל ימיו חיי מלכים, ועכשו אשתו מתה עליו, הפסיד את כספו עד הפרוטה האחרונה והוא מתפרנס מקופת הקהל ומצפה למלאך המות בכל יום שיבוא ויגאלו מצרותיו...

ממושב הזקנים הלכו אל ה«הקדש» (בית החולים). שם ראו מחזות מזעזעים ונוראים. שמעו צעקות וזעקות, גניחות ויבבות קורעות לב; אנשים מוכי שחין מתהפכים ביסורים כאיוב בשעתו. חולי ריאות, מוכי שחפת גוועים וגוססים מלחשים את הוודוי, את ה«שמע ישראל» האחרון... אשה מבכירה מתהפכת בצירים זה המעת לעת הרביעית. הרופאים אמרו נואש לחייה. הנה לויה: בחור «עלוי» בן יחיד להוריו מת לעיני נח ואשתו. אנשים ונשים מתאבקים עם מלאך המות. הנה ביתן המתים, הנה לויה שניה, שלישית...

נח ואשתו ממשיכים את «טיולם». מבית החולים הלכו אל בית הקברות. אגב אורחא קיימו מצוות: מצות בקור חולים, הלוית המתים. בבית הקברות – צרורת ואסונות על אסונות. אם אחת מבכה שני ילדיה ששכלה ביום אחד. אלמנה כלה צעירה מבכה את בעלה שמת עליה ביום השלישי בצאתם מתחת חופתם. אלמנה עם תשעה יתומים מבכים את מפרנסם. הנה אב לשמונה יתומים קובר את אשתו...

– «קחי מוסר ואל תחטאי, זוגתי יקירתי!» – סיים נח את טיולו המשונה.

מהיום ההוא חדלה אשתו של נח להטיח דברים כלפי מעלה וכלפי בעלה.

קבצן גדול היה נח, אך שמח ומסתפק במועט מן המועט. אכילתו אכילת ר' דוסא ומראהו כגרוגרת דר'

צדוק. ננס הוא ורק זקנו הארוך והשחור הוסיף לו מעט הדרת פנים.

נח היה מספר על זקן זקנו שקבל עליו «תשובה» – לא ידוע בעד איזה חטא – לצום כל ימי חייו פעמים בשבוע שלושה ימים רצופים. היינו: ממוצאי שבת אחר הבדלה עד יום שלישי בשבת בערב, – צום אחד. מיום שלישי בערב עד יום ששי בערב עד קידוש, – צום שני. וכך אכל כל ימי חייו פעם בשבוע – ביום שלישי בשבת בערב, מלבד שלוש סעודות של שבת. עד יומו האחרון לא היה זקוק למשקפים ומת כשפיו מלא שיניים והוא בן 80 שנה.

החתונות והשמחות התדירות ובאחרונה השדכנות גרמו שנח נעשה קרוב מאד אצל הטיפה המרה. השכור לא היה מעולם ואף על פי כן קראו לו שלא בפניו: «נח השכור». בבית כמעט שלא אכל כלום. שתיה השפיעה עליו לשכוח את עניו לגמרי ומעודו לא הוציא אנחה מלבו. הוא חי מסעודות מצוה, מחתונות ומלגימות שעסק השדכנות נותן בשפע. ואם עבר יום או יומיים בלי סעודת מצוה היה יושב בתענית. הידה בכוחו לצום שני ימים רצופים. בהסתובבו תמיד בין אנשים מחוגים שונים, רכש לו נוז אמון רב בגלל תמימותו וישרו. באותו זמן הספיק לזווג זווגים אחדים. רבים רצו דוקא למסור את «נכבדותיהם» לנח. כי בין השדכנים שאומנותם בכך אין גם אחד שאפשר לסמוך

עליו. נח אינו מגזים ואינו מעכב את הגאולה ואומר דבר בשם אומרו, בלי כחל, בלי סרק ובלי פרכוס. ואשר לדמי־שדכנות – לא עמד נח מעולם על המקח כדרך השדכנים. כמה שנתנו לו – קבל, מבלי להציק אם נתנו לו כסף עובר לסוחר או אסימון. אמנם, ע"פ סעיף פלוני בחשן משפט מגיע לו יותר. אולם אם נבוא להעמיד את הכל על דין תורה – הרי יחרב העולם.

– «אני לא השקעתי בשידוך הזה אף פרוטה אחת מכיסי – היה אומר נח. – וכמה שנותנים – נותנים, ותבוא עליהם ברכה».

פרק שלשה ועשרים

נחזור עתה למלך פרעוש.

התחבט מלך פרעוש עם שדכנים ימים רבים וחתן מתאים לבתו טרם ימצא. כאשר נודע למלך ע"ד מיכאל עכבר שהוא חתן־בחור, שלח לקרוא את נח השדכן אליו, נתן לו הוראות קצרות ומסוימות מה לומר, מה לדבר, ודי לחכימא ברמיזא. כבדהו בכוס יי"ש מן המובחר וישלחהו לדרכו.

נח לא האמין בעצמו שהוא מסוגל להוציא מן הכח אל הפועל ענין רם ונשא כזה. לכן התיעץ עם חותנו שיעץ לו לקחת שדכן שותף עזר כנגדו. נח בא בדברים עם אחד השדכנים בר הכי כתריאל מכשף. עשו ביניהם תקיעת־כף ונגשו אל המלאכה בתנאי שהכל יהיה בסוד. כתריאל מכשף הוליך את נח לבית המרחץ, סרק ארץ שערותיו, עשה את זקנו ושפמו, הלבישהו בגדי שבת, הדריכהו ולמדהו שלא יכשל בלשונו ולא יוקש באמרי פיו.

נח הלך למיכאל־עכבר יחידי – כך היה רצונו של עכבר וגם של פרעוש: שלא יתערב זר. נח מלא את תפקידו על צד היותר טוב. על פי עצת שותפו שתה כוס אחת רביעית יי"ש, נכנס לחדרו של עכבר, נתן לו שלום עליכם, בהושיטו לו את ידו, ותוך כדי דבור הרצה לפניו בקיצור נמרץ:

– «אני רוצה לשדך את כבוד מעלתך עם בת ר' מלך פרעוש המפורסם בכל העיר.»

מיכאל עכבר אמר לנח, שהוא יודע ומכיר את מלך פרעוש האזרח הנכבד לדורותיו. הוא ובית מסחרו נודעים עד למרחקים לשם ולתהלה. גם את בתו נפגש במקרה בספריה שעל יד בית הנכאת הממלכתי, היא מצאה חן בעיניו. הוא מציע לה' פרעוש תנאי אחד שיקחנו לשותף בבית מסחרו. מסר נח למלך דברי החתן מלה במלה.

ביום שלאחריו הזמין מלך ע"י נח השדכן ארת הא' עכבר לבקור בביתו ובבית מסחרו. ואחרי ימים אחדים באו שניהם, מלך פרעוש ומיכאל עכבר, לידי הסכם, שהראשון רושם על שם האחרון שליש של בית מסחרו, והוא, החתן, מצדו ישקיע בעסק 20 אלף רו"כ. שום קנין או תנאים לא נעשו. הכל סודר על פי מאמר בעל פה. דבור של כבוד, בתקיעת כף בלבד ובלי קנין על גבי סודר.

כדי שלא להרבות בהוצאות יתרות ובטקס מיותר ומגוחך הסכימו ביניהם להעמיד חופה בלי כליזמרים, בלי בדחן, בלי מתנות־דרשה. את החתונה יחוגו מחוץ לעיר בעיירה זנבות, הרחוקה מווילנא כחמישים פרסא. החתן אמר שהוא יתום גמור, יש לו קרובים רחוקים בעיירה קטנה ואין הוא חושב להזמינם, היות שהוחלט לסדר חופה בלי חתונה ולחדוש שכזה לא הסכינו אנשי העיירות הקטנות.

דמי שדכנות שלמו לנח שני הצדדים שוה בשוה: כל אחד 250 רו"כ. ס"ה חמש מאות רובל. נח שלם לשותפו את חלקו כפי המדובר.

המאורע הזה של 500 רובל דמי שדכנות עשה רושם גדול בעיר יותר מהשידוך עצמו. אמנם, כתריאל מכשף קבל, מחה, עפ"י דין מגיע הרבה יותר, עפ"י יושר, היתכן, בתולה עם פסול?! אולם נח לא הסכים להשפט משום זילותא דבי דינא.

– אלי תדין עם מי שתקיף ממך – אמר נח – וחסל.

פרק ארבע ועשרים

גלוי וידוע לכל בר־בי־רב בכל תפוצות ישראל, שכשם שכל בחור־ישיבה או פרוש נשא שם לואי או כנוי מיוחד לשבח או לגנאי, כך כל יהודי בעירו או בעיירתו, גר, תושב או אזרח, היה מוכתר באיזה כנוי המסמן תכונתו, מעלתו או חולשתו. כמו כן היה קיים כנוי כללי ושם לואי מיוחד לכל בני העיר יחדו.

למשל:

— ווילנאים: «לקקנים».

— וואַרשאַים: «זוללים».

— אנשי קרוז': «גנבים».

— בני לוקניק: «סומאים».

— ראסיין: «פרפלצימעס».

— וואַרנער: «רעחיטר».

— מינסקאים: «חזירים».

ופעם היה מעשה כדלקמן: חתן מינסקאי הזמין כלה ווילנאית לשם בקור לחג, אחר ה«תנאים» סמוך ליום החתונה. לכבוד הכלה הוזמנו כל בני משפחת החתן. רעים וידידים לראות את הכלה ולהכירה. החתן־כלה עמדו והביטו דוממים דרך החלון וראו עדר גדול של חזירים עובר על יד החלון. התעוררה הכלה, קפצה ממקומה וקראה בקול רם:

— «האלה הם בעלי הבתים המינסקאים?»

התנאים בוטלו. השידוך הופר — בשכר שיחה נאה זו.

צא ולמד, כמה שמות לואי, כינויים ותוארים נושא על שכמו יהודי שנולד באיריגולה, נכתב בבייסיגולה, אכל «ימים» בגירטיגולה, למד בישיבה במעשהגולדה, נבחן לצבא באיישישוק, קבל סמיכה בדריפישוק, נעשה חתן בהיידוצישוק, התחתן בגרינקישוק, נהיה לאפיקורס במיכיילישוק, נתגלגל והיה לפרוש בשניפישוק, עורר מחלוקת בלוקישוק, נתקבל לרב בבלבירישוק, גרש את אשתו בפלונגיאן, נשא אשה חדשה בחווויידאן, עלה ועבר לרבנות חדשה בקולטינאן ומת בקיידאן.

את אנשי העיירה זנבות, אשר שם קבעו לחוג את החתונה של מיכאל עכבר עם פלגיה פרעוש, כנו בשם «גנבי סוסים». ויש טעם בדבר. בעיירה זו תקעו את אהליהם שיירות שיירות של גנבי סוסים, מחנות צוענים וסתם סוחרי־סוסים שקנו שביתה במקום הזה, כאן מצאו להם מקום מקלט, מחסה ומסתר מחמרת המשטרה. ופקיד החבל (הפריסטב) שם בזנבות היה «לקחן» גדול, אוהב בצע וחוטמו הכחול העיד עליו כמאה עדים שהוא אוהב את הטפה המרה...

פקיד החבל פבל אנופרייביץ, חוחול מכפר בילו־בודסק, פלך חרקוב, עבד בצבא, נכנס לבירת הספר ליונקרים. קפץ מדרגא לדרגא ועלה למדרגת שטבס־קפיטן ויצא בדימוס בעד שכרות. בזכות דודו, גינירל לייטננט בעיר הבירה, קבל כהונת פריסטב בכפר סטארו־בילסק, בן ארבעים אלף תושבים פלחים. בכל הכפר

העגלי הזה לא היה אפילו יהודי אחד, ולכן לא היתה לו להפריסטב «הכנסה» חוץ ממשכורתו. בהיותו בצבא שמע שבתחומי היהודים מאספים פקידי המשטרה ממון כחול הים. ע"פ המלצתו של גינירל־מיור אחד בעיר המעטירה הסנדק שלו, העבירו אותו, את ווזיאטוצ'קין, מסטרובילסק לעיירה זנבות פלך ווילנא, עיירה שכולה יהודים.

פקיד החבל פבל אנופרייביץ ווזיאטוצ'קין היה פרבוסלבי טהור, ירא שמים, וביתו היה מלא איקונין ותרפים של האם עם הבן ושאר קדושים מעונים ונרות־תמיד תלויים על ידם. על כל מקרה קל היה ווזיאטוצ'־קין כורע ומשתחוה ומודה לפני האם הקדושה והאדון המושיע.

עם היהודים הזנבתיים חי בשלום ובאחוה ויותר מכולם התידד עם בעל בית המלון – מרזח ר' הרש'לה חסיד שהיה יוצא ונכנס לבית הפריסטב, בכל עת ובכל שעה אפילו באמצע הלילה.

הרש'לה חסיד היה מחזיק בית מרזח ובית מלון היותר גדול עם אורוה גדולה לסוסים בשביל האכרים הבאים אל השוק פעמים בשבוע בכל יום שלישי וששי בשבת. הוא היה חסיד ווליני שנשבה בין המתנגדים ועבד בצבא בווילנא. אחד מגדולי «הזוטפנים» שחרר אותו מעבודת הצבא בתנאי שיקח לאשה את הבתולה המשרתת בביתו. על אדות טובת לבו של «החטפן»

שדאג כל כך להמשרתת שלו התהלכו נוסחאות שונות בעיר.

המשרתת, הודל שמה, היתה ילידת זנבות ולא רצתה ללכת אחרי בעלה למרחקים, למדינת וולין. על כן נשארה עם בעלה בעיר מולדתה ונשתקעו שם. הרש"לה בהיותו בצבא, למד לדבר בשפת המדינה ומשום כך הצליח בנקל להתקרב אל הפריסטב, יען כי שאר היהודים לא ידעו את השפה הרוסית כלל.

שלושה ימים לפני החתונה שלח מלך זרעוש אחד מעושי רצונו לזנבות להדבר עם הרש"לה שיערוך את חתונת בתו בביתו ויכין משתה גדול למחותנים.

החתונה הוחגה באופן משפחתי – מעין זבח משפחה. החופה היתה בשעה מאוחרת בלילה, בלי כלי־זמרים, בלי בדחן, ואנשי העיירה כמעט שלא הרגישו בה. לא ראו ולא שמעו מאומה – כמו בקבורה של אשכנזים, להבדיל.

הסבא ליפא קשקש־קשקש בלשונו כמו בפעמון. הסבתא ציפא כשכשה־כשכשה בזנב שמלתה הארוכה כארך הגלות וטאטאה את חדר החתונה.

את הזמן בלו במסבת רעים, באכילה ושתיה ושיחות משפחתיות. מלבד בני המשפחה היותר קרובים לא הוזמן איש. כל המסובין היו כעשרים איש, חוץ מהרב בזנבות המסדר את הקידושין והחזן. חמשת חתניו של ליפא התאמצו בכל עוזם ותפארתם לבדח את המסובין ולשמח

חתן ופלה, איש, איש לפי יכלתו וטעמו, מי בגרונו ומי בלשונו.

חתן דנן מיכאל עכבר ישב לו בשביעת רצון כי הצליח לעבור כל שבעה מדורי גיהנם בשלום ולהגיע לחוף בטוח.

– ...כמה פעמים היה שרוי בפחד ואימת מות, כמה בהלות עברו על ראשו, פעמים אין מספר עכבוהו שוטרים בדרך בדרישה: «תן פספורטו!» בכמה חלב ודם, כאב לב וזעזועי נשמה עלתה לו המנוסה האחרונה מאבר עד הנה. אשתו הראשונה, העגונה בקדוש, אשתו השניה וילדיה באבר נשכחו כמתים מלבו. עתה – חשב בלבו – עבר את כל המכשולים, מכיון שלקח כלה עשירה בת העשיר היותר גדול בעיר – כל רע לא יאונה לי. מי יעיז לקרב אליו. מי האיש שיעלה על דעתו לחשוד בחתנו ושותפו של מלך פרעוש, האזרח הנכבד לדורותיו; מפני גביר מתיראים, ונכנעים ומכסים על כל פשעיו. גביר שעבר עבירה אין מהרהרים אחריו לא ביום ולא בלילה. שקר החן והבל היופי – אשה עם כסף היא תתהלל. ומה איכפת לי אם עיניה של הכלה אינן כל כך יפות. לא על העינים לבדנה יחיה האדם, נניח אפילו שאמת הם דברי ידידי הטוב, הסרסור בהוטל «אירופה» שהכלה שלי כבר טעמה טעם חטא וכתלי ה«יסלי» יוכיחו... השד אינו נורא כל כך. יפה ספר לי היום בעל המרזח הרש'לה. מעשיה פיקנטית

בסוחר סוסים שמכר סוסה עורת במקום סוסה פיקחית לצועני אחד ביום היריד של פטר ופבל. ומה גדולה היתה תבוסתו של הסוחר בבואו הביתה ובהוכחו שהשטרות שקבל חלף הסוסה הם כולם מזויפים. בכל אופן הסוסה אפילו בלי עיניים, לגבי דידי, שוה יותר משטרות מזויפים. על כל פשעים יכסה הכסף. על שלושה דברים העולם עומד: על הכסף, על המעות ועל הדמים. בברחי מקדוש הצילני הכסף, בנוסי מאבר הושיעני הכסף. דור הולך ודור בא והכסף לעד עומד. כמה פעמים חפשוני שוטרים, בלשים וכמעט הייתי בכל רע אלמלי הכסף! במקום שבעלי הכסף עומדים אפילו צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד...

כך ישב לו החתן מיכאל עכבר בראש השולחן, הכלה מימינו, הרב משמאלו, ומחשבות והרהורים טובים ורעים מתרוצצים במוחו. ליפא וציפא מתמוגגים מנחת ומרוב שמחה.

...«לבער חמץ» שכזה מהבית זהו אושר שאין על עפר משלו. – הרהר ליפא עמוק, עמוק בלבו... בחור יפהפה, בעל בית־חומה במרכז העיר, וכמה ישקיע עוד בעסק של מלך? מי יודע! יש אומרים שהחתן הוא ידען גדול בנקודות השחורות... מלכה ישבה על יד הכלה ועיניה זלגו דמעות בלי הפוגות, רק הכלה לבדה ישבה כתם או כשאינו יודע לשאול...

פתאום התעורר הרב החופ"ק, יזורר פעמים אחדות,

נקה היטב את חוטמו, השתעל כדבעי, מחה את פיו ודרש דרשה ארוכה ומסובכת. התחיל מפתח רעיון משולש, דרוש משונה, המתאים לשבת שובה; פתח בעגל הזהב, דרש סמוכין לפרה אדומה וסיים בעגלת ערופה.

– «כשם שפרה האדומה היא חידה סתומה, כך אין איש יודע ומבין על מה זה ועל מה זה, אדירי התורה מרכינים את ראשם לפני עגל הזהב? ואם נאלץ להביא ענלה ערופה על הגזילות והגנבות, על הרציחות ושפיכות הדמים הנעשים לעינינו יום יום לרגלי החמר הטמא והמטמא במגע ומשא, החמר הנקרא כסף או זהב, כי אז כל העגלים שבעולם לא יספיקו!...

הרב נאחז בסבך הדרוש ולא מצא מוצא ממנו. פתאם קרא בהתלהבות:

– כסף וזהב מטהר ממזרים ומטמא...

מלך עם כל המסובן ישבו ושמעו את דרשת הרב כמו על גחלים לוחשות, מבלי דעת איך להפטר ממנו. ויהי כאשר הוציא הרב מפיו אח המלים: «מטהר ממזרים» קם מלך ממקומו וקרא בכעס עצור ובקול רם:

– «הקץ לדברי רוח? די, די».

הרב נבהל, נכלם, הפסיק את נאומו כרגע ונאלם. בקש מים אחרונים, ברך «ברוך אלהינו», לקח את הרח"ש ונסתלק מהבירת במלמלו הברות שבריריות בלחש.

אחרי שהלכו להם הרב והחזן, התחילה השמחה בכל תקפה. הרשם מדרשתו של הרב הפריע את הנאספים להמשיך את סדר היום בשירים ובזמירות כאשר התוו להם מראש. מצב הרוח נתקלקל. כל אחד רצה להעיר על «דברי הבליו» של הרב ולהראות את כחו וגבורתו בחכמת הדבור.

הנואם הראשון היה מלך פרעוש בעצמו ובכבודו. הוא פתח בלגלוג נגד הרבנים הבוערים בעם, הטפשים המדופלמים בסמיכה בכלל ונגד הרב הזנבתי בפרט. חשב ומנה אחת לאחת מנהגי הפראות, חוסר נמוס של הרועים הרוחניים. איך הם מתנהגים עם אנשים, איך הרב מטייל עם אשתו ברחוב: הוא משרך דרכו קדימה והרבנית נגררת מאחוריו, כפרה אחר העגל. כמנהג הטורקים. חקה את העוויותיהם, תנועותיהם, איך הם מחטטים, מנקרים ומנקים את החוטם, איך הם עומדים על יד ארון הקודש ומדברים לפני הקהל. ויעש מכל הרבנים גל של עפר ואפר.

– «צריך לשלוח את הרבנים שלנו לגרמניה – הוסיף מלך – שם ילמדו קצת נמוס ודרך ארץ וידעו, כיצד צריך אדם לדבר עם אנשים ולהתנהג במסבה...

– את הרב היותר גדול אקנה בעד עשרה רובל!– סיים מלך את נאומו.

ליפא רצה לבדר קצת את הרוח הרעה שנשתררה בין המחותנים והתחיל לשיר, אבל בולמוס הדברנות

תקף את המסובין, וחתנו השני של ליפא, המנהל של מלך, פתח את פיו, התנפל על הרב ועל דרשתו ואמר:

— «הרבנים עשו את התורה לסחורה ואת האמונה למסוה. את השולחן ערוך הפכו לשולחני, לחנות, לפרה חולבת, ואת המצוות לסחורה עוברת לסוחר. חתונה, ברית, גט, חליצה, מכירת חמץ, פרוזבל, הכל נקנה ונמכר בכף. תמצית דרשתו של הרב להבזות ערך הכסף, מכוונת כולה כלפי זולתו, אבל הוא בעצמו אוהב כסף ולא ישבע כסף ככל בשר ודם. ההתבוננתם איך הרב חטף מידי אבי הכלה את הרח"ש, שטר בן עשרה, ויטמנהו עמוק בכיס?

ליפא ניסה שוב להפסיק את הנואמים שדברו ביחידות ובצבור עד שלא שמעו איש את רעהו — אבל לשוא. אפילו על מנהל הפנקסים של מלך, שהיה שתקן מטבעו נחה רוח של מטיף. הוא התחיל נואם ומתנפל על הרבנים, שהם צבועים וחנפים, נוקמים ונוטרים כנחשים, רודפים באף את כל הפוגע בכבודם, הנוגע בכיסם. הם מחרחרי ריב, זורעים מדנים ומפיחים קריה בעד כסא של רבנות. מלשינים! דלטורים! הולכי רכיל! הכל בסתר, במחתרת. בעיירה אחת גדולה כזנב הלטאה, הרב הנאה דורש הזה, גבור היום מזנבות, הצית אש המחלוקת שבערה ולחכה ועשתה שמות על ידי דלטוריות ומלשינות במשך שלש שנים רצופות. את השם «רב» נאצו. השפילו עד עפר. כל מי שרוצה ליטול את השם

רב בא ונוטל בעד בצע כסף ואין מוחה. יבא יום ויתבישו בשם רב, באשמת מי? — בעטים של רבנים כמו הרב הזנבתי».

חתנו הרביעי של ליפא המורה הממשלתי אמר:

— «אני מקבל עלי באלה ובשבועה לחיות מאה ועשרים שנה ולא להזדקק לרב אפילו פעם אחת.

העלוי האפיקורס קם ממקומו ונשא מדברותיו:

— «הרבנים, הפאסטורים, הכומרים, המיטרופוליטים, הארכימנדריטים, הכליפים, כל באי כח האמונות והדתות רובם ככולם הם סרח העודף של המין האנושי. הם נלחמים על קיומם, על פרנסתם. לא ראי זה כראי זה, ולא ראי זה כראי זה — הצד השוה שבהם שכולם זקוקים לכסף. בלשון פשוטה: חנונים הם, תגרנים, סחר־מכר־ניקעס, נושאים ונותנים, סוחרים ומוכרים בסחורות האמונה והדת, בפרקמטיה של מלכות שמים, מתחרים איש ברעהו, מוכנים ומזומנים לבלוע חיים את בני אמונת זולתם, להזיק ולהרע לבני אמונתם המתחרים בם, כאנשי שוק ויושבי קרנות. יש בין ראשי האמונות מינים, אפיקורסים, כופרים בעקרי אמונתם, שהם מצווים ועומדים להגן עליהם, מבטלים כעפרא דארעא את משה ותורתו, את ישו והברית החדשה, את מוחמד והקורן, אבל אין להם העוז להביע גלוי את מחשבותיהם, להקריב א״ע קרבן על מזבח האמת שלא יהיו קרועים לגזרים ע״י ההמונים החשוכים והנבערים מדעת, או באופן היותר טוב לגווע מרעב. —

נניח כי יצאה בת קול מן השמים והכריזה כרוז מסוף תעולם ועד סופו: «נפצו את בתי הכנסיות, בתי היראה, המסגדים המנזרים, הסמינרים, ועשו מהם או במקומם בתי חכמה ומדע, השכלה ותרבות! כל האמונות הן הבל וריק ובשקר יסודם! מה תהיה אז אחריתם של רבבות מיליונים פרזיטים הניזונים מחלבם ודמם של שאר חלקי האנושיות? כל האלמנטים השחורים האלה יהפכו לליסטים ומרצחים ומלאה הארץ חמס כמים לים מכסים...

באחרונה קם חתנו האחרון של ליפא מהתלמידים האחרונים של ביהמ"ד לרבנים. התחיל נואם וכמעט שלא הוציא מפיו שני פסוקים, נאלם, מחסר כשרון הדבור...

ליפא היה מלא שמחה: גדולה כזו! מי פלל, מי מלל? שתה לחיים, התחיל מפזז ומכרכר ומוסיף לשתות כוס אחר כוס בנשקו פעם בפעם, ככלותו את הי"ש עד גמירא, את תחתית הכוס. אף על פי שלא הבין כלום מכל הנאומים שהשמיעו כל הלילה לוקחי בנותיו, הוא היה מרוצה מאד ממהלך החתונה. החתן ישב והקשיב, נמלך בדעתו לדבר או לחשורת, להראות ארת כוחו או לא.

באחרונה קם על רגליו, נשא כוס של ברכה שתה לחיים, לחיי המשפחה כולה, שהגורל העור ספחהו אליה לאורך ימים לאושר ולכבוד ואמר:

– «כל המגרעות והחסרונות שמצאתם ושמעתם היום כאן על אדות הרבנים ואנשי הדת, כאין וכאפס הם לעומת תעלולי אנשי הכת, כלומר הרביים, היהודים הטובים והחסידים למיניהם. עברתי ארצות רבות ואיים רחוקים ולא ראיתי בורות, הפקרות ופראות כמו שראיתי בין הכת החסידית. אם תניחו את הזוהר, הספרות החסידית, עם הבעש"ט על כף אחת ואת הגר"א על כף שניה, – הגר"א יכריע. הגר"א היה באמת איש אלהים. שנא את הרבנות, את הבצע, הוא היה קדוש וטהור שאין על עפר משלו. כל תורת החסידות נוסדה על אדני תוהו ובוהו.

הברית החדשה היא חקוי לתורת משה, הזוהר הוא זיוף מוצלח מעשי ידי הדרשן משה די־ליאון שתלה"א ע"ע באילן הגדול לסמא את העינים, שאפוסטולי החסידות הבעש"טית הפיצו אחרי חמש מאות שנה כמו שעשו שליחי ישו בשעתם. וכשם שישו לא היה ולא נברא כך הבעש"ט לא היה ולא נברא. בעיני ראיתי תעלולי הרביים. אני הגבר ראיתי את המלאכים והשרפים שהם יוצרים בהבל פיהם. ראיתי גם את השדים והמזיקין, הרוחות והדבוקים שהם יוצרים ומבריחים. כל המעשים התעתועים האלה מכוונים למטרה אחת: לחלוב את הפרה הנקראת עם ישראל, לגזוז את צמרו ולמוץ את חלבו ודמו.

החסידות היא מהדורה חדשה של תורת שבתי צבי ופרנק שבגדו בעם ישראל.

ראיתי הרבה רביים עמי הארצות, בורים גמורים, ולא רק התלמוד, אלא גם ספר הזוהר חתום בפניהם. יפה אמר הגר"א שתורת הכת היא עבודת אלילים.

אח"כ הוסיף לספר מעשיות מחיי החסידים, מהחצר של הרבי, איך הרבי רופא חולים, פוקד עקרות, מבריח דבוקים, מציל עגונות... ספר ע"ד האינטריגות בין אנשי החצר גופא ובין איפרכיא לאיפרכיא. שפך עליהם אש וגפרית, על מעשי הפראות והטומאה, על העשק והגזל הנעשים יום יום לעיני השמש. הרביים והפמליאות שלהם חיים חיי מלכים, בו בשעה שהם סוחטים ומולקים, מקיזים ומוצצים את הפרוטה האחרונה, את דם הנפש של עניים ואביונים. הרבנים שלנו יאמרו מה שיאמרו עליהם, ידברו מה שידברו בהם. אבל הם רובם ככולם עניים מרודים וחיים חיי עוני ועגוי. וככה סיים ארז נאומו:

– הבה נקוה שיבוא יום–החסידות תבטל, כעשן תכלה ותעבור ממשלת זדון מן הארץ.

פרק חמשה ועשרים

אחר נאומו של החתן הוסיפו לבלות את הזמן בשירים וזמירות, במחולות ורקודים. כל בני המשפחה הגדולה התלכדו יחד ויצאו במחול. געשו ורגשו במצב רוח מרומם; החתן התרגש, ספר ממבחר מכתמיו ובדיחותיו, ממיטב הלצותיו וחדודיו. שר שירים מלאומים שונים, דבר בשבע לשונות, «קדש» על היין בח"י שפות. ליפא היה המאושר בתבל, לקח את החתן תחת זרועו הימנית ואת ה«עלוי» אהובו מכל התניו, תחת זרועו השמאלית ויחבקם וינשקם מנשיקות פיו. כל הנאספים החרו החזיקו אחריו ויתהוללו וישתגעו. ההתלהבות עלתה למעלה ראש. כל המחותנים חנו כדור סביב החתן, נהנו והתענגו עונג רב על המחזה בשעה שהוא חקה איך יוצרים החסידים מלאכים ושרפים.

לפתע פתאום נפתחה בחזקה הדלת ופקיד החבל פבל אנופרייביץ וזיאטוצ'קין, בלוית שוטרי־מאה ושוטרי־עשרה (סוטסקיע ודסיאטסקיע) התפרץ לתוך בית ההתוונה ובלי אמירת שלום הכריז:

— יהודים, פספורטים!»

תושבים הגרים בעירם או בנסעם נסיעה קצרה לא הרחק מהעיר אינם רגילים לקחת פספורט עמהם. אף איש מהמחותנים לא מלא את דרישת וזיאטוצ'קין חוץ מהחתן. הוא כבעל נסיון שלא יצא מפתח ביתו בלי פספורט.

פקיד החבל נתן צו לאסור את כולם, כעשרים איש, וגם את החתן עם הפספורט בתוכם.

החתן התנגד, מחה, איים על הפריסטב שיתאונן עליו לפני הגוברנטור (שר הפלך). פקיד החבל ענה להחתן שהוא מחויב לערוך קודם כל פרטי־כול כחוק והוא, החתן, יכול לקבול עליו אפילו לפני הקיסר בעצמו.

כל המחותנים היו אלוצים ללכת אחרי הפריסטב בלוית שושביני המלך.

כבואם אל משרד פקיד החבל השעה היתה 5 בבוקר. הם היו אנוסים להמתין עד שיבואו המזכיר ומנהל־הכתבים, עד שעה 9 בבוקר.

בינתים נשא ונתן הרש׳לה בעל בית המרזח עם פבל אנופרייביץ ע״ד מכסת השוחד ולבסוף שוחררו בעד מאה רובל כולם בלי פספורטים חוץ מהחתן מיכאל עכבר עם הפספורט. אותו אין הפריסטב רוצה לשחרר בעד כל הון דעלמא.

קמו בהלה ומהומה בין המחותנים.

— «עם משטרה אסור ללכת בקרי!»

— «המשטרה היא התקיפה ותמיד היא הצדיקה»,

— «למה היה לו, להחתן לאיים על פקיד החבל?»

— «על פקיד החבל!»

כך טענו והתוכחו ביניהם המחותנים הנאסרים־המשוחררים.

– «הדריה קושיא לדוכתא» – תמה העלוי, – לכתחילה מאי קסבר ולבסוף מאי קא סבר? הלא הוא אסר את החתן עם פספורט טרם יגיד לו מטוב עד רע, מאי שייך כאן הטחת דברים כלפי המשטרה? ולבסוף אחרי שעורו את עיניו שלו, למה לא שחרר אותו ועם פספורט ביד?! קושיא!

התחילו שוב מנהלים משא ומתן ע"ד שחרורו של ויחתן. הוסיפו לו חמישים רו"כ, מאה, מאתים, פבל אנופרייביץ באחת:

– «את החתן לא אשחרר בעד כל הון דעלמא!»

בשעה 9 ערכו פרוטוקול. כשהכל היה כתוב, ערוך וחתום קרא וזיאטוצ'קין: העירוני מיכאל עכבר, מעיירת גנבקה, שוחרר מעבודת הצבא בעיר אלמונית, הואיל ביום זה וזה, ביום חתונתו – לחלל את קדושת הדת הפרבוסלכית השלטת, להבזות את האם הקדושה, לנוול ולנבל את האדון המושיע ישו הנוצרי. אני החתום מטה שטבס־קפיטן פבל אנופרייביץ ווזיאטוצ'קין, פקיד החבל בעיירה זנבות פלך ווילנא, צויתי לאסור את הנאשם בכבלי ברזל ולשלחו תחת משמר מעולה לעיר ווילנא.»

ויגיש את הפרוטוקול למיכאל עכבר לחתום עליו. החתן התעלף ובקושי השיבו רוחו.

מיד התחילה מהומה חדשה בין המחותנים. מצאו אשה אחת מיוחסת גדולה שהואילה להשתדל ע"ד שחרורו של החתן וללא הועיל. מצאו שתי צעירות מקורבות

של הפריסטב בעלות השפעה מרובה, גם הן העלו חרס בידן. מלך טוען וחוזר וטוען שמוכרחים לטשטש ארת הדבר כאן, בזנבות, על המקום, שבאם יגיע הענין לידי הקטיגור בווילנא יהיה העסק אבוד. בינתים הכל רצים, ליפא מזיע, העלוי מתפלפל, נותן עצות, מנסה בעצמו לדבר אל הפריסטב, ביחידות, מראה לו שטר בן חמש מאות... והתשובה אחת:

– «בעד כל הון».

הנשים בוכות, מתעלפות, אסון כזה בליל החופה! בזיון נורא! פנים אין להם להרים ראש מבושה וחרפה, וכמו להכעיס נסע הרש'לה אל כפר סמוך לקנות פשתן וקנבוס. מלך שלח רץ תכוף ומיוחד אחריו ולא השיגהו. הרש'לה לא נסע כלל אל הכפר הזה. הרש'לה בכונה תחלה הכחיד את שם המקום שהלך לשם ואמר להודל אשתו שם בדוי. אז התחילו לחקור אשת הרש'לה והיא כאשה פשוטה מסיחה לפי תומה שבעלה רגז וכעס כל הלילה; חרק בשניו, הכה באגרופיו באויר, צבע פניו נתחלף חליפות, עיניו נמלאו קצף ודם, הוא היה כמטורף ממש.

אז נזכרו שהרש'לה הוא חסיד והוא הוא המלשין על החתן לפני הפריסטב, יען החתן פגע בכבוד החסידים וקדושיהם. אכן נודע הדבר! הוא ולא אחר. הוא פגע בזוהר הקדוש, נגע ברבו, בבעש"ט הרחיב את לשונו.

אנשי זנבות נכנסו בעובי הקורה. הענין הוחוור.

על דברי הפלסתר נגד הרבנים שדברו כל הנואמים. אף לא דברי הגדוף של החתן נגד הכת הרש׳לה לא הלשין. הפרוטוקול מדבר אך ורק נגד אותו האיש. אין בפ״כ שום אשמה אחרת. ומה שהרש׳לה נעלם פתאום מן העיר ונתחמק מתוך המהומה, אחרי שסדר ושחד את הפריסטב והוא שחרר את כולם בלי פספורטים ואת החתן עם פספורט לא רצה לשחרר מפני שהוא ידע היטב שבעד חלול שם הרבנים והחסידים והבעש״ט בראש לא יעלב הפריסטב ולא יעשה משפט לנצח נצחים. וכל שכן שלא יאסור איש.

אנשי זנבות שהיו כולם מתנגדים חרה אפם על הרש׳לה חסיד עד מות. הם החליטו לגרשו מן העיר כמלשין ומוסר ישראל לערכאותיהם, ע״פ החלטת הקהל (פריגובור), בתנאי אם לא ישוחרר היהודי מיכאל עכבר מידי עכו״ם. אגב, הבטח הבטיח מלך: לתקן את בית המרחץ הזנבתי הרעוע והנוטה לנפול. גם לבנות מקוה חדשה...

מלך מהר לבוא לווילנא טרם יביאו את הנאסר, בא בדברים עם שר השוטרים מכרו ומיודעו. נתן לו מתנה יפה — 500 רו״כ. שר השוטרים הבטיח למלך לסדר את הענין עד כמה שיש לאל ידו והוא יעץ לו להשתוות עם עורך הפרוטוקול.

מלך שב וחזר לזנבות, דבר עם ווזיאטוצ׳קין בשם שר השוטרים הווילנאי וגם זה לא הועיל.

– בעד חלול הדת אין סליחה ואין כפרה!

ביום שלאחריו לפנות ערב הביאו את החתן האסור לווילנא להמשטרה. שר השוטרים קבל את החתן של מלך האזרח הנכבד לדורותיו, קדם את פניו בברכת «מזל טוב», הקדים בשלום, כנהו בשם «סוסיד» (שכן), כי חדרו של מיכאל עכבר בהוטל «אירופא» היה מול חלונות המשטרה. נתן לו כסא לשבת וינחמהו ויקרא לו בשם אדון «קופיץ» (סוחר). פתח את המעטפה, קרא את הפרוטוקול של פקיד החבל הזנבתי וינוד בראשו, הביע את צערו וישאל ממיכאל אם הוא ישב פעם על ספסל הנאשמים, חבוש בבית האסורים?

מיכאל ענה בשלילה ואמר, כי הוא אסור בפעם הראשונה בימי חייו. מדי דברם ציוה שר השוטרים להביא לפניו ספר הזכרונות שבו רשומים החוטאים והפושעים הידועים ושאינם ידועים.

דפדף, דפדף שר השוטרים חפש ומצא:

– «מיכאל עכבר עירוני עיירת גנבקה נשפט ונאסר כמה וכמה פעמים כפושע פלילי. ברח מבית הסוהר עם סגל חבורה של גנבים ומרצחים, הנאשם ברצח שוטר».

שר השוטרים בגמרו לקרוא את הרשימה הפיקנטית הזאת נעץ עיני זעם במיכאל עכבר, סקרהו מכף רגל ועד ראש בשאלה אלמת. חשכו עיניו של מיכאל עכבר, צנח מעל כסאו מתעלף. שר השוטרים התנפל על מזכירו

בחרון אף, חרק בשניו, רקע ברגליו וינהם כארי:

— «איך זה לא ידעתם שחוטא ופושע כבד עוון כזה גר מול חלונות המשטרה, תחת חוטמו של המזכיר הכללי עידן ועדניו?!» —

תוך כדי דבור נתן שר השוטרים פקודה לשלח את האסיר לבית האסורים.

כבוא מלך בפעם השניה אל שר השוטרים פגשהו האחרון בפנים נזעמים ובאנחה ממושכה, הושיט לו בחזרה את חמש המאות רו"כ, ספר לו בקצרה ע"ד מהותו ודמותו של חתנו וייעץ לו להזהר פן יסבול בעטיו של מיכאל על לא עוול בכפו.

מלך יצא את פני שר השוטרים בפחי נפש ובראש מורד. בני ביתו חכו לו כאבלים לתוצאות טובות. ויהי כאשר נודע להם על אדות האשמות הנוספות של החתן התחילה «חתונה» חדשה בביתו של מלך: בכי, מספד, קנים, התעלפות. רק אחד לא אבד את חושיו: חתנו של ליפא, העלוי האפיקורס. הוא אמר:

— «אי אפשר דבר כזה! אין הדבר מתקבל על הדעת שאדם כבד עוון שכזה, גנב מקצועי, רוצח יושב לו בטבור העיר, בהוטל אירופא, על שמו ועל הפספורט שלו?! פליאה דעת ממני! היבצר ממנו להשיג פספורט על שם אחר? בעד עשרה רובל יש להשיג פספורט בכל מקום. מכל מקום, צריך לברר ע"י עורך דין טוב את ענין הרצח כדבעי. קרוב לודאי שיש לנו עסק עם

שני יוסף בן שמעון. מה שנוגע להאשמה הראשונה, אמנם, «שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו». אולם, החטא גופא אינו חטא כלל. ונהפוך הוא, האשמה הזאת היא הנותנת שמיכאל הוא אדם כשר וישר, איש הוגה דעות. התנפלותו והתקפתו על הכת הארורה לית מאן דפליג שהוא צדק. אפילו הבקורת החריפה נגד דת ישו ג"כ אינה פוגעת כלל באישיותו ובישרו של מיכאל. דבר גדול הוא לתקוף אותו האיש, את יוסקה בן פנדירא! שבע ביום היינו מחללים ומזלזלים באותו האיש. ואלמלא המלשין, הרשע, החסיד המנוול הרש'לה ימ"ש, לא אירע כלום.» — כך טען ה«עלוי.»

ובבית מלך תאניה ואניה. שבר על שבר. הכלה נפלה למשכב בחום של ארבעים. בית חתן־כלה הפך בית אבלים, ויהי לחרדת אלהים.

מלך וליפא רצו לשרי צבא, אלופים, רוזנים, נסיכים, פקידים גבודים, מכרים מיודעים, בעלי השפעה. חפשו המלצות ומכל מקום יצאו וידיהם על ראשם.

— «על הכל אפשר לכפר, על גניבה, גזילה, רמאות, מעילה, זיוף שטרות, אפילו רצח אפשר לטשטש, לסרס לפי הטעם ולפי כובד משקלו של המטבע, ההפרש הוא רק באפסים המצורפים אל היחידה... אבל חלול הדת השלטת, על חלול הדת הנוצרית מי הוא זה, ואיזהו האיש שיאבה להכניס את ראשו בקולר מסוכן כזה? ואיזה

נוצרי ירא שמים ושומר אמונים ימחל ויסלח על עוות מצח כזו? לוא בא נוצרי להעיד ולהלשין על מיכאל אפשר לחשוד בו בשנאה ליהודים והשנאה, ביחוד בקנאת הדת, מקלקלת את השורה, אבל כאן, בנידן דידן שהמלשין הוא יהודי בן עמו ודתו של מיכאל, אינו מכירו אפילו. המלשין הרויח יפה בעד עריכת משתה החתונה. איזה ענין יש לו להטיל אשמה כבדה על איש חף מפשע? למה לו לשקר?

– כך היו עונים בספירות העליונות לליפא ומלך שרדפו אחרי המלצות.

פקיד החבל בזנבות פבל בא בעצמו להעיד לפני חוקר הדין והרצה את כל הענין לכל פרטיו ודקדוקיו, נתן באור מספיק, האיר את החטא לכל צדדיו וינתחהו לנתחים עד שלא נשאר שום מקום לחנינה להעבריין הזה, או ללמד זכות עליו, על החתן.

גם מלך חלה את חליו אחרי ריצות וטלטולים מרובים ויפול למשכב. העלוי הלך אל עו"ד היותר גדול בעיר. עורך הדין הצליח לקבל ראיון עם הנאשם בבית האסורים לפני החקירה.

עוה"ד נכנס למיכאל בבית האסורים בשעה 12 בלילה ויצא משם בשעה 5 לפנות בוקר. מיכאל ספר לפני עוה"ד את כל האמת. תולדותיו ומאורעותיו מקדוש ועד הנה, שהפספורט הזה ע"ש עכבר הוא השלישי, ספר איפה קנהו, רק דבר אחד לא ספר: כמה כסף גנב מקופת

הרבי. הוא בקש מעוה"ד שלא יספר להמחותנים שלו על דבר תעלוליו, רק יגיד להם שהוא חף מפשע והפספורט הוא על שם איש אחר עקב עבודת הצבא.

עורך הדין יצא מבית האסורים שמח וטוב לב. ראשית, על הלויתן שנפל בחלקו, משפט שמן ומסובך כזה אינו מתרחש בכל יום. שנית: הודאי שהוא יזכה באשמת הרצח.

העלוי הסתובב כל הלילה סביב בית האסורים בצפיתו לשמוע תוצאות הראיון הסודי הזה. והיה בשמעו מפי עוה"ד שהוא בטוח שיש כאן מעשה בשני יוסף בן שמעון קפץ מעורו מרוב שמחה. קודם כל שמח על חריפותו והגיונו שראה את האותיות לאחור; והשנית, בטול האשמה הנוראה נגד החתן.

כחץ מקשת עף העלוי לבשר למלך שהחתן חף מפשע, כאשר אמר. אמנם האשמה הראשונה של חלול הדת עומדת בעין, אולם לגבי דידהו אין זה חטא כלל.

– «אכן, חכם עדיף מנביא!» – אמר מלך ל«עלוי» גיסו. – צריך לקחת עורך דין שני, נוצרי; ואולי שני נוצרים». הוסיף מלך בכבדות שוכב במטה.

– «את האשמה על דבר חלול הדת בנקל אפשר לבטל – אמר העלוי למלך בגאוה ובגודל לבב – באמת אין כאן כלל חלול הדת באמור מלך שישו לא היה ולא נברא. איך אפשר לחלל או להלל דבר שלא בא בעולם. בחוץ לארץ אין שמים לב כלל

לדברים כאלה. שם מדברים בריש גלי שהמשיח ישוע לא היה ולא נברא. הוא נברא בפה השליחים אחרי מאות שנים.»

הדברים המעודדים וההגיוניים של ה«עלוי» בשם עוה"ד ובשמו הוא, עשו את פעולתם והכניסו מצב רוח מעודד בכל הבית. הכלה פתחה את עיניה, החום ירד במדה נכרת... גם מצב בריאותו של מלך הוטב.

כל בני המשפחות של מלך וליפא שהתבישו לצאת החוצה מבושה וצער הלכו להפגש עם אנשים, לתנות לפניהם צרותיהם, להודיע צערם ברבים ע"ד המלשינות של «כת עובדי האלילים».

וילנא מולדתו של הגר"א היא עיר שכולה מתנגדים. גם עכשיו יש שם רק קמץ של חסידים. כל בני העיר חרקו שן על הנבלה שנעשתה בישראל ושפכו כל חמתם על החסידים הבוגדים כמו ש"ץ ופרנק.

עוה"ד יעץ להשפיע על העד העקרי, הרש'לה, שיחזור מדבריו הראשונים. הרש'לה בשמעו ע"ד ה«פריגובור» (החלטה) של הקהל הזנבתי לגרש אותו מלהספח אל עם ד' ואת המהומה והסערה שנהיו בעיר לרגלי מלשינותו, ארז את מטלטליו ונמלט מזנבות באמצע הלילה.

כעבור ימים אחדים מסר ראש המשטרה את האסיר מיכאל עכבר אל התובע הכללי והוא מסר את הענין לחוקר הדין של ענינים חשובים... התובע הכללי יחד עם חוקר הדין אשרו את כל האשמות נגד החתן ע"ד חלול

הדת השלטת, האב, האם עם הבן וגם אשמות רצח, מנוסה מבית האסורים וגניבה.

העתקות מהפרוטוקול שלח הפרוקורור להסינוד הכי קדוש, להמיטרופוליט ולהקונסיסטוריון. בכתב האשמה היה כתוב:

– מחלל הדת השלטת בפומבי. המלה «בפומבי» הוצאה מכתב־האשמה. האפירציה הזאת עלתה בשלושת אלפים רו"כ, אלפים – לתובע הכללי ואלף לחוקר הדין הממונה על ענינים חשובים.

ע"ד האשמה ברצח, מנוסה וכולי החלט לערוך חקירה נוספת על המקום, כלומר בעיירה גנבקה, לשלוח לשם פקיד מיוחד עם הוראות מיוחדות ועד שתגמר החקירה לא לשחרר את מיכאל בערבות. לכתחילה סברו לשלוח את הנאשם בעצמו לגנבקה. אח"כ חזרו בהם. עמל העורך דין עזר. העלוי עבד יומם ולילה ולא ידע ליאות. הוא היה הרוח החיה במשיכרת העגלה הכבדה של המשפט הזה (יותר נכון המשפטים) ו«במשיחת האופנים והגלגלים.»

נתינת שוחד תורה היא וצריכה למוד. השוחד אינו סוג בשושנים. הוא עובר דרך ידים של אנשי ביניים שונים ומשונים. על פי רוב יש כאן עסק עם המין היפה, «קובעת החברה האנושית.»

העלוי לא נרתע לאחור מפני שום קושיים שבעולם. פעם סודר ראיון עם הנאשם ביחד עם עוה"ד

והעלוי. נמצאה סרכא חמורה על אחת האונות של המשפט. בשעת החפוש בחדרו של החתן הנאשם בהוטל אירופה מצאו בין שאר הנירות שלו את פנקס ד־כיס עם רשימת העגונות והמעגנים שהחתן מיכאל עכבר דהאידנא היה רושם בהיותו ברוך הגבאי של הרבי באבר.

אנשי הרשות התנפלו על המציאה הזאת בשמחה רבה. ברשימה זו היו יותר ממאה שמות רשומים של גברים ונשים מלבד שמות של ערים, עיירות, כפרים, חוות, חצרות, אחוזות, משקים, הכתובות של העגונות והמעגנים. חוקר הדין חשב שגלה את כל החבורה שותפיו ומרעיו של הנאשם, מיכאל עכבר. כשנשאל הנאשם אם אלה הנקובים בפנקס הכיס הם חבריו במקצוע? ענה שאלה הם תלמידיו, מפאת היותו מלמד דרדקי בדרום רוסיה. כדי לעשות חקירה ודרישה על אדות כל האנשים האלה, מבלי לשכוח את הזריזות של הביורוקרטיה הרוסית, יחד עם חבור הדרכים בימים ההם, — היה צריך זמן של שלש שנים לכל הפחות. עוה"ד ידע את האמת שזאת היא רשימת עגונות ההולכות אל הרבי, אבל העלוי לא ידע כלום מחייו של מיכאל אצל הרבי, ולכן לא יכול לדעת מהותן של «הנשמות הערטילאות» שבפנקס־הכיס.

עוה"ד דרש ועמד על זה בכל תוקף לגלות להעלוי את כל הסודות למען הקל את החקירה והעבודה הקשה

והעלוי יעזור לצאת מן הסבך והצרה החדשה – פנקס העגונות – שנולדה ומחקירה אין סופית... הנאשם התנגד בכל תוקף להצעה זו שבאם יגלה להעלוי סוד העגונות שלו מקדוש עד אבר· ינער העלוי את חצנו ויחדל לטפל במשפט לגמרי.

פרק ששה ועשרים

בין כה וכה אירע מאורע חדש. אחרי שברוך זבוב (ז"א הנאשם שלנו מיכאל עכבר ומי שהיה ברל) ברח מאבר דרך קמיניץ־פודולסק ונודע הדבר שגנב את קופת החצר חמשה ועשרים אלף רו"כ במזומנים, אבנים טובות ע"ס עשרת אלפים חוץ מהונו הפרטי שאמדו בחמשת־ששת אלפים רו"כ, שלחו שלושה משולחים לרדוף ולהשיג את הגנב בשלשה דרכים ומהלכים שונים. לכל אחד מהמשולחים נתנו שלש הוראות: לתפוס את הבורח ולהוציא מתחת ידו את הגניבה בצרוף גט לעגונה, או הגניבה בלי גט ולמסור אותו לרשות אם ימאן לתת גט, או גט בלי הגנבה ולאסור אותו עד שיאמר: «רוצה אני».

שלשת המשולחים שהו בדרך כארבעה־חמשה חדשים ושבו בידים ריקות.

— הילד איננו! כאילו טבע במים שאין להם סוף!

ערב ראש השנה בא השוחט לאבר להתברך אצל הרבי. התנפלו עליו החסידים בשצף־קצף ואמרו לקרעו לגזרים כדג. איימו עליו שישלחוהו בשלשלאות של ברזל בדרך המלך לליטא.

— בעד מה?

— סתם, באשר הוא ליטאי, וביום האחרון לפני הפליטה הגדולה היתה שיחה בינו ובין הפליט.

אז ספר השוחט לאנשי החצר שיש לו יפוי־כח לחפש

מעגן ששמו ברל וגם הוא ברח עם הנדוניא 200 רו"כ מעיירה קדוש, לפני כשמונה שנים. קבלת הפנים שעשה ברוך הגבאי להשוחט בפעם הראשונה ובפעם השניה, שלא רצה לקבל אותו, ומנוסתו הפתאומית של ברוך באמצע החג—כל אלה יחד עשו עליו רושם שברוך הכירהו, את השוחט, ונתירא ממנו. ולכן הוא חושד, שברל וברוך היינו הך. השוחט לא הכיר את ברוך מפני שהוא שמן, עבה וקשה להכירו. ואילו הספיק לדבר אתו רגעים אחדים, כי אז הכירהו על פי קולו. אבל ברוך הקדים את המכה לרפואה — ויברח.

תחילה חשבו שלשוחט היו קשרים עם הבורח, אבל אחרי הספור הזה האמינו שאמת בפיו.

אז הציעו להשוחט שיקבל עליו את המצוה הגדולה למצוא את ברוך־ברל, להציל שתי עגונות מכבלי העגון, והמקום יהיה בעזרו.

השוחט קבל על עצמו את התפקיד הזה בהפץ לב. נתנו לו הוצאות הדרך והוא נסע מעיר לעיר, מכפר לכפר. בכל מקום בואו חקר, שאל, דרש, ולא מצא אפילו ארץ עקבותיו. השוחט היה נוהג ללון בבית המדרש, או בקלויז כבוא השוחט לווילנא הלך אל אחד הקלויזין שעל חצר ביהכנ"ס על מנת ללון שם. כעבור שבוע, באחד הלילות גנבו באותו הקלויז שהשוחט לן שם את מנורות הנחשת התלויות ואת התכשיטין השייכים להקלויז: כתר לתורה, חשן, טס, יד, ההדס להבדלה ועוד כלי כסף, כגון הגביע,

לקידוש והבדלה, פרכות, כתנות ומפות מרוקמות כסף וזהב וגם את המטלטלין של השוחט, הפספורט שלו וצרור כספו.

ובכן נשאר השוחט בלי גוף ובלי נשמה, ר"ל בלי כסף ובלי פספורט.

הודיעו על דבר הגניבה להשוטר העומד על המשמר. השוטר הודיע לפקיד הרובע, פקיד דהרובע לשר דהרובע.

באמצע הלילה השני שלאחר הגניבה הופיע שר הרובע עם הפמליא שלו אל אותו הקלויז לערוך חפוש.

השאלה הראשונה של שר הרובע היא, כנהוג:

— «פספורטים!»

מובן, שאת הגניבה לא מצאו. אלא מה מצאו? — בין עשרים בטלנים שלנו בהקלויז מצאו 12 איש בלי פספורטים, ביניהם גם השוחט שגנבו ממנו את הפספורט, המטלטלין והכסף שלו יחד עם יתר הגניבות, רשמישי הקדושה.

אחרי חפוש רגיל שאוסרים בלילה יהודים מחוסרי פספורטים, הולך הגבאי בהשכמת הבוקר אל אשת הפריסטב עם גולגולת סוכר ביד ופודה את הנאסרים כהרף עין עד אחד. הפעם, התעקש שר הרובע ואמר:

— «יעבור עלי מה, אנכי אמצא את הגנבים בין אחיכם בני ישראל. הגנב לן כאן, יש לי ידים מוכיחות לדבר.»

כך פסק הפריסטב, והוא היה תמיד הפוסק האחרון בענינים אל"ה. ויש רגלים לדבר. מיום בוא השוחט לווילנא נדבק ונספח אליו בר־נש משונה ולא הרפה ממנו. הלוך הלך אחריו כצל וידריכהו מנוחה:

— «תן לי פרוסת לחם, מהבוקר לא טעמתי כלום!»

— «תן לי קמצוץ טבק־הרחה!»

— «תן לי בנקרוטקה!» (ז"א עלה מכורקה מגול־גלת לעישון).

הלה קנה לו שביתה באותו הקלויז ולן שם יחד עם השוחט על שולחן ארוך אחד, פניהם איש אל אחיו כשני הכרובים, להבדיל, שעל ארון הברית בשעה שישראל עושין רצונו של מקום. בלילה ההוא, ליל הגניבה, לן וישן יחד עם השוחט. רק בליל החפוש לא לן, הוא לא בא כלל אל הקלויז הזה.

שמע מיניה שלברנש זה יש יד ורגל בגניבה, שמע מיניה!

אין חכם כבעל נסיון, ואין בעל נסיון כשר הרובע. הוא נתן צו לאסור את כל שנים עשר מחוסרי הפספורטים וגם את השוחט בתוכם. חבש אותם כ"ד שעות ב«חדר» כחוק. בינתים רץ הגבאי, כתת את רגליו, נשא ונתן ואת גול־גל"ת הסוכר שלחו לו בחזרה הביתה. הפריסטב דרש הפעם ממון רב ולא היה לאל ידו של הגבאי להשיגו, וישלח הפריסטב את כל 12 הנאסרים להמשטרה כמשוללי פספורטים וגם כחשודים בגניבת כלי קודש, ובתוכם גם השוחט.

יום־יום הובילו את הנאסרים לחוקר הדין ומהתם שוב למשטרה הלוך ושוב תחת משמר של שוטרים.

אחרי שלשה שבועות של טלטולים ונדודים מהכא להתם ומהתם להכא, יצא גזר דינם מאת חוקר הדין: לבטל את אשמת החשד בגניבה מחוסר הוכחות ולשלחם בדרך המלך עם שאר אסירי המלך לערי מולדתם כילידי חוץ. ועד שיעבור דרך ווילנא האיטפ, להחזיק אותם בבית האסורים, ד"המקום אשר מיכאל־ברוך־ברל הידה אסור שם.

ויהי כעבור שמונה שבועות מיום שאסרו את השוחט וחבריו ותשעה"ח חדשים מיום שאסרו את החתן מיכל עכבר, ביום לא בהיר אחד בצאת האסירים לנקות את בתי המחראות, נפגשו, נזדמנו שניהם, השוחט וברל בשעת עבודה, — נקוי בתי הכסא בחצר בית האסורים. במבט הראשון הכירו איש את רעהו. ויפלו איש על צואר אחיו ויבכו מרה שניהם. מיכאל פניו נפלו, כרסו נעלמה, חלבו ודמו נפוגו, זקנו גדל. אך הציץ בו השוחט קרא בגערה היסטירית:

— «ברל!!!?»

השוחט ספר לברל בקצרה את סבת מאסרו, וברל הבטיח לו שהוא יוציאו לחפשי במשך כ"ד שעות על ידי עורך הדין שלו, לבל יצטרך לכתת את רגליו כמה וכמה חדשים עם האיטפ עד שיבוא לעירו ומולדתו.

אז יספר ברל להשוחט את הרפתקאותיו, מאור־

עותיו וצרותיו ואת הענין המסובך שלו. ספר לו הכל בהתגלות לב ולא הכחיד ממנו כל מאומה: כמה נשים יש לו, כמה כסף «לקח» וכמה שוה כסף מאוצר הרבי, עובד האלילים והגלולים, שהוא היה שר החצר והממונה על הכספתא ובכל ביתו של הרבי נאמן, על דבר שלשת הפספורטים לעומת שלש נשיו. חתונתו השלישית ונאומו נגד ישו, נגד הבעש"ט וכת דיליה. איך נאסר, איכה ישב בדד ששה חדשים בחדר מובדד, ביחידות. מדוע מאשימים אותו ברצח שוטר, במנוסה מבית הסוהר, על דבר הסבוך עם פנקס העגונות. הכל־בכל־מכל־כל.

בסוף ספורו נפל שוב על צואר השוחט, התחטא לפניו ויבך מר כילד ובקש ממנו להצילו מאסונו הנורא ולבוא לעזרתו ביום צרה.

כשמוע השוחט את ספורו העגום של ברל עד הסוף, נדהם ונכלם גם יחד. ברל היה בן בית בבית האסורים בסייעתו של שמן המשחה וכהרף עין סדר לייחד את שניהם בתא אחד.

ביום שלאחריו יצא השוחט חפשי בערבות מאה רו"כ שנתן עוה"ד של מיכאל–ברל ע"פ פקודת האחרון, השוחט קבל תעודה זמנית ונסע לעיר מולדתו לקחת פספורט חדש. לפני נסיעתו סדר עוה"ד ראיון משותף עם ברל ועם השוחט. האחרון הבטיח לעשות למענו מה שאפשר אף על פי שהיה מלא חימה וכעס נגדו בעד העגונה הראשונה – אך מכיון שברל הראה לו אות

ידידות ואחוה ויוציאנו מהצינוק, הסכים להכניס את ראשו בענין המסובך והמסוכן, במשפטיו של ברל. ובפרט שריח חזק של כסף נודף מהענין הזה. ותנאי אחד התנה השוחט עם ברל שישמע בקולו ויציית לכל אשר יצוונו. ברל קבל עליו את מרותו של מי שהיה מורו ורבו. אח"כ נפרדו איש מרעהו במאמר: «אין חבוש מתיר את עצמו, אבל מתיר את אחרים מבית האסורים».

יחד עם תעודה זמנית קבל השוחט גם 50 רו"כ ע"י עוה"ד של ברל. השוחט נסע לעיירתו במהירות, קבל פספורט חדש ונסע לקדוש. לקח את בת שבע העגונה «החדשה» של ברל עמו ונסעו יחדו לווילנא. אביה של בת שבע לא היה בעיירתו. השוחט שלח שליח מיוחד לבשר לר' מאיר מיכל את הבשורה הטובה, כי מצא את ברל, והוא נוסע עם בת שבע לווילנא להוציא ממנו גט.

כבוא השוחט עם בת שבע לווילנא, מהר לסדר את הגט ויצו על ברל לשלם להעגונה מאתים רו"כ מכסת הכתובה, מאתים תשלומי כפל כדין גנב, תוספת כתובה, צער, בשת, שבת, פצויים, קנס—ס"ה אלף רו"כ. ברל קיים וקבל כאשר הושת עליו.

— אלולא היית נתון בצרה ובשביה, כי עתה הייתי לוקח ממך הרבה יותר — אמר השוחט לברל.

ביום השני נכתב ונחתם גט שני להעגונה השניה של ברל־ברוך באבר ונשלח על ידי שליח מיוחד לתעודתו בצרוף: ששת אלפים רו"כ לפי החשבון שהקריא השוחט

למיכאל־ברוך־ברל כדלקמן: אלף רו"כ מכסת הכתובה, אלף תשלומי כפל כדין גנב, ובמקום תוספת כתובה: ארבעת אלפים, אלף, אלף לארבעת ילדיו, -- ס"ה ששת אלפים רו"כ.

מכתב מיוחד שלח השוחט להרבי על ידי אותו השליח. בנידון הכסף הגזול – אמר השוחט עם מכתבו – יודיע לו בהודמנות אחרת. כמה כסף שאפשר יהיה להציל– יציל.

גם גט שלישי דרוש דרש השוחט לאשתו החדשה של ברל, לפלגיה בת מלך פרעוש, על פי דין תוה"ק.

אך לבסוף חזר מדעתו בתתו צדק לדברי ברל ולטענותיו: באם יגרש גם את פלגיה, אז מלך פרעוש וביחוד ה«עלוי» יבדלו ממנו והוא נחוץ מאד להצלחת המשפט.

סדור שני הגיטין נעשו בזהירות ובסוד בתוך בית האסורים גופא.

וכך התאחדה והתלכדה קבוצה קטנה: מלך, העלוי, השוחט ושלשה עורכי־דין, אחד יהודי ושנים נוצרים. פעלו יחד לזכות את ברל־ברוך־מיכאל בדין. חוץ מהשוחט ועו־רך הדין היהודי לא ידע איש את כל פשעיו של מיכאל עכבר, מלבד שתי אשמות חלול הדת ורצח שוטר.

השוחט ספר למלך ולעלוי שהוא מכיר את מיכאל מימי נעוריו. אביו היה בן טובים ובן תורה, חזן בקהלתו שמת על קדוש השם. בני משפחת מלך ומשפחת ליפא

היו מרוצים מהידיעות הטובות שנתן להם השוחט על דבר מיכאל עכבר...

כדי למהר את החקירה ודרישה ע"ד הרצח המדומה וע"ד פנקס־העגונות, נסע השוחט נסיעה מיוחדת אל העיירה גנבקדה, שמשם ניתן הפספורט על שם מיכאל עכבר. לקח אתו צרור כסף הגון, שחד במקום שצריך, משח על ימין ועל שמאל, ועד מהרה הוברר שיש שני אנשים בשם מיכאל עכבר. הגנב הרוצח שאינו בן ברית, ומיכאל עכבר השני היהודי הוא אדם כשר וישר, ולשם יציבות זהותו שולחים מגנבקה שליח מיוחד, פקיד המשטרה, לאשר ולקיים את העובדה על דבר שני יוסף בן שמעון.

השוחט נסע אחר הפקיד ולא הרפה ממנו. את האשמה ע"ד חשד ברצח, בריחה מבית האסורים, בטלו, ומכיון שאין רוצח־בורח, אין מקום לחברים גנבים ומרצחים. ובכן, כל האשמות נפלו, חוץ מהאשם של חלול הדת.

גם עורכי הדין הנוצרים הסכימו לדעה שאין מקום לחלול השם, בשעה שאומרים שעצם השם או שם־העצם לא בא לעולם. הכל בטוחים כי עבודת פרך ודאי לא תהיה. לוא היה הנאשם נוצרי היו מטילים עליו חרם ומנדים אותו מהכנסיה הנוצרית כדין מין ואפיקורס על ידי הסינוד הקדוש וחסל. אבל, מכיון שמיכאל הוא יהודי, יקבל עונש קל או שיצא ידי חובתו בזה שהוא מעונה בבית האסורים עד יום המשפט.

עורכי הדין הנוצרים טרחו הרבה לפנים מן הקו־לעים. היו להם קשרים של קיימא–כך התפארו–בספירות העליונות בפטרבורג הבירה.

העלוי והשוחט לא חדלו להשתדל, כדי להוציא את מיכאל בערבות, מכיון שהחקירות נגמרו. אחזו באמ־צעים בלתי שכיחים לקבוע יום המשפט. לבסוף השיגו את מבוקשם: להוציא את הנאשם בערבות, ואחרי שלשה ימים קבלו הודעה שהמשפט נקבע ליום א' דשבועות.

שפטו את מיכאל עכבר והשמות ברל וברוך נשארו סתומים בפני הקהל וכלפי הרשות.

מכיון ששתי העגונות באו על שכרן וקבלו את ספוקן לא היה מי שיחרוץ את לשונו.

דעת הקהל היתה על צדו של מיכאל. השתתפו בצערו והללו אותו בעד אומץ לבו ומלחמתו נגד הכת. אבל שום ערך ממשי לא היה לדעת הקהל בימים ההם. האינטיליגנציה הרוסית והפולנית דנה את הנאשם לכף חובה בעד החוצפה היהודית.

ברור המשפט חל ביום הראשון של שבועות, בדיוק ביום שמיכאל־ברוך־ברל ברח מאבר כחולה מסוכן במחלת הכליות לפני שנתים ימים.

שום עדים לא היו שהעידו לחובתו, מלבד פבל אנופרייביץ ווזיאטוצ'קין, הוא היה דה־עד היחידי – עד מפי עד.

המשפט נמשך שני ימים א' וב' דשבועות. כל הזמן

גזלו נאומי הקטיגור ושלשת עורכי הדין של מיכאל עכבר. פסק הדין יצא:

לשלוח את מיכאל עכבר לגדוד האסירים לשלש שנים. הזמן שהיה אסור לפני המשפט חמשה עשר חודש אינו נכנס בחשבון.

פלגיה בת מלך פרעוש אשת מיכאל עכבר, בשמעה את פסק־הדין תקפתה שחפת מהירה ואחרי שלשה ימים מתה. מלך פרעוש נתאבן חצי גופו, ואחרי שנה שבק חיים לכל חי.

מכל הרכוש של מיכאל נשארו כשלושת אלפים רו"כ במזומנים והבית. אלף רו"כ נתן מיכאל מתנה להשוחט ואלפים שלח להרבי באבר. כל הכסף נאכל ע"י עורכי הדין ומתן בסתר.

את מיכאל עכבר ראו לעתים קרובות יוצא לפעלו ולעבודתו עם פלוגה של אסירים. היו מראים באצבע ואומרים:

– הנה האסיר בעל בית חומה בווילנא.

בעלי נפש ואיסטניסים היו מוסיפים:

– הנהו קרבן המחלוקת בין המתנגדים והחסידים.

יחד עם האלפים רו"כ ששלח השוחט להרבי באבר צורף גם מכתב גדול וארוך ערוך וכתוב פנים ואחור באותיות זעירות עם כותרת מצלצלת:

מי יתן לי אבר כיונה?

תוכן המכתב היה מלא וגדוש חדושי תורה, פל־

פול ודרוש מהתורה שבעל פה, תורה שבכתב, תבלין מהזוהר, מהחסידות הבעש"טית וכו'. אגב דקירות ועקיצות דקות מן הדקות נגד החסידות. חילוק ארוך ע"ד אבר מן המת ואבר מן החי ורמ"ח אברים.

יחד עם מכתבו ספר השוחט להרבי תולדות ברל־ברוך־מיכאל מיום הולדו עד ימי שבתו בבית־האסורים. אף על פי שמיכאל־ברוך־ברל נכשל בעבירות חמורות למד זכות עליו. מה שנוגע לרבוי נשים הרי עבר רק על חדר"ג, עפ"י חוקי התורה והפוסקים אין איסור לקחת יותר מאשה אחת.

ואשר לגניבה. מלבד רמ"ח האברים שבאדם יש בו עוד אבר ושמו כסף. הוא מטיל שלום בין איש לאשתו, מחר־חר ריב בין אדם לחברו, קורא למלחמה בין עם לעם ומשטין בין אדם למקום ואינו שבע לעולם.

הוא החוטא, הוא מחטיא כל ילוד אשה, לרבות הרבנים, הרביים, החסידים עם המתנגדים.

בסוף מכתבו מבקש השוחט סליחה ומחילה מהרבי בעד הנפש החוטאת ברל בן בוצינא קדישא שנספה על קדוש השם, ביום של סליחה, מחילה וכפרה. הוא כבר שקל למיטרפסיה מיניה בהאי עלמא וכבר חזר בתשובה במרכו את עוונותיו על ידי יסורים בשבתו ארבע שנים ומחצית בבית האסורים ובמקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. ברוך־ברל הוא צנא מלא ספרא, תורה, חכמה ודעת, מעורב עם הבריות, בקי

במילי דעלמא, מושלם בכל המעלות, זרעא קדישא, בן תורה וכולי וכולי וכולי.

הרבי מאבר ענה להשוחט תשובה קצרה כתובה בעצם ידו על פתקא צרה, בלי תאריך, בלי חתימת ידו. הפתקא הכילה לא יותר משש המלים דלקמן:

– «בליטא כל כלב הוא בן תורה.»

סקירה ע"ד הגר"א

מתוך ספרו של הפרופ· ש· שכטר

Studies in Judaism

תרגם ש· ארנסט

הגר"א

המבקרים הגרמנים רגילים להגדיר את אפים של שלשת הכוכבים המאירים בספרות הגרמנית באופן זה: גיתה, לדעתם, מסמל את היפה, שילר את האידיאל, ואילו לסינג מסמל את האמת. חושבני, כי אפשר לנו להשתמש בהגדרה זו בנוגע לשלשת האישים, עמודי האור, שבהם נסתימו ימי הבינים של היהודים – כי כמו שהעיר צונץ באיזה מקום, נמשכו ימי הבינים אצל היהודים עד ראשית המאה השמונה עשרה – ומאז התחילה התקופה החדשה של היהדות. כונתי למנדלסון בגרמניה, הבעש"ט בפודוליה, ור' אליהו מווילנא, או כשמו השגור ביותר הגאון מווילנא, בליטא. בין אלה סמל הגאון בין היהודים, כלסינג בין הגרמנים את האמת, בכל פרשת חייו ועבודתו.

אמרתי, כי הגר"א סמל את האמת, אך מלים אלו טעונות קצת בירור. כי אין כוונתי כל עיקר לאמור, כי האמת כולה היתה באמתחתו, מכל שכן, שהוא היה בעליה היחידי. אמת הדבר, כי הגר"א היה גאון ממדרגה ראשונה. אבל יש בה באמת כמה וכמה ענינים אשר אין להגיע אליהם בכח הגאונות בלבד. ר' אליהו לא ידע שום שפה לועזית, ואם כן, כל אותן האמתות, שאפשר להשיגן רק באמצעות שפות לועזיות היו בשבילו כספר החתום. ושוב, שרידי הזכרונות של התקופות השפונים בארונות של התרבויות העתיקות לא תמיד הם

דבר שבאינטואיציה. אף הגדולים שבגאוני הרוח מוכרחים לחכות בסבלנות עד אשר יוצאו לאור בעזרת האֶת והמעדר, או בעזרת עטו של איזו מעתיק בלתי־נודע. אבל חיי הגר"א חלו בזמן שהחפירות טרם הגדילו לעשות למחקר העמים השמיים, בעת שכמעט לא היתה עוד ליהודי דריסת הרגל בספרויות הגדולות שבאירופה. הנה כי כן, הרבה מן האמת שאנו יכולים כיום להשיג על נקלה, נעלם מעיני חכם זה, צופה הנסתרות.

אבל גם אילו עמדו לרשותו כל הספרויות שבעולם, אילו קרא את כל הרעודות שבכתב היתדות המפארות את המוזיאום הבריטי, ואילו פתר את כל כתבי החרטומים הנמצאים בלובר, הרי גם אז לא היתה לנו הצדקה לכנותו בשם סמל האמת בלי שנגדיר את דברינו.

«האמת — אמרו חכמינו ז"ל — היא חותמו של הקב"ה.» אולם אין בשמים שר הממונה על החותם הזה. לא בני אדם ולא מלאכי מרום ממונים עליו. ואין הם רשאים לראותו אלא בהגָלותו להם, או יותר נכון: רשאים הם לערוג אל הגלוי הזה. ואולם אף ערגון זה ומאמצים אלו לראותו מביאים את האדם במגע עם אלהים ומטביעים על חייו את חותמם, חותם האלהים. וחיי הגר"א היו התאמצות אחת ארוכה וערגון בלתי פוסק אל האמת.

ועוד זאת: באמרי כי הגר"א סמל את האמת, לא נתכוונתי לומר, כי היה חסר את שני היסודות האחרים.

חיים המוקדשים כליל למטרה נעלה כבקשת האמת הריהם ממילא אידיאליים והרמוניים, אלא שבהשפעתו על היהדות – ובפרט על היהודים של צפון אירופה – בולט ביותר קו זה שבחיינו משאר תכונות נפשו הנפלאות.

בכדי לציין בקצרה את יתרונו של הגר"א על בני דורו, אקדים מלים אחדות מאת הגאון רב האי. כששאלו תלמיד אחד פירוש לכמה מקומות סתומים במסכת חגיגה, כתב לו ר' האי, שלא יצפה ממנו לאמתיות פילוסופיות מוחלטות. «דע, כי תמיד אין אנו רגילים ליפות את הדברים ולפרשם על דרך שלא עלה גם על דעת המחבר. כך נוהגין אחרים. אבל אנו נוהגין לבאר את דברי מחבר פלוני או אלמוני בהתאם לפירוש האמתי, קשה לומר, כי פירוש זה גרידא הוא עומקא דדינא, שהרי יש גם סברות הכרס של חכמים קדמונים שאין לקבלן כהלכות פסוקות». עד כאן דברי גאון מן המאה העשירית, השקולים נגד כרכים שלמים. הגאון מן המאה הי"ח הלך באותה הדרך עצמה. כל מאמציו נתכוונו למטרה זו. היינו: לעמוד על הפירוש האמתי של התלמוד, על הפירוש האמתי של הגאונים, של הפוסקים הגדולים ושל המפרשים. ולא היה איכפת לו כלל אם פירוש זה עלול להתקבל על דעתנו או לא. מטרתו היחידה היתה להסביר את דברי הקודמים לו, ואותה ההסברה השיג בעזרת האמצעים הבקרתיים, שהיו מיוחדים לו.

הגר"א אמר, כי הפשטות היא אבן־הבוחן הטובה מכל בשביל האמת. וזהו הקו האפייני בספריו. הגר"א למד את הדקדוק העברי כדי לקבל מושג ברור משפת התנ"ך. הוא ניסה לרכוש לו את ידיעת התנ"ך ע"י קריאת כה"ק עצמם ולא הסתפק לדעת אותם ע"י הפסוקים המובאים תכופות בספרות התלמודית. ושוב, הוא למד את חכמת השיעורין, חכמת התכונה ופילוסופיה, במדה שאפשר היה ללמוד אותן מן הספרים העבריים בימים ההם. אמנם, הוא לא למד את הדברים הללו לשמם, ולא נחשבו בעיניו אלא כאמצעים למטרתו, כמבטאו המקובל: «כפי אשר יחסר לאדם ידיעות שאר החכמות, לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה.» גם הדבר הזה צריך להחשב כסימן של התקדמות גדולה בתקופה שלמוד החכמות היה בבל יראה ובבל ימצא, והרבנים אסרו את ההתעניינות בהן. ברבנים הללו נלחם הגר"א בחשבו, כי ידיעת כל האמנויות וכל המדעים דרושה להבנת התורה הכוללת ומקיפה את הכל. ומעשה ברב גדול שבא לקבול לפניו על אחדים מחובשי ביהמ"ד אשר קבעו למודם בספר «מורה נבוכים» במקום פלפולי דאורייתא, נזף בו הגר"א: הרמב"ם ז"ל חברו, ואני אצוה שלא ללמוד בו? מי יתנני לשבת במחיצתו בגן עדן.

הדרך השניה שהביאה את הגר"א לידי גלוי אמתות רבות היא למודו את הספרות שלפני התלמוד

ואת התלמוד הירושלמי. ע"פ איזה מקרה היה הדבר כי רק התלמוד הבבלי הוכר כמורה דרך ב«הלכות ודינים.» לפי שהחכמים הגדולים ותלמידיהם דאגו לספוק צרכיהם הדתיים של צאן מרעיתם, יותר מאשר לחקירות תיאולוגיות, ועל ידי כך חלק חשוב עד מאד מהספרות הרבנית העתיקה הוזנח כמעט לגמרי במשך מאות בשנים. ובודאי לא היתה גוזמא בדברי הגר"א באמרו, כי אף הגאונים והרמב"ם שעסקו בחלק המעשי של התורה לא הקדישו תשומת לב במדה מספיקה לתלמוד הירושלמי ולתוספתא. הגר"א לא היה מנהיג רשמי של איזו עדה בישראל, ולא הרבה לתת דעתו על פסיקת שאלות מחיי יום יום. וכך היה ביכלתו לעזוב לזמן־מה את התלמוד הבבלי וללמוד ולהכיר את הספרים החשובים. כונתי לספרא, ספרי, מכילתא, תוספתא, «סדר עולם», המסכתות הקטנות, ובראש וראשונה, לתלמוד הירושלמי, שמנקודת מבט היסטורית ובקורתית, הרי הוא עולה בחשיבותו אפילו על אחיו הבבלי. על־ידי כך נשפך אור חדש על הספרות הרבנית העתיקה בכללה. דברי תורה – אמרו חז"ל – עניים במקומם ועשירים במקום אחר. על ידי ידיעתו את התורה במלואה היקפה, לא היה לו לגר"א שום קושי בדבר, לגלות את המקומות ששם דברי תורה עשירים. כשהיתה מזדמנת סוגיא קשה באחת המסכתות, הוכיח הוא, ע"י שהראה אל מקום אחר, כי חסרות כאן מלים או שורות מספר. מקומות סתומים אשר במשנה

אחת ניסה לפתור בעזרת מקומות מקבילים בתוספתא. את הפלוגתות המסובכות שבתלמוד הבבלי השתדל לבאר ע"י שהשוה אותן אל הירושלמי העתיק יותר והפשוט יותר.

הגר"א היה מופת חי באישיותו, כזה ראה וקדש. הוא חי בווילנא כאדם פרטי. ומעולם לא נפתה לקבל משרת רב באחת הקהלות בישראל. יחסו אל בני דורו דומה למצבו של התנא או האמורא שלא שמש לא כנשיא ולא כאב"ד. כר' עקיבא או כמר שמואל, רכש לו הגר"א השפעה על בני דורו רק ע"י הוראתו וחייו המופתיים. וכל העם העריצהו כקדוש ולא עוד, אלא שאף תלמידי־חכמים שבדורו הכירו מיד בסמכותו של הגר"א. אין זה מדרכם של תלמידי חכמים למהר ולהודות בגדולתו של חכם גדול, כדרך בני תמותה פשוטים. כל מאור גדול עלול לא רק להאפיל על מאורותיהם הקטנים ומשום כך לפגוע בכבודם העצמי, אלא הוא עלול לפעמים גם לבטל מנהגים ידועים שברצונם דוקא להבליט אותם ולהאדירם. ואולם רבה מדי היתה גאונותו של הגר"א ולהתנגד לה בהצלחה אי אפשר היה. ויראת השמים שלו ואדיקותו במצוות המעשיות עמדו מעל לכל חשד.

חיי הגר"א עברו בשקידה על התורה ועל ההוראה, אשר הורה לתלמידיו המרובים. צריך להבין, כי למוד התורה לא היה בשבילו עבודת מח גרידא לשם רכישת ידיעות. היה בזה מעין עבודת הבורא. בני דורו שראוהו בשבתו על התורה, מעידים כי השפעת הלמוד על הגר"א

היתה כהשפעת התפלה עליו. ורק אם נביט על הדבר מנקודה זאת, נוכל להבין את מסירותו ואהבתו אל הלמוד.

בין יהודי רוסיד היתה, בלי ספק, נטיה חזקה להגזים את מעלות שכלו של הגר"א. אך אפשר לסלוח נטיה זו. הוא נתן בכח זכרון כה נפלא, עד כי בקראו ספר פעם אחת, ידע להשמיע אותו בעל פה לכל ימי חייו. נפלאה לא פחות מן הזכרון היתה תפיסתו האמיצה, הבוטחת. הפלוגתות היותר מסובכות בתלמוד, שאחרים היו זקוקים לימים ושבועות כדי למצוא את דרכם בהן, הגר"א יכול היה להקיפן ע"י הצצה בדפים. ושוב, היה לו שכל בריא וישר בתכלית, וכל הפלפולים השנונים לא היו קיימים בשבילו כלל. ואף על פי כן, היה הוא כ"כ עסוק בלמודו, עד כי לא נותרו לו לשנה אלא כחמש שעות ביום. לא היה לו פנאי לסעוד באופן קבוע. נוהג היה לחזור על כל פרק בתנ"ך, על כל סוגיא בתלמוד מאות פעמים, אפילו אם לא היה בהם כל קושי. אבל כאמור, היה זה בשביל הגאון דבר שבאהבה; באהבה, ולא בתשוקה חולפת. להבין דבר על בוריו – היה לו לאושר. אומרים, כי יותר ממשה חדשים טפל משנה אחת במסכת כלאים, והיה בעיניו מאושר מכל אדם כשעלה בידו לעמוד על מובנה הנכון.

מספרים כמו כן, כי בהזדמנות אחת אמר, שאין חפצו כלל, שמלאך יהיה למורה ויגלה לו את כל מסתורי התורה. מצב כזה יפה רק לעולם הבא, אבל בעולם הזה

יש ערך רק לדברים הנרכשים בעבודה קשה ובעמל רב. סמל האמת אצל הגרמנים הביע אותו רעיון עצמו במלים אחרות שכדאי להזכירן: «אלו הואיל האלהים – אמר לסינג – בהחזיקו בידו הימנית את האמת ובשמאלית את בקשת האמת, להציע לפני שאבחר לי אחת מהן, הרי בצל ענותנותי ובלי כל פקפוק הייתי בוחר בבקשת האמת.»

כאב וכבעל היה, כנראה, קשה וקפדן. ממקורות שונים יודעים אנו, כי משפחתו סבלה לעתים רעב ומחסור מרוב שקידתו על התורה. ובכלל היה הגר"א בעל אופי חד־צדדי, סגפן קשה וממית עצמו באהלה של תורה, וכשם שלא דאג לעצמו, כן לא דאג גם למשפחתו.

עוד קו קשה באופיו של הגר"א נתבלט במלחמתו עם החסידים. אבל חוששני, כי שני הצדדים צדקו כאחד, כהגר"א כחסידים. האחרונים בהתקפתם את רבני זמנם שמלאו פלפול כרמון והזניחו כמעט לגמרי את חובת הלבבות שבדת. אבל לא פחות מהם צדק הגר"א בהתנגדו לשיטה שהיתה בה סכנה של האלהת בני אדם.

מלבד מקרה זה, לא התערב הגר"א מעולם בעניני הצבור. הוא חי לו בבדידות, עסק כל ימיו בחנוך עצמי ובחנוך תלמידיו וחבריו. יש לציין, כי למרות עבודתו הקשה ומחסורו המתמיד, נהנה כל ימיו מבריות הגוף. רק בשנת השבעים לימי חייו הורע מצבו, אך דבר זה לא הניאו הרבה מעבודתו.

מצבת קברו מספרת, כי הגאון חקר ואזן את התנ"ך, את המשנה, את שני התלמודים, את ספרי ספרא, ארת ר־זהר ועוד ספרים רבים. על ד־רשימה הזאת אפשר להוסיף עוד ספרים רבים שערכם גדול בחיי היהודים ובמחשבה היהודיר־ת. פירושו ל«שולחן ערוך» שאפשר ל־ראות מתוכו כי בכמה מקרים היטיב הוא לדעת ארת המקורות של הדינים והמנהגים יותר מהמחבר עצמו, דיו להעמידו בראש חכמי ההלכה, בעוד שהערותיו והגהותיו לתוספתא ול«סדר עולם», שהרבה לעשות לתקונם, היו בהם כדי לעשות לו שם כמבקר ממדרגה ראשונה. וביותר יפליאנו הדבר, כשנעלה על דעתנו, כי כל זה נעשה בלי עזרת כתב יד או עזרה כל שהיא, אך ורק בכח האינ־טואיציה. ואין פלא, כי מלומדים שבקרו בספריות גדולות וראו את הגהותיו של הגר"א הקולעות לפעמים אל הקרי של כתבי היד היותר מעולים, קראו תכופות: «רק ברוח הקדש יכול היה האיש לגלות את הסודות האלה.» אנו לא נרחיק ללכת כ"כ, נגיד פשוט כמאמר התלמוד: «חכם עדיף מנביא.» אלו לא נמצא בידנו אלא «ההגהות» שלו בלבד, המהוות כעין obiter dicta על ענינים שונים בספרות ישראל, גם אז נשאר הגר"א כדוגמא של מחשבה צרופה וחריפות אמתית לדורות הבאים.

ואולם הערכה נכונה על גדולתו של הגר"א כתלמיד חכם ניתנת רק ע"י התעמקות בכתביו.

מהשפעתו על יהודי רוסיה יש לראות קודם כל

את ישיבת וואלוזין, מיסדה הרוחני היה הגאון בעצמו. בחשבו, כי למוד התורה דהוא יסוד דהיהדות, בקש את תלמידו הגדול, ר' חיים מוואלוזין, ליסד ישיבה שבדה ילמדו את התורה ע"פ שיטתו הוא, רק אחר מות הגר"א הוצא הדבר לפועל. ישיבה זו ראויה באמת להחשב כמרכז המחשבה היהודית ברוסיה, שבו רוח הגר"א עומדת עדיין בהשפעתה.

ר' ידעיה הבדרשי מסיים את ספרו דהפילוסופי, «בחינת עולם» במלים הללו: «סוף דבר, תלך, מחמדי, לימינך, או תלך לשמאלך, אבל האמן תאמן בכל מדה שהאמין דהרמב"ם ז"ל אחרון דהגאונים בזמן, והראשון במעלה». כחמש מאות שנה עברו מיום שנכתבו השורות האלה. כמו שראינו, הביא אתו הזמן עוד גאון, ויש לקוות, כי הזמן יביא לנו בעתיד עוד אחד. אבל הגדה שונו גם העתים. הלבבות המורדים של תקופה חפשית אינם עלולים לשמוע תמיד למצוה «האמן בכל דברי הגאון.» אבל לב האדם הכל יכיל, במשך כל התקופות, אידיאליות במדה מספיקה, כדי לאהוב ולכבד את גדולי האנשים ולנהות אחרי הטוב והמעולה שבהם.

עטרת זקנים בני בנים

הגאון ר' **משה קרעמער** ז"ל ראב"ד בווילנא נלב"ע שנת י"ב תשון חת"ם
הגאון ר' **משה רבקש** ז"ל בעל **באר הגולה** נלב"ע ט' סיון תמ"ד
הגאון ר' **אליהו חסיד** ז"ל נלב"ע ב"א אלול ת"ע
הגאון ר' **ישכר בער** נלב"ע ט' אדר תצ"ו
הגאוז ר' **פתחיה** בהר"מ **רבקש** נפטר תנ"ה
הגאון ר' **שלמה זלמן אבי הגר"א** נלב"ע כ"ה כסלו תקי"ט

ותפארת בנים אבותם:

בניו: הגאונים **יהודה ליב ואברהם** ז"ל
הג' ר' **ישכר בער** ז"ל
הגביר ר' **שלמה ווילנער** ז"ל
מרת **פרדל**, אשת ר' דוד רבינוביץ ז"ל
הרב ר' אלי' בהרב ר' אלעזר לנדוי ירושלים-נוי-יורק נ"י
ד"ר משה רבינוביץ ווילנא-תל-אביב, נ"י

אלה המה חבוריו הקדושים המרובים, הנדפסים,

ואשר עודם בכתובים.

א (1) אדרת אליהו, תורה. ב (2) א"א נ"ך על יהושע וציור גבולי א"י. ג (3) פירוש על דברי הימים. ד (4) על ישעיה. ה (5) על יחזקאל וציור בנין ביהמ"ק. ו (6) פירוש על הושע. ז (7) על יונה. ח (8) פירוש על נחום. ט (9) על חבקוק. י (10) על משלי. יא (11) על איוב. יב (12) פירוש על מגילת שיר השירים. יג (13) על רות. יד (14) על אסתר. טו (15) באור והגהות על מלכתא שמות. טז (16) על ס פ ר א (תו"כ, כת"י). והוא מתאים את עצם כתב יד קדשו (ביאור הגר"א על ד"ח השו"ע) שהובא לפני ב"ד רבא דווילנא,

ביד יורשי המנוח הרא"א קליינערמאן בביאליסטאק. יז (17) על ספר במדבר דברים. יח (18) פי' על ספרא דצניעותא. יט (19–22) על רעיא מהימנא (ד כרכים). כ (23–25) על פירקי היבלות (ג' כרכים). כא (26,27) על ספר יצירה (ב' כרכים). כב (28) על אדרא רבא וזוטא. כג (29–39) פירוש על הזוהר (יא כרכים). כד (40, 41) על תקוני זוהר (ב' כרכים). כה (42–44) על זוהר חדש, מדרש הנעלם רות (ג' כרכים). כו (45) הגהות על פרקי דר' אליעזר. כז (46) על סדר עולם רבא וזוטא. כח (47) על ברייתא ל"ב מדות. כט (48) הדרת קודש קבלה (כת"י). ל (49) שנות אליהו על משניות זרעים. לא (50) שנו"א ע"מ שבת. לב (51) אליהו רבא טהרות. לג (52) רמזי המקרא על משניות (נדפס וכת"י). לד (53) חדושים על מס' ברכות. לה (54) עמ"ס שבת, עירובין, ר"ה, מגלה (נדפס וכת"י). לו (55) עמ"ס שקלים. לז (56) עמ"ס ב"ק וב"ב. לח (57) עמ"ס בכורת ערכין תמורה (כת"י). לט (58) הגהות על כל הש"ס. מ (59) על פרקי אבות. מא (60) ע"פ אבות דר' נתן. מב (61) עמ"ס קטנות מג (62) פי' על אגדות רבה בר חנה. מד (63) פי' על תוספתא זרעים מועד נשים. מה (64) על תוספתא טהרות. מו (65, 66) חדושים על הרא"ש (כת"י, ב' כרכים). מז (67) פי' והגהות על ירושלמי זרעים (כת"י). מח (68) באור על שלחן ערוך אורח חיים. מט (69) על שו"ע יורה דעה. נ (70) על שו"ע אבן העזר. נא (71) על שו"ע חושן המשפט נב (72) לקוטים על הרמב"ם. נג (73 ברייתא מעשה תורה. נד. (74) דקדוק אליהו. נה (75) איל משולש (אלגעברא). נו (76) חיבור ארוך על תכונה (כת"י). נז (77) כללי תקופת מולדת (כת"י). נח (78) פי' על התפלה. נט (79) פי' על הגדה של פסח. ס (80) כרך לקוטים על ד' חלקי שלחן ערוך.

כתב ידו של הגר"א

תכן העניינים:

א. צער גידול בנות (ספור)

ב. הגאון מווילנא על פי הפרופיסור ש. שכטר
(סקירה מדעית)

תמונות:

א. הקלויז הישן בווילנא (מראה פנימי, צייר ל. אנטוקולסקי) עמוד ה,
ב. המשורר אד"ם הכהן " ט,
ג. " מיכ"ל בנו " ל"ג
ד. רש"י פין " מ"ט
ה. שיר ערש עם תוים " נ"ח
ו. המשורר א. גוטלובר " ס"ד
ז. " יהודה ליב גורדון (יל"ג) " צ"ו
ח. ל. ליבנדה " קכ"ח
ט. הגאון מווילנא (הגר"א) " ר"ט
י. כתב ידו, של הגאון מווילנא (ספרא תורת כהנים) " רכ"ג

התמונות של החלק הראשון:

1 ביהכנ"ס הגדול בווילנא מצד מזרח עמוד ט.

2 הגאון מווילנא עם טלית ותפילין עמ' מ.

3 ביהכנ"ס הגדול בווילנא הכותל המזרחי עם ארון הקודש (ציור ל. אנטוקולסקי) עמ. מ.

4 הגאון ר' מתתיהו שטראשון עמ. קכ'.

5 המרכז הרוחני בווילנא (דער וילנר שול הויף) עמ. קפ"ה.